

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM ÜLKELERİNİN GÜVENLİK SORUNLARI VE
İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ.DR. FİKRET BİRDİŞLİ

HAZIRLAYAN
HATİCE DÖNMEZ

MALATYA-2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM ÜLKELERİNİN GÜVENLİK SORUNLARI VE İSLAM
İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
HATİCE DÖNMEZ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. FİKRET BİRDİŞLİ

MALATYA-2020

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'nin danışmanlığında hazırlamış olduğum “**İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunları ve İslam İşbirliği Teşkilatı**” başlıklı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun olmayan herhangi bir yardıma başvurmaksızın kendi tarafımdan yazıldığını ve çalışmada kullanılan kaynakların kaynakçada uygun bir biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla tasdik ederim.

Hatice DÖNMEZ

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecim boyunca destek ve katkılarıyla beni yönlendiren değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'ye ve bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

İSLAM ÜLKELERİNİN GÜVENLİK SORUNLARI VE İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

ÖZET

Günümüzde dünyada yaşanan çatışmaların büyük bir bölümü İslam ülkelerinde gerçekleşmektedir. Bir buçuk milyardan fazla nüfusuyla dünya nüfusunun beşte birini oluşturan İslam dünyası, İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) üye olan 57 Müslüman ülke (Suriye hariç) ve farklı ülkelerde azınlık statüsünde yaşayan Müslüman toplulukları kapsamaktadır.

Müslümanlar asırlar boyunca çoğunlukta oldukları ülkelerin yanı sıra farklı coğrafyalarda, farklı kültürler ve dinlerle iç içe yaşamaya alışık olmasına rağmen tüm Müslümanların siyasal bir birlik oluşturmaları fikri son yüzyılda ortaya çıkmış bir idealdir. Bunda 20'nci yüzyılda kozmopolitan imparatorlukların yerini ulus devletlerin almaya başlamasının ardından Müslümanlar arasında yaşanan şaşkınlık ve kararsızlığın etkisi büyüktür.

Batı dünyası kendi siyasal olgunlaşma süreçleri içinde ortaya çıkan ulus devlet, sekülerizm, hümanizm, pozitivizm, modernleşme, anayasacılık gibi kavramlarla kendi modern toplumlarını inşa ederken Müslümanlar karşılaştıkları zorluklara yönelik duygusal tepkiler geliştirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda hayata geçirilmesi zor bir ideal olan İslam birliği düşüncesi difüzyonist bir dünyaya bir alternatif olarak benimsenmiştir. Bu arayışın en somut bir göstergesi olan İslam İşbirliği Teşkilatı ise karşılanamayan yüksek beklentilerin oluşturduğu bir uluslararası örgüt olarak varlığını halen devam ettirmektedir.

Bu çalışmada BM'den sonra en kalabalık üyeye sahip bir örgüt olarak İİT'nin İslam dünyasının yüz yüze kaldığı sorunları çözmedeki başarısızlığının üzerinde durulmakta ve nedenleri araştırılmaktadır. Bu nedenler arasında coğrafi yayılımın neden olduğu güçlükler, farklı sosyopolitik kültürler ve siyasal hedefler konusunda ortak kavram ve ideallerin bulunmayışı en önemli faktörler olarak dikkat çekmektedir.

Bunun dışında Müslüman ülkelerin geleneksel ve modern devlet modelleri arasında tereddüt içinde bulunması iç ve dış kaosu kaynağı olarak öne çıkmakta Müslüman ülkelerin çoğunun başarısız devlet kategorisinde yer almasına neden olmaktadır.

Tüm bunlar İslam dünyasının güvenlik sorunlarının ve İİT'nin bu sorunları çözmede başarısız olmasının temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Dünyası, Güvenlik, Güvenlik Sorunları, İslam İşbirliği Teşkilatı

SECURITY PROBLEMS OF ISLAMIC COUNTRIES AND ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION

ABSTRACT

In today's, while the Islamic countries take one-fifth of the world's populations most of the Islamic countries face conflicts and turmoils and they have been recognized as the most problematic areas of the world. Islamic World consists of 57 countries and all of them are members of the OIC while holding one a half million people World population. a significant number of Muslims also live as a minority and diaspora in other countries.

Muslims have been used to be living together with other cultures and religions in different geographies and countries. However, the idea of the unity of Muslims al over the world or Muslim internationalism has emerged last centuries. The OIC is the last reflection of this idea in the real political area.

This idea has been affected by the perplexities, and hesitations about the newly emerged nation-state system instead of the cosmopolitan empire system. Therefore, Muslims acted as emotionally reflective and reactive while the Western World develops new concepts such as constitutionalism, secularism, humanism, positivism, and modernity.

In this context, the idea of Islamic unity, which is a difficult ideal to realize, has been adopted as an alternative to a diffusionist world. The Organization of Islamic Cooperation, which is the most concrete indicator of this quest, still maintains its existence as an international organization with high expectations that cannot be met.

In this context, by this work, the main reasons for the unsucccess of the OIC which is the largest organization after the UN, to solve the problems of the Islamic World have been investigated and evaluated.

According to the findings, prominent reasons are emphasized in this thesis are that geographic diffusion of Islamic countries in a vast area, different socio-political culture, the lack of common political values and concepts between them.

Besides, the fact that Muslim countries are hesitant between traditional and modern state models has been sources of internal and external chaos and therefore this inadaptability causes them to be categorized most of them in the list of failed states.

All these are has been determined as the fundamental reasons of the unsuccess and failure of the OIC to solve the security problems of the Islamic world.

Key Words: Islamic World, Security, Security Problems, Organization of Islamic Cooperation

İSLAM ÜLKELERİNİN GÜVENLİK SORUNLARI VE İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

Hatice DÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA HAKKINDA

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Hipotezi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.4. Literatür Özeti.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK SORUNLARI VE İSLAM DÜNYASI

2.1. Güvenlik ve Güvenlik Sorunları	20
2.1.1. Güvenlik Kavramı ve Güvenlik Çalışmalarının Dönüşümü	20
2.1.1.1. Güvenliğe Küreselci Yaklaşım.....	24
2.1.1.2. Güvenliğe Bölgeselci Yaklaşım	27

2.1.1.2.1. Ekonomik Bölgeselcilik.....	30
2.1.1.2.2. Siyasal Bölgeselcilik	31
2.1.1.2.3. Güvenlik Bölgeselciliği ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi.....	32
2.1.2. Güvenlik Sorunları.....	41
2.1.2.1. Küresel Güvenlik Sorunları.....	41
2.1.2.2. Bölgesel Güvenlik Sorunları	46
2.2. İslam Dünyası ve İslam Siyasal Coğrafyası	48
2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	54
2.3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi.....	56
2.3.2. İİT'nin Örgütsel Yapısı ve İşleyişi	59
2.3.3. İİT'nin SWOT Analizi	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASI GÜVENLİK SORUNLARININ BÖLGESEL ANALİZİ VE İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

3.1. Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Bağlamında İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunları.....	83
3.1.1. Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları	85
3.1.2. Güney Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları	117
3.1.3. Güney Doğu Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları	130
3.1.4. Sovyet Sonrası Bölgesel Güvenlik Kompleksleri ve Güvenlik Sorunları	139
3.1.5. Batı Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları	157
3.1.6. Kuzey Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları.....	166
3.1.7. Orta Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları	174
3.1.8. Diğer Kompleksler ve Güvenlik Sorunları.....	175
3.1.9. Yalıtılan Bölgeler/Ülkeler ve Güvenlik Sorunları	177
3.2. İslam Ülkeleri Güvenlik Sorunlarının Genel Tipolojisi	202
3.3. İslam Dünyasının Güvenlik Sorunları Karşısında İİT	207
3.3.1. İİT'nin Sorun Algılama Mekanizmaları ve İşlevselliği.....	208
3.3.2. İİT'nin Sorun Çözme Mekanizmaları ve İşlevselliği	209

3.4. İİT'nin Yapısal VE İşlevsel Eleştirisi	212
3.4.1. İİT'nin Yapısal Eleştirisi	212
3.4.2. İİT'nin İşlevsel Eleştirisi.....	216

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASININ GÜVENLİK SORUNLARI VE İİT BAĞLAMINDA ÖNERİLER

4.1. Genel Değerlendirme ve Sonuç	221
KAYNAKÇA.....	225

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Genişletilmiş Güvenlik Kavramları	24
Tablo 2.2. İslam Ülkelerinin Toplam Nüfusu ve Toplam Yüzölçümleri	53
Tablo 3.1. İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunlarının Tipolojisi	203

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Soğuk Savaş Boyunca Bölgesel Güvenlik Yapısı	39
Şekil 2.2. Soğuk Savaş Sonrası Bölgesel Güvenlik Yapısı	40
Şekil 2.3. Müslüman Nüfusun Dünya Üzerindeki Dağılımı	52
Şekil 2.4. İİT Üye, Gözlemci ve Potansiyel Ülkelerin Dünya Haritası Üzerinde Gösterimi	59
Şekil 2.5. İİT ve İİT Dışı Ülkelerin Nüfus Piramidi, 2015 (sol)-2050 (sağ)	70
Şekil 2.6. Petrol (sol) ve Doğalgaz (sağ) Rezervlerinde İİT Ülkelerinin Dünyadaki Payı	71
Şekil 2.7. İnovasyon Endeksi Kapasitesi	73
Şekil 2.8. Dünya Toplam Patent Başvuru Sayısının Ülkelere Dağılım Oranları	74
Şekil 2.9. AR-GE’de Gayri Safi Yurt İçi Harcama Oranlarının Ülkelere Dağılımı	75
Şekil 2.10. 2008 Yılı Okullara Kayıt Oranı	76
Şekil 2.11. Dünya Toplam Su Kaynaklarının Dağılımında İİT Ülkelerinin Payı	79
Şekil 3.1. İİT Üyesi Ülkelerin Yer Aldığı Güvenlik Kompleksleri	83
Şekil 3.2. Ortadoğu Siyasi Haritası	90
Şekil 3.3. Güney Asya Bölge Haritası	119
Şekil 3.4. Güney Doğu Asya Haritası	131
Şekil 3.5. Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Cumhuriyetleri	141
Şekil 3.6. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Olarak Dağılımı	149
Şekil 3.7. Batı Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası	158
Şekil 3.8. Kuzey Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası	166
Şekil 3.9. Orta Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası	174

KISALTMALAR LİSTESİ

İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
KGA	: Kolektif Güvenlik Anlaşması
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
HuT	: Hizbul Tahrir Örgütü
ÖİH	: Özbekistan İslam Hareketi
BGK	: Bölgesel Güvenlik Kompleksi
BGKT	: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
DBK	: Dışişleri Bakanları Konseyi
SESRIC	: İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Arştırma ve Eğitim Merkezi
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
IUT	: İslam Teknoloji Üniversitesi
ICDT	: İslam Ülkeleri Ticareti Geliştirme Merkezi
IKB/IDB	: İslam Kalkınma Bankası
ISESCO	: İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
IBU	: İslam Yayın Birliği
IINA	: Uluslararası İslam Haber Ajansı
ICIC	: İslam Uluslararası Kızılay Komitesi

STIC	: Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Merkezi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
MC	: Milletler Cemiyeti
KÖİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
IKBY	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
İŞİD/DAEŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması
SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
ECOWAS	: Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
OAS	: Amerikan Devletleri Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
LoC	: Kontrol Hattı
SSP	: Pakistan Sahabe Ordusu

LJ	: Leşker-i Cengvi
SMP	: Sipah-i Muhammed Pakistan Örgütü
TTP	: Pakistan Taliban Hareketi
TNSM	: Şeriat-i Muhammedi'nin Egemenliği Hareketi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Formu
EMP	: Endonezya Milliyetçi Partisi
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CAN	: Nijerya Hristiyan Cemiyet
JNI	: Nasril İslam Cemaati
MSS	: Müslüman Öğrenciler Topluluğu
MGK	: Milli Genel Kongre
SHKH	: Sudan Halk Kurtuluş Hareketi
SHKO	: Sudan Halk Kurtuluş Ordusu
UİC	: Ulusal İslami Cephe
AEH	: Adalet ve Eşitlik Hareketi
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
FIR	: Uçuş Enformasyon Bölgesi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKDP	: Türiye Kürdistan Demokratik Partisi
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

OHAL	: Olağanüstü Hal
HEP	: Halkın Emek Partisi
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
KCK	: Kürdistan Topluluklar Birliği
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
YPG	: Halk Koruma Birlikleri
OEF	: Sonsuz Özgürlük Operasyonu
AIHRC	: Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu
UNAMA	: Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu İnsan Hakları Birimi
PIRA	: İrlanda Cumhuriyet Ordusu
ETA	: Bask Yurdu ve Özgürlük
LTTE	: Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA HAKKINDA

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bugün dünyanın dört kıtasına dağılmış halde bulunan İslam coğrafyasında yaşanan insanlık dramının böyle bir çalışmayı gerekli kıldığı fikrinden hareketle hazırlanan bu çalışmanın konusunu, İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarını oluşturan tehdit unsurlarının neler olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve bu güvenlik sorunlarının çözümü konusunda İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) rolü, konumu ve işlevselliği oluşturmaktadır. Herhangi bir sorunun sağlıklı bir çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikle o sorunun kaynağının araştırılması, sorunun ortaya çıkmasına neden olan temel faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle İslam dünyasının yüz yıllardır var olan ve bu gün hala çözüme kavuşturulamayan güvenlik sorunlarına neden olan etkenlerin belirlenmesi ve bu sorunların çözümü noktasında yapılması gerekenlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma ile ayrıca elli yıldan fazla bir süredir İslam dünyasını temsil eden bir kurum olarak varlığını devam ettiren İİT'nin sorunlar karşısında etkili politikalar üretememesinin nedenlerinin ortaya konması ve örgütün aktif hale getirilebilmesi için yapılması gerekenlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının daha çok ülkelerin bulundukları herhangi bir bölge ile sınırlı olarak ele alındığı veya tek bir İslam ülkesi ile sınırlandırılarak yapıldığı görülmüştür. Bu da konu ile ilgili olarak literatürde bir dağınıklığa yol açmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, konu ile ilgili literatürdeki tüm parçaları birleştirerek, İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarını tek bir çalışma altında toplamayı açısından önemlidir.

Çalışmanın teorik kısmında “güvenlik” kavramı ve güvenlik çalışmalarının değişim sürecinden bahsedilmiş, bu bağlamda küreselci ve bölgeselci güvenlik yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bölgeselci güvenlik yaklaşımı, ekonomik, siyasal ve güvenlik bölgeselci

yaklaşımlar olmak üzere üç alt başlık altında ele alınmış, güvenlik bölgeselci yaklaşımlardan “Güvenlik Topluluğu Teorisi” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” incelenmiştir. Daha sonra güvenlik sorunları, küresel güvenlik sorunları ve bölgesel güvenlik sorunları şeklinde ikiye ayrılarak ele alınmıştır.

İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarına geçmeden önce “İslam Dünyası” kavramının kapsamının ve İslam siyasal coğrafyasının sınırlarının belirlenmesinin faydalı olacağı düşüncesi ile çalışmanın üçüncü kısmında bu kavramlardan ve kapsamlarından bahsedilmiştir. Ardından İİT’nin kuruluşu, geçirdiği tarihsel süreci, kurumsal yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verildikten sonra İİT’nin SWOT Analizi yapılarak çalışmanın teorik kısmı tamamlanmıştır.

İslam dünyasının bölgesel analizinin yapıldığı üçüncü bölümde, İslam ülkelerinin yer aldığı güvenlik komplekslerinden bahsedilmiş, bu bağlamda İslam ülkelerinin yer aldığı dokuz güvenlik kompleksi belirlenmiştir. İslam ülkelerinin güvenlik sorunları, bulundukları güvenlik kompleksleri bağlamında incelendikten sonra İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının genel bir tipolojisi yapılmıştır. Daha sonra İslam ülkelerinin güvenlik sorunları karşısında İİT’nin işlevselliği araştırıldıktan sonra İİT’nin yapısal ve işlevsel eleştirisi yapılarak üçüncü bölüme son verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise İslam dünyasının güvenlik sorunları ve İİT bağlamında önerilere yer verildikten sonra sonuç kısmında çalışma ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve çalışmanın sonucunda İİT’nin, İslam dünyasının sorunlarını çözme noktasında etkin politikalar üretmediği ve kuruluş amacını gerçekleştirme konusunda başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.2. Araştırmanın Hipotezi

1. İslam ülkelerinin kendi içlerinde heterojen bir yapıya sahip olmaları iç ve dış sorunları artırırken İİT’nin işlevsiz kalmasına neden olmaktadır.
2. İslam ülkelerinin yüz yüze kaldığı tehdit ve sorunlar iç ve dış nedenlerden kaynaklanmaktadır.

3. Ekonomik, politik ve demografik yetersizliklerin yanı sıra İslam ülkelerinin bir bütün olarak heterojen bir yapı sergilemeleri kendi içlerinde bir uluslararası toplum oluşturmalarını engellemektedir. Bu parçalı yapı İİT'ye de işlevsizlik olarak yansımaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada İslam ülkelerinin güvenlik sorunları belirlenirken, dünyanın her tarafına dağılmış halde bulunan İslam ülkelerini bir arada incelemek zor olacağı için, Buzan'ın "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Yaklaşımı"ndan yararlanılarak, öncelikle İslam ülkeleri, bulundukları bölgesel komplekslere göre kategorize edilmiş, daha sonra İslam ülkelerinin güvenlik sorunları, bulundukları bölgesel kompleks bağlamında belirlenmiştir. Çalışmanın konusu olan "İslam ülkeleri", İİT'ye üye olan 57 ülke ile sınırlı tutulmuştur.

Ayrıca İİT'nin işlevselliği konusu araştırılırken SWOT Analizi yönteminden yararlanılmıştır. SWOT Analizi yönteminin kullanılmasının nedeni, hem anlaşılmasının kolaylığı hem de SWOT Analizi'nin, herhangi bir sistem veya yapının hem misyonunu hem de gelecek vizyonunu belirlemesine yardımcı olacak olan kaynak ve becerilerini doğru bir şekilde kullanmalarını sağlayacak bilgilerin taramasını yapan bir yöntem olmasıdır.

Araştırma, literatür taraması yapılarak konu ile ilgili kitaplar, dergiler, makaleler, tezler, raporlar, haber siteleri ve internet kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1.4. Literatür Özeti

Çalışmanın bu kısmında İslam ülkelerinin güvenlik sorunları, İslam dünyası ve İİT ile ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmalar hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Güvenlik alanında en çok başvurulmuş ve temel eserlerden bir tanesi, Buzan (1983) tarafından yazılan "*People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*" isimli kitaptır. Kitapta güvenliğin referans nesnesinin ne olduğu ve güvenlik için gerekli şartların neler olduğu sorusunun yanıtı aranmaktadır. Çünkü Buzan'a göre güvenlik kavramı yönlendirici bir nesneye ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda

birey ve güvenlik ilişkisinin incelendiği kitapta, devletler, bireyin güvenliğini hem sağlayan hem de tehdit eden siyasi yapılar olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kitapta, insan topluluklarının güvenliğini etkileyen, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş ana sektör ortaya konmaktadır. Bununla birlikte 2000’li yıllarda yazına giren “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” de Buzan tarafından ilk kez bu kitapta dile getirilmiştir.

Buzan ve Waever (2003) tarafından hazırlanan bir diğer önemli eser olan “*Regions and Powers The Structure of International Security*” adlı kitapta da “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi” ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Kitapta bölgesel güvenlik yaklaşımı için yerel (local), bölgesel (regional), bölgelerarası (interregional) ve uluslararası (international) olmak üzere dört analiz düzeyi belirlenmekte ve bölgesel güvenlik kompleksleri, 1500-1945 arası modern çağ; 1945-1989 arası dekolonizasyon ve Soğuk Savaş dönemi; 1990’dan bu güne Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere üç aşamada incelenmektedir.

İslam dünyası ile ilgili olarak ise Gordon (2009) tarafından kaleme alınan “*World Religions Islam Fourth Edition*” adlı kitapta İslam dünyasını oluşturan Müslümanların dünyadaki nüfusu ile ilgili bilgi verildikten sonra İslam dininin doğuşu ve yayılmasından, dünyanın İslam dinine yönelik algısından bahsedilmektedir.

Davutoğlu (2002) tarafından yazılan “*Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam*” adlı makalede, İslam dünyası kavramının tarihsel süreçteki dönüşümü ele alınmakta ve bu süreç,

- a) 19. Yüzyıldan 1. Dünya Savaşına kadar olan yarı-sömürgeci dönem,
- b) İki savaş arası mutlak sömürgeci dönem,
- c) 2. Dünya Savaşı sonrası dönem ve
- d) Küreselleşmeye geçiş dönemi olmak üzere dört farklı dönem içerisinde incelenmektedir.

İslam dünyası ile ilgili olarak Yıldırım (2017) tarafından yazılan “*İslam Dünyasında Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü*” başlıklı yüksek lisans

tezinde ise İslam dünyasının sorunlarının çözümünde uluslararası İslami kuruluşların rolü üzerinde durulmakta ve söz konusu kuruluşların etkinsizliğinin nedenleri araştırılarak çözüm önerileri sunulmaktadır.

Yapılan literatur taramasında İİT ile ilgili olarak yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu konuda öncelikle 2005 yılında İİT'nin Genel Sekreteri seçilen İhsanoğlu'nun (2013), *“Yeni Yüzyılda İslam Dünyası İslam Konferansı Teşkilatı 1969-2009”* adlı kitabından yararlanılmıştır. Kitapta öncelikle İslam birliğini sağlama yönünde yapılan çalışmaların tarihsel sürecinden bahsedilmekte, daha sonra İİT ele alınmaktadır. İİT'nin kuruluş sürecinden kurumsal yapısına ve geçirdiği değişim sürecine kadar ayrıntılı bir şekilde ele alındığı kitapta İslam dünyasının temel sorunları karşısında İİT'nin çalışmalarından da bahsedilmektedir.

İİT ile ilgili olarak yazılmış makaleler incelendiğinde ise Ataman ve Gökşen (2014) tarafından yazılan *“Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı”* adlı çalışma, konu ile ilgili yapılmış önemli bir çalışmadır. Makalede, Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmek amacıyla kurulmuş olan İİT'nin, çok geniş bir yapılanma olmasına rağmen ne yazık ki uluslararası politikada etkili bir aktör olamadığı ve bir reform sürecine ihtiyacı olduğu dile getirilmektedir. Bununla birlikte, gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecine rağmen bir takım sorunlar dolayısıyla beklenenin gerçekleşmediği belirtilmektedir. Bu noktada İİT'nin tarihsel gelişimi ve karşılaştığı sıkıntılara yer verilen makalede, İİT'nin kurumsal yapılanmasıyla beraber İİT'deki değişim ve yeniden yapılanmaya da değinilmektedir. Bununla birlikte İİT'nin uluslararası siyasetteki algısı ve etkisi ile örgütün Arap Baharı'na bakışı da ele alınan konular arasındadır.

İİT'yi konu alan bir başka makale de Arslan (2014) tarafından yazılan *“İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar”* adlı çalışmadır. İslam ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine dair fırsatların yanı sıra, işbirliğinin önündeki engellerin de ele alındığı makalede, İslam ülkelerinin bir topluluk olarak ekonomik açıdan büyümesi ve refah seviyesini artırabilmesi için gerekli olan maddi ve kültürel potansiyellere sahip olmalarına rağmen bu ülkelerin sahip oldukları potansiyelleri

kullanabilmekten çok uzak oldukları belirtilmektedir. Bu bağlamda makalede İslam ülkeleri arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

Alpkaya (1991) ise “*Türkiye Cumhuriyeti İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik*” adlı makalesinde İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile Türkiye arasındaki ilişkinin hukuki boyutunu ele almaktadır.

Keskin (2016) tarafından yazılan “*İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT): Tarihi, Yapısı ve Geleceği*” adlı makalede, İİT’nin kurumsal yapısı ve etkinliği üzerinde durulmaktadır.

Konu ile ilgili olarak yazılmış bir başka çalışma Birdişi ve Atawula (2019) tarafından kaleme alınmıştır. “*İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)’nin Önemi ve Bölgesel Güvenlik Sorunlarının Çözümünde İşlevsizliğinin Nedenleri*” adlı makalede İİT, bölgesel güvenlik kompleksi teorisi çerçevesinde incelenmekte, bu kapsamda İİT üyesi ülkeler bölgesel güvenlik komplekslerine göre sınıflandırılmaktadır. Ardından bölgelerin güvenlik sorunları ve bu sorunlar karşısında İİT’nin tavrı ele alınarak İİT’nin sorunlar karşısında etkili olamamasının nedenlerine ve çözüm önerilerine değinilmektedir.

Uslu (2018) ise “*İslam İşbirliği Teşkilatı ve Çatışmaların Çözümü*” adlı makalesinde İKÖ’nün İslam dünyasında yaşanan çatışmaların çözümü konusunda oynadığı rolü ele almakta, bu kapsamda örgütün, çatışmaların çözümünde etkili olamamasının nedenlerini araştırmaktadır.

Prodromou (2014) ise “*The OIC And Conflict Resolution*” adlı çalışması ile İİT’nin İslam dünyasının taraf olduğu çatışmalar karşısında çözüm üretme kapasitesini ve bu konudaki eksikliklerini dile getirmektedir.

Bacık (2011), tarafından yazılan “*The Genesis, History, and Functioning of the Organization of Islamic Cooperation (OIC): A Formal-Institutional Analysis*” adlı çalışmada İİT’nin işleyişi ve etkinliği ele alınmakta, bu yapılırken de İİT, Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi diğer uluslararası kuruluşlarla karşılaştırılmaktadır. Makalenin sonucunda İİT’nin içinde bir takım yeni oluşumların gerekli olduğu belirtilmektedir.

Üstün'ün (2016) İİT'nin işlevselliği üzerine sunmuş olduğu “İslam İşbirliği Teşkilatı'nın İşlevselliği ve Türkiye'nin Rolü” adlı raporda ise İİT'nin öneminden ve işlevsizliğinin nedenlerinden bahsedilmekte, üye ülke olarak Türkiye'nin teşkilat içerisindeki yeri ve önemine de değinilmektedir.

İslam ülkeleri ve İslam ülkelerinin bulundukları bölgelerin güvenlik sorunları ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde ise İnata vd. (2016) tarafından Türkçe literatüre kazandırılmış olan ve “Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları” adını taşıyan kitap, konu ile ilgili olarak en önemli eserlerden bir tanesidir. Makalelerden oluşan kitap, Ortadoğu ve Kuzey Kafkasya, Kafkaslar ve Orta Asya ile Avrupa ve Amerika bölgelerinde yaşanan çatışmaların nedenlerini, sorunun kaynağına inerek açıklarken, söz konusu çatışma bölgelerinde rol alan bölgesel ve küresel aktörlere de yer vermektedir. Ayrıca bölgelerin dünya açısından önemine de değinen kitapta, sonuç olarak sorunların çözümüne dair önerilere yer verilmektedir.

Konu ile ilgili olarak Arı'nın da Türkçe literatüre önemli katkıları olmuştur. Bu katkılardan bir tanesi, 2000 yılında yayınlanan “Global Politika ve Güney Asya Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış” isimli kitabıdır. Çalışmada Güney Asya bölgesindeki uluslararası ilişkiler, sistem analizi üzerinden incelenmekte ve devletler arasındaki ilişkilerin hem bölgesel hem de küresel anlamda birebir bağımlılık içinde olduğu ortaya konmaktadır.

Arı'nın (2014) bir diğer önemli çalışması, “Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 1” isimli kitabıdır. Osmanlı döneminden günümüze kadar Orta Doğu bölgesinin geçirmiş olduğu sürecin incelendiği kitapta, bölge ülkelerinin siyasi, etnik ve ekonomik yapılarından, güvenlik sorunlarından, dış güçlerle ve birbirleri ile olan ilişkilerinden bahsedilmektedir.

Efegil ve Pakin-Albayrakoglu (2015) tarafından yazılan “Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri” isimli kitapta, dünyadaki çatışmalar, devletlerarası çatışmalar ve devlet-içi çatışmalar olarak belirlenmekte, Soğuk Savaş sonrası dönemde, devlet içi çatışmaların devletlerarası çatışmalardan daha fazla olduğu dile getirilerek devlet içi çatışmalar ele alınmaktadır. Bu kapsamda öncelikle devlet-içi çatışmalara yönelik teorik yaklaşımlar incelendikten sonra, Orta Doğu, Orta Asya, Kuzey

Afrika ve Balkanlar'da, Türkiye'ye yakın olan ülkelerdeki çatışmalar, bu teorik çerçeveler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çatışmaların incelenmesinde kullanılan teoriler; Stratejik-Diyalog Modeli, Çatışma Haritalaması ve İkinci-Yol Diplomasisidir. Örnek çatışmalar incelenirken öncelikle çatışmanın şiddet türü tespit edildikten sonra, çatışmanın nedenleri, aktörleri, aktörlerin beklentileri ve üçüncü ülkelerin soruna yaklaşımları irdelenmekte, akabinde ise sorunun çözümüne yönelik strateji belirlenmektedir.

Devlet-içi çatışmaların ortaya çıkmasında küreselleşmenin etkisinden de bahseden kitap sonuç olarak devlet-içi çatışmaların özellikle merkezi otorite ile etnik, dini ve mezhepsel olarak farklı muhalifler veya gruplar arasında yaşandığını belirlemektedir. Bu tür çatışmalarda küreselleşmeyle birlikte insan hakları ve demokratikleşme gibi kavramların önem kazanmasına paralel olarak etnik milliyetçilikler, azınlıklar ve farklı gruplar da önem kazanmıştır. Bu farklı kimlikler zamanla kendi kimliklerini özgürce yaşama ve siyasal hayata daha fazla katılım ve daha iyi yaşam koşulları yönündeki taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Ancak merkezi otoritenin bu taleplere tatmin edici karşılık vermemesi, ülkede iç çatışmalara yol açmıştır. Kitapta, ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı bu tür çatışmaların, bölge ülkelerinin de güvenliğini tehdit etme potansiyeli taşıdığı, ele alınan örnek çatışmalarla ortaya konmaktadır. İncelenen örnek çatışmalarda, devlet içi çatışmaların siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik nedenlerinin de olduğu ortaya konarak, ele alınan çatışma örneklerinde, etnik ve mezhepsel çatışmaların yanı sıra farklı kabileler ve farklı ideolojiler arasında da sürtüşmeler olduğu görülmektedir. Kitap, Arap Baharı'nı temel alarak çatışmaların ortak nedenlerinin otoriter rejimler, yolsuzluk, adam kayırma, azınlık haklarının ihlal edilmesi, kötü yaşam koşulları ve işsizlik olduğu sonucuna varmaktadır. Bununla birlikte kültürel ve psikolojik nedenleri de çatışmanın nedenleri arasında kabul etmektedir.

Toker (2017) tarafından yazılan *“Sebepleri ve Sonuçları İle Keşmir Meselesini Kavramak”* adlı kitap çalışması da İslam ülkelerinin önemli bir güvenlik sorununu oluşturan “Keşmir Meselesi”ni konu edinmektedir. Kitapta Keşmir sorunu, sebep ve sonuçları ile çıktığı tarihten günümüze kadar bütün yönleriyle ele alınarak incelenmektedir.

Keşmir sorunu ile ilgili olarak yayınlanmış bir başka eser de Toker'in (2003) editörlüğünü üstlendiği ve Keşmir ile ilgili makalelerden oluşan "*Keşmir Dosyası*" adlı kitaptır. Kitapta Keşmir Sorunu bütün ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

Ertosun vd. (2015) editörlüğünde hazırlanan "*Orta Doğu'da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite*" adlı kitap, farklı üniversitelerden öğretim üyeleri ve doktora öğrencilerinin hazırlamış oldukları makaleleri içermektedir. Kitapta öncelikle devlet altı gruplardan yola çıkılarak Orta Doğu'da yaşananlar ele alınmakta, bu bağlamda ilk olarak devlet altı grupların kavramsal bir analizi yapılmakta ardından da bölgede etkili olan Müslüman Kardeşler, Hizbullah, IŞİD ve Hamas örgütleri ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Bununla birlikte Şiilik, Selefilik, Nasturiler/Keldaniler, Kıptiler, Nusayriler ve Dürziler gibi bölgede mevcut olan farklı mezhep ve inanç gruplarına değinilmekte; Kürtler, Türkmenler, İran Azerileri, Husiler ve Ermeniler gibi bölgede varlık gösteren farklı etnik gruplar ile Pakistan içindeki etnik gruplar incelenmektedir.

Turan (2018) ise "*Kudüs Sorunu*" adlı çalışmasında Filistin sorununu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Özev (2012), "*Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları*" adlı çalışmasında, kendine özgü bir ideolojiye dayalı olarak kurulan Pakistan'ın dış politikasını ve demokratikleşme çabalarını bölgedeki en büyük rakibi olan Hindistan ile olan ilişkilerinin belirlediğini savunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, Hindistan ile Pakistan'ın ilişkileri ele almaktadır.

Pektaş (2018) ise "*Hechter'in İç Sömürgecilik Kuramı ve Bangladeş'in Bağımsızlık Süreci*:"

Çevre'nin Ulusal Kimlik İnşası" adlı makalesinde, Bangladeş'in bağımsızlık süreci hakkında geniş bilgilere yer vererek bu süreci Hechter'in "İç Sömürgecilik Kuramı" çerçevesinde değerlendirmektedir.

Erdal (2017) "*Çözumsuzlüğün Adı: 'Birleşmiş Milletler'e Rağmen Keşmir'*" adlı makalesinde, Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan bir sorun olan Keşmir sorununu ele alarak sorunun BM'deki çözüm süreci hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Keşmir sorunu ile ilgili olarak yapılmış bir başka çalışma da Cheema (2015) tarafından “*Pakistan – India Conflict with Special Reference to Kashmir*” başlığı ile okuyucuya sunulmuştur. Keşmir sorununun farklı boyutlarının incelendiği makalede Keşmir sorununun Hindistan ve Pakistan arasında daha büyük devletlerarası çatışmalara yol açan süreçteki gelişimi incelenmektedir.

Ataöv (1960) ise Keşmir sorununu “*Keşmir Meselesinin Önemi*” adlı makalesinde ele almıştır. Makalede Keşmir’in fiziki yapısı ve tarihsel arka planından söz edildikten sonra Keşmir anlaşmazlığı tarihsel süreç içerisinde incelenmekte ve bu süreçte Hindistan ve Pakistan’ın Keşmir’e yönelik politikalarına yer verilmektedir.

Keşmir sorununun incelendiği bir başka önemli çalışma da Fayaz (2019) tarafından literatüre kazandırılmıştır. “*Kashmir Dispute Between Pakistan and India: The Way Out*” adlı makalesinde Fayaz, Keşmir sorununun Pakistan-Hindistan arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği; bugüne kadar çözüm yolunda kaydedilen ilerlemenin hangi aşamada olduğu; halkın soruna nasıl yaklaştığı ve sorunun muhtemel çözümünün nasıl olabileceği konularını araştırmakta, Keşmir sorununun, bölgesel güç dengesinin Hindistan’a yöneleceğinden dolayı sadece Pakistan ve Hindistan arasında ikili görüşmeler yolu ile doğrudan çözülemeyeceği, bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarının da bu soruna dahil olduğunu savunmaktadır.

Ashraf (2015), “*The Pakistan-India Conundrum: A Historical Survey*” isimli çalışmasında, Hindistan-Pakistan ilişkilerine geniş bir bakış açısı sunmaktadır.

Karaağaçlı’nın (2011), “*Pakistan-Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi*” adlı makalesinde ise Hindistan-Pakistan ilişkileri ve Keşmir meselesi tarihsel bir süreç içerisinde incelenmektedir.

Keşmir sorunu ile ilgili bir başka önemli çalışma da Korkmaz (2014) tarafından kaleme alınmıştır. “*Bölgesel Güvenlik Çıkmazı: Keşmir Sorunu*” adını taşıyan çalışmasında Korkmaz, Hindistan, Pakistan ve Çin’in yayılmacı anlayışlarının, bölgede irredentist politikalar uygulamalarına yol açtığını ve bunun da sorunu çözümsüz hale getirdiğini ileri

sürmekte, bir güvenlik çıkmazı olan Keşmir sorununun çözümü için bölgenin silahsızlandırılması gerektiğini savunmaktadır.

İslam ülkelerinin en çok bulunduğu bölge olan Ortadoğu bölgesi ile ilgili önemli bir çalışma Laçiner (2007) tarafından yapılmıştır. “*Ortadoğu diye bir Yer Var mı?*” adlı çalışmada, bugün Ortadoğu olarak kabul edilen bölge için “orta doğu” kelimesinin ilk olarak Mahan tarafından, İngiltere’nin çıkar alanı olarak kabul edilen Basra Körfezi ve çevresini ifade eden bir kavram olarak ortaya atıldığı, daha sonra ise bölgenin ABD çıkarları doğrultusunda genişlemeye tabi tutulduğu ifade edilmektedir.

Ortadoğu bölgesinde yaşanan su sorunlarına dair Sınmaz (2017) tarafından yapılan “*Ortadoğu’da Su ve Barış İsrail’in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları*” adlı çalışmada, İsrail ile Filistin arasında yaşanan ve bölge ülkeleri ile İsrail arasında çatışma ve savaşlara yol açan su sorunlarından en önemlisi olan Ürdün Nehri Havzasının özellikleri ve bölge ülkeleri için öneminden bahsedilerek yol açtığı savaşlar hakkında bilgi verilmektedir.

Pirinççi (2018) ise Orta Doğunun silahlanma sorununu ele aldığı “*Ortadoğu’da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler*” adlı çalışmasında, Ortadoğu’da silahlanmayı etkileyen faktörleri inceleyerek silahlanma faaliyetleri ile tedarikçilerin bu faktörlerden etkilenip etkilenmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Arap Baharı ile beraber Ortadoğu ülkelerinde önceden mevcut olan tehdit algılarının çeşitlendiğini ve bu tehditlerle mücadelenin de giderek daha da zorlaştığını ifade etmektedir. Pirinççi, Arap Bahar’ıyla beraber ortaya çıkan veya belirginleşen meydan okumaları, halk hareketleri, artan mezhepsel ve etnik kutuplaşma, radikalleşme, silahlı ve/veya sınır aşan devlet dışı aktörler, bu aktörlerin sahip olduğu silahlar, bölgesel güçler ve özellikle bölge dışı güçlerin krizlere dahil olması ve petrol fiyatlarının değişmesi olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir.

Suriye’deki iç savaş konu edinen Tekdal-Fildiş (2013) ise “*Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış*” adlı makalesinde, bugün Suriye’de yaşanan iç savaşın tarihsel arka planı hakkında bilgi vermekte, bu kapsamda Fransa’nın “böl-yönet” politikası çerçevesinde bölgedeki uygulamalarından bahsetmektedir.

Başkan (2013) ise “*Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler*” adlı çalışmasında Suriye krizi boyunca daha da şiddetlenen Körfez Arap Ülkeleri ile İran arasındaki rekabetin en kritik sebebinin mezhepten daha çok güvenlik kaygısı olduğundan hareketle, Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkileri güvenlik ikilemi çerçevesinde incelemektedir.

Elliott (1978) tarafından yazılmış olan “*The East Timor Dispute*” isimli makalede, Doğu Timor üzerindeki anlaşmazlığın tarihsel arka planı, self determinasyon ilkesi üzerindeki etkisi ile birlikte ele alınmaktadır.

Arı’nın (1996) kaleme aldığı “*Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika*” adlı makalede ise Sovyetlerin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin yaşadığı etnik temelli sorunlarından, ülkelerin siyasi ve ekonomik yapıları ile dış dünya ile olan ilişkilerinden bahsedilmekte, bu bağlamda bölgede etkili olan ülkelerden özellikle Rusya, İran ve Türkiye’nin bölgeye yönelik amaçları ve politikalarından da söz edilmektedir.

Orta Asya’nın güvenlik sorunları ile ilgili olarak Arı (2008) tarafından hazırlanan bir başka çalışma da “*Orta Asya’da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri*” adlı makaledir. Orta Asya’da güvenlik sorunları çerçevesinde sınır sorunları, etnik kaynaklı sorunlar, radikal örgütlenmeler ve su sorunu gibi sorunların ele alındığı makalede, bölgesel işbirliği örgütlenmelerinden Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kollektif Güvenlik Anlaşması (KGA), Şangay İşbirliği Örgütü vd. örgütlerden de kısaca söz edilmektedir.

Orta Asya’nın güvenlik sorunlarının ele alındığı bir diğer önemli çalışma da Erol (2004) tarafından yapılmıştır. “*Orta Asya’da Güvenlik Sorunları*” başlıklı makalesinde Erol, Orta Asya’nın güvenlik sorunları, bölgenin iç tehdit algılamaları ve bölgenin dış tehdit algılamaları şeklinde iki başlık altında ele alarak bölgenin iç tehdit algılamalarından kaynaklı güvenlik sorunlarını incelemektedir. Bu bağlamda bölgenin güvenlik sorunlarını, sınır sorunları, etnik sorunlar, terörizm ve radikal örgütlenmeler sorunu, su ve çevre sorunları, Hazar ve enerji kaynaklarının paylaşımı ve güzergahlar sorunu uyuşturucu sorunu ve demokratikleşme sorunu başlıkları altında incelemektedir.

Orta Asya'nın güvenlik sorunlarından birini oluşturan radikal örgütlenmeler ile ilgili olarak Khamidov (2003) tarafından hazırlanan "*Countering the Call: The U.S., Hizb-ut-Tahrir, and Religious Extremism in Central Asia*" isimli çalışmada, Özbekistan'da en önemli iki radikal örgüt olan Hizbul Tahrir (HuT) ve Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) hakkında bilgi verilmektedir.

Kara (2006) ise Orta Asya bölgesinin önemli bir güvenlik sorununu oluşturan bölgedeki etnik farklılıklar üzerine yazmış olduğu "*Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri*" isimli makalesinde, Sovyetlerin 70 yıllık bir çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkan Orta Asya bölgesinin karmaşık etnik yapısının, bölgenin en zayıf noktasını oluşturduğu ve bölgeye hükmetmek isteyen güçlerin bölgenin bu özelliğini kullanabileceklerini vurgulamaktadır.

Sovyet sonrası bölgenin güvenlik sorunlarını ele alan bir başka çalışma da Cabbarlı (2017) tarafından kaleme alınmıştır. "*Güney Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde*" adlı çalışmada Cabbarlı, Güney Kafkasya bölgesinin en önemli güvenlik sorunu olan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununu ele almakta, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a yönelik işgal politikasının bölgenin güvenliğini ciddi boyutta tehdit ettiğine ve bu bağlamda Ermenistan'ın bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasının önündeki en büyük engel olduğuna değinmektedir.

Afrika bölgesinin önemli bir güvenlik sorununu oluşturan radikal örgütler kapsamında Boko Haram terör örgütü ile ilgili kaleme aldığı "*Boko Haram: Diverging Approaches to Fighting Insurgency*" adlı çalışmada Leach (2016), demokratikleşmenin, eğitimin, iyi yönetişimin, ulusal hükümetin şeffaflığının önemine vurgu yaparak bu yönde atılacak olan adımların Boko Haram gibi İslamcı terör örgütlerinin çekiciliğini ve popüleritesini azaltacağını dile getirmektedir. Bu bağlamda makalede, Nijerya'da gerçekleşen 2015 seçimleri ve ardından Boko Haram'ın artan terör ve şiddet eylemleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmakta ve söz konusu tespitlere ulaşılmaktadır.

“Soğuk Savaş Sonrası Sahra Altı Afrika’ında Terörizm: Boko Haram İncelemesi” adlı çalışmasında Çetinkaya da (2019) Batı Afrika’nın terörizm sorununu, Nijerya’da ortaya çıkan Boko Haram terör örgütü üzerinden incelemektedir.

Bayram’ın (2019) Batı Afrika’nın az gelişmiş siyaset anlayışını Burkina Faso örneğinden incelediği “*Burkina Faso Siyasetinde İdeoloji ve Pragmatizm*” adlı çalışması, Batı Afrika özelinde tüm Afrika bölgesinin de siyaset anlayışının anlaşılmasına yardımcı olması açısından oldukça önemli bir çalışma olmuştur. Bayram bu çalışma ile Afrika siyasetinde liderlerin kişiliklerinin ülke yönetimine yansıdığı sonucuna ulaşmaktadır.

Gürkan (2014) ise “*Modernleşme Sürecinde Afrika’nın İki Büyük Krizi: Ruanda ve Darfur Meseleleri Üzerine Bir İnceleme*” isimli çalışmasında, Afrika’nın en önemli iki güvelik sorununu oluşturan Ruanda ve Darfur krizlerini ele almakta, bu bölgelerde yaşanan çatışmaların temelini ekonomik paylaşım ve etnik farklılıkların kışkırtılması olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu çatışmaların büyük bir etnik temizlikle sonuçlandığını ifade eden yazar bu etnik temizliği “modern soykırım” olarak nitelendirmektedir.

Acar’ın (2010) hazırlamış olduğu “*Küresel ve Bölgesel İlişkiler Zemininde Darfur Meselesi*” başlıklı yüksek lisans tezinde Darfur meselesi, tarihsel, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel, jeopolitik ve insani boyutuyla ele alınarak incelenmekte, sorunun bölgesel ve küresel etkileri ile soruna taraf olan küresel ve bölgesel aktörlerden ve sorunun çözümüne yönelik gerçekleştirilen müzakere süreçlerinden bahsedilmektedir.

Arslan’ın (2011) hazırlamış olduğu “*Sudan ve Uluslararası Politikada Darfur Krizi*” isimli yüksek lisans tezinde ise Sudan’ın güney bölgesinde ve Darfur’da ayrılıkçı hareketler sonucu ortaya çıkan kriz hem tarihsel hem de küresel boyutu ile incelenmektedir.

Altındağ (2020) tarafından kaleme alınan “*Türkiye’nin PKK Bölücü Terör Örgütü İle Mücadelesine Dair Bir Analiz*” adlı çalışmada ise Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) kuruluşundaki amaç ve söylemleri ile eylemleri arasındaki çelişkilere değinilmekte, PKK ile mücadelede askeri yöntemlerin ağırlıklı bir şekilde kullanıldığından ve Ak Parti hükümeti ile birlikte, söz konusu mücadelede sorunun, askeri yöntemlerden çok, siyasi,

sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler başta olmak üzere çok boyutlu bir şekilde ele alındığından söz edilmektedir.

Türkiye'nin güvenlik sorununun ele alındığı bir başka çalışma da Updegraff (2012) tarafından yazılan *“Turkey Under the AKP: The Kurdish Question”* isimli makaledir. Makalede Türkiye'nin etnik temelli güvenlik sorununu oluşturan Kürt sorununun ortaya çıkışı ve gelişimi ele alınmakta, Türk hükümetlerinin ve son olarak Ak Parti hükümetinin soruna yaklaşımı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda özellikle 2009 yılında Ak Parti'nin demokratik açılım süreci irdelenerek başarısızlığının nedenleri araştırılmaktadır.

Türkiye'nin Kürt sorunu ile ilgili bir diğer önemli çalışma da Özhan ve Ete (2008) tarafından ortaya konmuştur. *“Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri”* ismini taşıyan makalelerinde ikili, Kürt sorununun dinamiklerini oluşturan sosyal ve siyasal süreçlerini irdelemekte, soruna bakıştaki ve sorunun çözümüne yönelik politikadaki hatalardan bahsederek çözüm önerileri sunmaktadırlar.

Türkiye'nin bir diğer önemli güvenlik sorununu oluşturan Kıbrıs Adası ile ilgili önemli bir çalışma Vatansever tarafından kaleme alınan *“Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”* adlı makale olmuştur. Çalışmada öncelikle, adanın eski tarihine, Osmanlı Devleti döneminde ve İngiltere egemenliğindeki Kıbrıs'ın idaresine ve o dönemlerde yaşanan gelişmelere yer verilmektedir. Daha sonra, 1960 Antlaşmaları ve bu antlaşmalarla yaratılan hukuki statü, yani “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin” temel yapısı incelenmekte, çalışmanın son kısmında ise, 1963'ten sonra yaşanan olaylar, 1974 müdahalesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 'nin (KKTC) kuruluşu, bu süreçte yaşanan sorunlar ile çözüm arayışları, 1990 sonrası yaşanan olaylar, BM kararları ve yaşanan son gelişmeler incelenmektedir.

Türkiye'nin Kıbrıs sorununu konu alan bir başka önemli çalışma da *“Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar Kıbrıs Konusunda Türklerle Rumlar Arasında Yapılan Görüşmeler ve Tarafların Görüşmelerden Beklentileri”* isimli makale çalışmasıdır. Taşcıoğlu (2019) tarafından hazırlanan çalışmada öncelikle Kıbrıs adasının tarihçesi ve önemi ile KTFD'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte adada iki toplum arasında yaşananlar hakkında bilgiler verilmekte, ardından KKTC'nin kuruluşu, Rumların AB başvurusu, AB sürecinde yaşananlar ve Annan Planı, Denктаş döneminin sonu,

Mehmet Ali Talat, Derviş Eroğlu ve Mustafa Akıncı dönemlerinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile yürütülen görüşmeler ayrı bölümler halinde ele alınarak incelenmektedir.

Türkiye'nin en önemli güvenlik sorununu oluşturan Yunanistan'la Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlık konusu ile ilgili olarak Demirkol ve Karabel (2017) tarafından yazılmış olan *“Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan Uluslararası Sorunlar”* adlı makalede, Türkiye ve Yunanistan arasında Ege Denizi'nden kaynaklanan kıta sahanlığı ve karasularının genişliği gibi sorunlar uluslararası ilişkilerde benzer anlaşmazlıklara atıf yapılarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda makalede, Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki benzer ihtilaflar ile Çin, Japonya ve Filipinler gibi kıyıdaş aktörlerin karmaşık hak iddialarına da yer verilmiştir.

Türkiye'nin Ege sorununu konu alan bir başka çalışma da Arı (1995) tarafından yapılmıştır. *“Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”* alı makalesinde Arı, Türkiye ile Yunanistan arasında, Ege Denizinden kaynaklı sorunlardan karasuları ve hava sahasına ilişkin sorunları, bölgesel ve küresel gelişmeleri de dikkate alarak irdelemekte, ayrıca bu sorunların iki ülke arasında hem barışçıl yollarla çözülme ihtimali hem de sıcak bir çatışmaya yol açma ihtimali üzerinde durmaktadır.

Yücel (2010) tarafından yapılan *“Ege'de Bitmeyen Sorunun Bir unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları ve Ulusal Hava Sahaları”* isimli çalışmada ise uluslararası bir sorun niteliğindeki Ege sorununun temel unsuru olan karasuları ve buna bağlı olarak da ulusal hava sahası sorunlarının analizi yapılmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak Ege'deki karasuları sorununun tarihsel arka planı ve tarafların soruna yönelik tezlerinin analizi yapılmakta, daha sonra da Ege'deki ulusal hava sahası sorununun tarihsel arka planı ve tarafların soruna yönelik tezlerinin analizi ortaya konmaktadır.

Şen (2015) ise Ege sorununu, *“Türk Milliyetçiliği ve “Öteki” Algısı: Yunanistan'la Çözülemeyen Ege Sorunu”* adlı çalışmada ele almaktadır. Çalışmada, Ege sorununun coğrafi ve uluslararası siyasî boyutları, Türk milliyetçiliğindeki “öteki” algısı çerçevesinde ele alınmakta olup söz konusu sorunun çözümü için geliştirilen stratejiler uluslararası

hukuk ve iç siyaset bağlamında incelenerek sorunun geleceği ile ilgili bir takım tespitler yapılmakta ve çözüme yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Türkiye Yunanistan arasındaki Ege Denizi üzerindeki sorunlardan bahsedilirken ayrıca Acer ve Kaya (2013) tarafından kaleme alınan “*Uluslararası Hukuk İngilizce Özetli Ders Kitabı*” isimli kitap ile Pazarcı (1989) tarafından kaleme alınan “*Uluslararası Hukuk Dersleri*” isimli kitaptaki tanımlardan faydalanılmıştır.

Derman ve Haya (2014) tarafından Afganistan’ın güvenlik sorunları ilgili olarak yapılan “*11 Eylül Sonrası Afganistan’daki Güvenlik Sistemi*” adlı çalışmada, Afganistan’ın Jeopolitik özellikleri sebebiyle yayılmacı ve sömürgeci zihniyete sahip ülkelerin girişimleri, El Kaide- Taliban ilişkisi, 11 Eylül saldırıları ve bu saldırılardan sonra ABD’nin Afganistan’ı işgali, Afganistan’da ortaya çıkan güvenlik sorunları gibi konular sebep sonuç ilişkisine göre derinlemesine incelenmekte ve bu sorunların çözümüne yönelik çözüm yolları aranmaktadır.

Yazıcı’nın (2010) kaleme aldığı “*Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri*” isimli makalede ise Afganistan’daki istikrarsızlığın nedenleri tarihi bir süreç içerisinde ele alınmakta ve bu istikrarsızlığın sonuçları ve bölge güvenliğine etkisi incelenmektedir.

Hilali (2002) ise yapmış olduğu “*The Costs And Benefits of the Afghan War For Pakistan*” isimli çalışmasında, 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ile başlayan Afgan Savaşı’nın, Pakistan’ın etno-milliyetçi ayrılıkçı hareketleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Makalede ayrıca Afgan savaşının sadece siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel problemler yaratmadığı, aynı zamanda savaş nedeniyle Afgan mültecilerin Pakistan’a akınının, Pakistan’ın hem iç hem de dış güvenliğini tehdit ettiği ortaya konmaktadır. Bu bağlamda makalede, mültecilerin yol açtığı ekolojik sorunlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ve mezhepçilik gibi sorunlardan bahsedilmektedir.

Afganistan ile Pakistan arasında anlaşmazlığa neden olan Durand sınırı ile ilgili olarak Burget (2013) tarafından yazılan “*Durand Hattı’: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı*” başlıklı makalede, Afganistan ve Pakistan arasındaki

Durand hattı sorunu, Afganistan'ın "Peştunistan" iddiası çerçevesinde incelenmekte ve bu sorunun iki ülke ilişkilerine yansımaları ele alınmaktadır.

Arslan (2016) ise "*Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri*" başlıklı makalesinde, coğrafi yapı, ulaşım olanaklarının yetersizliği, ekonomik sorunlar, yolsuzluk, iç güvenliğin sağlanamaması, su ve diğer doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılamaması, etnik çeşitlilik, eğitim sisteminin zayıflığı ve eğitim seviyesinin düşük olması, uyuşturucu ekonomisi, sosyo-kültürel yapı ve hukukun işlevsizliği, ülkenin istikrara kavuşamamasının önündeki en büyük engeller olarak belirlenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK SORUNLARI VE İSLAM DÜNYASI

Sosyal bilimci Maslow'un "İhtiyaçlar Piramidi"nde, fizyolojik ihtiyaçlardan sonra ikinci sırada yer alan (Maslow, 1954: 38-39) güvenliğin varlığının başlangıcı, insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilir. İnsanoğlunun kendini koruma ve savunma endişesi sonucu ortaya çıkmış olan güvenlik ihtiyacı, insanları toplu halde yaşamaya sevk etmiş ve bunun sonucunda da devlet denen kurum ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dinamik bir sosyo-politik olgu olan güvenlik, siyasi, sosyal, ekonomik ve özellikle teknolojik alandaki gelişmelere bağlı olarak değişen ihtiyaçlar çerçevesinde yeni anlamlar kazanarak farklı boyutlara ulaşmıştır.

Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenlik kavramı ve güvenlik sorunları ağırlıklı olarak devlet merkezli ve askeri boyutuyla ele alınmıştır. Bu süreçte diğer alanların güvenliği göz ardı edilmiştir. Ancak iki kutuplu sistemin sona ermesi ile beraber küreselleşmenin de etkisi ile tehditlerin çeşitlenmesi, güvenliğin de farklı boyutlarda ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Zira küreselleşmenin etkisini yoğun olarak hissettirdiği bu dönemde ortaya çıkan yeni tehditler, sadece ortaya çıktığı bölge için değil diğer bölgeler için de birer güvenlik sorunu haline gelmiştir. Bu yeni tehdit unsurları dünyanın tüm coğrafyalarında olduğu gibi İslam coğrafyasında da önemli güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu güvenlik sorunları karşısında ülkelerin çeşitli uluslararası örgütler oluşturarak bu örgütler vasıtasıyla güvenlik sorununa yol açan tehditlere karşı ortak hareket ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda İİT de İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarına çözüm üretmek amacıyla kurulmuş bir uluslararası örgüttür.

Bu bölümde öncelikle güvenlik kavramı ve güvenlik çalışmaları tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümle birlikte ele alınmış, bu bağlamda küreselci ve bölgeselci yaklaşımların güvenliğe yönelik görüşlerine yer verilmiştir. Güvenliğe bölgeselci yaklaşım çerçevesinde, ekonomik, siyasal ve güvenlik bölgeselciliği yaklaşımları açıklanmış, güvenlik bölgeselciliği yaklaşımı kapsamında da "Güvenlik Topluluğu Teorisi" ve "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi" açıklandıktan sonra küresel

ve bölgesel güvenlik sorunlarının neler olduğu belirlenmiştir. Daha sonra İslam dünyası kavramı ve İslam coğrafyasının kapsamı incelendikten sonra İİT hakkında bilgi verilmiş ve İİT'nin SWOT Analizi yapılarak bu bölüm sonlandırılmıştır.

2.1. Güvenlik ve Güvenlik Sorunları

İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının ortaya konabilmesi için öncelikle güvenlik kavramının iyi anlaşılması ve güvenlik sorunlarının neler olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda bu bölümde öncelikle güvenlik kavramının neyi ifade ettiğı ve Soğuk Savaş döneminden Soğuk Savaş sonrası dönem boyunca güvenlik çalışmalarının geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm süreci incelendikten sonra güvenlik konusu, küreselci ve bölgeselci yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra güvenlik sorunları küresel ve bölgesel güvenlik sorunları şeklinde bir ayrıma tabi tutularak ele alınmıştır.

2.1.1. Güvenlik Kavramı ve Güvenlik Çalışmalarının Dönüşümü

“Güvenlik” kavramı ilk olarak Cicero ve Lucretius tarafından, Batı geleneğinde “zihnin felsefi ve psikolojik durumunu ifade eden” anlamına gelen “securitas” kelimesi ile kullanılmıştır (Brauch, 2008: 2). Sözlük anlamı olarak, “kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumu ve emniyet hali” olarak tanımlanan (AKDITYK, 2005: 508) güvenlik kavramının, Güvenlik Çalışmaları alanında birçok tanımı yapılmıştır (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 44). Bu kapsamda Wolfers (2013: 484)'e göre önceden edinilmiş değerlerin korunması anlamına gelen güvenlik, Ullman (1983: 133) için ise ne olduğu ve ne kadar önemli olduğu ancak bir tehdit ile karşılaşıldığında anlaşılan bir kavramdır. Genel olarak değerlendirildiğinde güvenlik, güvensizlik ihtimalinin ortadan kaldırılması durumunu nitelediğı gibi güvensizlik durumlarının tehdit olarak görülmesi anlamına da gelmektedir. Sonuç olarak her ne şekilde olursa olsun bir biçimde güvenlik olgusundan bahsedilebilmesi için, varlığın korunması ve devamı açısından bir veya birkaç içsel veya dışsal tehdidin veya bu türden algılamaların ve tahminlerin bulunması gerekmektedir (Dedeoğlu, 2008: 22-23). Tehdit ise “bir devletin sınırları içerisinde ikamet edenlerin hayat kalitesini aniden veya belirli bir zaman sürecinde esaslı bir şekilde düşüren ya da bireye, devlete veya devlet-dışı aktöre ait politik tercihleri kısıtlayan bir davranış veya olaylar

manzumesidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Ullman, 1983: 133). Tehdit, gerçek olgu ve olaylara dayanabileceği gibi algı ve tahminlere de dayanabilmektedir (Dedeoğlu, 2008: 22-23).

Sosyal bilimlerde genel çerçeve ve boyutlara karşılık gelen, bireylere, konulara, değişen toplumsal adetlere, tarihsel olay ve durumlara uyarlanabilen (Brauch, 2008: 2) esnek bir kavram olmasından dolayı Baldwin (1997: 13-16), güvenliğin tanımı ve kapsamı belirlenirken, “Kim için güvenlik?”, “Hangi değerler için?”, “Ne kadar güvenlik?”, “Hangi tehditlere karşı?”, “Hangi araçlarla?”, “Ne pahasına?” ve “Hangi zaman dilimi içerisinde?” gibi soruların dikkate alınmasının daha sağlıklı bir sonuca ulaştıracağını ifade etmektedir.

Güvenlik kavramı, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan iki kutuplu sistemin hakim olduğu Soğuk Savaş dönemi boyunca devlet merkezli olan, askeri güvenliği esas alan ve güç maksimizasyonunu benimseyen realist yaklaşımın düşünceleri doğrultusunda tanımlanmıştır (Erdoğan, 2013: 267). Soğuk Savaş döneminde, devletin bekasını sağlamaya yönelik her türlü yaklaşım güvenlik kapsamında değerlendirilmiştir (Koçer, 2004: 110). Dolayısıyla bu dönem boyunca realizmin hegemonyasıyla bütünleşen geleneksel güvenlik yaklaşımı, askeri tehditleri ve güçlü mukavemet gereğini vurgulamış, statüko eğilimli olmuş ve devletleri merkez almıştır (Booth, 2003: 58). Güvenliğe sıfır toplamli oyun olarak bakan realist yaklaşım (Oğuzlu, 2007: 7), bir devletin güvenliğinin, askeri kapasitesinin artırılması diğer bir deyişle silahlanması yolu ile sağlanabileceğini savunmuştur (Sancak, 2013: 126). Ancak bu durum, Herz’in, devletlerin savunmaya yönelik olarak aldıkları önlemlerin, diğer devletler tarafından potansiyel bir tehdit olarak algılanacağı ve onların da güvenliğine yönelik önlemler almasına neden olacağı şeklinde açıkladığı “güvenlik ikilemi” yaklaşımında ortaya koyduğu bir kısır döngüye yol açmaktadır (Buzan, 2015: 31). Bu da güvenliğin gerçek anlamda sağlanmasını önlemektedir.

Soğuk Savaş döneminde başka coğrafyalarda yaşananlar diğer devletlerin güvenliğini etkilememiştir. Bu nedenle her devletin kendi güvenliğini sağlamada kendisinin sorumlu olduğu “kendi kendine yardım” prensibi esas alınmıştır. Bununla birlikte bu dönemde neyin güvenlik sorunu olup olmadığına askeri ve siyasi elitler karar vermiştir (Oğuzlu, 2007: 7-8). Buna bağlı olarak güvenlik çalışmaları da, devletin askeri yönüyle ilgilenen bilim

adamlarının çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde bir konunun güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi, o konunun askeri güç ile ilgili olmasına bağlıyken askeri güçle ilgili olmayan konular ise ikinci politika (low politics) olarak kabul edilmiştir (Baldwin, 1997: 9). Fakat iki kutup arasındaki nükleer gerilimin azaldığı 1970’li yıllarda, askeri tehdidin başatlılığını yitirmesi, güvenliğin yalnızca askeri boyutuyla ele alınmasının ve devlet merkezli analizin yetersizliğini ortaya koymuştur. Daha önceleri göz ardı edilen ekonomik, çevresel, toplumsal, siyasi, vb. sorunların yalnızca devletleri değil, uluslararası politikanın devlet dışı aktörlerini de etkilediği ortaya çıkınca gelenekselci yaklaşım sorgulanmaya başlanmış (Akgöl-Açıkmeşe, 2011: 47), gelenekselci güvenlik yaklaşımlarının bir eleştirisi olarak alternatif yaklaşımlar ortaya ıkımiştır (Buzan vd., 1998: 2). Kopenhag Okulu, konstrüktivist yaklaşım, post-sömürgeci anlayışlar (post-colonial), feminist kuram üzerinden çalışmalar yapan güvenlik çalışmaları ve post-yapısalcı güvenlik çalışmaları, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının birer eleştirisi olarak ortaya ıkımiş olan alternatif veya eleştirel yaklaşımlardır. Ayrıca Aberystwyth ekolünün geliştirdiği eleştirel güvenlik çalışmaları (critical security) ve eleştirel güvenlik içinde değerlendirilen Paris Okulu da bu dönemde güvenlik ile ilgili olarak yeni tartışmaları başlatan yaklaşımlar arasında bulunmaktadır. Bunların dışında Alternatif ve Ortak Güvenlik, Üçüncü Dünya Güvenlik Okulu ile Barış Araştırmaları da geleneksel yaklaşımların dışında değerlendirilen yaklaşımlardır (Miş, 2012: 14-15). Bu yaklaşımların, “Güvenli hale getirilen nedir/kimdir?”, “Hangi tehditlere karşı?”, ve “Hangi araçlarla?” sorularına verdikleri cevaplar gelenekselci yaklaşımlardan farklı olmuştur. Gelenekselci yaklaşımlarla alternatif yaklaşımlar arasındaki bu kamplaşma Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle daha da güçlenmiştir (Baysal ve Lülecı, 2011: 68-69).

Temelde bir güvenlik düzeni olan Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ortaya çıkan belirsizlik ortamı, yeni düzen tanımlama arayışlarının yolunu açarken güvenlik kavramına yönelik sorgulama ve yeniden tanımlama sürecini de başlatmıştır (Kaygusuz, 2007: 138-139). Bu bağlamda, akademisyenler arasında güvenliğin korunması konusunda devletin ve uluslararası örgütlerin rolü tartışılırken “uluslararası güvenlik”, “küresel güvenlik” ve “insan güvenliği” gibi yeni terimler ortaya atılmıştır (Waisová, 2003: 58). Bu kapsamda BM Kalkınma Programı 1994 yılında “nükleer güvenlikden insan güvenliğine” geçişi

savunurken, Uluslararası Küresel Yönetişim Komisyonu ise 1995 yılında küresel güvenliğin, devletlerin güvenliğinden insanların ve gezegenin güvenliğine kadar genişletilmesi gerektiğini savunmuştur (Miller, 2001: 13).

Büyük devletlerarasında sıcak çatışma yaşanması ihtimalinin zayıfladığı bu dönemde (Sancak, 2013: 131), etkisinin yoğun olarak hissedildiği küreselleşme ile birlikte güvenlik sorunları da küreselleşmiş, herhangi bir coğrafyada yaşanan olaylar diğer devletlerde de etkisini göstermiştir. Bu durum karşısında devletlerin tehdit algılamalarında da değişim ve çeşitlilik yaşanmış (Koçer, 2004: 110), buna bağlı olarak güvenlik kavramının da genişleme ve derinleşme süreci hız kazanmıştır. Bu bağlamda güvenlik kavramının “genişlemesi”, askeri tehditlerin yanı sıra, ekonomik, toplumsal ve çevresel gibi askeri olmayan güvenlik alanlarının da güvenlik alanına dahil edilmesi sürecini ifade ederken, güvenliğin “derinleşmesi” ise devletlerin yanı sıra, birey, grup ve diğer devlet dışı aktörlerin de güvenlik çalışmalarında analiz birimi olarak ele alınmasını ifade etmektedir (Paris, 2001: 97).

En önemli özelliği, egemenliğin devlet altı ve devlet üstü aktörlerce paylaşıldığı ve bu nedenle devletin güvenliğin öznesi ve sağlayıcısı konumunun zayıfladığı (Oğuzlu, 2007: 9-11) bu dönemde güvenlik, çok boyutlu, çok aktörlü ve karmaşık bir alan haline gelmiştir (Karabulut, 2009: 7). Askeri tehditlerin dışında ekonomik, toplumsal, dini, ideolojik ve sağlık konularında yeni tehdit unsurları ortaya çıkarken (Erdoğan, 2013: 269), geçmişte de var olduğu halde güvenlik alanına dahil edilmeyen birey güvenliği, çevre güvenliği gibi konular da güvenlik alanına dahil edilmiştir.

Bu çerçevede Brauch genişletilmiş güvenlik kavramını aşağıdaki tabloda özetlemektedir:

Tablo 2.1. Genişletilmiş Güvenlik Kavramları

Güvenlik kavramları	Gösterilen (kimin güvenliği?)	Risk altındaki değer (neyin güvenliği?)	Tehdit kaynağı/kaynakları (kimden/neden korunma)
Ulusal Güvenlik (siyasi, askeri boyut)	Devlet	Egemenlik, toprak bütünlüğü	Diğer devletler, terörizm, devlet dışı aktörler
Toplumsal Güvenlik (boyutu)	Milletler, Toplumsal gruplar	Ulusal birlik, kimlik	(Devletler) Milletler, göçmenler, yabancı kültürler
İnsan güvenliği	Bireyler, insanlık	Beka, Hayat kalitesi	Devlet, küreselleşme, küresel çevre sorunları (GEC), doğa, terörizm
Çevresel Güvenlik (boyutu)	Ekosistem	Sürdürülebilirlik	İnsanlık
Cinsiyet Güvenliği	Cinsiyet ilişkileri, yerli halk, azınlıklar	Eşitlik, kimlik, dayanışma	Ataerkillik, totaliter/erktekelci kurumlar (hükümetler, dinler, elitler, kültür), hoşgörüsüzlük

Kaynak: Brauch, 2008: 11

O halde genel olarak değerlendirildiğinde, 1980’li yıllardan itibaren geleneksel güvenlik anlayışından farklı olarak, “ortak güvenlik”, “karşılıklı güvenlik”, “işbirlikçi güvenlik”, “güvenlik ortaklığı” ve “kapsamlı güvenlik” gibi yeni güvenlik kavramları ortaya çıkarak güvenlik kavramının kapsamı genişlemiştir (Brauch, 2008: 14).

2.1.1.1. Güvenliğe Küreselci Yaklaşım

Soğuk Savaş döneminin sona erdiği ve küreselleşmenin hızlı bir şekilde etkili olduğu bu yeni dönemde tehdit kavramının içeriğinin çeşitlenmesi ve buna bağlı olarak güvenlik kavramının kapsamının genişlemesi, bundan sonra dünyanın yeni güvenlik düzeninin ne olacağı ve güvenlik çalışmalarının neyi çalışması gerektiği gibi soruları gündeme getirmiştir. Bununla birlikte güvenlik artık sadece dışarıdan gelen bir askeri tehdidin

olmaması durumu değil, bunun yanı sıra, insanların sosyo-ekonomik açıdan yeterli koşullarda yaşama, sahip olduğu kimliği yaşatıp koruyabilme ve yaşamsal tehdit üretmeyen çevresel koşullarda yaşama hakkı olarak tanımlanmıştır (Kaygusuz, 2007: 138-139).

Bu dönemde realist yaklaşımın devlet merkezli ve askeri odaklı güvenlik anlayışını sorgulayan ve güvenliğin sadece askeri tehditlerin tespit edilip yok edilmesinden ibaret olmadığını savunan yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımları, buna bağlı olarak güvenlik politikalarının amacının da sadece savaşları önlemekten ibaret olamayacağını, ayrıca insanların huzur ve refahını da sağlamaya yönelik olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Yorulmaz, 2013: 291). Eleştirel yaklaşımlar yeni çağın güvenlik tehdidinin kaynağının devlet dışı aktörler olabileceği gibi bazen devletin de kendi vatandaşları için bir tehdit kaynağı olabileceğini ileri sürmektedirler. Zira bazı devletler insan haklarını ihlal etmekte, vatandaşları arasında etnik, dini veya cinsiyet temelli ayrımcılık yapmakta, hatta bazıları rejimi korumak adına kendi vatandaşına karşı silahlanmaktadır. Bu durum Soğuk Savaş sonrasında devlet içi çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Miller, 2001: 29). Eleştirel teorisyenler, bu nedenle güvenliğin analizinde devlet yerine bireyin merkeze alınması gerektiğini ve güvenliğin bireyin özgürleştirilmesi ile sağlanabileceğini ileri sürmektedirler (Baylis, 2008: 81). Bu kapsamda eleştirel yaklaşımlar güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik olarak demokratikleşme, ekonomik kalkınma, karşılıklı bağımlılığın teşviki, çatışma çözümü, sivil toplumun desteklenmesi ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi gibi askeri içerikli olmayan sivil çözümler önermektedirler (Ağır, 2011: 108). Dolayısıyla bu yeni dönemde devlet merkezli güvenlik anlayışından insan merkezli güvenlik anlayışına geçilmiş olup (Koçer, 2004: 112), güvenlik çalışmalarında beliren söz konusu bu kavramsal dönüşüm, güvenlik çalışmalarını askeri güvenlik odağından çıkarıp askeri olmayan güvenlik konularına yönlendirmiştir (Baran ve Macar, 2017: 252).

Bu bağlamda geleneksel güvenlik yaklaşımlarının birer eleştirisi olarak ortaya çıkan yaklaşımlardan biri olan, Wendt'in öncülüğünü yaptığı *konstrüktivizm*, güvenlik ilişkilerinde düşman, tehdit, anarşi, egemenlik gibi kavramların sosyal olarak yapılandırılmış kavramlar olup, bunların zamanla değişebileceğini ileri sürmüştür (Karacasulu, 2014: 119). Kimliği analizlerinin merkezine koyan konstrüktivizme göre

güvenlik sosyal bir oluşum olup kimlik ile etkileşim halindedir (Turan vd., 2017: 15). Zira devletlerin kimliği, devletlerin güvenlik çıkarlarını ve politikalarını etkilediği gibi devletlerarası normatif yapıları yani rejimleri ve güvenlik topluluklarını da etkilemektedir (Arı, 2013: 501-502). Buna göre konstrüktivistler güvenlik ikileminin, devletlerin birbirlerinin niyetleri konusunda olumsuz algılara sahip olduğu durumlarda, güvenlik toplumunun ise, devletlerin birbirlerine karşı güven duyduğu ve sorunların barışçıl yollarla çözülebileceğine inandığı durumlarda ortaya çıktığını belirtmişlerdir (Baylis, 2008: 79). Devletlerin silahlanmalarının diğer devletler için bir tehdit algısı yaratacağından, onların da silahlanmaya başlaması durumunda, güvenlik ikilemi durumu söz konusu olurken, silahlanan devletlerin yeniden güven verici politikalara yönelmesiyle güvenlik ikilemi durumu, yerini güvenlik toplumu durumuna terk etmektedir (Kiraz, 2014: 221). Dolayısıyla Konstrüktivistler, bir olayın hangi anlamlandırmalara dayanarak bir tehdit olarak algılandığını, kimlik temeline dayanarak açıklamaya çalışmaktadırlar (Turan vd., 2017: 15).

Booth'un öncülüğünü yaptığı Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisinden esinlenen *Aberystwyth Okulu* da realist yaklaşımın devlet merkezli güvenlik anlayışını eleştirerek, devletin güvenliğin öznesi değil aracı olması gerektiğini ileri sürmekte ve birey odaklı güvenlik anlayışını savunmaktadır (Turan vd., 2017: 15).

Devlet merkezli realist yaklaşıma bir eleştiri de feminist düşünürlerden gelmiştir. *Feministlere* göre erkek egemen bir görüş olan realist görüş, kadınların ve farklı marjinal grupların güvenliğini sağlayamayabilir. Askerliğin, savaşın ve devlet adamlılığının kutsallaştırıldığı bir ortamda kadınların farklılıklarını dile getirmeleri mümkün olmamaktadır (Oğuzlu, 2007: 27). Feminist düşünürler, çatışmalardan en fazla etkilenen kesimin kadınlar olmasına rağmen uluslararası güvenlik literatürünün erkeğe özgü bir bakış açısıyla yazılmasını ve kadınlara çok az yer verilmesini eleştirmekte (Baylis, 2008: 81) ve güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerektiğini, aksi takdirde erkek merkezli ve kas gücüne dayalı bir anlayış olan mevcut güvenlik anlayışının güvenlik ikilemini sürekli olarak beslediği için herkesin hayatını ve güvenliğini tehlikeye atan bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürmektedirler (Arı, 2013: 536).

Soğuk Savaş döneminin klasik güvenlik anlayışı, bu dönemin sona ermesiyle önemli ölçüde değişip karmaşıklarırken (Özcan, 2020: 450), 11 Eylül saldırıları sonrasında geleneksel yaklaşımlara yeniden dönülür gibi olmuş ve yeni yaklaşımların geçersiz olduğunu dahi düşünenler olmuştur. Ancak 11 Eylül saldırıları geleneksel yaklaşımların tehditler karşısında çözüm üretmek bir yana muhtemel tehditleri tespit etmekten bile ne kadar uzak olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur (Bilgin, 2010: 35). Sadece ABD'ye karşı değil Batı medeniyeti ve onun geliştirmiş olduğu tüm insani değerlere yönelik yapılmış bir saldırı olarak değerlendirilen (Demiray ve İşcan, 2008: 156) bu saldırılardan sonra 2003 yılında gerçekleşen Irak Savaşı, güvenlik konusu üzerinde tekrar düşünülmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Bilgin, 2010: 35). Bundan sonra terörizm, kitle imha silahlarının yayılması ve başarısız devletler, yeni küresel güvenlik tehditleri olarak güvenlik gündemine oturmuşlardır (Küçükşahin ve Akkan, 2007: 43). Bunun sonucunda güvenliği sağlama konusunda önceki dönemden daha farklı stratejiler geliştirilirken, savaş alanı herhangi bir ülke ile sınırlı kalmayıp ABD ve Batı'nın çıkarlarına tehdit oluşturan tüm ülke ve örgütleri kapsamaktaydı. Böylece asimetrik savaş 21. yüzyılın yeni savaş stratejisi olmuştur (Demiray ve İşcan, 2008: 156).

2.1.1.2. Güvenliğe Bölgeselci Yaklaşım

Küreselleşmeye bağlı olarak sınırların geçirgenliğinin ve farklı toplumlar arasındaki iletişim imkanlarının artması, güvenliğin bölgesel düzlemde ele alınmasını gerekli kılmıştır (Tüysüzöğlu, 2019: 140). Soğuk Savaşın sona ermesiyle dünya düzeni ulusal egemenliğin ötesine doğru hareket ederken güvenliğin kendisi de oldukça karmaşık bir hal alarak bölgeselleşme sürecine girmiştir. Zira tehditler artık sadece devletlerden değil toplumun farklı kesimlerinden ulusal ve uluslararası düzlemlerden gelirken yerel çatışmaların önlenmesi için bölgesel barışın korunması gerekli hale gelmiştir. Bu durumun sonucunda küresel ve bölgesel çatışma yönetimleri uluslararası hale gelmiş ve küreselleşmeye rakip bir yaklaşım olarak görülen bölgeselleşme yaklaşımının önemi giderek daha da artmıştır. Devlet içi çatışmaların devletlerarası çatışmalardan daha yoğun yaşandığı ve daha fazla önem kazandığı bu dönemde, ulusal ile uluslararası seviye arasındaki ayırım da eski önemini kaybetmiştir (Hettne, 2008: 88). Buna bağlı olarak bölge ve bölgeselleşme gibi

kavramlar üzerinde durulmuş, bölgesel güvenlik kompleksleri ve güvenlik topluluğu gibi konular güvenlik çalışmalarının merkezine oturtulmuştur (Tüysüzoğlu, 2019: 140).

Siyasi yapılar olan bölgeler, zaman içerisinde işbirliğinin kapsamı ve amaçlarının değişmesi veya yeni üyelerin katılımı ya da mevcut üyelerin ayrılması ile yeniden tanımlanabilmekte ve şekillenebilmektedir (Heywood, 2011: 482). Bu nedenle uzun süren tartışmalara rağmen sınırlarının neler olduğu ve içeriğinin nasıl doldurulacağı konusunda akademisyenler arasında bir uzlaşa sağlanamayan “bölge”yi tanımlamada kullanılacak tek bir kesin hüküm bulunmamaktadır (TUIÇ Akademi, 2019).

Güvenlik kapsamında “bölge” kavramını, Avrupa devletlerinin ortaya koyduğu güç dengesi teorisi üzerinden açıklayan Avrupa devletleri, bölgesel gücü ise büyük güçler ile o güçler etrafında yer alanlar çerçevesinde tanımlıyorlardı. Buna göre bölgesel gücü belirleyen unsur, devletin kendi fiziksel veya siyasi gücü değil, büyük devletlerin politikalarına olan bağlılığıydı (Kılıçaslan, 2016: 60-61). Ancak küreselleşme ile birlikte gelişen bölgeselleşme sürecinde devletlerarasında artan etkileşimle birlikte çeşitlenen tehdit unsurlarının güvenlik konularını da çeşitlendirmesi, bölge ve bölgesel güç tanımının kapsamının da genişletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bir güvenlik kavramı olarak “bölge” (region/zone), coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan aralarında benzerlikler bulunan, tarihsel ve jeopolitik açıdan iç bütünlüğe sahip olan ve stratejik açıdan da ortak sorunları paylaşan alanlar olarak tanımlanmaktadır (Birdişli, 2016: 141). Dolayısıyla bölge, kaderleri ile aralarındaki coğrafi yakınlık arasında ilişki bulunan bir grup devletin birbirleri ile olan güvenlik ilişkilerinin farklı ve belirli bir alt sistemini ifade etmektedir (Buzan, 2015: 158-159).

Bölge bazında oluşturulmuş dört gruptan bahseden ve bunları, “bölge devletleri”, “bölgeyi ve komşu bölgeleri etkileyebilecek bölgesel güçler”, “kendi bölgesiyle beraber, tüm bölgelerde etkili olabilen küresel güçler” ve “herhangi bir bölgeye dahil olmayan, bölgesel güvenlik komplekslerini ayıran devletler” olarak sınıflandıran Buzan ve Waever (2003: 43), bölge tanımının yapılabilmesi için devletler arasında ortak noktaların olması ve devletlerin güvenlik öncelikleri ile güvenlik dinamiklerinin örtüşmesi gerektiğine işaret etmektedirler (TUIÇ Akademi, 2019). Bu durum, bölgesel güvenlik algısında, Deutsch

tarafından geliştirilen “güvenlik toplulukları” kavramını açıklamaktadır¹. Buzan ayrıca bölgesel güvenlik kavramının temelini, tarihsel dostluklar ve düşmanlıklar çerçevesinde oluştuğunu ifade etmektedir (Buzan ve Waever, 2003: 41-43). Dostluk ve düşmanlık örüntüleri ise, sınır anlaşmazlıkları, etnik kökenli nüfusun çıkarları ile ideolojik ittifaklardan, iyi veya kötü bir şekilde tarihsel süreç içerisinde oluşan tarihsel bağlara kadar uzanan farklı nedenlere dayanmaktadır (Buzan, 2015: 160).

Bölge terimi ile ilgili olarak yapılan açıklamalardan sonra bu yeni dönemde önem kazanmış olan “bölgeselcilik” (Regionalism), “bölgeselleşme” (Regionalization) ve “bölgesel organizasyon” gibi oluşumlardan (Hettne, 2008: 88) da bahsetmek gerekmektedir.

Bölgeselcilik, “coğrafi bölgelerin önemli siyasi ve/veya ekonomik birimler haline geldiği ve işbirliğinin ve muhtemelen kimliğin temelini oluşturan bir süreç” olarak tanımlanmaktadır. Bölgeselciliğin biri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Brezilya, Pakistan, Avustralya, Meksika, İsveç, Nijerya, Malezya ve Kanada gibi federalizmin uygulandığı ülkeler ile İngiltere, Fransa ve İspanya gibi devrimlerin uygulandığı devletlerde bulunan adem-i merkezîyetçilik sürecini ifade eden ulus-altı bölgeselcilik, diğeri ise dünyada aynı bölgede bulunan ülkeler arasında işbirliği ve bütünleşme sürecini ifade eden ulus-üstü bölgeselcilik olmak üzere iki yüzü bulunmaktadır (Heywood, 2011: 481).

Çoğunlukla 2. Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanan bölgeselcilik, Hettne tarafından eski ve yeni bölgeselcilik şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Eski ile yeni bölgeselcilik arasında birçok fark bulunmakla beraber bunların en önemlisi, iki kutuplu dünya düzeninde ortaya çıkmış olan eski bölgeselciliğin, ekonomik olarak daha içe dönük ve korumacı bir karaktere sahip olmasına karşılık Soğuk Savaş sonrası çok kutuplu olarak nitelenebilecek bir sistemde ortaya çıkmış olan yeni bölgeselciliğin ekonomik açıdan dışa dönük özelliğiyle bağımlı dünya ekonomisine daha uyumlu bir yapı sergilemiş olmasıdır (Hettne, 2003: 22-23).

¹ Zira güvenlik toplulukları ve bu topluluğu oluşturan devletler “biz” kimliğini oluşturmaktadırlar.

Bölgeselcilik beş seviyesinden bahsetmekte olan Hettne (2003: 28-29), bunları şu şekilde belirlemiştir: Bölgesel bir alan, bölgesel bir kompleks, bölgesel bir toplum, bölgesel bir topluluk ve kurumsallaşmış bir bölgesel yönetim (güvenlik topluluğu).

Bölgeselcilik, dünyanın bölgesel temelde örgütlenmesine yönelik siyasi bir projeye olan eğilimi açıklarken, bölgeselleşme ise daha karmaşık süreçler sonucu bölgelerin oluşmasını ifade etmektedir (Hettne, 2008: 88). Soğuk Savaş döneminin sona ermesine rağmen, ABD ve Rusya'nın askeri varlıklarının ve iddialarının bölgesel ve yerel çatışmalarda kendini göstermeye devam etmesi, uluslararası güvenlik sisteminin bölgeselleşmesi sonucunu doğurmuştur (Koçer, 2004: 112). Belirli bir tanımla bulunmayan bölgesel organizasyonlar ise bir kısmı BM tarafından tanınırken bir kısmı da kendiliğinden gelişmekte olan yapılardır (Hettne, 2008: 89).

Bölgeselcilik ile güvenlik, birçok farklı açıdan ilişkilendirilmektedir (Hettne, 2008: 90). Bunlardan bir tanesi, Buzan ve Waever'in, bir grup ülkenin güvenlik kaygılarının birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar birbirlerine bağlı olması şeklinde tanımladığı bölgesel güvenlik kompleksidir (Buzan ve Waever, 2003: 43). Bölgesel güvenliğin önemli olduğu coğrafyalarda güvenlik kompleksleri, çatışmaların azaltılması için devletler arasında işbirliğini sağlamak amacıyla oluşturulmaktadır. Bu işbirliği özellikle küreselleşme ile birlikte tehdit algılarının farklılaşmasıyla artış göstermiştir (Şöhret, 2014: 692).

Bölgesellik ile güvenlik arasındaki bir diğer ilişkiyi yerel çatışmaların bölgesel sonuçları oluşturmakta iken bir başka ilişki de bölgenin çatışma yönetimi rolü ile iç bölge güvenliği arasında veya "bölgesel düzen" ile en yakın çevre ve dünya düzeni arasındadır (Hettne, 2008: 91).

Komşu devletlerin işbirliği yapmak istedikleri alanlar dikkate alındığında, ekonomik bölgeselcilik; siyasi bölgeselcilik ve güvenlik bölgeselciligi olmak üzere üç tür bölgeselcilikten bahsedilebilir (Heywood, 2011: 482).

2.1.1.2.1. Ekonomik Bölgeselcilik

Aynı coğrafi bölgede bulunan ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları işbirliği yolu ile daha büyük ekonomik fırsatlar yaratılması anlamına gelen (Heywood, 2011: 482)

ekonomik bölgeselciliği Hettne (2008: 91), “coğrafi bir bölgedeki bir grup ülkenin, birliği oluşturan siyasi birimlerin ekonomik olarak birbirlerini tamamlamaya ve bölgesel ekonominin kapasitesini geliştirmeye yönelik olarak uyumlu bir biçimde çalışmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır.

Bölgesel entegrasyonun birincil şekli olan ekonomik bölgeselcilik, ticaret bloklarının genişleyerek büyüdüğü ve derinleştiği (“yeni” olarak adlandırılan bölgeselcilik) 1990’lı yıllarda artarak varlığını sürdürmüştür (Heywood, 2011: 482). Bu artışın en çok konuşulan örneği AB’nin derinleşmesi ve genişlemesi olmuştur. Avrupa dışında dünyanın farklı bölgelerinde de Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) gibi bölgeselleşme girişimlerine rastlanmaktadır (Söderbaum, 2003: 1).

2.1.1.2.2. Siyasal Bölgeselcilik

Siyasal bölgeselcilik, aynı bölgede bulunan devletlerin, paylaşılan değerleri koruma ve güçlendirme girişimleridir. Devletler bu yolla hem uluslararası alandaki imaj ve itibarlarını artırmayı hem de diplomasi alanında etkili bir aktör olmayı amaçlamaktadırlar (Heywood, 2011: 483).

Bu kapsamda 1949 yılında, ortak bir demokratik ve yasal alan yaratmak, insan hakları, demokrasi ve anayasal kurallara bağlılığı gerçekleştirmek amacıyla kurulan Avrupa Konseyi; 1945 yılında, üye ülkeler arasındaki yakınlık ve işbirliğini daha da artırmak, egemenliklerini, bağımsızlıklarını ve genel çıkarlarını korumak amacıyla kurulan Arap Birliği; 1963 yılında kendi kendini yönetmeyi, topraklara saygı duymayı ve Afrika kıtasında sosyal dayanışmayı teşvik etmek amacıyla kurulan Afrika Birliği Örgütü, siyasal bölgeselciliğe örnek olarak gösterilebilir (Heywood, 2011: 483).

2.1.1.2.3. Güvenlik Bölgeselciliği ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Güvenlik bölgeselciliği, devletlerin hem komşu ülkelerden hem de uzağında bulunan ülkelerden algıladığı tehditten korunmaları amacıyla oluşturmuş oldukları bir işbirliği biçimini ifade etmektedir² (Heywood, 2011: 483).

Hettne (2008: 92), güvenliğin bölgeselleşmesini, “(bölge olma sürecindeki devletler ve diğer aktörlerin) belli bir coğrafi alanda (bölge olma sürecindeki bir alanda) devletler ve diğer aktörlerin çatışma yaratıcı ulusal veya devletlerarası ilişkileri, dayanışmacı dış ilişkiler (bölgesel) ve iç barışı (bölge-içi) sağlayan bir güvenlik kompleksine dönüştürmesidir” şeklinde ifade ederken aynı zamanda bu kavramın, toplumsal gruplar arasında çıkan baskıcı devletler eliyle yaşanan insan hakları ihlallerine yönelik daha güçlü bir müdahaleyi içerdiğini belirtmektedir. Bir bölgede barışın sağlanması, o bölgede bulunan devletler arasında işbirliğini ve toplumlar arasında mevcut olan sorunların çözülmesini beraberinde getirecektir (Tüysüzoğlu, 2019: 241). Bununla birlikte, Hettne (2008: 89)’nin “yüksek düzey” ve “düşük düzey” olarak belirlediği bölgeselleşme konusundaki tutarlılık, bu girişimlerin veya hareketlerin barışa olan katkısını etkilerken dünya düzeninde etkili bir aktör olup olmamalarını da belirlemektedir. Bu bağlamda bölgeselleşme seviyesi yüksek tutarlılığa sahip olan girişimlerde ortak hareket edebilme ve bölgesel kimliklenme yeteneği gelişmiş olduğundan dolayı güvenlikle ilgili sorunların çözümünde etkin rol oynayabilmektedirler. Ancak bölgeselleşme tutarlılığı zayıf olan girişimlerin bölgesel kimliklenme becerisi zayıf olduğundan dolayı dış müdahalelere daha açık durumdadırlar (Hettne, 2008: 89).

a. Güvenlik Topluluğu Teorisi

Küreselleşme ile birlikte gelişen karşılıklı bağımlılık ilişkileri, toplumlar arasında etkileşimin yaygınlaşması sonucu farklı taleplere yol açarken, güvenlik de bu taleplerin karşılanması, yönlendirilmesi veya yok edilmesi bakımından oyuncuların tümü ile karşılıklı ilişkilerin kurulmasını sağlayan dinamik bir süreçtir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi küreselleşme sürecinde artık herhangi bir coğrafyada gelişen olaylar diğer

² Bu durum Karl Deutsch’un “güvenlik topluluğu”nu oluşturur.

coğrafyalarda da etkisini hissettirirken, herhangi bir alandaki istikrarsızlık durumu da istikrarlı olan diğer alanlarda olumsuzluklara yol açabilmektedir. Bu nedenle güvenliğin sağlanması ancak önlemlerin karşılıklı olarak alınması ile mümkündür. Bu kapsamda içinde bulunulan sistemin türünün ne olduğuna veya aktörlerin kim olduğuna bakılmaksızın, karşılıklı bağımlılık ilişkisi, aktörlere güvenliklerini sağlama hususunda iki farklı seçenek sunmaktadır. Bunlardan biri benzer güvenlik ve tehdit algısına ve talebine sahip olanların yapacakları işbirliği veya dayanışma, diğeri ise bir veya birden fazla tehdit veya “öteki” algısının oluşmasıdır. (Dedeoğlu, 2004: 2-8).

Devletler arasındaki işbirliği ve entegrasyon seviyesi, imkansız olmasa bile savaşa veya büyük ölçekli şiddet kullanımına mani olmaktadır (Heywood, 2011: 483). Tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla devletlerin ve toplumsal tabakaların karşılıklı ilişkiler dahilinde hareket etmeleri, “vatandaşlık”, “toplumsal aidiyet” ve “değerler sistemi” gibi konuları yeniden yapılandıracak sürece dahil olmalarını beraberinde getirecektir. Bu bakımdan karşılıklı ilişkiler bağlamında güvenliği sağlama sürecinde geliştirilen araçlardan biri (Dedeoğlu, 2004: 8), 1950’lerde Deutsch tarafından ortaya atılan ve 1990’larda Adler ve Barnett tarafından yeniden canlandırılan, “güvenlik topluluğu” olarak adlandırılan yapıdır. Devletlerin güvenlik algılarını nasıl yeniden yapılandırabileceklerini anlamamanın bir yolunu sunan güvenlik topluluğu (Bellamy, 2004: 3), devletlerin kendilerini, aralarındaki uyuşmazlıkları şiddete başvurmaksızın çözen bir topluluğun parçası olarak gördükleri bir noktaya entegrasyonunu ima etmektedir (Stewart-Ingersoll ve Frazier, 2012: 30). Bu bağlamda güvenlik topluluğu, topluluğun üyelerinin aralarındaki uyuşmazlıkları, birbirleri ile fiziksel olarak savaşmadan başka yollarla çözeceklerine dair gerçek bir güvencenin olduğu bir topluluktur (Bellamy, 2004: 6).

Ortak kurallara dayanarak karşılıklı beklentiler geliştiren devlet gruplarının oluşturduğu güvenlik topluluklarında devletler, ortak kimlikleri, yönetim yapılarını ve çıkarları da paylaşmaktadırlar (Bellamy, 2004: 12). Çatışmacı ve karmaşık olan uluslararası sistemde güvenliğin ancak bütünleşme yolu ile sağlanacağını ileri süren Deutsch, devletlerden ziyade toplumların karşılıklı ilişkilerinin geliştirilmesinin daha faydalı olacağını savunmaktadır. Zira karşılıklı ilişkilerini artıran devletler, barış ve güvenliğin

sağlanması konusunda da ortak bir sorumluluk geliştirirler. Böylece devletler egemenlik haklarını ve değerlerini bu sorumluluk çerçevesinde düzenlerken bu durum devletlerin ve toplumların birbirleri ile olan bağlarını güçlendirmekte ve karşılıklı güven duygusunu artırmaktadır. Ancak bunun gerçekleşmesi için devletlerin birbirlerinin değer ve çıkarları hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu da ancak toplumlar arasında iletişim ve ulaşım imkanlarının artırılması ile sağlanabilir. Bu kapsamda Deutsch, 19. yüzyılda kurulmuş olan Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) başarısındaki temel etken olarak tüm Alman devletçikleri arasında yaygın olan demir yollarının varlığına işaret etmektedir (Dedeoğlu, 2004: 9-11).

Güvenlik topluluğu yaklaşımı için toplumlar arasında oluşturulan güven duygusu, barışın sağlanmasında oldukça önemli bir role sahiptir (Dedeoğlu, 2004: 1). Zira üyeler arasındaki karşılıklı güven duygusu kolektif kimliklerin ortaya çıkmasına, paylaşılan kimlikler ve karşılıklı çıkarlar ise sosyal etkileşimin giderek artmasına ve dolayısıyla güvenlik topluluğunun olgunlaşmasına yol açmaktadır. Bir güvenlik topluluğu olgunlaştığında ise üyeler arasında karşılıklı yardım ve istişare alışkanlık haline gelir. Olgun güvenlik toplulukları, kendi başlarına siyasi ajanslar oluşturabilirler ve kendi içlerinde ulus ötesi kurumlar ve kurallar geliştirebilirler (Bellamy, 2004: 9). Güçlü ve meşru kurumların oluşturulması sonucu belirli bir bölgede yaşayan toplumlar arasında barışçıl bir ortam sağlanıp sürekli hale getirilebilecek, böylece savaş riski yok edilebilecek veya en düşük seviyeye indirilebilecektir (Tüysüzoğlu, 2019: 242).

Deutsch, “birleştirilmiş güvenlik topluluğu” ve “çoğulcu güvenlik topluluğu” olmak üzere güvenlik topluluğunun iki türünden bahsetmektedir. Buna göre, “daha önce iki veya daha fazla bağımsız birimin aynı hükümeti paylaşan tek bir daha büyük bir birime resmi olarak birleşmesi” olarak tanımlanan birleştirilmiş güvenlik topluluğuna verilebilecek en iyi örnek ABD'nin oluşumudur. Çoğulcu güvenlik topluluğunu ise, resmi hükümetin yasal bağımsızlığını elinde tutan varlıklar oluşturmaktadır. Waever, çoğulcu güvenlik topluluğunu, aralarındaki anlaşmazlıkları savaş dışı yöntemlerle çözmeyi amaç edinen “savaş dışı topluluklar” olarak tanımlamıştır (Bellamy, 2004: 6).

Temel değerler, diller ve kurumlar ile Adler ve Barnett tarafından bir “bizlik” hissi olarak tanımlanan kimliğin paylaşımı yolu ile birbirine bağlanan güvenlik topluluğu üyeleri sadece birbirleri ile olan ilişkilerinde değil diğer devletler veya topluluklar ile olan ilişkilerinde de savaşı devre dışı bırakmışlardır (Bellamy, 2004: 6-7). Böylece güvenlik topluluklarının oluşturulduğu toplumlar veya devletler arasındaki ilişkilerde askeri güç etkisini kaybetmiş, barış iklimi hakim olmuştur. Böyle bir ortamda bu devletler silah alımı yapmayacakları için mali kaynak açısından da tasarrufta bulunarak (Tüysüzoğlu, 2019: 242) ekonomilerine de katkı sağlamış olacaktırlar.

Özellikle liberal ideolojide hakim olan “güvenlik toplulukları” anlayışı, devletlerin birbirleriyle örtüşen hayati çıkarları olduğu fikri üzerine oluşturulmuştur. Söz konusu hayati çıkarların korunması ve ekonomik maliyetin azaltılması amacıyla devletler birbirleriyle örgütlenmektedir (Kılıçaslan, 2016: 61). Bu bağlamda tarihsel olarak Almanya-Fransa çatışmasının tanımladığı güvenlik yapısını, bölgesel işbirliği ile savaşın artık çatışma çözümünde yer almadığı bir güvenlik topluluğuna (security community) dönüştüren Avrupa (Hettne, 2008: 92-93), Soğuk Savaş döneminde oluşturdukları bu yapıyı genişleterek ve geliştirerek sürdürmektedir (Demiray ve İşcan, 2008: 162).

Deutsch’un “güvenlik topluluğu” yaklaşımı çağdaş Uluslararası İlişkiler disiplinine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kapsamda öncelikle uluslararası alanda “topluluk” hakkında düşünme ihtimalini başlatan yaklaşım (Bellamy, 2004: 7), ayrıca bütünleşme kuramlarına ve plüralizm, liberal kurumsalcılık, transnasyonalizm ve konstrüktivizm gibi birçok Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarına da önemli katkılarda bulunmuş, işlevselci ve yeni işlevselci yaklaşımların eksiklerinin tamamlanmasında da etkili olmuştur. Bununla birlikte yaklaşım, federalizm, konfederalizm ve kısmi federalizm gibi bütünleşme modellerinin açıklanması bakımından da uygun zemini oluşturmaktadır (Dedeoğlu, 2004: 12-13).

İkinci olarak yaklaşım, toplumların duygusal ilişkilerine dikkat çekerek, toplumların birbirine karşı duydukları olumsuz hislerin dış politikada çatışmacı ilişkileri; olumlu hislerin ise dış politikada işbirliği ve dayanışmaya dayalı ilişkileri teşvik ettiğini ortaya çıkarmıştır (Dedeoğlu, 2004: 13).

Yaklaşımın üçüncü katkısı, ulusal çıkar kavramının halk ve hükümet birlikteliği çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmesi olmuştur (Dedeoğlu, 2004: 13).

Bir diğer katkı ise, “plüralistik güvenlik topluluğu” olarak adlandırılan, farklı kimlik ve devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları yapının sunmuş olduğu katkıdır. Buna göre toplumsal birimler ile hükümetin diğer toplumsal birimler ve hükümetler ile kurdukları ilişkiler, karar alma süreçlerinin demokratikleşmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda güvenlik topluluğu, bireysellik ile kolektiviteyi bir arada bulundurabilen bir yapıdır. Nitekim demokrasi de ortak değerler sisteminin, barışın ve topluluğun kendini ifade etme biçiminin göstergesidir (Dedeoğlu, 2004: 13).

b. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT)

1985 yılında Danimarka’da Kopenhag Üniversitesi’nde, “Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi” adı ile kurulan (Kılıçaslan,2016: 47) Kopenhag Okulu’nun teorik alt yapısını, bu merkezde çalışan Avrupa Güvenliği çalışma grubu tarafından hayata geçirilen “Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Boyutları” adlı proje sonucunda ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışı oluşturmuştur (Akgül Açıkmeşe, 2011: 57). En önemli temsilcileri, Buzan, Waever ve Wilde (Kılıçaslan, 2016: 47) olan okul, özellikle Waever ve Buzan’ın ortaya attığı görüşler ve yaklaşımlar üzerinden gelişmiştir (Alagöz ve Kandemir, 2015: 113). Teorilerini geleneksel/realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden geliştiren Kopenhag Okulu (Kılıçaslan, 2016: 51), askeri olmayan tehditler ile devlet merkezli güvenlik anlayışını sorgulayarak toplumsal gruplar, bireyler, devlet ve hatta tüm insanlığı barındıran kapsamlı bir güvenlik yaklaşımını gündeme aldığı güvenlik çalışmaları ile devlet merkezli klasik güvenlik yaklaşımının ihmal ettiği yeni güvenlik konularına eğilmiştir (Şöhret, 2014: 665).

Güvenliği tek boyutlu bir kavram olmaktan kurtararak çok boyutlu bir zemine taşıyan Kopenhag Okulu, toplumlar için tek güvensizlik kaynağının askeri tehditler olmadığını, diğer sektörlerdeki tehditlerin de toplumlar için birer güvensizlik kaynağı olabileceğini ortaya koymuş (Şöhret, 2014: 666) ve bu noktada, “askeri”, “siyasi”, “ekonomik”, “toplumsal” ve “çevresel” olmak üzere (Buzan, 2015: 38), insan topluluklarının güvenliğinin etkilendiği beş ana sektörden bahsederek güvenlik çalışmalarına önemli bir

katkıda bulunmuştur (Kılıçaslan, 2016: 51). Kopenhag Okulu'nun temsilcileri ele aldıkları konuları, ortaya attıkları “Güvenlikleştirme”, “Sektörel Analiz” ve “Bölgesel Güvenlik Kompleksleri” (BGK) olmak üzere üç ana başlık altında incelemişler ve bu alanlar Kopenhag Okulu'nun çalışma alanlarını oluşturmuştur (Kılıçaslan, 2016: 47).

2000'li yıllarda yazına girmiş olan BGKT (Örki, 2016: 210) ilk olarak Kopenhag Okulu'nun en önemli temsilcisi olan Buzan tarafından kaleme alınan ve 1983 yılında yayınlanan “People, States and Fear” isimli kitapta dile getirilmiş, daha sonra Buzan ve Waever tarafından yazılan ve 2003 yılında yayınlanan “Regions and Powers” adlı kitapta da ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Kopenhag Okulu'nun diğer teorileri gibi BGK yaklaşımı da esasında Avrupa bölgesini açıklamak amacıyla ortaya konmuş ve askeri ve siyasi güvenlik alanları için geliştirilmiştir. Ancak soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte BGK, Kopenhag Okulu tarafından yeniden tanımlanarak ortak bir yaklaşım haline getirilmiş ve diğer güvenlik sektörleri de bölgesel güvenlik analizine dahil edilmiştir. Böylece BGK, küresel güvenliğe karşı bölgesel güvenliği ön plana çıkaran ve diğer güvenlik yaklaşımlarından farklı bir bakış açısıyla güvenlik çalışmaları arasındaki yerini almıştır (Alagöz ve Kandemir, 2015: 114).

Geleneksel güvenlik yaklaşımının belirlediği ve “birey”, “devlet” ve “sistem” den oluşan analiz düzeylerine ek olarak Buzan ve Waever, bölgesel güvenlik yaklaşımı için yerel (local), bölgesel (regional), bölgelerarası (interregional) ve uluslararası (international) olmak üzere dört analiz düzeyi daha belirlemişlerdir. Buzan ve Waever'in belirledikleri bu dört analiz düzeyinin öncelikleri ile BGK'ların sektörel öncelikleri farklı olabilmektedir (Birdişli ve Atawula, 2019: 80). Örneğin Ortadoğu ve Doğu Asya'da analiz düzeyi olarak bölgesel seviye; sektörel olarak da askeri ve siyasi güvenlik sektörleri daha öncelikli iken Avrupa'da ise analiz düzeyi olarak hem bölgesel hem de bölgelerarası seviye; sektörel olarak da siyasi ve toplumsal güvenlik sektörleri daha önemli bir yere sahiptir (Buzan ve Waever, 2003: 464,477).

Dünyanın homojen bir yapı olmadığı ve güvenlik sorunlarının bölgesel analiz ve işbirliği ile çözülebileceği fikrine dayanan (Birdişli ve Atawula, 2019: 80) Buzan'ın bu

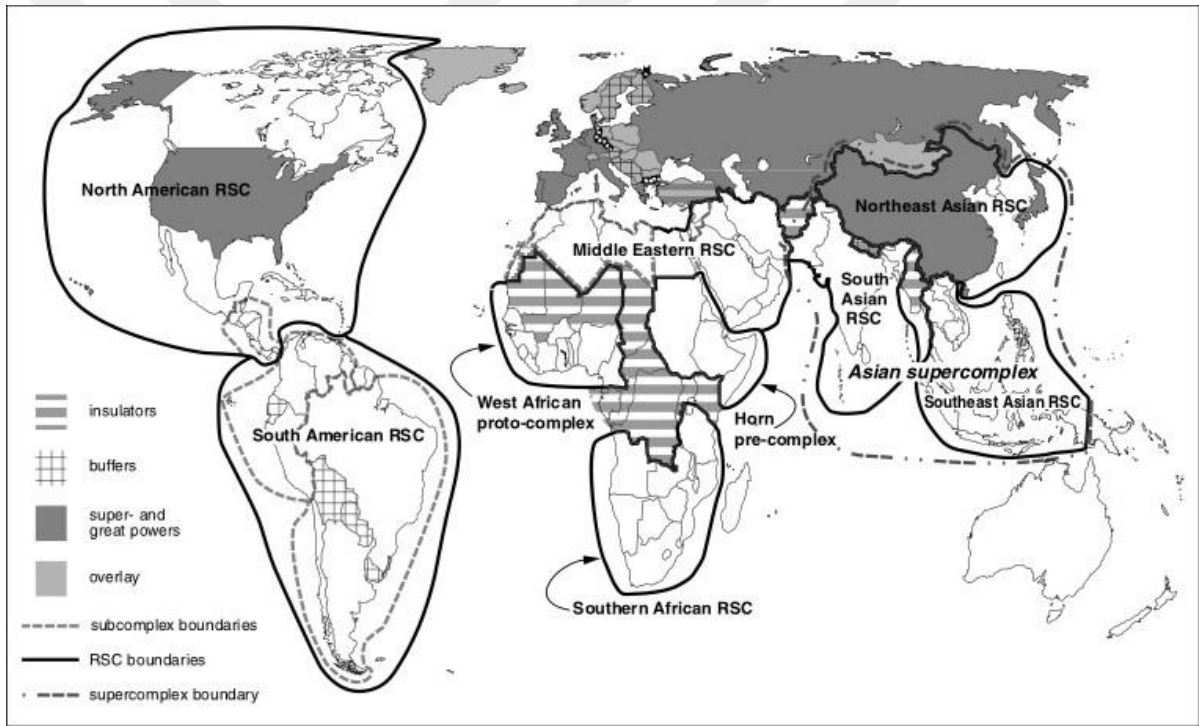
teorisi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem ile ilgili olarak, Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" adlı eserinde ortaya koyduğu ve temel argümanını, en tehlikeli ve önemli anlaşmazlıkların farklı kültürlerle sahip halklar arasında ortaya çıkacağı bir sistem (Huntington, 2015: 26) algısına dayandırdığı tezine karşı, uluslararası sistemin yeni çatışma alanlarının farklı din, kültür veya medeniyete sahip olan halklar arasında değil, bölgelerin oluşturduğu alt sistemlerde gerçekleşeceğini savunmaktadır. Bölgesel güvenlik yaklaşımı, süper güçler dışındaki devletlere yönelik tehditlerin büyük bir bölümünün bu devletlerin komşularından ya da komşuları üzerinden kaynaklandığını savunmaktadır (İşyar, 2008: 17).

Devletler, bulundukları bölgedeki tehditlerden kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla ortak bir davranış sergileyerek, güvenlikleri gereği kendi çevrelerinde istikrarsızlığın giremeyeceği veya girmemesi gereken güvenlik bölgeleri (çemberleri) oluşturmak isteyebilirler. Buzan bu yapıları BGK'lar olarak adlandırmaktadır (İşyar, 2008: 16). BGKT'ye göre bir bölgenin güvenlik kompleksi olarak nitelendirilebilmesi için bölge devletlerinin, güvenlikleri birbirinden ayrı düşünülmemeyecek kadar birbirine yakın bağlarla bağlı olmaları gerekmektedir (Buzan ve Waever, 2003: 43).

Buzan BGK'ları, 1500-1945 arası modern çağ; 1945-1989 arası dekolonizasyon ve Soğuk Savaş dönemi; 1990'dan bu güne Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere üç aşamada incelemektedir. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde dünyada 7 BGK, 2 süper güç (ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)) ve 3 bölgesel güç (ABD, Çin, Japonya); Soğuk Savaş sonrası dönemde 9 BGK, 1 süper güç (ABD) ve 4 bölgesel gücün (Rusya, Avrupa Birliği, Çin ve Japonya) varlığından söz etmektedir (Buzan ve Waever, 2003: 14).

Dinamik bir yapıya sahip olan BGK'lar zaman içerisinde değişiklik gösterebilir ve yeni kompleksler meydana gelebilir (Alagöz ve Kandemir, 2015: 115). Kopenhag Okulu BGK'ları, aralarındaki ilişkinin güçlü veya zayıflığına göre "proto-complex" (başlangıç kompleksi) ve "pre-complex" (öncü kompleks) şeklinde bir ayrıma tabi tutmaktadır. Buna göre, aralarındaki güvenlik bağlarının bir bölge oluşturacak kadar güçlü olmasına rağmen bir kompleks oluşturmak için yeterince güçlü olmadığı yapılar için proto-complex terimi

kullanılırken, proto-complexlerden daha zayıf yapılar için ise pre-complex terimi kullanılmaktadır. Bu ayrıma göre değerlendirildiğinde Soğuk Savaş döneminde dünyada 7 BGK, 1 başlangıç kompleksi ve bir de öncü kompleksin olduğu görülmektedir. Kuzey Amerika, Güney Amerika, Ortadoğu, Kuzey Doğu Asya, Güney Asya, Güney Doğu Asya ve Güney Afrika bölgeleri güvenlik komplekslerini oluştururken, Afrika’da bulunan Afrika Boynuzu öncü kompleksi, Batı Afrika da başlangıç komplekslerini oluşturmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 53).

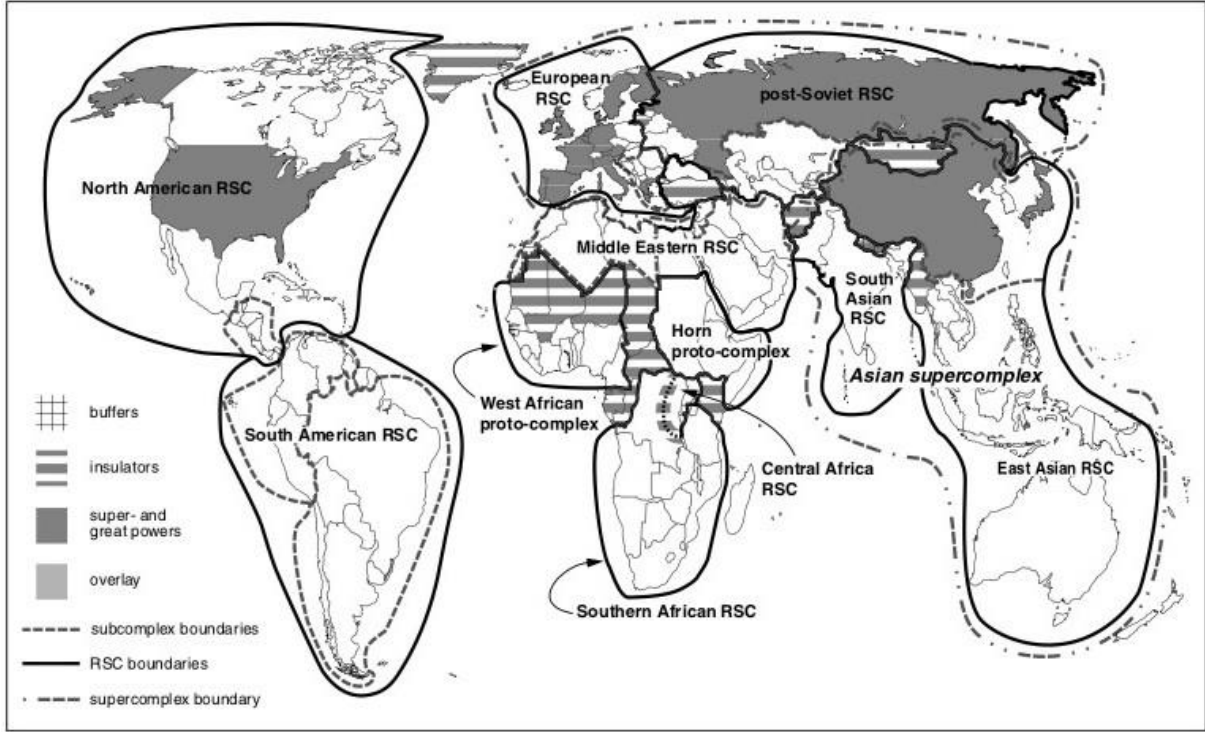

Kaynak: Buzan ve Waever, 2003: xxvi

Şekil 2.1. Soğuk Savaş Boyunca Bölgesel Güvenlik Yapısı

Soğuk Savaş sonrasında ise bu yapıda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde 7 adet olan BGK’nın sayısı 9’a çıkmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde mevcut olan Kuzeydoğu Asya BGK’sı ortadan kalmış ve buradaki devletler Güney Asya BGK’sı içerisinde yer almışlardır. Bunun dışında Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa, SSCB ve Orta Afrika BGK’ları ortaya çıkmış ve Soğuk Savaş döneminde öncü kompleks

konumundaki Afrika Boynuzu, başlangıç kompleksi haline gelmiştir (Buzan ve Waever, 2003: 15-16). İki veya daha fazla BGK'nın iç içe geçtiği bölgeler ise “süper kompleks” olarak nitelendirilmektedir (Buzan ve Waever, 2003: 53).

Kaynak: Buzan ve Waever, 2003: xxvi

Şekil 2.2. Soğuk Savaş Sonrası Bölgesel Güvenlik Yapısı

Güvenlik kompleksleri, yüksek ve düşük düzey güvenlik kompleksi şeklinde bir ayrıma da tabi tutulmaktadır. Güç olarak sınırlı olmasına rağmen yakın komşularının gücünden daha fazla güce sahip olan yerel devletler düşük düzey güvenlik kompleksini oluştururken, ABD ve Sovyetler Birliği gibi gücü yakın çevresinden daha geniş bir alana yayılan devletler ile Sovyetler Birliği ve Çin gibi gücü fiziksel büyüklük olarak geniş bir yerel çevre oluşturan ve birçok bölgeyi etkilemeye yetecek güce sahip olan devletler de yüksek düzey güvenlik kompleksini oluşturmaktadır (Buzan, 2015: 163).

Güvenlik kompleksleri coğrafi oluşumlar olduklarından, komplekste yer alan devletler, komşularıyla karşılaştırıldığında nispeten daha güçsüz olmalarından dolayı kompleksin yapısı üzerinde belirleyici bir etkisinin olması beklenmeyen ve genellikle ihmal

edilen ufak devletlerdir. Güvenlikleri büyük devletlere yakından bağı olmasına rağmen bu devletler, büyük devletler arasındaki ilişkiler üzerinden geliştirdikleri işbirliğinin etkisinin getirdiği avantaj sayesinde büyük devletler için bir tehdit kaynağı haline gelebilmektedirler. Körfezde, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri bu konuma örnek gösterilebilir. İsviçre, Belçika, Kamboçya, Ürdün, Kuveyt ve 1976 yılından önce Lübnan gibi bazı küçük devletler de güvenlik dinamikleri içinde tampon rolü üstlenebilmektedirler. Tüm tarafların kendi kendine yeten dinamikleri arasında tarafsızlığın sınırlarını belirleyen ve tarafsızlığın sınırları arasında bulunan bazı devletler de birbirlerine komşu güvenlik kompleksleri arasında yalıtıcı bir konuma sahip olabilmektedirler. Güney ve Güney Doğu Asya arasında Burma; Avrupa ve Ortadoğu arasında Türkiye; Güney Asya ve Ortadoğu arasında Afganistan ve Ortadoğu ile siyah Afrika arasında Moritanya'dan Sudan'a uzanan devletler, tarafların güvenlik dinamiklerinden nispeten izole olarak ortaya çıkabilmektedirler. İzole devletler bazen de Türkiye, Afganistan ve Sahel Bölgesi devletlerinin yaptığı gibi tarafları birbirine bağlamadan komşu komplekslerin sınırlarında her iki tarafla da yüz yüze gelebilmektedirler ya da bazen bu devletler, düşük düzey kompleksler arasında yalıtıcı olarak ve yüksek düzey komplekslerin üyesi olarak hareket etmektedirler (Buzan, 2015: 164).

2.1.2. Güvenlik Sorunları

Günümüzün güvenlik sorunları küresel ve bölgesel güvenlik sorunları başlıkları altında sınıflandırılabilir.

2.1.2.1. Küresel Güvenlik Sorunları

Küreselleşmenin güvenlik alanında yarattığı dönüşüm oldukça geniş kapsamlıdır. Bu süreçte beliren tehditler “yeni nesil tehditler” olarak ifade edilirken (Yaşa, 2018: 69), bu dönemde ortaya çıkan küresel ekonomik krizler, başarısız devletler veya etnik çeşitlilikten kaynaklı devlet çözümleri, salgın hastalıklar (Erdoğan, 2013: 266), çevre sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, mikro milliyetçilik ve etnik çatışmalar, köktendincilik, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, insan ticareti (Koçer, 2004: 110), ülkelerin güvenliğini etkileyen yeni nesil tehditler olarak ortaya çıkmışlardır (Erdoğan, 2013: 266). Bu süreçte ayrıca terör,

savaş, organize suçlar gibi geleneksel olan güvenlik tehditleri kabuk değiştirerek yeni şekillerde ortaya çıkmaya başlamıştır (Karabulut, 2009: 7). Bu bağlamda küreselleşme sürecinin sunmuş olduğu iletişim ve ulaşımındaki kolaylıklar sonucunda terör sınır aşan nitelik kazanarak uluslararasılaşmıştır.

a. Uluslararası Terörizm

Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde küreselleşmenin etkisi ile iletişim ve teknolojiye yaşanan ilerlemeler sonucu terör olgusu da kabuk değiştirmiş ve farklı şekillerde kendini göstermiştir. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, özellikle medya ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu propagandalarını yapmakta daha fazla imkana kavuşan terör örgütleri bu sayede bir yandan örgütün eleman ve silah kapasitesini artırırken diğer taraftan da eylemlerinin sınırlarını genişleterek sınır aşan bir nitelik kazanmışlardır (Kartal, 2014: 41). Bu durum terörün uluslararası boyuta ulaşması yani terör eylemlerinin birden fazla ülkenin topraklarını veya vatandaşlarını kapsayacak şekilde genişlemesi anlamına gelmektedir. Örneğin, bir ülkenin teröristlerinin herhangi bir sebeple başka bir ülkenin yöneticilerini, diplomatlarını veya işadamlarını öldürmeleri, uluslararası sefer halindeki uçaklara saldırı düzenlemeleri terörün uluslararası boyutunu göstermektedir (Ergil, 1992: 140).

b. Savaş

Küreselleşme ile birlikte yaşanan değişim ve gelişime paralel olarak savaş olgusu da devletten devlete şeklinde olan geleneksel yapısından sıyrılarak çok boyutlu bir forma bürünmüştür. Bu bağlamda düzenli birlikler, düzensiz yarı askeri nitelikli kuvvetler, sivil unsurlar, terör örgütleri, suç örgütleri ve diğer unsurların bir arada bulunduğu bir çatışma şekli olarak tanımlanan ve “Hibrit Savaş” veya “Melez Savaş” adı verilen, geleneksel “savaş”ın yeni bir formu olan bir savaş şeklinin bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir (Hoffman, 2014). Bu savaş şeklinde hedef ülkeyi baskı altına almak için terörizm, propaganda ve bilgi savaşı, kriminal suçlar ve sosyal medya gibi araçlar kullanılmakta (Thiele, 2016) olup ülkedeki siyasi anlaşmazlıklardan, siyasi ve askeri seçkinler arasındaki fikir ayrılığından, toplumsal kutuplaşmalar ve bölünmelerden yararlanılmaktadır. Bunun

dışında gölge güçlerin kullanıldığı ve “vekalet savaşları” (Yaşa, 2018: 72-73) adı verilen bir başka savaş türü de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

c. Küresel Ekonomik Kriz

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve finansal krizlerde de küresel bulaşıcılık yaygınlaşmaya başlamıştır. Küreselleşme sürecinde dünya ekonomisinin eskisine oranla daha bütünleşik hale gelmesi, dünya ticaret hacminin genişlemesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, finansal ve ekonomik krizlerin yayılmasını hızlandırmıştır (Arslan, 2010: 1231).

Dünya genelinde ilki 1929 yılında başlayıp 1940’lı yılların ortalarına kadar etkili olan ve Büyük Buhran olarak bilinen ekonomik kriz, ikincisi 1973 yılında yaşanan petrol krizi ve üçüncüsü de 2008 yılında yaşanan küresel mali kriz olmak üzere üç büyük ekonomik kriz yaşanmıştır (Ay ve Uçar, 2015: 11).

Küresel ekonomik krizlerin en önemlilerinden biri olan 2008 krizi, 2006 yılında ABD ekonomisinde yaşanan “mortgage krizi” olarak bilinen, ipotekli konut kredileri krizinin yaratmış olduğu finansal kriz ile başlamıştır. Söz konusu kriz önce İngiltere ve daha sonraları diğer Avrupa ülkelerine sıçramış (Arslan, 2010: 1231), 2008 sonunda da bütün dünyadaki reel sektörde etkisini hissettirerek küresel kriz halini almıştır. Kriz sonucu dünya ekonomisi %2.3 oranında küçülmüş, ihracat azalmış ve işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır. Krizin etkisini azaltmak amacıyla ülkeler farklı ekonomi politikaları uygulamışlardır (Göçer, 2013: 163-166).

d. Çevre Sorunları

Genel olarak bütün ülkeler için önemli bir sorun teşkil eden çevre sorunları, küreselleşmenin etkisiyle özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda uluslararası bir boyut kazanmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise dünya, hızlı bir değişim ve gelişim sürecine girmiş ve küreselleşmenin etkisi bu dönemde daha yoğun olarak kendini göstermiştir. Doğa ile insan arasındaki ilişkide dengeler doğa aleyhine bozulmaya başlamış ve bunun en büyük sorumlusu ise sanayileşme sürecini tamamlamış olan ülkeler olmuştur (Baykal ve Baykal, 2008: 1-4). Dünyanın yok olmasına en büyük katkıyı sunan insanoğlu doğayı tahrip

ederken ne yazık ki toplumun devamını ve gelişimini de tehdit etmektedir. Bu gün çevre ile ilgili olan ve acil çözüm bekleyen sorunların listesi oldukça uzundur. Bu bağlamda çevre ile ilgili sorunlar şu şekilde listelenebilir:

“Aşırı nüfus artışı, ozon tabakasının yok olması, küresel ısınma, türlerin yok oluşu, genetik çeşitliliğin kaybolması, asit yağmurları, nükleer kirlenme, tropikal ormanların yok olması, yüksek ormanların ve sulak alanların yok edilmesi, toprak erozyonu, çölleşme, sel baskınları, kıtlık, göllerin, derelerin ve ırmakların yağmalanması, yer altı sularının çekilmesi ve kirlenmesi, sahil kenarındaki deniz sularının ve haliçlerin kirlenmesi, mercan resiflerinin tahribatı, denizlere petrol dökülmesi, balıkçılıkta aşırı avlanma, denizi doldurarak kazanılan toprakların genişlemesi, zehirli atıklar, böceklerin ve zararlı bitkilerin öldürülmesinde kullanılan ilaçların zehirleyici etkileri, işyerlerinde tehlikelere maruz kalma, kentlerdeki aşırı kalabalıklaşma, yenilenemez kaynakların tükenmesi” (Foster, 2008: 11).

Daha da çoğaltılabilecek olan bu sorunlardan özellikle iklim değişikliği ve küresel ısınma, ozon tabasının tahribatı ve ormanların tahribatı, küresel çevre sorunlarından en önemlileridir (Baykal ve Baykal, 2008: 7).

e. Organize Suçlar

Küreselleşme ile birlikte gelişen teknoloji, uluslararası suç örgütlerine özellikle üretim, ulaşım ve iletişim olmak üzere üç alanda yeni imkanlar sunmuştur. Bu bağlamda üretim alanındaki teknolojik gelişmeler, suç örgütlerinin ihtiyaç duydukları kimlik kartı ve pasaport gibi resmi evrakları kopyalama, kaçakçılığını yapacakları ürünlerin taklidini yapma ve yakalanması zor olan yapay uyuşturucu üretimi gibi faaliyetlerinde kolaylıklar sağlarken ulaşım teknolojisindeki gelişmelerle seyahat olanaklarının artması suç örgütlerinin faaliyet alanlarının genişlemesini sağlamıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde ise suç örgütleri, kara para aklama, sermaye transferi ve piyasalardaki rantın tespit edilmesi gibi alanlarda yeni imkanlar yakalamıştır. Ayrıca iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde oluşturulan sanal ilişkiler ağı vasıtasıyla dünyanın herhangi bir yerinde bir kişi tarafından işlenen suç, bir tuşa basılarak binlerce kilometre uzaklıktaki yerlerde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla uluslararası suç örgütleri, küreselleşmenin sunmuş olduğu imkanları fırsata çevirerek sınır aşan bir nitelik kazanmıştır. Teknolojik alandaki gelişmelerden yararlanarak hem faaliyet alanlarını ve suç çeşitlerini genişletmişler hem de daha profesyonel bir yapı kurmuşlardır. Böylece hırsızlık, cinayet, dolandırıcılık ve yağma gibi klasik vakaların yanı sıra, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve insan ticareti, sahtecilik, elde edilmesi zor olan

madde kaçakçılığı, kültür ve tabiat maddeleri kaçakçılığı, kara para aklama vs. uluslararası suç örgütlerinin işledikleri suçlara dahil olmuştur (Altan ve Arslan, 2016: 76-79).

f. Salgın Hastalıkların Yaygınlaşması

Küreselleşme sözcüğünün henüz sözlüklere girmediği dönemlerde de tüm dünyada etkili olan ve milyonlarca ölüme yol açmakla beraber toplumsal hayatı da dönüştüren salgın hastalıklar görülmüştür. Ancak bu gün görülen salgın hastalıklar, gelişen teknoloji sayesinde sınır tanımadan tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Günümüz çağında görülen salgın hastalıkların önceki dönemlerde görülenlerden farkı, çok hızlı bir şekilde yayılarak dünyanın tüm coğrafyasına ulaşmasıdır. Örneğin 2009 yılında görülen Domuz Gribi salgınında virüs 6 haftada 30 ülkeye ulaşırken birkaç ay içerisinde de 190'dan fazla ülkeye ulaşmıştır (Balta, 2020: 3). Bu gün ise tüm Çin'de ortaya çıkan ve kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına alan Korona Virüs salgını ile mücadele edilmektedir.

g. Kitle İmha Silahlarının Yayılması

Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardan oluşan kitle imha silahlarının devletler arasında yayılması oldukça tehlikeli olmakla beraber bu silahların terör örgütlerinin veya bireylerin eline geçmesi, bu silahların masum insanlara yönelik kullanılabileceği riski nedeniyle daha büyük bir tehlike arz etmektedir (Kıbaroğlu, 2006: 132).

h. Başarısız Devletler

Bir devletin başarısızlığı, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayamaması, gerekli hizmeti sunamaması, ülkede güvenlik ve adaleti sağlayamaması durumlarında ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin etkisi ile gerçekleşen demokratikleşme dalgası sonucu devletin egemenlik alanının daralması ve devlet dışı aktörlerin önem kazanması, küresel kapitalist sistemin getirmiş olduğu bağımlılık ilişkisi ve sistemin merkez-yarı çevre-çevre ilişkisinin devletlerin ekonomileri üzerindeki etkileri, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile küresel ve bölgesel güç dengesinin değişmesi ve ülkeler arasında rekabetin artması, devletlerin başarısız olmalarına ve başarısız devletlerin artmasına yol açan faktörlerdir (Gök, 2020: 9-13). Bu devletler zamanla terör örgütlerinin kolayca hareket edebildikleri ve

yuvalandıkları, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının kontrol altına alınamadığı topraklara dönüşmektedir (Karaçuka ve Çelik, 2017: 28).

1. Küresel Göçler

İnsan hareketliliği veya göç olgusu tarihsel olarak oldukça eskilere dayanmasına rağmen devletler açısından bir “güvenlik” sorunu olarak algılanması, Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Nitekim bu döneme kadar gerçekleştirilen göç politikaları ile göçler yasal çerçeve içerisinde gerçekleştirilirken küreselleşmenin etkisi ile artan göçler için mevcut kurumsal yapılanmalar yetersiz kalmış ve bu dönemde yasa dışı göçler hızla artmıştır (Oğuz-Gök, 2016: 66). Daha önceleri genellikle açlık, savaş, kıtlık ve iklim koşulları gibi sebepler göçe neden olurken günümüz küresel dünyasında, ulaşım imkanlarının da artmasıyla artık siyasi, ekonomik ve kültürel nedenlerin yanında sanayileşme ve eğitim gibi nedenler de göç olaylarının gerçekleşmesine neden olmaktadır (Ari, 2020: 32). Ekonomik, siyasi ve sosyal alanlardaki küresel eşitsizlik, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkın giderek artması, devlet içi çatışmaların artarak devam etmesi, kendilerini güvende hissetmeyen insanların daha güvenli yerlere göç etmesine yol açmıştır (Oğuz-Gök, 2016: 66).

2.1.2.2. Bölgesel Güvenlik Sorunları

Uluslararası güvenlik çalışmaları içerisinde bölgesel güvenlik tehditleri, çok boyutlu tehditler (toplumsal, ekonomik, askeri), ülkeler arası sorunlar (sınır sorunları, su sorunları, diplomatik sorunlar), göç hareketleri (yasadışı göçler, iç savaş veya diğer yaşamsal ihtiyaçlar nedeniyle yapılan göçler), çevre sorunları (hava ve su kirliliği, kuraklık, iklim değişikliği), etnik milliyetçilik, düşük yoğunluklu savaşlar (Mısır ve Suriye’de yaşanan çatışmalar) (Şöhret, 2014: 692) şeklinde ortaya çıkmaktadır.

a. Sınır Sorunları

Bölgesel bir tehdit unsuru olarak sınır sorunlarına neden olan en temel faktör, sınırların coğrafya ve etnik kimlikler dikkate alınmadan büyük güçlerin çıkarları ve istekleri doğrultusunda yapay bir şekilde çizilmesi olmuştur.

b. Su Savaşları

Yaşam için vazgeçilmez bir değere sahip olan su, günümüzde çevresel sorunların yol açtığı kıtlık, küresel ısınma, kuraklık gibi nedenlerden dolayı önemli bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Özellikle sınır aşan su niteliği taşıyan havzaların bulunduğu ülkeler arasında su konusu, önemli bir anlaşmazlık ve rekabet unsuru haline gelmiş, bu durum bu ülkelerin bulunduğu bölgeler açısından da ciddi bir güvenlik riskine ve istikrarsızlığa yol açmıştır. Hatta su konusundaki anlaşmazlıklar zamanla “su savaşları” olgusunu doğurmuştur (Sürmelioglu-Parlar ve Aslantürk, 2020: 70).

c. İç Savaş

İç savaşlar, bir devletin sınırları içerisinde bulunan farklı dini ve ideolojik gruplar ile merkezi otorite arasında, iktidar mücadelesi, siyasi istikrarsızlık, iktidar ve toplum arasındaki uyuşmazlıklar, yönetim baskısı ve bölgesel kalkınmışlık farkları gibi siyasi nedenlerden dolayı yaşanmaktadır (Özkeçeci-Taner, 2019: 1, Köksoy, 2018: 204). İç savaşlarda temel sorun, belirli bir hükümetin veya devlet mekanizmasının korunması veya kontrolünün ele geçirilmesi meselesidir (Wallenstein 2002: 133).

İnsan hakları ihlallerinin oldukça yoğun yaşandığı iç savaş sırasında, tecavüz, kutsal yerlerin bombalanması, kıtlık, sürgün, soykırım, sivil halkı göç etmeye zorlama gibi savaş hukukunun da çiğnendiği trajik vakalara şahit olunmaktadır. Devletler arası çatışmalarla kıyaslandığında, daha fazla sivil halkın yaşamını kaybetmesine yol açan bu çatışmalar, sınır aşan bir niteliğe sahip olmasından dolayı bölgesel güvenliğin yanı sıra, küresel güvenlik açısından da birer tehdit unsuru olmaktadır (Efegil, 2015: 18).

d. Etnik Milliyetçilik

Küreselleşmenin damgasını vurduğu yeni düzende bölgesel nitelikli etnik ve din temelli çatışmalar yoğun olarak görülmüştür (Bakan, 2007: 37). Özellikle iktisadi, politik, kültürel, bilişim ve ekolojik olmak üzere temel olarak beş alanda etkili olan küreselleşme (Yaşa, 2018: 68), söz konusu alanlarda her ne kadar bütünleşme sürecini hızlandırmış olsa da homojenleştirici eğilimleriyle mevcut kimlikleri istikrarsızlaştırmış ve yerel kimliklerin direnişini teşvik etmiştir (Ağır, 2011: 97). Teknoloji, ulaşım ve iletişim alanındaki

gelişmelerin hızla ilerlemesi, özellikle internet ağının yaygınlaşması ile sosyal medya kullanımının artması, insanlar arasında demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet ve ekonomik refah gibi kavramların daha fazla tartışılmasının yolunu açmış ve bu durum bu değerlere yönelik taleplerin, eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki bazı ülkelerde yaşanan renkli devrimler veya Ortadoğu coğrafyasında yaşanan Arap Baharı gibi halk hareketlerine dönüşmesine neden olmuştur. Bazı ülkelerde iktidar veya siyasi rejim değişikliklerine yol açan bu hareketler önemli güvenlik sorunlarına neden olmuş ve güvenlik olgusuna siyasi ve sosyal bir boyut kazandırmıştır (Sancak, 2013: 132). Etnik, dini ve kültürel farklılıkların belirgin hale geldiği ve yerleşme akımlarının güçlendiği bu dönemde, söz konusu farklılıklar ve milliyetçi eğilimler, parçalanma konusunu gündeme getirirken, hem devletler arasında hem de devletlerin kendi iç yapılarında önemli bir güvenlik sorunu haline gelmişlerdir. Sonuç olarak giderek artan bölgesel ve yerel çatışmalar devletler arasında “kolektif güvenlik” ihtiyacını doğurmuştur (Ağır, 2011: 119).

2.2. İslam Dünyası ve İslam Siyasal Coğrafyası

Üyelerini, İslam ülkelerinin oluşturduğu İİT’nin, İslam dünyasını temsil eden bir kuruluş olması hasebiyle öncelikle İslam dünyası kavramının sınırlarının ve geçirdiği değişim sürecinin belirlenmesi, hem İİT’nin yapısının ve kuruluş amacının daha iyi anlaşılması hem de İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının ortaya konması açısından faydalı olacaktır.

İslam coğrafyası ile ilgili olarak birçok İslam bilgini önemli eserler bırakmışlardır. Özellikle Abbasi halifesi Me’mun döneminde El-Harezmi (ö.232/847) tarafından Yunanca aslından Arapçaya çevrilmiş olan önemli İslam coğrafyacılarından Batlamyus (ö.m.108)’un “Coğrafya” isimli eseri, El-Harezmi ve “İslam coğrafyacılarının babası” olarak nitelendirilen İbn Hurdazbih (ö.300/912 civarı) gibi önemli İslam bilginlerinin coğrafya çalışmalarına ışık tutmuştur. İslam coğrafyacıları arasında bir diğer önemli isim olan ve İstahri ile İbn Havkal’ın, eserlerinde atıfta bulundukları Ebu Zeyd el-Belhi (ö.322/934) ve coğrafya alanında kaleme almış olduğu “Suver’ul-Ekalim” isimli eseridir. El-Belhi’nin söz konusu eseri, Endülüs ve Sicistan dışında, tüm İslam ülkelerini gezmiş olan bir diğer önemli coğrafya alimi El-Makdisi (ö.378/988) tarafından da örnek alınmıştır. “Ahsenü’t-

Tekasim fi Ma'rifeti'l- Ekalim" isimli eserinde, gezmiş olduğu yerlerin coğrafi özelliklerinin yanı sıra, insanların kültürel ve ahlaki yönlerini de inceleyen el-Makdisi, İslam dünyasını Arap ülkeleri ve Acem ülkeleri olarak ikiye ayırmıştır (Yörük, 2013: 32-50). Yapılan çalışmalar, İslam dünyası kavramının, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve Müslüman yöneticiler tarafından yönetilen ülkeleri kapsadığını göstermektedir (Birdişli ve Atawula, 2019: 82).

İslam dünyası kavramının sınırları uluslararası sistemde yaşanan bazı gelişmeler nedeniyle dönem dönem değişikliklere uğramıştır. "İslam dünyası" kavramının sınırlarını belirlemek için öncelikle bu sınırların belirlenmesinde önemli rol oynayan gelişmelerden bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Davutoğlu (2007), İslam dünyası kavramının dönüşümünde 4 farklı dönemden bahsetmektedir.

İlk olarak 19. yüzyılın 2. yarısından 1. Dünya Savaşı'na kadar olan ve Osmanlı Devleti dışında bütün İslam dünyasının sömürgeci güçlerin hakimiyeti altına girdiği yarı sömürgeci dönemde, sömürgeci güçler ile İslam dünyası arasındaki gerilim, her mezhepten ve her kesimden Müslüman toplulukları ortak kader anlayışına yöneltmiştir. Bu dönemde gerçekleşen Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sonunda İslam dünyasının Doğu Trakya dışında Avrupa ile olan bağlantısı kesilmiş, artık 20. yüzyıl sonuna kadar İslam dünyası kavramı ile akla ilk gelen bölgeler Asya ve Afrika olmuştur. İkinci olarak, sömürgeciliğin kurumsallaşma ve faaliyetlerinin meşruiyet alanları açısından en parlak dönemini yaşadığı iki savaş arası dönemde, seküler ideolojiler dinin etki alanını giderek daraltmış ve bu dönemde İslam dünyası, tarihinde ilk defa dünya sisteminin tamamen edilgen bir unsuru haline gelmiştir (Davutoğlu, 2007: 444-445).

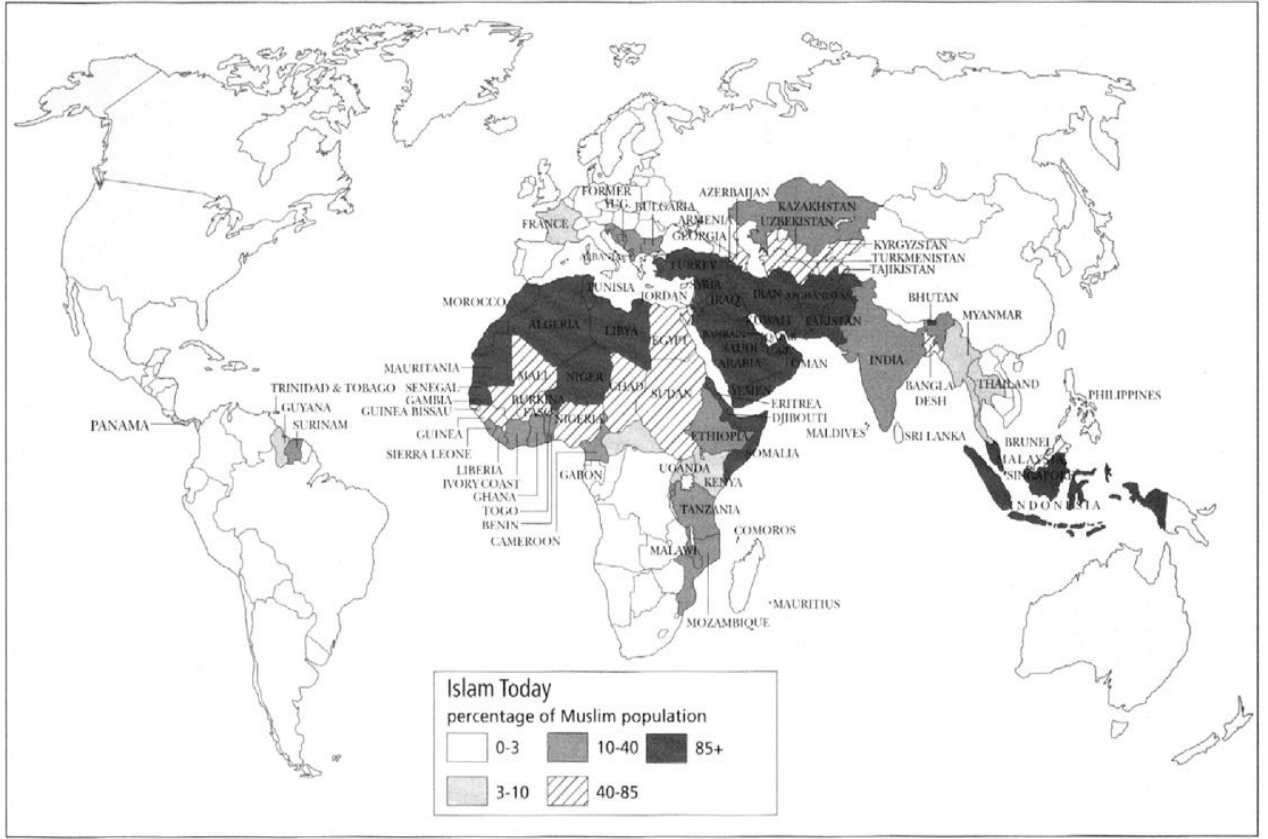
Sömürge sonrası ulus devlet olgusunun ortaya çıktığı dönemde ise, Müslümanların yaşadığı coğrafyada Avrupalılar tarafından, kendi çıkarlarına uygun olarak keyfi bir biçimde çizilen sınırlar, İslam dünyasının şimdiye kadar yabancı oldukları bir sosyo-politik birimler şeklinde parçalanmasına ve sınırlar içerisinde hem fiziksel hem de sembolik şiddete maruz kalmalarına yol açmıştır (Tekin, 2012: 213). Bunun yanı sıra, önceden sömürge tebaası olan ve bulundukları bölgede azınlık durumunda olan Müslümanlar yeni ulus devlet yapılanmalarında da azınlık durumuna dönüşmüştür. Dolayısıyla bu dönemde

İslam dünyası kavramı Müslüman nüfusa sahip ulus devletlerin sınırları ile tanımlanmıştır (Davutoğlu, 2007: 445). Bu dönemde Pakistan'ın, İslam kimliği adı altında, 1947 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile başlayan süreç İslam ülkeleri için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu süreç farklı İslam ülkeleri ile 1970'li yıllara kadar devam etmiştir (Meriç, 2009).

Son olarak ulus devletlerin uluslararası sistemin merkezindeki güçler ile yaşamış olduğu gerilimler ve bu gerilimler sonucunda iç dayanışmaya yeniden ihtiyaç duyulduğu küreselleşmeye geçiş dönemidir (Davutoğlu, 2007: 446). İslam ülkelerinin Batı'nın müdahalelerine maruz kaldığı bu dönemde (Meriç, 2009), Arap devletlerinin Filistin'de Batı ile yaşadığı gerilimler, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda müttefiki olduğu ABD ve Batı ile sorunlar yaşaması, İran İslam Devrimi, Afganistan direnişi, Filistin'de yaşanan intifada hareketleri, Bosna Hersek ve Çeçenistan'da yaşanan olaylar, Keşmir, Doğu Timor ve Kafkaslar'daki sorunlar, İslam dünyasının uluslararası sistemin işleyiş biçimine güvenlerini sarsarken aynı zamanda İslam birliğinin yeniden sağlanması için İslam dünyasının arayış içerisine girmesine de yol açmıştır. Bu yöndeki çabaların bir sonucu olarak 1969 yılında İKÖ kurulmuştur (Davutoğlu, 2007: 446; Meriç, 2009). Bu dönemde de İslam dünyası kavramı, genel olarak Afro-Avrasya merkezli totaliter rejimlerin alanı olarak görülürken daha çok Ortadoğu bölgesini çağrıştırır olmuştur (Davutoğlu, 2001: 248). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni Cumhuriyetler, İslam dünyasının Avrasya unsurunu ortaya çıkararak İslam dünyasının Asya ve Afrika ile sınırlanan imajında köklü bir değişiklik gerçekleştirmiştir (Davutoğlu, 2007: 447).

Neticede coğrafi olarak İslam medeniyet havzası Afro-Avrasya'nın kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Bu merkezi konum, kuzey-güney ekseninde Tataristan'dan Tanzanya'ya, doğu-batı eksenini ise Mindanao'dan Fas'a kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte sömürgeciliğin bir sonucu olarak Müslüman olmayan ülkelerde azınlık statüsünde olan Müslümanlar da İslam dünyasının bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslam dünyası kavramı, coğrafi sınırların yanı sıra, demografik ve kültürel unsurları da içermektedir (Davutoğlu, 2007: 448). Yani İslam dünyası kavramı,

Müslüman olarak nitelendirilen ülkelerin bulunduğu coğrafyaları içine almakla beraber bu ülkelerin aynı coğrafyada bulunma zorunluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla İslam dünyası tabiri, Müslüman olarak çoğunlukta olan ülke ve bölgeleri de içine alan bir tabirdir. Müslüman devletler daha çok Asya, Ortadoğu ve Afrika'da bulunmakta iken (Yıldırım, 2017: 7), İslam'ın, özellikle Afganistan, Cezayir, Mısır, İran, Irak, Libya, Malezya, Fas, Suudi Arabistan ve Suriye gibi çoğu ülkede baskın din olduğu görülmektedir. Ayrıca eski Sovyetler Birliği, Çin, Avrupa ve Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında da Müslüman nüfus bulunmaktadır. Altı buçuk milyar olan dünya nüfusunun yaklaşık bir buçuk milyarını temsil eden Müslüman nüfusun en yoğun bulunduğu dört ülke, Endonezya, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş'tir (Gordon, 2009: 8). ABD araştırma şirketi PEW, 2009 yılında hazırlamış olduğu raporda, yaklaşık elli kadar ülkede Müslümanların çoğunlukta olduğunu ifade ederek, Müslüman nüfusun dünya nüfusunun %23'ü nü (1,57 milyar) oluşturduğunu belirtmektedir (PEW, 2009). Bu da dünyanın dört farklı kıtasında nüfusa sahip olan İslam dünyasının toplam nüfusunun, dünyanın toplam nüfusunun beşte birinden daha fazla olduğu anlamına gelmektedir (İhsanoğlu, 2013: 19). Dolayısıyla İslam dünyası tabirinin oldukça geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir (Yıldırım, 2017: 7).

Kaynak: Elias, 1999: 15

Şekil 2.3. Müslüman Nüfusun Dünya Üzerindeki Dağılımı

İslam dünyasını oluşturan Müslümanların büyük bir çoğunluğu Sünni mezhebe mensup iken geri kalanları ise Şii mezhebe mensuptur. Şiiler, İran’da yoğun bulunmakla birlikte, Irak, Lübnan, Kuveyt ve Hindistan’da büyük topluluklar tarafından temsil edilmektedir (Gordon, 2009: 10). İİT’ye üye olan 57 ülkenin ve Suriye’nin toplam nüfusu ve toplam yüzölçümleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2. İslam Ülkelerinin Toplam Nüfusu ve Toplam Yüzölçümleri, 2020

	Ülke İsmi	Nüfusu	Yüzölçümü
1	Afganistan	36.643.815	652.230 km ²
2	Arnavutluk	3.074.579	28.748 km ²
3	Azerbaycan	10.205.810	86.600 km ²
4	Bahreyn	1.505.003	760 km ²
5	Bangladeş	162.650.853	148.460 km ²
6	Benin	12.864.634	112.622 km ²
7	Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)	9.992.083	83.600 km ²
8	Brunei	464.478	5.765 km ²
9	Burkina Faso	20.835.401	274.200 km ²
10	Cezayir	42.972.878	2.381.740 km ²
11	Cibuti	921.804	23.200 km ²
12	Çad	16.877.357	1.284 milyon km ²
13	Darusselam ³	4.365.940	1.590 km ²
14	Endonezya	267.026.366	1.904.569 km ²
15	Fas	35.561.654	446.550 km ²
16	Fildişi Sahili	27.481.086	322.463 km ²
17	Filistin	5.052 milyon	6.220 km ²
18	Gabon	2.230.908	267.667 km ²
19	Gambiya	2.173.999	11.300 km ²
20	Gine	12.527.440	245.857 km ²
21	Gine Bissau	1.927.104	36.125 km ²
22	Guyana	750.204	214.969 km ²
23	Irak	38.872.655	438.317 km ²
24	İran	84.923.314	1.648.195 km ²
25	Kamerun	27.744.989	475.440 km ²
26	Katar	2.444.174	11.586 km ²
27	Kazakistan	19.091.949	2.724.900 km ²
28	Kırgızistan	5.964.897	199.951 km ²
29	Komorlar	846.281	2.235 km ²
30	Kuveyt	2.993.706	17.818 km ²
31	Libya	6.890.535	1.759.540 km ²
32	Lübnan	5.469.612	10.400 km ²
33	Maldivler	391.904	298 km ²
34	Malezya	32.652.083	329.847 km ²
35	Mali	19.553.397	1.240.192 km ²
36	Mısır	104.124.440	1.001.450 km ²
37	Moritanya	4.005.475	1.030.700 km ²
38	Mozambik	30.098.197	799.380 km ²

³ Darusselam'a ait veriler 2012 yılına aittir.

39	Nijer	22.772.361	1.267 milyon km ²
40	Nijerya	214.028.302	923.768 km ²
41	Özbekistan	30.565.411	447.400 km ²
42	Pakistan	233.500.636	796.095 km ²
43	Senegal	15.736.368	196.722 km ²
44	Sierra Leone	6.624.933	71.740 km ²
45	Somali	11.757.124	637.657 km ²
46	Sudan	45.561.556	1.861.484 km ²
47	Surinam	609.569	163.820 km ²
48	Suriye	19.398.448	187.437 km ²
49	Suudi Arabistan	34.173.498	2.149.690 km ²
50	Tacikistan	8.873.669	144.100 km ²
51	Togo	8.608.444	56.785 km ²
52	Tunus	11.721.177	163.610 km ²
53	Türkiye	82.017.514	783.562 km ²
54	Türkmenistan	5.528.627	488.100 km ²
55	Uganda	43.252.966	241.038 km ²
56	Umman	4.664.844	309.500 km ²
57	Ürdün	10.820.644	89.342 km ²
58	Yemen	29.884.405	527.968 km ²

Kaynak: CIA, 2020, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>, Erişim Tarihi: 12/07/2020; Wikipedi, “Darüsselam”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dar%C3%BCsselam>, Erişim Tarihi: 12/07/2020; Wikipedi, “Filistin Devleti”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Filistin_Devleti, Erişim Tarihi: 12/07/2020.

2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

“Egemen devletler arasında küresel veya bölgesel ölçekte genel veya özel amaçlara ulaşma doğrultusunda işbirliği sağlamak için kurulan ve çeşitli yapılara, mekanizmalara ve süreçlere sahip tüzel kişilik” (Ateş, 2012: 19) olarak tanımlanan uluslararası örgütler, güvenlik amacının dışında, askeri, ekonomik, siyasi, kültürel ve ticari nedenlerden ötürü ortaya çıkabilmektedirler (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 22). Bununla birlikte uluslararası örgütler bazen de karşılaşılan herhangi bir sorun karşısında verilen tepkilerden ve söz konusu sorun ile bir daha karşılaşılmaması amacından dolayı kurulmaktadır (Keskin, 2016: 2). İİT’nin kuruluşunun temelinde de böyle bir amaç ve tepki yatmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 9). Hilafetin sona ermesi ile birlikte sürekli olarak bir birlik arayışı içerisinde olan ancak bunu bir türlü başaramayan İslam dünyası, 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra Doğu Kudüs’ün İsrail tarafından işgal edilmesi ile yakınlaşmaya

başlamıştır. Dolayısıyla İİT'nin, geçen yüzyılda Müslümanları en çok uğraştıran, aynı zamanda Müslümanları birleştiren bir sorun olan İsrail sorununun ortaya çıkarmış olduğu bir yapı olduğu söylenebilir (Ataman ve Gökşen, 2014: 7).

Uluslararası Örgütler, örgüt üyelerinin bulunduğu coğrafya esas alındığında “küresel” ve “bölgesel” nitelikli örgütler şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Buna göre Milletler Cemiyeti (MC) ve BM gibi dünyadaki bütün devletlerin üye olabileceği örgütler küresel nitelikli örgütler olarak tanımlanırken, AB, Arap Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KÖİ), Afrika Birliği, BDT gibi aynı veya birbirine yakın bölgelerde bulunan ülkelerin üye olduğu örgütler ise bölgesel nitelikli örgütler olarak tanımlanmaktadır (Ateş, 2012: 27).

Uluslararası örgütler faaliyet alanlarına göre de siyasi, ekonomik, askeri ve teknik örgütler şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Buna göre BM, Arap Birliği ve Afrika Birliği, siyasi örgütler olarak kabul edilirken, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), KÖİ ve Dünya Bankası gibi örgütler ekonomik; Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Varşova Paktı ve Kolektif Savunma Anlaşması Örgütü gibi örgütler askeri ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, Uluslararası Standardizasyon Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü ile Uluslararası Posta Birliği gibi örgütler ise teknik örgütler olarak kabul edilmektedir (Ateş, 2012: 27-28). Bu bağlamda, bölgesel bir örgüt olduğu konusu tartışmalı olmakla beraber, Ateş (2012: 273-274, 248), örgüte üyeliğin belirli şartlara bağlı olması dolayısıyla İİT'yi bölgesel nitelikli siyasal bir örgüt olarak ele almaktadır. Nitekim örgüte üye kabulü, üyelikten çıkarma veya üyeliğin askıya alınması için mevcut üyelerin üçte ikisinin onayı gerekmektedir. Bölgesel siyasal örgütler, fonksiyonları, organları, kurumsal yapıları ve amaçları ile evrensel bir örgüt olan BM'nin bölgeye yansımasıdır. Bu bağlamda, ana organları, uzman kuruluşları ve diğer çeşitli uzmanlaşmış yan kuruluşları ile BM'ye benzeyen İİT, “Müslüman ülkelerin BM'si” olarak nitelendirilmektedir (Birdişli, 2020a).

2.3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi

İslamiyet'in doğuşu ile birlikte gelişen "ümme" anlayışı ile oluşan topluluk, İslam dininin Peygamberi olan Hz. Muhammed'in etrafında ve onun yönetiminde birleşirken Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte Halifelik makamı tarafından temsil edilmeye başlamıştır. 16. yüzyılda halifelik makamının Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrası Osmanlı İmparatorluğuna geçmesi ile "ümme" anlayışı ve "İslam Birliği" fikri Osmanlı tarafından temsil edilmeye başlamıştır. Ancak Hilafet makamı, 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmıştır (Ateş, 2015: 117).

Osmanlı'nın dağılması ile birlikte İslami birlikteliği ve dayanışmayı korumak amacıyla ortak oluşumlar kurmaya yönelik arayışlar (İhsanoğlu, 2013: 34), Hilafetin sona ermesi ile birlikte hız kazanmış ve bunun için birçok girişimlerde bulunulmuş ancak başarılı olunamamıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1926 yılında Mısır'ın öncülüğünde Kahire Kongresi düzenlenmiş, daha sonra aynı yıl Suudi Arabistan tarafından ülkelere bir davet gönderilerek Mekke'de uluslararası bir konferans düzenlenmiş ancak konferansa Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ülkelere katılım olmamıştır (Çatalbaş ve Denk, 2013: 189). 1930'lu yıllarda Kudüs'e başlayan Yahudi göçünden rahatsız olan Filistin'in çağrısı üzerine Kudüs'te bir İslam Kongresi toplanmış, 1935 yılında da Avrupa Müslümanlar Kongresinin düzenlendiği Cenevre'de dünyanın her yerinden Müslümanların katıldığı ilk uluslararası konferans toplanmıştır (İhsanoğlu, 2013: 39). Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu girişimler uzun soluklu olmamış ve İslam Birliği fikrini gerçekleştirememiştir.

İİT'nin kuruluşuna giden süreç, 14 Mayıs 1948 tarihinde Filistin topraklarında İsrail Devleti'nin kurulması ile bölgede ortaya çıkan Filistin sorunu ve kutsal yerlerin İsrail'in hegemonyasında kalması sonucu İslam Birliği fikrinin yeniden canlanması (Çatalbaş ve Denk, 2013: 189) ile hız kazanmıştır. Bu dönemde 1951 yılında Karaçi'de Dünya Müslüman Kongresi toplanmış, 1954 yılında Suudi Arabistan, Mısır ve Pakistan arasında Genel İslami Konferans şartı hazırlanarak kurulmuş ancak daha sonra Pakistan'ın ayrılması sonucunda geçerliliğini kaybetmiştir. 1962 yılında Suudi Arabistan'ın girişimi ile

Mekke’de Dünya Müslüman Ligi Konferansı düzenlenmiş ve burada uluslararası bir oluşumun kurulması teklif edilmiştir. Ardından 1968 yılında Pakistan tarafından düzenlenen ve o zamana kadar Müslüman ülkeler arasında İslam Birliği’nin sağlanmasının yanı sıra, ekonomik ve teknik alanda da işbirliğini öngören ilk konferans, 23 ülkeden yaklaşık 100 temsilcinin katılımı ile Kuala Lumpur’da gerçekleştirilmiştir. 1964 ve 1965 yıllarında ise Somali uluslararası oluşumun kurulması yönünde teklif sunmuş (İhsanoğlu, 2013: 118) ancak bu girişimlerin hiç biri sonuca ulaşamamıştır.

Müslümanların kutsal mabedi olan ve İsrail’in işgali altında bulunan Kudüs’ün, 21 Ağustos 1969 tarihinde Avustralyalı radikal bir Yahudi tarafından kundaklanması olayı İslam dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmış (Ataman ve Gökşen, 2014: 9) ve bu tepkinin sonucunda, Mescid-i Aksa’nın nasıl korunup özgürleştirileceği ve böyle bir olayın bir daha yaşanmaması için neler yapılması gerektiğini görüşmek üzere 22 Eylül 1969 yılında Rabat’ta, 25 İslam ülkesi devlet ve hükümet başkanlarından oluşan bir İslam Konferansı toplanmıştır (Doğan, 2016: 2). Bu konferansta İKÖ’nün kurulmasına, 1970 Mart ayında toplanan Birinci Dışişleri Bakanları Konseyi (DBK) toplantısında ise örgütün genel sekreterliğinin kurulmasına ve genel sekreterliğin merkezinin ise Kudüs kurtarıncaya kadar Cidde’de olmasına karar verilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Böylece 1960’lı yıllarda radikal Arap milliyetçiliğine karşı “İslam Ümmeti” anlayışını ortaya atan Suudi Arabistan önderliğinde, hükümetler arası bir örgüt olarak kurulan İKÖ, 1972’de kurucu şartın kabul edilmesiyle resmen kurulmuştur (Alpkaya, 1991: 55). 1974 yılında Şartın, BM Şartı 102. maddeye göre uygunluğu onaylatılmıştır. İsminde “din” vurgusu olan tek uluslararası örgüt olması ve ortaya çıkışının dini nedenlere dayanması İKÖ’yü diğer uluslararası örgütlerden ayırmaktadır. Zira diğer örgütler genel olarak ekonomik veya siyasi nedenlerden dolayı kurulmuşlardır (Birdişli ve Atawula, 2019: 78). Dini bir nedenle ortaya çıkan örgüt kısa zamanda dini ve siyasi faaliyetlerinin yanında ekonomi, eğitim, kültür, hukuk gibi alanlarda da işbirliğine yönelik faaliyetlerini geliştirmiştir (Alpkaya, 1991: 55).

2004 yılında İhsanoğlu’nun Genel Sekreterliğe seçilmesiyle birlikte örgütün yapısında birçok önemli reformlara imza atılmıştır. Bu dönemde örgütün uluslararası

sistemde yaşanan gelişmelere entegre olmasına önem verilmiş ve yeni bir dinamizm akımı başlatılmıştır (Kaymak, 2019). İslam ülkelerini tek bir çatı altında toplamak üzere, 25 İslam ülkesinin dışişleri bakanları tarafından kurulan İKÖ'nün ismi, 28-30 Haziran 2011 tarihinde Astana'da düzenlenen (Dışişleri Bakanlığı, 2019) 38. Dışişleri Bakanları Toplantısında İİT olarak değiştirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2013). BM'den sonra en büyük ikinci uluslararası örgüt olan İİT'ye üye ülkelerin toplam yüzölçümü, dünyanın toplam yüzölçümünün 6'da 1'ini oluştururken, İİT üyesi ülkelerin toplam nüfusu da toplam dünya nüfusunun 5'te 1'ini temsil etmektedir (SESRIC, 2019: 1). İslam ülkelerinin tek çatı altında toplandığı tek kuruluş olan ve dört kıtada (Afrika, Asya, Avrupa ve Latin Amerika) 57 üyeye sahip olan (Ticaret Bakanlığı, 2013) İİT'ye üye olan ülkeler şunlardır: Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Brunei, Darüselam, Burkina Faso, Cezayir, Cibuti, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen'dir. Suriye'nin üyeliği ülkede yaşanan olaylar nedeniyle 14-15 Ağustos 2012 tarihlerinde Mekke'de düzenlenen 4. Olağanüstü İİT Zirvesi'nde askıya alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Bununla birlikte İİT, 5 gözlemci üyeye sahiptir. Bunlar;

KKTC (Kıbrıs Türk Devleti adıyla), Bosna-Hersek, Orta Afrika Cumhuriyeti, Rusya, Tayland'dır (Dışişleri Bakanlığı, 2019). En fazla Müslüman nüfusun bulunduğu İslam ülkesi olmayan Hindistan'ın örgüte üyeliği ise Keşmir sorunu nedeniyle Pakistan tarafından engellenmektedir (Ateş, 2012: 273).

Kaynak: İNSAMER, 2016, “İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye’nin Dönem Başkanlığı”, https://insamer.com/tr/islam-isbirligi-teskilati-ve-turkiyenin-donem-baskanligi_442.html, Erişim Tarihi: 12/07/2020.

Şekil 2.4. İİT Üye, Gözlemci ve Potansiyel Ülkelerin Dünya Haritası Üzerinde Gösterimi

57 üye ve 5 gözlemci ülkeyi içinde barındıran İİT, üye ülkelerin kaynaklarını bir araya getirmeyi, Müslüman ülkelerde bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlamayı ve üye ülkeler arasında işbirliği ve dayanışmayı geliştirerek üye ülkelerin mutluluk ve refahını artırmayı ve herhangi bir haksızlıkta Müslüman ülkelerin haklarını savunmayı hedeflemektedir (Sevgin ve Çağlar, 2017: 222). Bununla birlikte örgüt, İslam ülkelerinin diğer ülkelerle uyumlu ilişkiler kurmasını sağlamak, uluslararası barış ve adaletin teminine katkıda bulunmak, ırk ayrımı ve sömürgeciliği bertaraf etmek, Müslüman coğrafyaların yaşadığı sıkıntılara çözüm bulmak, İslam ülkelerinin onur, bağımsızlık ve ulusal haklarını korumak için verdikleri mücadeleye destek olmak, Filistin halkının haklarını ve topraklarını yeniden kazanma mücadelesinde onlara destek olmak gibi amaçlara da sahiptir (Ticaret Bakanlığı, 2013).

2.3.2. İİT’nin Örgütsel Yapısı ve İşleyişi

İİT, siyasal olarak BM’nin evrensel rolünü bölgesel düzeyde gerçekleştirmeye çalışmasıyla, üye sayısının fazlalığı ve teşkilatlanma biçimi olarak BM’ye benzerliği ile de

dikkat çekmektedir. (Birdişli ve Atawula, 2019: 78). 2008 yılında kabul edilen örgüt şartında oluşturulan yeni örgüt şeması, BM'nin yapısından yararlanılarak oluşturulmuştur (Doğan, 2016: 5). Buna göre İİT'nin organları 11 başlık altında belirlenmiştir. Bunlar:

1. İslam Zirvesi
2. DBK
3. Daimi Komiteler
4. İcra Komitesi
5. Uluslararası İslam Adalet Divanı
6. İnsan Hakları Bağımsız Daimi Komisyonu
7. Daimi Temsilciler Komitesi
8. Genel Sekreterlik
9. Yardımcı Organlar
10. Uzmanlık Kuruluşları
11. Bağlı Kuruluşlardan oluşmaktadır

(OIC, 2019a). İslam Zirvesi, Dışışleri Bakanları Konseyi ve Genel Sekreterlik, örgütün temel organlarını oluşturmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12).

A. İslam Zirvesi

Örgütün en yüksek karar alma organıdır (Dışışleri Bakanlığı, 2019). Eski adı ile Krallar, Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi olarak bilinen ve olağanüstü zirveler dışında üç yılda bir üye ülkelerin birinde toplanan İslam Zirvesi (Alpkaya, 1991: 56), örgütün izleyeceği temel politikaların esaslarını belirler. İslam ümmetini ilgilendiren her konu ve sorun İslam Zirvesinde ele alınıp örgütün bu konudaki tutum ve siyaseti ile ilgili kararlar alınır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12). Ayrıca İslam Zirvesi'nde, İİT Şartı'nda belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi hususunda istişareler yapılmakta ve bu konuda izlenecek politikaya ilişkin kararlar alınmaktadır (Dışışleri Bakanlığı, 2019). Gerçekleştirilen her olağan İslam Zirvesi toplantısında İslam Zirvesi dönem başkanı seçilir. İslam Zirvesi ile

ilgili düzenlemeler, Dışışleri Bakanları Konseyi ile Genel Sekreterlik tarafından yapılmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12).

Olağanüstü Zirve Toplantıları ise İslam aleminin çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda, hayati öneme sahip meseleleri değerdendirmek ve kararlar almak amacıyla toplanmaktadır. Üye ülkeler zirve toplantılarına ve İİT'nin diğder toplantılarına Arap, Asya ve Afrika'dan oluşşan coğrafi gruplar temelinde ev sahipliğı yapmaktadır. Bugüne kadar 14 zirve, 7 tane de olağanüstü zirve gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2019).

a. İslam Zirvesi'nin Olağan Toplantıları

1. 1969-Rabat Zirvesi (Fas)
2. 1974-Lahor Zirvesi (Pakistan)
3. 1981-Mekke Zirvesi (Suudi Arabistan)
4. 1984-Kazablanka Zirvesi (Fas)
5. 1987-Kuveyt Zirvesi (Kuveyt)
6. 1991-Dakar Zirvesi (Senegal)
7. 1994-Kazablanka Zirvesi (Fas)
8. 1997-Tahran Zirvesi (İran)
9. 2000-Doha Zirvesi (Katar)
10. 2003- Putrajayn Zirvesi (Malezya)
11. 2008- Dakar Zirvesi (Senegal)
12. 2013-Kahire Zirvesi (Mısır)
13. 2016-İstanbul Zirvesi (Türkiye)
14. 2019-Mekke Zirvesi (Suudi Arabistan)

b. İslam Zirvesi'nin Olağanüstü Toplantıları

1. 1997-İslamabad Zirvesi (Pakistan)

2. 2003-Katar Zirvesi (Doha)
3. 2005-Mekke Zirvesi (Suudi Arabistan)
4. 2012-Mekke Zirvesi (Suudi Arabistan)
5. 2016-Cakarta Zirvesi (Endonezya)
6. 2017-İstanbul Zirvesi (Türkiye)
7. 2018-İstanbul Zirvesi (Türkiye)

İKÖ'nün İslam Zirvesine bağlı olarak çalışan 3 sürekli komitesi de vardır. Bunlar: Kudüs Sürekli Komitesi, Sürekli Mali Komite ve İslam Konferansı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Sürekli Komitesidir (Alpkaya, 1991: 56).

B. Dışışleri Bakanları Konseyi (DBK)

Üye ülkelerin dışışleri bakanları veya temsilcilerinin oluşturduğu DBK, İslam Zirvesi'nden sonra örgütün 2. en önemli karar alma organı olup, genel sekreterin veya herhangi bir üye ülkenin talebi üzerine (Ataman ve Gökşen, 2014: 12) İslam Zirvesi'nde olduğu gibi gerekli durumlarda olağanüstü olarak da toplanabilmektedir. Örgütün genel politikalarının nasıl uygulanacağını belirlemenin yanı sıra, alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve örgütün ilke ve amaçlarına uygun olarak üye ülkeleri ilgilendiren konularla ilgili kararlar almak, Genel Sekreterlik ve alt kuruluşların bütçelerini değerlendirmek ve onaylamak, Genel Sekreter ve Genel Sekreter yardımcısını atamak gibi görevlere sahip olan DBK, her yıl üye ülkelerden birinde toplanmaktadır (Dışışleri Bakanlığı, 2019).

C. Daimi Komiteler:

İİT ve üye devletler için hayati öneme sahip konuları ilerletmek amacıyla, Zirve kararlarına uygun olarak veya DBK ile komite üyelerinin tavsiyesi üzerine kurulan Daimi Komitelere Krallar ile Devlet ve Hükümet Başkanları başkanlık etmektedir. Söz konusu Daimi Komiteler şunlardır:

1. Kudüs Komitesi, (Fas Kralı başkanlık etmektedir)

2. Enformasyon ve Kültürel İçler Daimi Komitesi (COMIAC), (Senegal Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir)
3. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC-İSEDAK), (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir)
4. Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Komitesi (COMSTECH), (Pakistan Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir) (Dışışleri Bakanlığı, 2019).

Bu komiteler, örgütün ekonomik ve ticari alanlarda işbirliğini öngören kararlarının uygulanmasını takip etme, bu konuda ye ülkelerin kapasitelerini artırmak ve öneriler sunmak gibi görevler üstlenmektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 12).

1. Kudüs Komitesi

Arap-İsrail çatışma konusu ile ilgili olarak alınan tüm kararların uygulanması amacıyla 15 Temmuz 1975 tarihli Cidde’de düzenlenen 6. DBK’da alınan kararla kurulan Kudüs Komitesi’ne Fas Kralı başkanlık etmektedir. 1995 yılında toplanan 23. DBK’da ise Kudüs’n kurtarılması amacıyla Filistin halkına ve kurumlarına yardım sağlamak ve kentin kültürel, dini ve mimari yapısı ile birlikte El-Aksa Camii’ni ve diğer kutsal yerleri korumak ve restore etmek için Beytülmal Kudüs Ajansı kurulmuştur (OIC, 2019c).

2. Enformasyon ve Kültürel İçler Daimi Komitesi (COMIAC)

Başkanlığını Senegal Devlet başkanının yürüttüğü COMIAC’ın toplantıları, Senegal’in başkenti Dakar’da, bakanlar düzeyinde düzenlenmektedir (Kaymak, 2019).

3. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)

İİT’nin 4 Daimi Komitesinden biri olan İSEDAK’ın kurulmasına 1981 yılında düzenlenen 3. İslam Zirvesi’nde karar verilmiş ve 1984’de Kazablanka’da gerçekleştirilen 4. İslam Zirvesi’nde ise faaliyete geçmiştir (Doğan, 2016: 7).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 1984 yılından bu yana komiteye başkanlık etmektedir. Merkezi Ankara’da olan İSEDAK’ın daimi başkanı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan’dır. En son Ekim 2016’da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı bünyesinde 32. İSEDAK Bakanlar Toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Ticaret, ulaştırma, tarım, turizm, yoksullukla m¼cadele, mali alan ve ¼zel sekt¼r gibi alanlarda işbirliği faaliyetleri geliştiren İSEDAK, 2013-2016 d¼nemine ait ilerleme raporu hazırlamış (Yıldırım, 2017: 83) ve çeşitli projeler geliştirerek uygulamaya koymuştur. Bu projeler şunlardır:

1. İhracatın Finansmanı Programı
2. İhracat Kredi Sigortası
3. Çok Taraflı Kliring Birliği
4. Tercihli Ticaret Sistemi
5. Ticaret Enformasyon Ağı
6. Standartların Harmonizasyonu (Arslan, 2014: 185-186).

Bu projelerin amacı ¼ye ¼lkeler arasında ekonomik ve ticari işbirliğini gerçekleştirecek mekanizmalar geliştirmek ve s¼rekli değişen k¼resel ekonomik konjonkt¼rle başa ıkabilmektir. Ancak bu konuda ¼nemli adımlar atılmış olsa da hala s¼z konusu işbirliğini engelleyici problemlerle başa ıkılabılmış değildir. Bu nedenle gerekli olan kapsayıcı ve yapısal politikaların belirlenmesi ve ¼lkeler arasındaki ekonomik ve ticari işbirliğini engelleyici tarife, kota veya diğer politik engeller ile ulaşım maliyeti, dil veya sahip olunan farklı kurumsal yapılar gibi birçok doğal, sosyal ve k¼lt¼rel engellerin ekonomik etkilerine y¼nelik çalışmaları kapsayıcı analizlerin yapılması gereklidir (Arslan, 2014: 186). Bu bağlamda İSEDAK'ın etkin ve aktif faaliyette bulunmasını sağlamak adına kurduğu çalışma grubunun başarısı için geliştirdiği araçlardan bir tanesi olan “İSEDAK Proje Finansmanı”, proje teklifi verebilmenin şartı olarak en az iki ¼ye ¼lkenin daha teklifte yer almasını ¼ng¼rerek, hem kabul edilen projelere ¼denecek olan hibeden daha fazla ¼lkenin yararlanması hem de ¼ye ¼lkeler arasında ekonomik işbirliğinin sağlanması (Yıldırım, 2017: 84) açısından ¼nemli bir uygulamadır.

4. Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Komitesi (COMSTECH)

Başkanlığını Pakistan Devlet Başkanı y¼r¼tmekte olup toplantıları iki yılda bir bakanlar d¼zeyinde, Pakistan'ın başkenti İşlamabad'da gerçekleştirilmektedir. Komite, ¼ye

Ülkelerin bilimsel ve teknolojik kapasitelerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş olup bu kapsamda komite, ye ülkelerin bilim ve teknolojiyi aktif bir şekilde kullanmalarını kolaylaştırarak hızlı bir şekilde sanayileşmelerine ve kalkınmalarına yardımcı olmaktadır (COMSTECH, 2019).

D.İcra Komitesi

İcra Komitesi, Zirve ve DBK toplantılarının önceki, mevcut ve sonraki Dönem Başkanları ile Sekreteryası'nın ev sahibi sıfatıyla Suudi Arabistan ve İİT Genel Sekreteri olmak üzere 8 üyeden oluşmakta ve gerekli görüldüğü hallerde toplanmaktadır (Dışışleri Bakanlığı, 2019).

İsrail'in Filistin topraklarına yönelik gittikçe artan şiddetli saldırıları, Filistin halkı üzerindeki toplu cezalandırma ve Abu Khdaire isimli Filistinli gencin yakılması olayı göz önünde bulundurularak, İsrail'in Filistin halkı, kurumları, El Aksa Camii ile Müslüman ve Hristiyan ibadethanelerini hedef alan ve devam eden bu saldırılarına karşı İİT tarafından atılabilecek adımların incelenmesi amacıyla İcra Komitesi 10 Temmuz ve 12 Ağustos 2014 tarihlerinde Cidde'de olağanüstü toplantılar gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin ağırısıyla Harem-i şerif'te yaşanan olayları ele almak amacıyla 1 Ağustos 2017 tarihinde İstanbul'da Dışışleri Bakanları düzeyinde olağanüstü toplanmıştır (Dışışleri Bakanlığı, 2019).

Son olarak, 15 Mart 2019 tarihinde Yeni Zelanda'da iki camiye gerçekleştirilen terör saldırısı başta olmak üzere, artan İslam karşıtlığı ile ırkçı ve yabancı düşmanı şiddet eylemlerini ele almak amacıyla, İİT Zirve Dönem Başkanı olan Türkiye'nin çağırısı zerine 22 Mart 2019 tarihinde İstanbul'da İİT Dışışleri Bakanları Düzeyinde Açık Katılımlı Acil İcra Komitesi Toplantısı düzenlenmiştir (Dışışleri Bakanlığı, 2019).

E. Daimi Temsilciler Komitesi

Çalışma usulü ve yetkileri DBK tarafından belirlenecektir (OIC, 2019a).

F. Uluslararası İslami Adalet Divanı

1987'de Kuveyt'te kurulmuştur. Statüsünün yrrlğe girmesiyle birlikte örgütün asli yargı organı olarak çalışacaktır (OIC, 2019a).

G. Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu

Örgütün anlaşma ve bildirileri ile evrensel insan hakları belgelerinde koruma altına alınmış olan medeni, siyasi, sosyal ve ekonomik hakları İslami değerlere uygun olarak teşvik edecek olan organdır (OIC, 2019a).

H.Genel Sekreterlik

Örgütün yürütme organı olan genel sekreterlik, üye ülkeler arasında iletişimi sağlamak, kararların uygulanmasının takibi, konferansların hazırlık çalışmalarını hazırlamak gibi görevleri yerine getirmektedir. “Kudüs’ün kurtuluşuna kadar” merkezi Cidde’de olan genel sekreterlik, DBK tarafından denetlenen bir bütçeye sahiptir (Alpkaya, 1991: 56).

Genel Sekreter, örgütün en üst düzey yetkilisi olup, DBK tarafından en fazla iki dönem olmak üzere 5 yıllık bir süre için seçilmektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 13). Genel Sekreterlik seçim usulü 2005 yılında değiştirilmiş ve bu tarihten sonra seçimler demokratik oylama yöntemi ile gerçekleştirilmiş, demokratik yolla seçilen ilk Genel Sekreter ise 2005 yılında seçilen İhsanoğlu olmuştur (Doğan, 2016: 7). Şu andaki Genel sekreter Ahmed El-Useymin’dir. Genel sekreter, yardımcılarını bakanlar konseyine sunar ve örgüt çalışanlarının atamasını yapar. Genel Sekreterlik çalışanları örgüt haricinde herhangi bir üye devlet veya otoriteden talimat alamaz (Ataman ve Gökşen, 2014: 13).

I. Yardımcı Organlar

İslam Zirvesi ve DBK kararıyla kurulan yardımcı organların bütçesi DBK tarafından onaylanmaktadır (OIC, 2019a). Yardımcı Organlar şunlardır:

1. İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC)
2. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
3. İslam Teknoloji Üniversitesi (IUT)
4. İslam Ülkeleri Ticareti Geliştirme Merkezi (ICDT)
5. İslam Fıkıh Akademisi

6. İslami Dayanışma Fonu ve Vakfı

İ. Uzmanlık Kuruluşları

İslam Zirvesi ve DBK kararları doğrultusunda kurulan uzmanlık kuruluşlarına üyelik isteğe bağlı olup üye ülkelerin hepsine açıktır. Uzmanlık kuruluşları bağımsız bütçeye sahiptirler ve bütçeleri bağımsız yasama organları tarafından belirlenmektedir. Şimdiye kadar kurulmuş olan uzmanlık kuruluşları şunlardır:

1. İslam Kalkınma Bankası (İKB-IDB)
2. İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ISESCO)
3. İslam Yayın Birliği (IBU)
4. Uluslararası İslam Haber Ajansı (IINA)
5. İslam Uluslararası Kızılay Komitesi (ICIC)
6. Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Merkezi (STIC) (OIC, 2019b).

Bunlardan kimi sadece sembolik düzeyde kalmış iken İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar çok aktif olmuşlardır (Ataman ve Gökşen, 2014: 13).

J. Bağlı Kuruluşlar

İİT bünyesinde üyeliği gönüllülük esasına dayanan, bağımsız bütçeye sahip olan ve üye ülkelerin kurum ve kuruluşları arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlayarak, bunların faaliyetlerinin koordinesine katkıda bulunan 16 Bağlı Kuruluş bulunmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 14).

2.3.3. İİT'nin SWOT Analizi

Kurumsal planlamanın başarısızlığının nedenini bulmak amacıyla, Albert Humphrey tarafından ortaya atılan (Chan, 2011: 148) ve 1970'li yıllarda sadece iş yönetimi (business management) alanında kullanılan bir analiz yöntemi olan SWOT Analizi, daha sonraki yıllarda farklı alanlarda da bir analiz ve strateji geliştirme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. SWOT kelimesi, “güçler” (strengths), “zayıflıklar” (weaknesses), “fırsatlar” (opportunities), ve “tehditler” (threats)’in baş harflerinden oluşturulmuştur. Bu bağlamda

SWOT Analizi, farklı sistem ve yapıların kendi çevrelerinde mevcut olan kaynak ve becerilerin en doğru şekilde kullanmalarını sağlayacak olan bilgilerin taramasını yaparak elde edilmesini sağlayan bir analiz yöntemidir (Uçar ve Doğru, 2005). Sistemin güçlü yönleri, hedefe ulaşmayı kolaylaştıran iç özellikler iken zayıf yönleri ise hedefe ulaşmayı zorlaştıran iç özelliklerdir. Bunlar genellikle sistemde mevcut olan veya bulunmayan kaynak ve becerilerden oluşmaktadır. Fırsatlar ve tehditler ise hedefe ulaşmaya yardımcı olabilecek veya hedefe ulaşmayı zorlaştıracak dış faktörler veya çevresel koşullardır (Viszlai vd., 2016: 13).

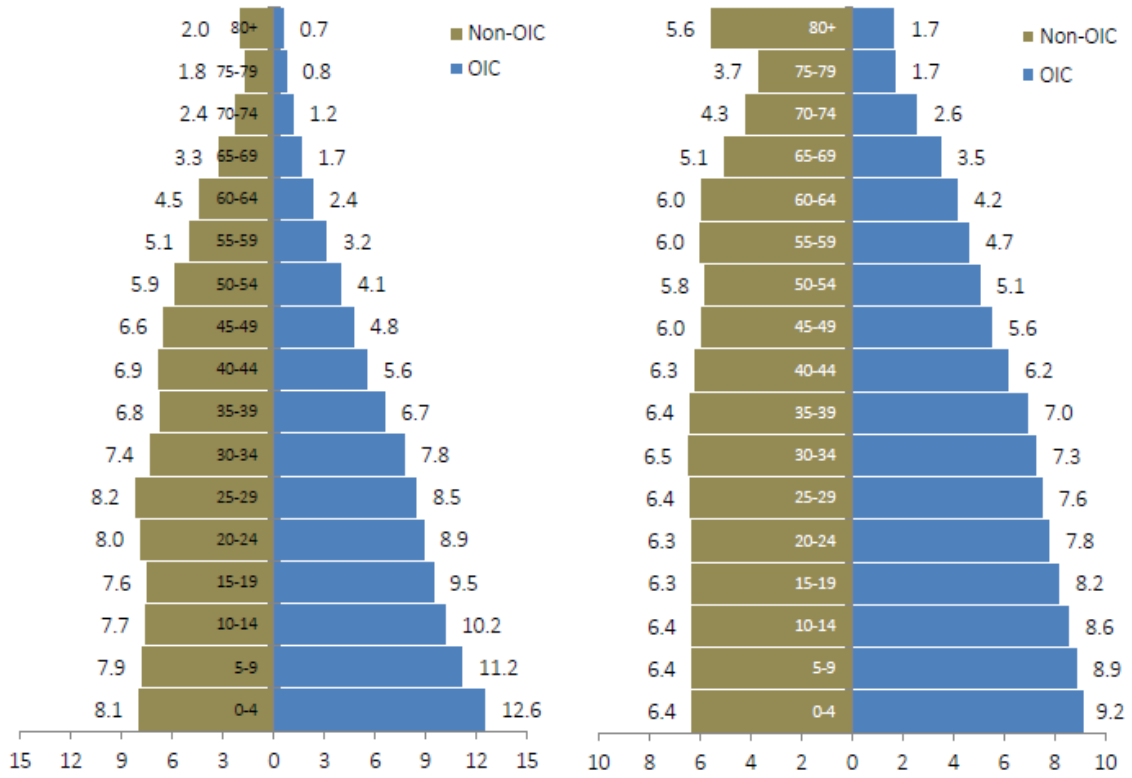
SWOT Analizi, işlenmesinin, kullanımının ve anlaşılmasının kolay olması, incelenen konuyu etkileyen temel iç ve dış etkenlere odaklanması, gelecekteki hedefleri belirlemeye yardımcı olması ve daha fazla analiz başlatması dolayısıyla oldukça yararlı bir analiz yöntemidir (Viszlai vd., 2016: 13).

İİT'nin SWOT Analizini yapmak için öncelikle İİT'nin misyonuna bir göz atmak gerekirse, İİT'nin misyonu, 39 madde ve 16 sayfadan oluşan yeni Kurucu Şartının giriş bölümünde, Müslüman toplumların ortak çıkarlarını korumak için üye ülkeler arasında işbirliği ve dayanışmayı teşvik edip güçlendirmek; örgütün BM Tüzüğüne ve uluslararası hukuka bağlılığını göstermek; üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınmalarını ve ekonomik refahlarını sağlamalarına katkıda bulunmak; barış, adalet, eşitlik, hoşgörü gibi İslami değerleri koruyup tanıtmak; üye ülkelerin ulusal egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı duymak ve bu haklarını güvence altına almak; uluslararası barış ve güvenliğe, dinler ve medeniyetler arası diyaloga katkıda bulunmak ve diğer ülkelerle dostça ilişkiler ve iyi komşulukları teşvik etmek; üye ülkelerde insan hakları ve temel özgürlükleri, iyi yönetişimi, hukukun üstünlüğünü, demokrasiyi ve hesap verebilirliği geliştirmek; üye ülkelerde bilginin edinimi ve yaygınlaştırılmasını geliştirmek; şimdiki ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve bunu teşvik etmek; halen işgal altında bulunan Filistin halkının haklarını kazanmalarını sağlamak ve başkenti Kudüs olan devletlerini kurmalarını sağlamak; kadın haklarını korumak ve kadınların yaşamın her alanına katılımalarını sağlamak; Müslüman çocuklar ve gençlere eğitim yolu ile İslami değerler kazandırmak; Müslüman azınlık ve toplulukların kültür ve kimliklerini korumalarına yardımcı olmak

şeklinde belirlenmektedir (OIC, 2019a). SWOT Analizi yöntemi ile İİT'nin bu hedeflerine ulaşmasında etkili temel iç ve dış faktörler tespit edilerek İİT'nin hedeflerini gerçekleştirmek için nasıl bir strateji benimsemesi gerektiğinin ortaya konması hedeflenmektedir. Bu kapsamda SESRIC, 2011 yılında İİT ülkelerinin küresel düzeyde rekabet edebilirliklerini ve işbirliği düzeylerini artırmak amacıyla SWOT Analizini gerçekleştiren bir rapor sunmuştur. Bu çerçevede SESRIC, İİT ülkelerinin güçlü ve zayıf yanları ile önündeki fırsatları ve içinde bulundukları dönemde mevcut olan ve gelecekte karşılaşmaları muhtemel olan tehditleri ortaya koymaktadır. İİT ülkelerinin söz konusu avantaj ve dezavantajlarının İİT için de geçerli olmasından dolayı SESRIC (2011)'in bu raporu İİT'nin SWOT Analizinin yapılması açısından önemli bir belgedir. Bu nedenle İİT'nin SWOT Analizi yapılırken söz konusu rapor da dikkate alınmıştır.

A. İİT'nin Güçlü Yönleri

1. İnsan sermayesi olarak incelendiğinde, dünya nüfusunun büyük bir bölümüne sahip olmakla beraber, İİT dışı ülkelerle kıyaslandığında en fazla genç nüfusa sahip olması, İİT'nin hedeflerine ulaşması açısından oldukça avantajlı bir durumdur.

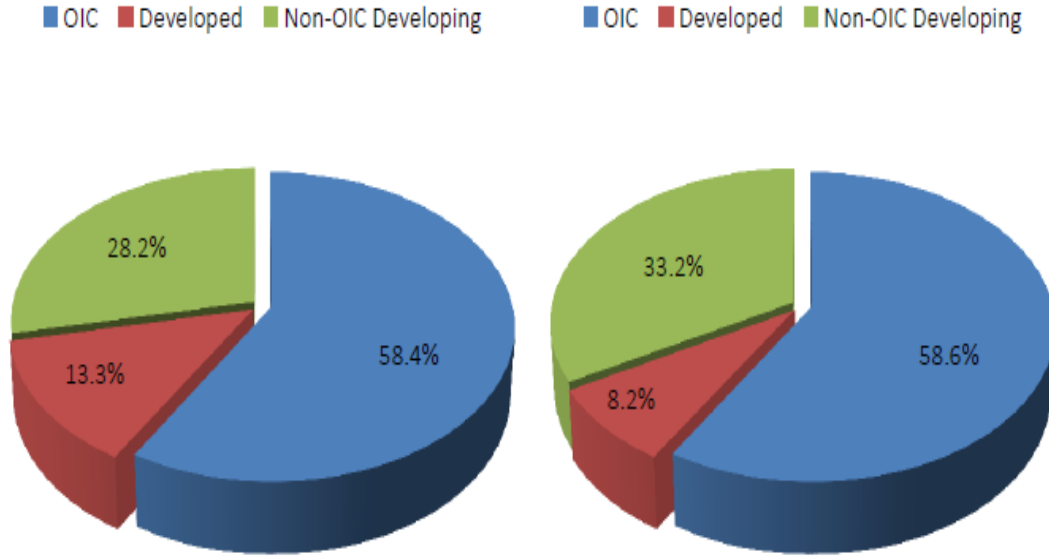
Kaynak: SESRIC, 2016: 58, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.5. İİT ve İİT Dışı Ülkelerin Nüfus Piramidi, 2015 (sol)-2050 (sağ)

2015 yılında 7.35 milyar olan dünya nüfusunun %23.6'sını yani 1.73 milyarını İİT ülkeleri oluşturmaktadır (2100 yılında bu oranın %25.7'ye çıkacağı tahmin edilmektedir). 2015 yılında İİT ülkelerindeki nüfusun %34'ü 15 yaşın altında iken bu oran İİT dışı ülkelerde sadece %23.7'dir. 15-29 yaş arası gençler toplam İİT nüfusunun %27'sini oluştururken bu oran İİT dışı ülkelerde ise sadece %23.8'dir. 2050 yılında 0-29 arası yaş grubundaki nüfusun İİT nüfusunun %50.3'ünü, İİT dışı ülkelerin nüfusunun ise %38.2'sini oluşturacağı öngörülmektedir. Bu veriler İİT ülkelerinin dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu nüfus yapısının etkin kullanılması ile İİT ülkelerinin büyümesi daha kolay gerçekleşebilir (SESRIC, 2016: 59).

- Doğal kaynaklar açısından değerlendirilecek olursa, enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında en fazla kullanılan iki önemli mineral olan doğal gaz ve petrol rezervlerinde İİT ülkelerinin dünyadaki payını araştıran SESRIC (2016: 60), İİT

ülkelerinin dünya toplam petrol rezervinde %58.4'lük bir paya; gelişmiş ülkelerin %13.3'lük bir paya; gelişmekte olan İİT dışı ülkelerin ise %28.2'lik bir paya sahip olduğunu ortaya koyarken dünya toplam doğal gaz rezervlerinde ise İİT ülkelerinin %58.6'luk bir paya; gelişmiş ülkelerin %8.2'lik bir paya; gelişmekte olan İİT dışı ülkelerin ise %33.2'lik bir paya sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kaynak: SESRIC, 2016: 60, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.6. Petrol (sol) ve Doğalgaz (sağ) Rezervlerinde İİT Ülkelerinin Dünyadaki Payı

İİT ülkeleri ayrıca 2014 yılındaki dünya uranyum üretiminin %52.7'sini sağlarken, kömür rezervlerinde petrol ve doğal gazdaki gibi bir güce sahip olmamakla beraber İİT ülkeleri fosil yakıtlara ilaveten özellikle güneş ve rüzgar enerjisi başta olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarında da oldukça büyük bir potansiyele sahiptir (SESRIC, 2016: 60-61).

3. Bireylerin, grupların ve toplulukların problemlerini kolektif bir biçimde çözmelerine izin veren kurallara ve ağırlara dayalı sosyal ilişkilerin stoku olarak anlaşılan sosyal sermaye, toplumlar arasında güveni artırıp işbirliğini teşvik ederek ve firmalar, piyasalar ve devletin verimliliğini artırarak ekonomik

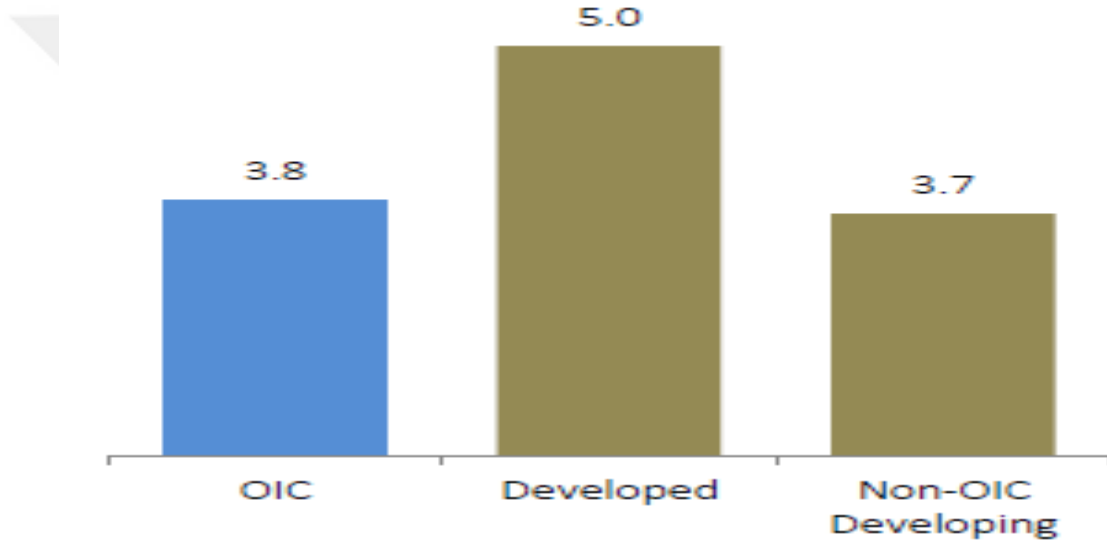
büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Sosyal sermaye yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. İslam dünyası genel olarak güçlü bir sosyal sermayeye sahiptir (SESRIC, 2016: 63).

4. İİT, 57 üyesi ve oldukça kapsamlı organları ve uzman alt kuruluşları ile Birleşmiş Milletler (BM)'den sonra en kapsamlı uluslararası örgüttür (SESRIC, 2019: 1).

B. İİT'nin Zayıf Yönleri

1. İslam ülkelerinin dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının neredeyse %60'ı gibi büyük bir oranına sahip olması, tüm dünyanın bu iki kaynağa bağımlı olduğu günümüzde oldukça önemlidir. Ancak bu kaynaklara daha az sahip olmasına rağmen İİT dışı ülkelerin gelişmişlik düzeyinin İİT ülkelerinden çok daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Bu da İİT ülkelerinin sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarından elde ettikleri geliri sanayi, teknoloji, bilim, tarım, iletişim gibi alanlarda verimli kullanamamasından kaynaklanmaktadır. Dünya petrol rezervlerinin çoğunu elinde bulunduran İslam ülkeleri, ne yazık ki bugüne kadar bu kaynakları sadece üreterek, gelişmiş ülkelere satmakla yetinmiştir. Çok yüksek fiyatlara rağmen gelişmiş ülkeler ise bu kaynakları İslam ülkelerinden alarak sanayide kullanmış ve sanayiden elde ettikleri ürünleri ise İslam ülkelerine daha yüksek maliyetle satmışlardır. Oysa İslam ülkeleri bu kaynakları şimdiye kadar yaptıkları gibi üretip satmakla beraber kendi petrolünü ucuz maliyetle yerli sanayinde kullanarak daha ileri teknolojik adımlar da atabilecek ekonomik politikalar geliştirebilirlerdi. Aynı durum uranyumda da yaşanmaktadır. İslam ülkelerinden yalnızca İran ve Pakistan'da nükleer santral bulunmaktadır. Dünya uranyum üretiminin çoğunluğuna sahip olmasına rağmen Kırgızistan ve Nijer gibi ülkeler ne yazık ki uranyumdan etkin yararlanacak teknolojiden yoksundurlar (Yıldırım, 2017: 74-77).
2. Ekonomik refahın temel kaynağı bilgidir (SESRIC, 2016: 61). Bir ülkenin sosyo ekonomik yönden gelişmişliği, o ülkenin eğitim sisteminin verimliliği ve bu

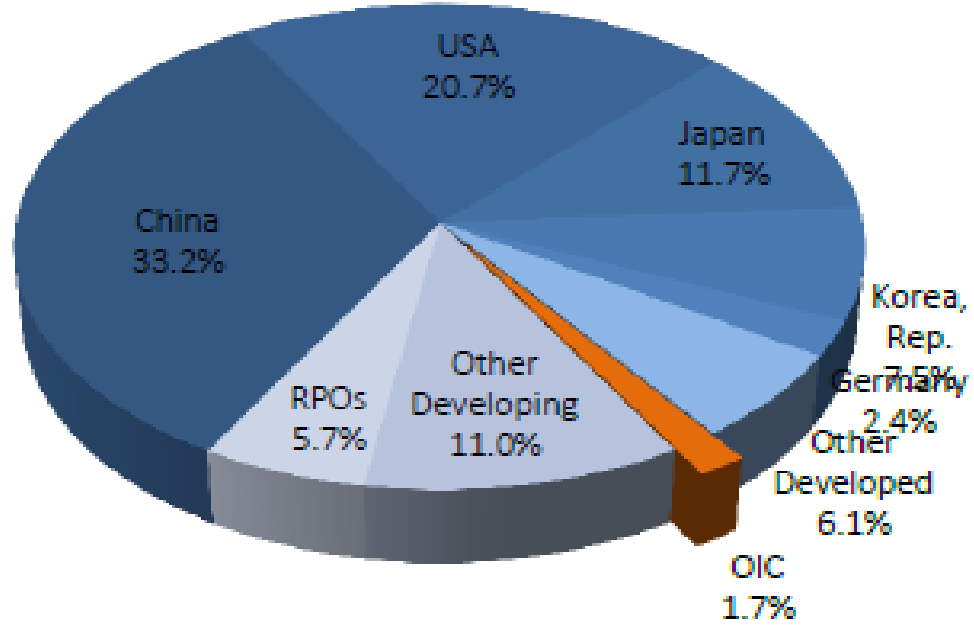
yönde izlenen politikaların doğruluğu ve bilim üretiminin çokluğu ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan bir ülke için bilgi sermayesi olarak ifade edilen bilim, eğitim, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) çalışmaları, patent başvuruları gibi unsurlar sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen faktörlerdir (Yıldırım, 2017: 61). Ancak inovasyon endeksi kapasitesi İİT ülkelerinde 3.8; gelişmiş ülkelerde 5.0; İİT dışı gelişmekte olan ülkelerde ise 3.7'dir.

Kaynak: SESRIC, 2016: 62, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.7. İnovasyon Endeksi Kapasitesi

Bu haliyle İİT ülkelerindeki inovasyon endeksinin gelişmiş ülkelerdeki inovasyon endeksinden oldukça düşük olduğu ve İİT dışı gelişmekte olan ülkelerdeki inovasyon endeksi ile de hemen hemen eşit seviyede olduğu görülmektedir. Bu durumda İİT ülkelerinde gelişim ve uzun vadeli büyümeyi teşvik edecek bir rekabet düzeyi bulunmaması, patent başvuru sayısının İİT ülkelerinde sınırlı kalması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda 2014 yılında dünya genelinde toplam patent başvuru sayısının 2.68 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının ülkelere dağılım oranları şu şekildedir: ABD %20.7; Japonya %11.7; Çin %33.2; RPOs %5.7; diğer gelişmekte olan ülkeler %11.0; İİT%1.7; diğer gelişmiş ülkeler %6.1; Almanya %2.4; Kore Cumhuriyeti %7.5.

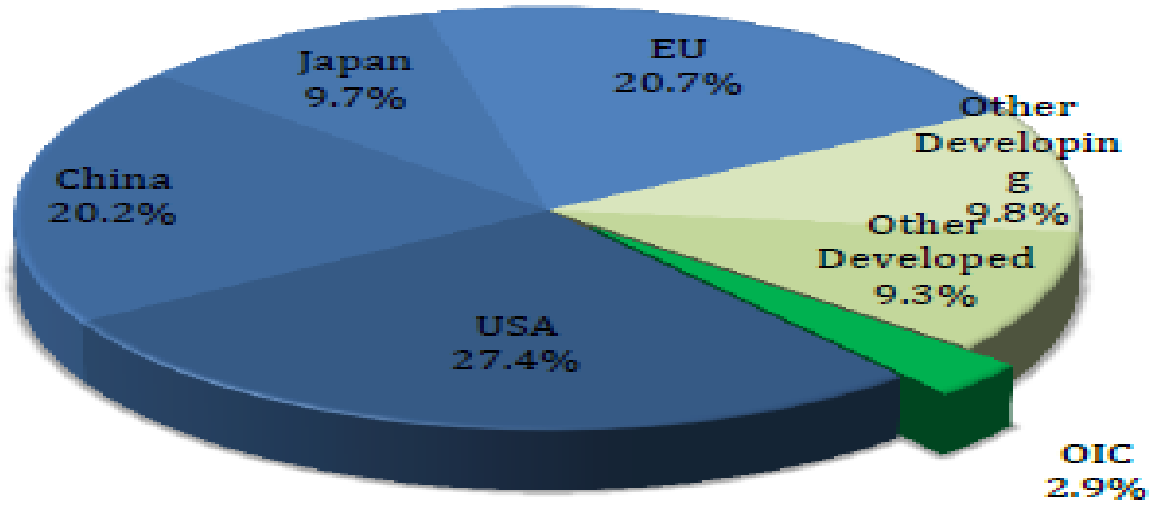

Kaynak: SESRIC, 2016: 62, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.8. Dünya Toplam Patent Başvuru Sayısının Ülkelere Dağılım Oranları

Dolayısıyla İİT ülkeleri 46.781 patent ile dünya toplam patent başvurusu sayısında %1.7 gibi oldukça düşük bir paya sahiptir. (SESRIC, 2016: 62).

- İnovasyon kapasitesinin artması bilgi sermayesine yapılacak yatırımların çoğalmasıyla mümkündür. Böylece sanayi sektörü gelişecek, dolayısıyla ekonominin iyileşmesi sağlanacaktır. Ancak veriler İİT üyesi ülkelerin bu konuda da zayıf olduğunu göstermektedir (Yıldırım, 2017: 63). Nitekim SESRIC (2016: 62) verilerine göre AR-GE’de gayri safi yurt içi harcama oranlarının ülkelere dağılımı şu şekildedir: Avrupa Birliği %20.7; Japonya %9.7; Çin %20.2; ABD %27.4; İİT %2.9; diğer gelişmiş ülkeler %9.3; diğer gelişmekte olan ülkeler %9.8.

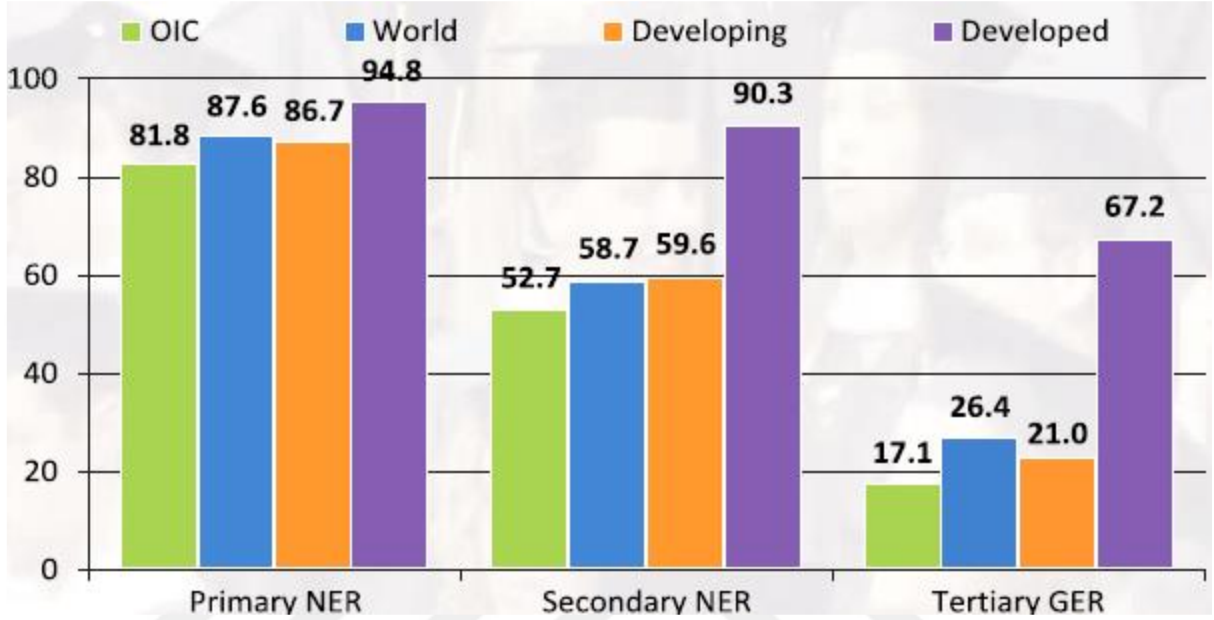
Kaynak: SESRIC, 2016: 62, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.9. AR-GE’de Gayri Safi Yurt İçi Harcama Oranlarının Ükelere Dağılımı

Veriler, büyüme ve gelişmeyi teşvik etme çabalarında dünyanın en önemli sanayi ülkelerinin yenilik üretmeyi amaçlayan AR-GE’ye büyük miktarlarda harcama yaptıklarını göstermektedir. İİT ülkelerinin AR-GE’ye yaptığı harcamalardaki %2.9 oranındaki payı ise oldukça düşük bir düzeydedir. İİT ülkelerinin yenilikçi kapasiteyi artırmaya yönelik yatırımlarının yetersiz olduğunun göstergesi olan bu oran, İİT ülkelerinin bilgi sermayesi temelini zayıf olduğunu da göstermektedir (SESRIC, 2016: 63).

4. SESRIC (2011: 16), 2008 yılı okullara kayıt oranı verilerine göre, ilköğretime kayıta dünya ortalaması %87.6 iken gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde bu oran sırasıyla %86.7 ve %94.8’dir. İİT ülkelerinde ise bu oran %81.8 olarak belirlenmiştir. Orta öğretim okullarındaki kayıt ortalaması ise dünyada %58.7; gelişmekte olan ülkelere %59.6; gelişmiş ülkelere %90.1 iken bu oran İİT ülkelerinde %52.7 ile oldukça düşük seviyededir. Yüksek okullara kayıt ortalamalarına bakılacak olursa bu oran dünyada %26.4; gelişmekte olan

ülkelerde 21.0; gelişmiş ülkelerde %67.2 iken İİT ülkelerinde ise %17.1 ile yine oldukça düşük bir seviyede olduğu görülmektedir.

Kaynak: SESRIC, 2011: 16, “SWOT OUTLOOK on OIC Member Countries”, <https://www.sesric.org/publications-detail.php?id=188>, Erişim Tarihi: 12/07/2020.

Şekil 2.10. 2008 Yılı Okullara Kayıt Oranı

SESRIC (2011: 8-20)’in İİT ülkelerinin SWOT Analizi ile ilgili olarak sunmuş olduğu rapora göre,

5. İİT ülkelerindeki istihdam oranı ve işgücüne katılım oranının oldukça düşük olması,
6. Sözleşmelerin uygulamaya konmasının pahalı olması,
7. Kara taşımacılığındaki yetersizlik ve hava ulaşımındaki düşük kapasite,
8. Bilimsel yayınlarda dünyanın gerisinde kalınmış olması,
9. Yüksek teknoloji ihracatındaki düşüklük, İİT’nin diğer zayıf yanlarını oluştururken

bunlara ilaveten,

10. İİT ülkelerinin farklı ulusal çıkarlara sahip olmaları (Ataman ve Gökşen, 2014: 12),
11. Dünyanın en sorunlu ülkelerini barındırması (Birdişli ve Atawula, 2019: 77),
12. Üye ülkelerin coğrafi olarak birbirlerinden oldukça uzak olmaları (Ataman ve Gökşen, 2014: 8) ve birbirinden farklı güvenlik komplekslerinde yer almaları (Birdişli ve Atawula, 2019: 77),
13. Üye ülkelerin farklı stratejik kültür alanlarında dağılmış olmaları (Birdişli, 2020a), çok farklı ekonomik ve kalkınma düzeylerine sahip olmaları ve farklı rejimlerle yönetilmeleri (Ataman ve Gökşen, 2014: 8),
14. Üye ülkelerdeki demokratik siyasal kurumların eksikliği (Üstün, 2016: 5),
15. Üye devletlerin başarısız devletler endeksinde en ön sırada yer almaları (Birdişli ve Atawula, 2019: 77),
16. Üye ülkeler arasında çatışma ve gerilimlerin yüksek olması (Ataman ve Gökşen, 2014: 11),
17. Petrol ve yer altı kaynaklarını işleyebilecek teknolojiye yoksun olmaları nedeniyle ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı olmaları (Üstün, 2016: 5), İİT'nin üstlendiği misyonu yerine getirmesi açısından mevcut olan zayıflıklarıdır.

C. Fırsatlar

1. 1.7 milyondan fazla nüfusu ile dünya toplam nüfusunun %23'ünden fazlasını oluşturan İİT ülkeleri coğrafi olarak 4 farklı kıtada bulunmuş olmalarına rağmen 2011 yılında Güney Sudan'ın eline geçmesi ile bağlantısı kesilmiş olan Uganda dışında hepsi kara ve deniz yolu ile diğer üye ülkeler ile doğrudan ulaşım koridoruna sahiptirler. Bu durum ülkeler arasında işbirliğini sağlama ve kalkınmayı gerçekleştirme açısından önemli bir fırsattır (SESRIC, 2016: 66).

SESRIC (2011: 21-26) raporuna göre,

2. İİT ülkeleri arasındaki ticaretin, İİT Tercihli Ticaret Sisteminin etkin olmasıyla beraber giderek artması,

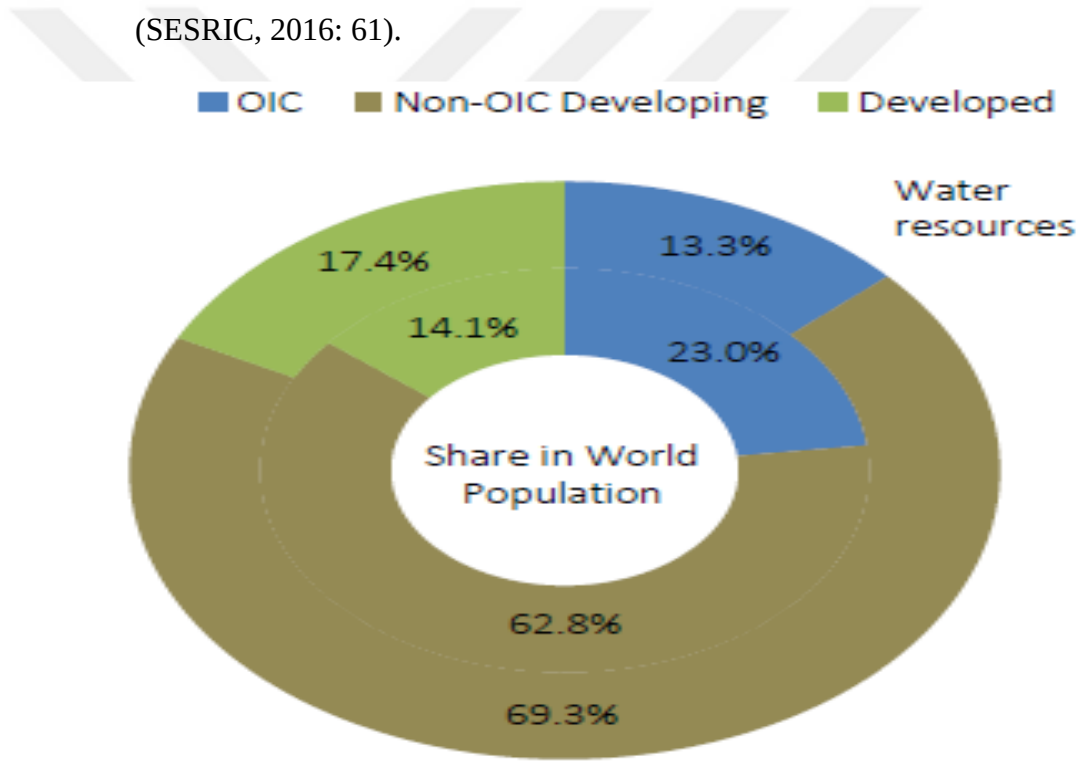
3. Dış borç stok oranının azalması,
4. İİT ülkelerinin giderek daha fazla yabancı yatırımları çekmesi ve turizm gelirlerinin giderek artması,
5. Evrensel ortak varlıkların korunmasına yönelik yüksek sorumluluk bilincine sahip olunması,
6. Tarım arazilerinin dünyadaki toplam arazilerin büyük bir bölümünü oluşturması, İİT ülkelerinin hedeflerine ulaşabilmesi açısından önünde bulunan diğer fırsatlar olarak belirlenmiştir.

İİT ülkelerinin yüksek refah ve ekonomik kalkınmalarını sağlamak için önündeki bu fırsatların İİT tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir.

D. Tehditler

1. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte doğal gaz ve petrolün önemi de artmış, doğal kaynaklar artık ekonomik kalkınmanın yanı sıra, bireylerin ve devletlerin de bağımlı hale geldiği zaruri ihtiyaç haline gelmiştir. Bu açıdan İslam coğrafyasının doğal kaynak potansiyeli ve sahip olduğu maden kaynakları, tarım arazileri, yenilenebilir enerji kaynakları, su kaynakları ve bunların etkin kullanılıp kullanılmadığı, İİT'nin işlevselliğini belirlemede dikkate alınabilecek olan unsurlardır. Zira İİT'nin bu kaynakların kullanımındaki etkisi ve bu kaynakların İslam ülkelerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığı önemlidir. Normal şartlarda bu kaynaklara sahip olan coğrafyaların ekonomik refah ve kalkınmaları konusunda avantajlı olması gerekirken ne yazık ki bu kaynaklara sahip olan İslam coğrafyası dış güçlerin odağı haline gelmiş, mevcut olan bu kaynaklar, ekonomik kalkınma ve refah sağlamanın aksine otoriter yönetimler, gelir adaletsizliği, iç çatışmalar vs. gibi sıkıntılar getirmiştir (Yıldırım, 2017: 73-74). Bu faktörler İİT'nin etkinliğini olumsuz etkilemektedir.
2. İİT ülkelerindeki su kaynaklarının azlığı da İİT açısından bir tehdit unsurudur. Su kaynakları açısından değerlendirildiğinde İİT ülkelerinin dünya toplam yenilenebilir su kaynaklarındaki payının %13.3 olduğu görülmektedir. Ancak bu

oran, İİT ülkelerinin %23.3 olan dünya toplam nüfusundaki payından daha azdır. Toplam dünya nüfusundaki payı %14.1 olan gelişmiş ülkelerin dünya toplam yenilenebilir su kaynaklarındaki payı %17.4'dür. Gelişmekte olan İİT dışı ülkelerin ise toplam dünya nüfusundaki payı %62.8, dünyadaki toplam yenilenebilir su kaynaklarındaki payı ise %69.3 oranındadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan İİT dışı ülkelerin sahip olduğu su kaynaklarının nüfuslarından daha fazla olduğu görülmektedir. Doğal olarak İİT ülkelerinde su kaynaklarının sınırlı olması İİT açısından zorluk doğuracak bir etkidir (SESRIC, 2016: 61).

Kaynak: SESRIC, 2016: 61, <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

Şekil 2.11. Dünya Toplam Su Kaynaklarının Dağılımında İİT Ülkelerinin Payı

SESRIC (2011: 27-33)'nin sunduğu raporda belirtilen diğer tehditler ise şöyledir:

3. Gıda ve tarımdaki ticaret açığının oldukça yüksek olması ve tahıl üretimindeki verimin düşük olması,
4. Sağlıklı işgücü yetersizliği

5. Bilgiye erişimin sınırlı olması ve
6. Ekonomik işbirliği ve entegrasyon sürecinin yavaş işlemesi.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, İslam dünyasının geleceğine ilişkin olarak daha kuvvetli bir birliğe ihtiyacı vardır. İİT'nin bu birliği sağlayabilmesi, uluslararası sistemin dahi tıkanıdığı “barış inşası”, “barışı koruma” ve “çatışmaları önleme” misyonunu yerine getirebilmesi, üye ülkelerde insan hakları ihlallerini önleyebilmesi, iyi yönetişimi sağlayabilmesi, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin, yoksulluk ve yolsuzluğun önüne geçebilmesi, eğitim ve teknoloji alanındaki eksikliklerin giderilmesi ve ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirebilmesi için öncelikle kendisine bağlı olarak oluşturulan kuruluş ve komitelerin aktif olarak çalışması gerekmektedir. Buna ilaveten barışın inşası ve korunması ile çatışmaların önlenmesi amacıyla İİT'ye bağlı bir Barış Gücü'nün kurulması da İİT'yi uluslararası alanda yaşanan gelişmeler karşısındaki pasif konumundan çıkaracaktır (İşbilir, 2012).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASI GÜVENLİK SORUNLARININ BÖLGESEL ANALİZİ VE İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

Soğuk Savaş döneminin dayandığı iki kutuplu sistemin güvenlik sorunlarını devletler arasında yaşanan çatışmalar ve iki süper gücün birbirlerinden algıladıkları tehditler oluştururken SSCB'nin yıkılması ile başlayan Soğuk Savaş sonrası dönemde ise dünyadaki çatışmalar devletler arası çatışmalardan çok devlet içi çatışmalar şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu yeni dönemde tehditler sadece devletlerden değil toplumun farklı kesimlerinden de gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda yeni düzenin güvenlik sistemini açıklamada yetersiz kalan geleneksel güvenlik anlayışına alternatif birçok yeni yaklaşım ortaya atılmakla beraber, İslam dünyasının coğrafi olarak parçalanmışlığının ve İslam ülkelerinin heterojen yapısının yol açtığı güvenlik sorunları incelenirken, bu yeni yaklaşımlardan biri olan ve Buzan tarafından ortaya atılan BGKT'den yararlanılmıştır. Zira askeri güvenliğin yanı sıra siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel güvenlik sorunlarına da dikkat çeken BGKT, yeni çatışma alanlarının bölgelerin oluşturduğu alt sistemler olduğu ve çatışmaların devletlerin kendi içlerinde yaşandığı, güvenlik sorunlarının çözümünün ise ancak işbirliği ile mümkün olabileceği yönündeki argümanlarıyla İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının açıklanmasında ve bu sorunların çözümüne yönelik atılacak adımların belirlenmesinde yararlanılabilecek en verimli yaklaşım olarak görülmüştür. Nitekim dünyanın farklı bölgelerine yayılmış olan Müslüman nüfusun oluşturduğu İslam dünyası, özellikle ulus devlet olgusunun ortaya çıkardığı yapay sınırlar sonucunda dağılırken, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler ise küreselleşme süreci ile birlikte dünyanın en önemli çatışma alanları haline gelmiştir. Günümüz dünyasında yaşanan çatışmaların büyük bir bölümü İslam ülkelerinde gerçekleşmektedir. Bu çatışmalar bazen dış müdahaleler yoluyla gerçekleşirken bazen de çatışmayı besleyecek iç dinamiklerin harekete geçmesi ile ortaya çıkmaktadır. Zira İslam dünyasını oluşturan ülkeler, askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar başta olmak üzere çeşitli

güvenlik sorunlarına yol açacak çatışma potansiyeline sahip birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır.

Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Afganistan'ın, 2003'de de Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi, bir taraftan Batı ile İslam dünyası arasındaki gerilimin ve Batı'nın tehdit algısının artmasına yol açarken, diğer taraftan da 19 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayıp diğer Arap ülkelerine yayılan ve “Arap Baharı” olarak bilinen isyan dalgası, İslam dünyasında şiddet, iç savaş, terörizm, göç, yoksulluk, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi birçok soruna yol açmıştır (Ataman ve Gökşen, 2014: 8).

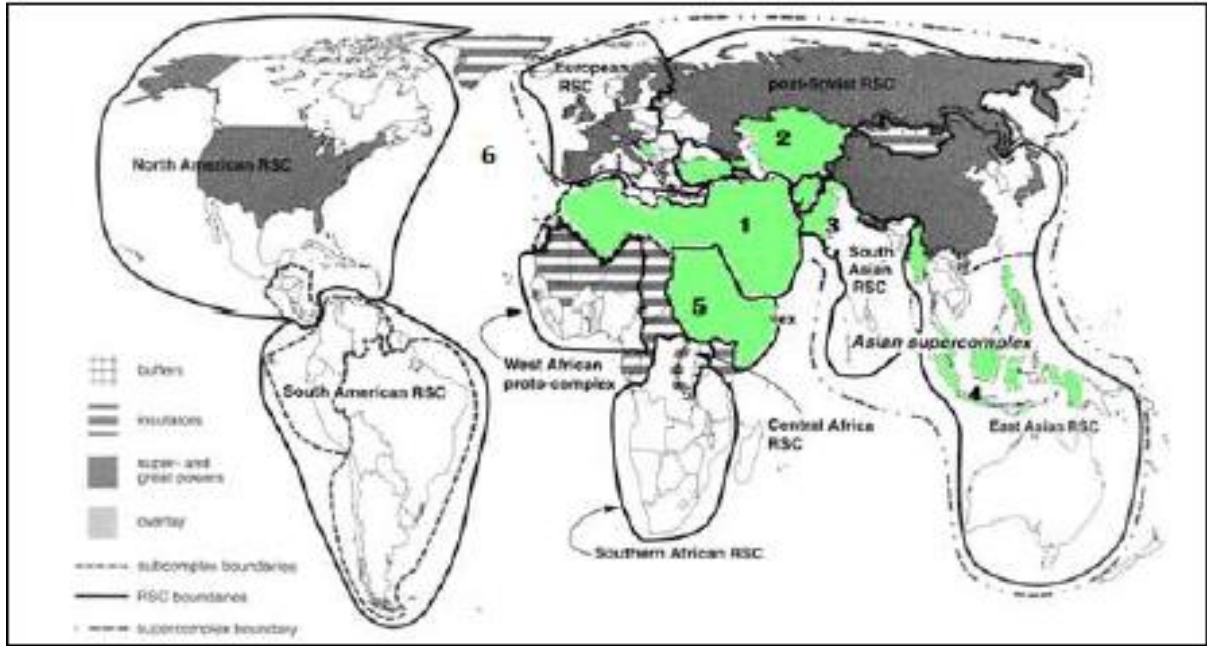
Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulmuş olan ve İslam dünyasını temsil eden en geniş kapsamlı örgüt olan İİT ise, genelde Soğuk Savaş sonrası, özelde ise 11 Eylül saldırıları sonrası dünyada en çok tartışılan konunun İslam olduğu bir ortamda kendinden beklenenin aksine, yapılan tartışmalara Müslümanları temsilen katılamamakta hatta İslam dünyasının böylesi bir ortamda sesini daha fazla duyurmaya çalışması gerekirken İİT, kendi varlığını tartışmaya açmakta ve geleceğe dair bir umut vermemektedir (Özkan,2008). İİT'nin başarısızlığının ardında yatan birçok neden bulunmakla birlikte bu başarısızlığın en önemli nedeni, üye ülkelerin birbirinden oldukça uzak ve farklı bölgelerde yer almasıdır. Bu durum üye ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik anlayışlarında farklılıklara ve uyumsuzluklara yol açmaktadır. Nitekim BGKT'ye göre bölgeler, kültürel farklılıklar ve jeopolitik unsurlar ön planda tutularak oluşturulmaktadır. İİT üyesi ülkelerin coğrafi konumları dikkate alındığında ise İİT'nin bölge esasına göre veya jeopolitik özelliklere göre değil Müslüman kimliğine dayalı olarak teşkil edilmiş bir yapı olduğu görülmektedir. Bu nedenle teşkilatı oluşturan ülkelerin bulunduğu güvenlik kompleksleri arasındaki uyumsuzluk (Birdişli ve Atawula, 2019: 82), İİT'nin amacını gerçekleştirmesine olumsuz bir şekilde yansımaktadır.

Bu bölümde öncelikle İslam ülkelerinin içinde yer aldığı güvenlik komplekslerinden bahsedilmiş, sonrasında İslam ülkelerinin güvenlik sorunları, dahil oldukları bölgesel güvenlik kompleksleri bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra “İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunlarının Genel Tipolojisi” başlığı altında, İslam ülkelerinde güvenlik sorunlarının bir

sınıflandırması yapılmış, ardından İİT'nin söz konusu sorunlar karşısındaki tutumu incelenip, İİT'nin yapısal ve işlevsel eleştirisi yapılarak bu bölüm sonlandırılmıştır.

3.1. Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Bağlamında İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunları

Buzan, bölgesel güvenlik komplekslerini oluştururken ülkelerin aynı coğrafyada bulunmasını ve ortak güvenlik sorunlarına sahip olmalarını ön planda tutmuştur (Buzan ve Waever, 2003: 43-44). Bu bağlamda BGKT'ye göre İslam ülkeleri 5 farklı bölgesel güvenlik kompleksinden oluşmaktadır. Dolayısıyla İİT'yi oluşturan ülkeler farklı güvenlik komplekslerinde yer almaktadırlar. Bu güvenlik kompleksleri; Orta Doğu BGK, Güney Asya BGK, Güney Doğu Asya BGK, Post-Sovyet BGK ve Avrupa BGK şeklindedir. Bununla birlikte İslam ülkeleri bir başlangıç (proto) kompleksi (Afrika Boynuzu), ve iki adet de yalıtkan (insulator) ülkeden oluşmaktadır. Niteliksel olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda ise İslam ülkelerinin üç merkezi kompleks (ABD, Rusya ve Çin) ve üç de standart kompleks tarafından kuşatıldığı görülmektedir (Birdişli ve Atawula, 2019: 82-83).

Kaynak: Birdişli ve Atawula, 2019: 83

Şekil 3.1. İİT Üyesi Ülkelerin Yer Aldığı Güvenlik Kompleksleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların en fazla görüldüğü bölgeler, İslam ülkelerinin en fazla bulunduğu Afrika, Asya ve Ortadoğu bölgeleri iken bunlardan Ortadoğu'nun çatışmaya en yatkın bölge olduğu görülmektedir (Gleditsch vd., 2002: 616). İslam ülkelerinden, 1991-2002 arası dönemde Sierra-Leone, 1955-1972 ve 1983-2005 yılları arası dönemlerde Sudan, 1965-1966 yılları arası dönemde Endonezya ve 2011 yılından beri günümüze kadar da Suriye, devlet içi çatışmaların aşırı şiddet eğilimi gösteren iç savaşa dönüştüğü ülkeler arasında yer almaktadır (Özkeçeci-Taner, 2019: 1). Bunların dışında Filistin sorunu, Irak iç savaşı, Afganistan'ın durumu, Mısır darbesi, Libya iç savaşı, Yemen iç savaşı, Keşmir sorunu ve daha birçok sorun İslam dünyasının önemli güvenlik sorunları arasında yer almakla beraber, Pakistan ile Bangladeş ve yine Pakistan ile Afganistan arasındaki çekişmeler veya Arap-Fars rekabeti gibi islam ülkelerinin kendi içindeki düşmanlık ilişkisi de söz konusu güvenlik sorunlarını daha da besleyen etkenler olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde İslam ülkelerinin güvenlik sorunları incelendiğinde, bu sorunların siyasi, sosyal, ekonomik ve psikolojik temelli çeşitli çatışmalardan oluştuğu görülmektedir. İslam ülkelerindeki çatışmalar genel olarak, radikal İslamcı gruplar, militan gruplar ve muhalif grupların birbirleri arasında veya bu gruplarla hükümet arasında yaşanmaktadır. Çatışmalar çoğunlukla siyasi güç mücadelesi, bölgesel hakimiyet yarışı, rejim veya ideoloji karşıtlığı, farklı etnik grupların ayrılıkçı hareketleri, farklı topluluklar arası mücadele ve doğal kaynakların denetimi mücadelesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (HIIK, 2018: 60-62). Bu tür çatışmalar, kısa süre içerisinde bölge güvenliğini tehdit edebilecek bir potansiyele sahiptir. Örneğin, IŞİD/DAEŞ, hem Suriye hem de Irak açısından önemli bir tehdit kaynağı iken Suriye'nin kuzeyindeki Kürt kantonları ise Türkiye açısından bir tehdit kaynağıdır. Aynı şekilde Bahreyn'de Şiilerin iktidarı ele geçirme ihtimali, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini endişelendirirken Libya'da kabileler arasındaki çatışmalar ve güvenlik zaafı da Cezayir, Tunus ve Mısır'ı endişelendirmektedir (Efegil ve Pakin-Albayrakoglu, 2015: 637).

İslam ülkelerinde çatışmaya yol açan faktörler arasında ise öncelikle etnik çeşitlilik, sınır sorunları, doğal kaynakların paylaşımı, zayıf devlet yapısı, otoriter rejimler, yolsuzluk,

adam kayırma, azınlık haklarının ihlali, kötü yaşam koşulları ve işsizlik gibi sorunlar dikkat çekmektedir (Efegil ve Pakin-Albayrakoğlu, 2015: 640). Bu bölümde İslam ülkelerinin bulunduğu BGK'ların güvenlik sorunları ele alınırken sorunlar genel olarak, sınır sorunları, etnik, kimlik, ideoloji, din ve mezhep temelli sorunlar, demokratikleşme ve siyasi istikrarsızlık sorunu, radikal İslamcı gruplar ve muhalif hareketler sorunu, silahlanma sorunu ve su sorunu olmak üzere belirlenen altı başlık altında incelenecektir.

3.1.1. Ortadoğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

Hem Batı hem de Doğu'daki büyük güçlerin rekabet alanı haline gelen Ortadoğu bölgesinin önemi, dünyanın yükselen coğrafyası olan Avrasya'nın bir parçası olması ve birçok kıtaya olan yakınlığından dolayı bir ulaşım üssü olması itibarıyla hem jeopolitik hem de stratejik konumundan kaynaklanmaktadır (Ermağan, 2013: 221). Türkler, Araplar ve Farsiler başta olmak üzere onlarca farklı etnik ve kültürel grupları bünyesinde bulunduran bölge, üç büyük dinin (Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik) doğduğu (Laçiner, 2007: 153) ve bu dinlerin barış mesajının dünyaya yayıldığı yer olmasına rağmen din temelli çatışmaların da en fazla yaşandığı sahne olma özelliğine sahiptir (Ertosun vd., 2015: 13). Zengin doğal kaynak ve petrol rezervlerine sahip olmasının yanı sıra, farklı dinler açısından stratejik bir değeri olan Kudüs'ün, farklı din ve mezhepleri bünyesinde barındıran Ortadoğu bölgesinde (Laçiner, 2007: 153) bulunması da bölgenin önemini artırmaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu, sahip olduğu tarihi geçmişi, kutsal mekanları barındırması ve zengin petrol rezervleri ile hem bölgesel hem de küresel birçok aktörün rekabet alanı haline gelmiştir (Altundeğer, 2015: 129).

Tarih boyunca kabilecilikten şehir devletlerine, imparatorluklardan mandacılığa ve sonunda ulus devlete kadar farklı yönetim biçimlerinin uygulandığı bir yer olan Orta Doğu bölgesinde kimi zaman bir kabile temsilcisi, kimi zaman bir kral, sultan veya imparator, kimi zaman seçkin bir zümre ve kimi zaman da halkın özgür iradesi, kararlarda etkili olmuştur (Ertosun vd., 2015: 13). Sömürge sonrası modern devletlerin oluşturduğu Ortadoğu bölgesinde klan, kabile ve din hala güçlü unsurlar olarak varlıklarını korumakta iken, iç gelişmeler ile dış müdahalelerin karşılıklı etkileşimiyle oluşan dinamik bir yapıya sahip olan bölgenin iç güvenlik dinamiklerini ise halkın iradesi dışında, dış güçlerin

yardımları ile iktidarı ele geçiren yönetici seçkinlerin güvensizliği şekillendirmiştir (Yeşilyurt, 2018: 501; Buzan ve Waever, 2003: 187). Buna ilaveten, Arapların liderliği konusunda Araplar arasında mevcut olan rekabet, Filistinliler ile Siyonist göçmenler arasındaki anlaşmazlıklar ile Arap milliyetçiliğinin yol açtığı anlaşmazlıklar, Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu ülkelerinde iç güvenliği tehdit eden sorunlar olmuştur. Ayrıca bölgede yaygın olan pan-İslamizm düşüncesi de Arap milliyetçiliği düşüncesine karşı bir iç muhalefet olarak hareket etmiştir (Buzan ve Waever, 2003: 190).

Ortadoğu BGK'daki ülkelerin güvenliklerini sağlamak amacıyla birbirleri ile kurmuş oldukları ilişki ağı oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Ortadoğu bölgesinde, genellikle dost olan üçüncü bir tarafı tehdit etmeden, bir düşmana karşı diğer tarafı desteklemek neredeyse imkansız gibiydi. Örneğin ABD'nin İran'a karşı Irak'ı destekleyebilmek için, Irak'ı İsrail'e karşı güçlendirmesi gerekmekte idi. Aynı şekilde Irak'ı yok etmek için de İran'ın Körfez ülkeleri karşısında ilerlemesini sağlamak zorundaydı. Bununla birlikte Suudi Arabistan ve Kuveyt'in de Irak ve İran tehdidi karşısında Batı'nın desteğini sağlayabilmeleri için, bölgede kendilerini, İslam'a ihanet ettikleri yönündeki suçlamalara maruz bırakmaları gerekmekteydi (Buzan ve Waever, 2003: 218).

Buzan ve Waever (2003: 190-193), oldukça karışık ve kıvrımlı bir özelliğe sahip olan Ortadoğu BGK'daki dostluk ve düşmanlık ilişkilerini ve bölgenin güvenlik dinamiklerini, bölgeyi üç farklı alt komplekse ayırarak açıklamaktadırlar. Bu alt komplekslerden ilki, İsrail ve Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi İsrail'in komşusu olan Arap ülkeler ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı aktörleri içine alan Levant merkezli bir alt komplekstir. Bu alt komplekste yaşanan Arap-İsrail çatışması, 1948-1949; 1956; 1967; 1969-1970; 1973 ve 1982 yıllarında önemli savaflara yol açmıştır. İkinci alt kompleks olan Körfez alt kompleksi, 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden ayrılması ile oluşmuştur. İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ı içine alan Körfez ülkelerinin aralarındaki mezhep farklılıkları, ideolojik farklılıklar, sınır sorunları, siyasi sorunlar, tarihsel ve psikolojik sorunlar, bölge ülkelerinin siyasi öncelikleri ve tercihlerinin farklı olması ve Batılı güçlerle olan ilişkileri, güçlü bir birlik oluşturmalarını ve bölgenin sorunları karşısında ortak hareket etmelerini engellemiştir (Arı,

2014: 371-372). Basra Körfezi'ndeki çatışmaların temeli, esasında Körfez ülkeleri arasındaki siyasi rekabete dayanmaktadır. İran'da 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi ise bu rekabetin ideolojik unsuru olmuştur. Son olarak bölgedeki üçüncü alt kompleks ise Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Batı Sahra'nın bulunduğu Maghreb alt kompleksidir. Batı Sahra'nın, 1975 yılında Fas'ı ilhak etmesi, bölgenin temel güvenlik sorununu oluşturmaktaydı. Fas'a karşı Polisario savaşçıları desteklemelerinden dolayı Libya ve Cezayir ile ilişkileri kötüleşen Fas, buna karşılık Çad'da bulunan Libya muhaliflerini desteklemiştir (Buzan ve Waever, 2003: 190-193). Kuzey Afrika bölgesi olarak da bilinen bu kompleks, Kuzey Afrika BGK'nın güvenlik sorunlarının ele alındığı kısımda incelenecektir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Orta Doğu BGK'sının güvenlik sorunlarını oluşturan anlaşmazlıkların kaynağının temelini, sınır sorunları, ideolojik yarış, güç ve statüyü elde etme mücadelesi, etnik ve kültürel parçalanmışlık, radikal örgütlenmeler, petrol ve su gibi doğal kaynaklar ile dini meseleler üzerindeki görüş ayrılıklarının oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu anlaşmazlıklar İsrail-Filistin çatışmasında olduğu gibi yerel düzeyde başlayıp, bazen diğer bölge ülkelerini de etkileyerek bölgelerarası bir seviyeye ulaşabilmektedir. Bu durum bir taraftan yerel düzeyde bölge ülkelerinde iç savaşların yaşanmasına yol açarken (Buzan ve Waever, 2003: 193-195) diğer taraftan da birbirine karşı güven duymayan bölge ülkelerinin işbirliği yapmalarını engellemekte ve her bir ülkenin kendi güvenliğini sağlamak için dış desteğe ihtiyaç duymasına yol açmaktadır (Arı, 2014: 25). Örneğin, İsrail-Filistin çatışması, Filistinli mültecilerin Lübnan ve Ürdün'de bir iç sorun haline gelmesine yol açarken, İsrail'in ise sadece Arapların değil diğer bölgelerde bulunan İslam ülkelerinin de tepkisini çekmesine neden olmuştur (Buzan ve Waever, 2003: 193-195).

1948-1982 yılları arasında zaman zaman ortaya çıkan Arap-İsrail çatışmaları, 1979 İran İslam Devrimi, 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-Irak savaşı ve 1991 yılında yaşanan 1. Körfez Savaşı, bölgede yaşanan önemli gelişmeler olarak tarihe geçerken (Ermağan, 2013: 228-231), 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen saldırı, bölgedeki siyasi dengeleri alt üst etmiştir. Bu tarihten sonra ABD'nin Afganistan'ı

ve Irak'ı işgali, Lübnan'da yaşanan çatışmalar, 2010 yılında sonunda Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinin bölge ülkelerine etkisi, Suriye iç savaşı ve Türkiye'nin güneydoğusundaki Kürtlerle yaşanan gelişmeler, bölgede oluşan güç boşluğundan yararlanmak isteyen küresel ve bölgesel aktörleri daha fazla bölgeye çeken gelişmeler olmuştur (Yeşilyurt, 2018: 497).

Bu bağlamda işsizlik, gıda yokluğu, yüksek enflasyon, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, insan hakları ihlalleri, kötü yaşam koşulları, demokratikleşememe, baskıcı rejim, polis devlet uygulamaları ve adam kayırma gibi, ülkenin kendi iç dinamiklerinin yanı sıra, Batılı güçlerin bölgeye yönelik algıları ile gelecek projeksiyonlarındaki değişiklik gibi faktörlerin etkisiyle Tunus'ta başlayıp Afrika ve Orta Doğu ülkelerini etkisi altına alan ve kanlı ayaklanmalara yol açan Arap Baharı süreci, Orta Doğu'da yeni bir değişim sürecini başlatan önemli bir gelişme olarak görülmüştür (Ercan, 2015: 247; Özev, 2011: 228). Ancak süreç, beklendiği gibi, otoriter rejimlerin yıkılıp demokrasinin inşa edilmesi ile sonuçlanmamıştır. Süreç sonunda Libya, Tunus, Mısır ve Yemen gibi otoriter yönetimlerden bazıları yıkılmış olsa dahi yerlerine demokratik yönetimler inşa edilememiştir. Bu bağlamda Libya'da hala istikrar sağlanamamış, Mısır'da ordu aracılığıyla otoriter yönetim yeniden kurulmuş, Suriye'de olduğu gibi iktidarı kaybetmek istemeyen bazı baskıcı yönetimler ise halkına eskisinden daha fazla baskı ve şiddet uygulamış ve bu ülkelerde iç savaş başlamıştır. Arap Baharı ile birlikte daha da karmaşık hale gelen bölgede, Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi bölge ülkelerinin çoğunda oluşan güç boşluğu, El- Nusra, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD), PKK, Demokratik Birlik Partisi (PYD), Hizbullah, Müslüman Kardeşler ve Hamas gibi radikal örgütlerin oluşumuna neden olurken, bu örgütlerin düşünce yapısını Şiiilik, Sünnilik, Selefilik gibi mezheplere dayandırmaları da, bölgede mezhep temelli çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Ertosun vd., 2015: 14-15, Dede, 2015: 99).

a. Sınır Sorunları

Ortadoğu'nun sınır sorunları genel olarak başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlerin çıkar alanlarını korumak amacıyla çizmiş oldukları sınırlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim genel tanımı itibarıyla, "batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda

Umman Körfezi'ni, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge" olarak tanımlanan (Arı, 2014: 19) Ortadoğu'nun ilk tanımı, 1763 yılında Hindistan'a yerleşen ve buradaki stratejik noktaların denetimini ele geçirerek Hindistan'ın güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere'nin askeri ve ekonomik çıkarlarının nasıl korunması gerektiği düşüncesinden hareketle 1900'lü yıllarda yapılmıştır (Sakin ve Deveci, 2011: 284). Bu bağlamda "Ortadoğu" kelimesi, ilk olarak, "dünyaya hakim olacak gücün, denizlere hakim olan güç olduğu" kuramının sahibi olan Amerikalı bilim adamı Mahan'ın, 1902 yılında National Review'de yayınlanan "The Persian Gulf and International Relations" adlı makalesinde kullanılmıştır. Mahan, İngiltere'nin Hindistan ve Uzak Doğu'nun güvenliğini sağlayabilmesi için öncelikle bu bölgelere giden yolların güvenliğini sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu yolların güvenliğinin ise, Süveyş Kanalı'ndan sonra Hindistan'a geçişte kullanılan en önemli yer olan Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlamakla mümkün olacağını ifade etmiştir. Mahan'a göre Ortadoğu bölgesi, işte bu bahsettiği "Basra Körfezi ve çevresi" dir. Buna göre Ortadoğu, Rusları Hindistan ve Pasifikten uzaklaştırmada işe yarayacağı gibi, denizlerdeki üstünlüğü korumada da stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Ortadoğu'nun İngiltere'nin çıkar bölgesi olduğu söylenebilir (Laçiner, 2007: 154). Bu nedenle bölgenin sınırları, bölgenin etnik, dini ve kültürel unsurları dikkate alınarak değil, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda belirlenmiştir. Doğal olarak da bu yapay coğrafi sınırlar, uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak sıklıkla değişime uğramıştır (Sakin ve Deveci, 2011: 289). Bunun sonucunda da sınırlar konusunda anlaşmazlığa düşen bölge ülkeleri arasında yaşanan çatışmalar ve savaşlar, bölgenin güvenliğini tehdit eden sorunlar olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda İran ile Irak arasındaki özellikle Şattül Arap suyu yolu konusundaki anlaşmazlıklar, Irak'ın Kuveyt üzerindeki egemenlik iddiaları, Katar ile Bahreyn arasındaki sorunlar, Ürdün devletinin ortaya çıkmasının doğurmuş olduğu sorunlar, kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünen Yemen'in yaşamış olduğu sorunlar, İran'ın BAE'ye ait olan adaları işgali ve en önemlisi İsrail ile Filistin arasındaki sorunlar bugün bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere de yansımakta olup bölgenin güvenliğini tehdit eden başlıca sınır sorunlarını oluşturmaktadır (Arı, 2014: 404-405).

Kaynak: <http://mulkiyehaber.net/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu/>, erişim tarihi: 23/06/2020.

Şekil 3.2. Ortadoğu Siyasi Haritası

2. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin zayıflamasıyla Ortadoğu bölgesi bu kez ABD'nin çıkar alanını temsil etmiş ve ABD'nin çıkarları doğrultusunda genişletilmiştir (Laçiner, 2007: 155). Bu bağlamda, özü itibarıyla, bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabasında olan tüm Ortadoğu ülkelerine gerekli finansal ve askeri yardımın yapılacağını ilan eden Eisenhower Doktrini ile ABD, bölgede kendi çıkarları için tehlike arz eden unsurlara gerekirse askeri yolla müdahalede bulunacağını bildirmekteydi (Arı, 2014: 190). İran Devrimi, Irak'ta yaşanan çıkmaz, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran'ın bu durumdan yararlanarak bölgede güçlenmesi ve nükleer programını geliştirmesi, ABD'yi endişelendirmiş ve bölgede insiyatif almaya zorlamıştır (Şahin, 2010: 13). Bu kapsamda bölgeye iyiden iyiye yerleşmeyi planlayan ABD, 1980 yılında yayınladığı "Charter Doktrini" ile de, Basra Körfezi'ne yapılacak bir saldırının kendi hayat alanına yapılmış bir

saldırı olarak kabul edileceğini ve gerekli müdahalenin yapılacağını belirterek Ortadoğu'daki konumunu güçlendirerek buradaki çıkarlarını korumayı amaçlamıştır (Akbaş, 2011: 2). 11 Eylül saldırılarıyla da, uluslararası toplumun desteğini de sağlayarak bölgeye yönelik politikalarını gerçekleştirebilme fırsatını yakalamıştır.

Sınır anlaşmazlıkları, liderlik yarışı, Kürt azınlıklar ile Irak'ın güneyinde bulunan Şii nüfus, Ortadoğu bölgesinin rakip iki ülkesi olan İran ile Irak arasında süregelen düşmanlık ilişkilerinin tarihsel kökenini açıklayan etmenlerdir (Buzan ve Waeber, 2003: 190-193). Bugün Ortadoğu'nun en önemli güvenlik sorunlarının yaşandığı Irak'ın işgaline giden sürecin başlangıcı, İran ile Irak arasında yaşanan sınır sorunlarına dayanmaktadır. Bu sınır sorunlarından en önemlisi, tarihi bir geçmişe dayanan Şattül Arap suyolunun⁴ denetimi konusundaki anlaşmazlıktır (Yıldırım, 2007: 323). 1968 yılında Irak'ın Şattül-Arap'ın tamamı üzerinde hak iddia etmesi ile başlayan anlaşmazlığın (Arı, 2004: 151) bütün girişimlere rağmen çözülememesi üzerine İran, Irak'ta özerklik talebinde bulunan Kürtlere destek vererek Irak yönetimini baskı altına alma yolunu seçmiştir (Yıldırım, 2007: 334). 1968 yılında, Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtlerin bağımsızlık veya özerklik talepleri ile iktidara baskı yapmaya başlamasıyla zor durumda kalan Bağdat yönetimi İran'la 1975 yılında Cezayir Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır (Arı, 2014: 462-463). Bu anlaşma ile İran ve Irak arasındaki sınır sorunları geçici bir çözüme kavuşturulurken Irak, İran'ın Kürtlere olan desteğini çekmesi karşılığında Thalweg hattını kabul ederek Şatt-ül Arap'ın doğu yakasını İran'a bırakmıştır (Arı, 2014: 439). Ancak bu anlaşma 1980'de başlayıp 1988'de BM kararıyla alınan ateşkes anlaşması ile sona eren İran-Irak savaşıyla etkisini kaybetmiştir (Arı,2004: 157).

Cezayir Anlaşması'nı hiçbir zaman içine sindiremeyen Irak, İran'da 1979 Devriminden sonra ortaya çıkan iç karışıklıktan faydalanarak, Cezayir Anlaşması'nın iptal edilmesi, Beluci, Kürt ve Arap azınlıklara özerklik verilmesi ve İran'ın işgal ettiği üç adanın BAE'ne yeniden verilmesi için Kuveyt ve Suudi Arabistan'la yaptığı görüşmelerin ardından önce Cezayir Anlaşması'nı iptal ederek Şattül Arab'ın kendi toprağı olduğunu ilan etmiş, beş gün sonra da 5 Ağustos 1980 tarihinde İran'a saldırmış ve 8 yıl sürecek olan

⁴ Türkiye'den doğan Dicle ve Fırat nehirlerinden Fırat, Suriye'den geçtikten sonra "Şattül Arap" adını almakta ve Basra Körfezi'ne boşalmaktadır (Yıldırım, 2007: 323).

fakat sonunda hiçbir tarafın herhangi bir kazanç sağlayamadığı İran-Irak Savaşı'nı başlatmıştır (Başkan, 2013: 48). Esasında bu savaş, Irak'ın işgaline giden sürecin başlangıcı olmuştur.

İran Irak Savaşı'nda Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Irak'a yapmış oldukları yardımları daha sonra borç haline getirmeleri Irak'ın bu ülkelere karşı husumetini artırmıştır (Armaoğlu, 2012: 879). Kuveyt üzerinde hak iddiasında bulunan Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinin nedenleri incelendiğinde, işgalin öncelikli nedeninin sınır sorunundan kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Irak, Kuveyt'in kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olduğunu ve bu yüzden Kuveyt'in Irak'a katılması gerektiğini iddia etmekte idi. Bununla birlikte 1970'lerde petrol üretimini artıran Irak, Bubiyan ve Varba adalarının petrol terminali kurmak için oldukça elverişli derin sulara sahip olmasından dolayı ve bu adaların karasuları ve kıta sahanlığı alanlarındaki petrol yataklarına ulaşmak istemesinden dolayı bu adaların kendine bırakılması hususunda da Kuveyt'e sürekli olarak baskı yapmaktaydı. Ele geçirdiği bu adaları birleştirerek körfezde daha fazla sayıda kıyıya sahip olmayı planlayan Irak için bu adaların bir diğer önemi de adaların Umm Kasr limanına yakın olmasından kaynaklanmaktaydı. Böylece limanın giriş ve çıkışının kontrolü kendi eline geçmiş olacaktı. Bu gelişmelerin ardından hem Basra Körfezi hem de genel olarak Orta Doğu bölgesindeki güç dengesinin Irak'ın lehine bozulması (Arı, 2014: 466-468) üzerine ABD, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıyla 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere tarafından Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri üzerine kurulmuş yapay bir devlet olan Irak, 2003 yılında ABD'nin işgaliyle beraber yeniden inşa sürecine girmiştir. Bu süreçte etkin rol oynayan ABD, ülkenin karmaşık toplum yapısından ve Araplar ile Kürtler arasındaki tarihi düşmanlıktan yararlanarak ülkeyi bölmeyi ve ülkenin kuzeyinde kendisine bağlı yapay bir devlet oluşturmayı amaçlamaktaydı (Kaymaz, 2005: 8).

ABD'nin Irak'ı işgali Ortadoğu bölgesinin tamamında sancılı bir sürecin tetikleyicisi olmuştur. Siyasi dengelerin bir türlü oturtulamadığı ülkede ordu da dahil olmak üzere tüm devlet kurumları etnik ve mezhepsel temele dayalı olarak yeniden şekillenmiş (Erkmen, 2012: 114), ABD işgali sonrası ülkede terör, etnik ve mezhep temelli çatışmalar, ekonomik,

siyasi ve sosyal sorunlar hızlı bir şekilde artarak gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla işgal sonrası başlayan devlet inşa sürecinde ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik tehditler varlığını eski döneme oranla daha sert bir şekilde devam ettirmiştir (Akbaş, 2015: 139). Bu bağlamda Musul, Diyala ve Selahattin'e bağlı bazı ilçe ve nahiyelerin bir kısmının merkezi hükümetin, bir kısmının da Kürtlerin denetiminde olması, bu bölgelerin Irak merkezi hükümeti ile Kürtler arasında siyasi bir sorun teşkil etmesine yol açmıştır. İhtilafli bölge sayısını artırmak isteyen Kürtler, Tuzhurmatu, Hanekin, Mendeli, Başhika, Akra ve Sincar da ihtilafli bölgeler içerisine katmışlardır (Akbaş, 2015: 164).

Batılı güçlerin çizmiş olduğu yapay sınırların ortaya çıkarmış olduğu sorunlardan bir diğeri Katar'da yaşanmıştır. Suudi Arabistan'la olan sınır sorunu, 1999 yılında yapılan bir anlaşma ile çözüme kavuşan Katar, Bahreyn ile Huvar adaları yüzünden 1986 yılında askeri çatışmanın eşiğine gelmiş ancak Suudi Arabistan'ın devreye girmesi ile çatışma önlenmiştir (Arı, 2014: 523).

Esasında Filistin içerisinde yer almasına rağmen 1921 yılında İngiltere'nin planları doğrultusunda ortaya çıkarılmış bir yapı olan ve daha çok bedevi Arap kabilelerinin yaşadığı Ürdün, nüfusunun üçte ikisini Filistinlilerin oluşturması nedeniyle Filistin sorununun bir parçası olmuştur. Mısır ve Suriye tarafından Batı'nın uşağı olmakla suçlanan Ürdün, Arap Birliği'ne üye olması ve İsrail ile sınırlarının bulunmasından dolayı bölgesel sorunların her zaman merkezinde yer almış, 1948, 1967 ve 1973 yıllarında da İsrail ile karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte Filistinliler ile Ürdün arasındaki mücadele, 1970'lerde iç savaşa dönüşmüştür (Arı, 2014: 156-162).

Bölge ülkelerinden bir diğeri olan Yemen ise batısında bulunan Kızıldeniz'i, güneyinde bulunan Hint Okyanusu'yla birleştiren Bab El Mendeboğazı'na sahip olması nedeniyle stratejik açıdan önemli bir yere sahiptir. Yaklaşık 25 milyon olan nüfusu ile Arap Yarımadası'nın ikinci en kalabalık ülkesi olmasının yanı sıra ayrıca bölgenin en fakir ülkesidir (Güllü, 2015: 559). Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki mücadeleye sahne olmuş ve sonuç olarak kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayrılan ülkenin kuzey kesimi Osmanlı idaresine bırakılırken güney kesimi ise İngiltere'nin

denetimine bırakılmıştır. Bu bağlamda Güney Yemen, 1763 yılında Hindistan'ı ele geçiren İngiltere'nin, Hindistan yolu üzerinde bulunan bazı bölgeleri de ele geçirmek amacıyla Aden'i işgal etmesi sonucunda İngiltere'nin denetimine girmiştir. Scotro Adası'na olan 120 km uzaklığı ve Bab el-Mendeb Boğazı'nı, bilhassa Kızıldeniz'i kontrol altına alabilme olanağı sunan Aden'in stratejik önemi, Süveyş Kanalı'nın trafiğe açılması ile daha da artmıştır (Arı, 2014: 214).

Kuzey Yemen 1918 yılında Osmanlı'nın çekilmesi ile bağımsızlığına kavuşurken Güney Yemen ise 1962 yılında ülkede başlayan bir bağımsızlık hareketi sonucu bağımsızlığını elde etmiştir. 1972 ve 1979 yılları Kuzey ve Güney Yemen arasında yaşanan şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. İki kesimin birleşmesi hususunda, iki taraf arasında 1980'lerde başlayan görüşmeler, iki tarafın 1989 yılında ortak bir taslak anayasa üzerinde anlaşmaları ile belli bir aşamaya gelmiş ve 1990 yılında Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu birleşme, Yemen'in mezhep sorunlarını, demokratikleşememe, siyasi istikrarsızlık, kabileler arasındaki iktidar kavgaları, işsizlik ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı gibi sorunlarını sona erdirememiştir (Arı, 2014: 214-220).

Bunların dışında, BAE'ye ait olan Küçük Tunb, Büyük Tunb ve Ebu Musa adalarının İran tarafından işgal edilmesi, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilerken, BAE ile Umman arasında resmi bir sınır bulunmamasından dolayı, Umman ile Ra's el-Hayma arasında geçmişte sınır sorunları yaşanmış fakat bu sorunlar iki ülke ilişkilerini etkileyecek düzeye ulaşmamıştır (Arı, 2014: 510-512).

Bölgenin ve İslam dünyasının en önemli ve hala çözülememiş sorunu olan Filistin sorunu, İngiltere'nin desteğini sağlayan Yahudilerin 19. yüzyıldan itibaren Filistin topraklarında hak iddiasında bulunmaları ile ortaya çıkmıştır (Turan, 2018: 2). İngiltere, Yahudilerin Filistin'de bir Yahudi devleti kurma arzularını desteklediğini, Siyonist hareketin önemli isimlerinden biri olan Rothschild'de 1917 yılında, Araplardan gizli olarak gönderdiği ve tarihe "Balfour Deklerasyonu" olarak geçen bir belge ile ilan etmiştir (Arı, 2014: 248). Bundan sonra İngiltere'nin de desteğini alan İsrail'in Filistin'e yönelik

saldırıları ile başlayan Filistin sorunu, yapılan tüm barış çalışmalarına rağmen bölgenin ve İslam dünyasının en önemli sorunu olarak varlığını hala sürdürmektedir.

Filistin ile İsrail arasındaki temel anlaşmazlık konularını, Yahudi yerleşim birimleri, Kudüs'ün statüsü, Filistinli mültecilerin durumu, Filistin Devleti'nin sınırları ve yetkileri, su kaynakları üzerindeki denetim, İsrail'in bir Yahudi Devleti olduğunu kabul ettirme çabası oluşturmaktadır (Şahin, 2010: 9-13).

İngilizlerin manda yönetimine geçtiği 1920 yılından beri Araplar ile Yahudiler arasında yaşanan çatışmalar durmak bilmemiştir (Arı, 2014: 258). Manda yönetimine geçilmesinden itibaren bölgeye Yahudi göçleri sürekli olarak artmıştır. 1919-1923 yılları arasında yaklaşık 30 bin göçmen bölgeye gelirken; 1924-1926 arası yıllarda bu sayı 50 bine çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Hitler'in Yahudilere yönelik etnik temizlik girişimleri sonucunda ise 1933-1936 yılları arasında 170 bin kadar göçmenin daha bölgeye göç etmesiyle (Sınmaz, 2017: 8). 1936 yılının sonunda Filistin'deki Yahudi nüfusu 382 bine ulaşırken, Arap nüfusu da 983 bine ulaşmıştır. Böylece Filistin'in nüfusu, 15 yıldan daha az bir sürede 400 bin kadar artış göstermiştir (Cleveland ve Bunton, 2009: 255). Giderek artan Yahudi göçleri karşısında İngiliz yönetimine karşı Arapların çeşitli ayaklanmalar düzenlemesi sonucu İngiltere'nin Hindistan'dan sorumlu eski Dışişleri Bakanı Peel'in başkanlığında toplanan komisyonun 1937 yılında tamamladığı ve "Taksim Raporu" olarak bilinen rapor, Filistin sorunun çözümü için Filistin'de kurulacak Arap ve Yahudi devletlerinin yanı sıra, Kudüs ve Beytüllahim'in de dahil olduğu kutsal yerlerin yönetimini İngiliz mandasına bırakılmasını öneren üçlü bir yapı sunmakta idi (Calvocoressi, 2009: 317). Ancak taksim raporu 1937 yılında toplanan Pan-Arap kongresinde reddedildiği gibi İngiltere tarafından da sıcak bakılmadığı için kabul edilmemiştir (Arı, 2014: 263).

1947 yılında toplanan Filistin Komitesi'nin çalışmaları sonucunda biri, Filistin'i, Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üç farklı bölgeye ayıran "Çoğunluk Planı", diğeri de Kudüs'ün başkent olduğu Arap ve Yahudi devletlerinden oluşan bağımsız bir Filistin Federal Devleti öngören "Azınlık Planı" olmak üzere iki görüş ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Yahudiler ile Sovyet Rusya ve ABD çoğunluk planını

desteklerken Araplar ise Filistin topraklarında tek bir Arap devletinin kurulmasını istemekteydiler (Arı, 2014: 271-273). BM 1947’de aldığı 181 sayılı kararla, bölgenin en önemli su kaynaklarından biri olan Ürdün Nehri’ni bir kısmını ve daha birçok kaynağı içine alan kısmının İsrail’e düşecek şekilde, Filistin topraklarını Filistinliler ile Yahudiler arasında 44/56 oranında paylaşmıştır (Kutsal, 2009: 91).

Daha önce de ifade edildiği gibi Filistin sorununa hemen hemen bütün bölge ülkeleri dahil olmuştur. Çünkü Filistin aracılığıyla bölge liderliğini elde etmeyi hedefleyen ülkelerin bu doğrultudaki politikaları birbirlerinin çıkarlarını olumsuz yönde etkilemekte idi. Bu kapsamda, Suriye, Lübnan ve Filistin’i Ürdün’e katarak “Büyük Suriye” oluşturmak isteyen Ürdün için Arap devletlerinin Filistin’in bağımsızlığını savunmaları bu çıkarlarına aykırı idi. Ürdün’ün Büyük Suriye planına karşılık Irak da Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin’i Irak’a dahil ederek “Bereketli Hilal” planını gerçekleştirmeyi hayal etmekte idi (Arı, 2014: 267).

14 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere’nin Filistin’deki manda yönetimini sona erdirmesinin ardından İsrail Devleti’nin kuruluşunu ilan etmesiyle beraber ertesi gün Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak kuvvetlerinin İsrail’e savaş açması ile birinci Arap-İsrail Savaşı başlamış, savaştan yenik çıkan Arap devletleri 1949 yılında İsrail’le barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece 1948 Arap-İsrail Savaşı, Gazze’nin İsrail ile Mısır arasında, Filistin’in Araplara bırakılan kısmının da İsrail ile Ürdün arasında paylaşılması ile sona ermiştir. Savaşın ardından Lübnan ve Ürdün’e sığınan Filistinli mülteciler ileriki zamanlarda bu ülkeler açısından bir problem kaynağı olmuşlardır (Sınmaz, 2017: 9-10).

1967 yılında ise İsrail’in Mısır’a sürpriz bir saldırısıyla başlayan savaşta İsrail, Sina, Batı Şeria ve Golan Tepeleri’ni ele geçirmiştir. Bu savaşla birlikte İsrail sınırlarını daha da genişletirken çözülmesi beklenen sorunlara yenileri eklenmiştir. Nitekim İsrail’in nihai sınırlarının belirlenmesi ve mülteci sorununun yanı sıra, İsrail’in işgal ettiği toprakların geri alınması, Kudüs’ün statüsü ve Batı Şeria’nın durumu da çözüm bekleyen yeni sorun alanları olarak ortaya çıkmıştır. 1948 Savaşında sadece Filistin toprakları kaybedilmişken 1967 Savaşında Mısır, Suriye ve Ürdün gibi Arap ülkeleri de toprak kaybına uğramıştır (Arı, 2014: 294-299).

İngiltere'nin yaptığı gibi ABD de Ortadoğu'daki çıkar alanlarını korumak için İsrail'in bölgedeki konumunu güçlendirme ve güvenliğini sağlamaya yönelik çaba göstermiş ve İsrail'in saldırılarını desteklemiştir. Nitekim 1973 yılında Suriye ve Mısır'ın, kaybettikleri toprakları geri almak için İsrail'e saldırması ile başlayan savaş, Arap ülkelerinin hezimetini ile sonuçlanırken ABD bu savaşta İsrail'e askeri malzeme desteğinde bulunarak İsrail'den yana tavır takındığını açıkça ortaya koymuştur (Arı, 2014: 318-319). ABD'nin desteğine güvenen İsrail bu defa da 1980 yılında Kudüs'ü, 1981'de de Golan Tepelerini ilhak etmiş, 1982'de ise Güney Lübnan'ı işgal etmiştir (Arı, 2014: 339).

Nihayet Soğuk Savaş dönemindeki “savaş süreci” nden (1948 Savaşı, 1956 Süveyş Savaşı, 1967 Savaşı, 1973 Savaşı, 1982 Savaşı), soğuk savaşın sona ermesiyle beraber “barış süreci” ne (1991 Madrid, 1993 Oslo, 1998 Wye Nehri Memorandumu, 1999 Şarm El-Şeyh Memorandumu, 2000 Camp David Zirvesi, 2002 Arap Barış Girişimi, 2002 Yol Haritası, Cenevre Planı, 2007 Annapolis Konferansı ve 2 Eylül 2010 tarihinde başlayan doğrudan görüşmeler) geçilmiş ancak olumlu bir sonuca ulaşamamıştır (Şahin, 2010: 9). Sonuç olarak Filistin sorunu, İslam dünyasının en önemli güvenlik sorunu olarak gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir.

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda çizilen yapay sınırlar, bölgede etnik ve kimlik temelli sorunları da ortaya çıkarmıştır (Özev, 2011: 232). İran'ın yıllar boyu yapmış olduğu çalışmalar sonucunda bugün Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'de, İran'a kuvvetli bir şekilde bağlı olan güçlü bir Şii nüfus oluşmuştur. Bölgedeki mezhep temelli sürtüşmeler, 1979 İran devrimi ile başlamış, Suudi Arabistan'ın İran'a karşı harekete geçmesiyle artmıştır. Sünniler ve Suudi Arabistan adına El Kaide, Şiiler ve İran adına da Hizbullah vekalet savaşları yürütmüşlerdir. Bu noktada Suudi Arabistan, El Kaide ve unsurlarına gerekli desteği sağlamakta başarısız olmuş ve El Kaide ve İslam Devleti gibi örgütler tarafından düşman olarak görülmeye başlanmıştır. Buna karşılık İran'ın Şii gruplara sağladığı destek, İran için siyasi kazanımlara dönüşmüş ve bölgedeki güç ve etkinliğini artırmış, Şiilerin azınlıkta olduğu Yemen ve Suriye gibi ülkelere de yayılmıştır. Irak'ta başarılı olan İran, Husiler aracılığıyla Yemen'de de etkili olmuş, Suriye'de ise Şii'lere yakın olan iktidarın

yıkılmasına engel olabilmıştır. Nitekim tüm uluslararası tepkilere rağmen Suriye’de Esad rejimi İran’ın desteğiyle ayakta kalmıştır (Akpınar, 2015: 229-231).

Bölgede etnik, dini ve mezhepsel farklılıklara dayalı çatışmalar yaşayan ülkelerden bahsedilecek olursa, geçmişte ve günümüzde bu çatışmaların yaşandığı ülke olarak Suriye’nin bu gün iç savaşın, istikrarsızlığın ve kaosu egemen olduğu bir ülke durumuna düştüğü görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı’nın egemenliği altında kalmış olan ve Osmanlı’nın zayıflamasıyla Fransa’nın egemenliğine giren Suriye, 20. yüzyıl başlarına kadar bugünkü Lübnan, Suriye, Filistin, İsrail ve Ürdün’ü içine alan tüm bölgeyi kapsamaktaydı. Büyük Suriye’nin dinsel, etnik, mezhepsel ve coğrafi çeşitliliğinden yararlanarak bölgeyi suni sınırlara bölen Fransa Suriye’yi, Büyük Lübnan, Suriye, Cebel-i Dürzi, Lazkiye ile Lazkiye Sancağı ve Hatay Sancağı olmak üzere beş bölgeye ayırmıştır. Böylece Fransa’nın Suriye’ye bıraktığı en büyük miras siyasi istikrarsızlık olmuştur. Dolayısıyla bugün gelinen noktada Suriye’nin yaşadığı iç savaş, Fransa’nın Suriye topraklarına ekmiş olduğu tohumun meyvesi olmuştur (Tekdal-Fildiş, 2013: 56-58).

Fransa’nın Suriye’deki varlığının devamı, parçalanmış bir Arap milliyetçiliğine bağlıydı. Bu nedenle Suriye’nin öncelikle idari bölgelere ayrılması ve buralarda Fransa’ya bağlı kukla hükümetlerin kurulması Fransa’nın işini kolaylaştıracaktı. Süreç ilk olarak Lübnan’da başlamıştır. Din olarak Hristiyan Maruniler, Dürziler, Şiiler, Sünniler ile birlikte Yunan Ortadoksları ve Katoliklerden oluşan azınlıklar bulunmakta idi. Kurtuluşun Fransa’da olduğuna inanan Maruniler, en başından beri Fransa’yı desteklemişlerdir (Tekdal-Fildiş, 2013: 59). Fransa’nın uyguladığı politikalar sonucu Lübnan’da da etnik, dinsel ve mezhepsel çatışmalar yoğun bir şekilde yaşanmış ve iç savaşa dönüşmüştür. Değişen yönetimle birlikte mevcut gruplar arasındaki güç dengeleri de değişime uğramıştır. Uzun süre Müslüman kesimin lehinde seyreden güç dengesi, artık ülkedeki Hristiyan Maruniler lehine değişmiştir. Yapısal olarak dış müdahalelere açık olmasının yanı sıra, ülkede hem dini alandaki bölünmüşlük hem de farklı dine mensup grupların kendi içlerindeki bölünmüşlük, ülkenin kaos ve kargaşa ile iç içe olmasının en önemli nedenleridir (Altundeğer, 2015: 131-132).

Bu bağlamda karmaşık bir etnik ve dini mozağe sahip olan Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta 1958 yılında başlayan çatışmalar 1974-1976 yılları arasında şiddetini artırarak içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Etnik, dinsel ve mezhepsel çeşitliliğin yol açtığı bölünmenin yanı sıra, “Zaim” olarak adlandırılan kabile ağalarının hakim olduğu ülkenin yönetiminde belirli ailelerin ağırlığı söz konusudur. Zamanla kendi milis güçlerini de oluşturan bu ailelerden (Cleveland ve Bunton, 2009: 333-334) Falanjist Partisi lideri Cemayel ve İlerici Sosyalist Partisi lideri Canbolat aileleri günümüzde Lübnan siyasetinde etkili olan ailelerdir (Arı, 2014: 100).

Lübnan'ın heterojen olan toplumsal yapısına 1960'lı yıllarda Filistin de dahil olmuştur. Ülkenin güneyine yerleşen Filistinli gerillaların buradan İsrail'e yönelik saldırılarda bulunmaları Lübnan hükümetini bir taraftan İsrail'le karşı karşıya getirirken, diğer taraftan da Filistinlilere sempati duyan Lübnanlı Müslümanlar ile karşı karşıya getirmiştir. Bununla birlikte İsrail'i müttefik olarak gören Lübnanlı Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında da bölünmeler meydana gelirken Müslümanlar da kendi içlerinde bölünmeler yaşamıştır (Arı, 2014: 102-103).

Ülke iç savaşa doğru sürüklenirken ülkede bulunan Şiiler ve Dürziler, iktidardan daha fazla pay sahibi olmak istediklerini açıkça dile getirmeye başlamışlardır. 1975 yılında iki partinin milis güçlerinin karşılıklı saldırıları ile başlayan çatışmalar zamanla Müslümanlar ve Hristiyanların kendi milis güçleri arasındaki çatışmalara dönüşmüş, FKÖ'nün de çatışmalara dahil olmasıyla ülkedeki kaos giderek büyümüş ve ülkedeki bölünmüşlük daha da artmıştır. Bu duruma bir de İsrail'in saldırısı eklenmiştir. Ülkedeki farklı gruplar ve farklı ideolojiler arasındaki çatışmalar hız kesmeden devam ederken 1980'li yıllarda İsrail'in ülkenin güneyinden çekilmeye başlamasıyla bu kez oluşan boşluğu doldurmak isteyen Hristiyanlar ve Şiiler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Arı, 2014: 104-107, 116).

Fransa, uygulamış olduğu “böl-yönet” politikasını Lübnan'dan sonra Suriye'de de uygulamış, bölgeyi de suni olarak etnik ve bölgesel sınırlarla parçalamıştır (Tekdal-Fildiş, 2013: 60). Bu kapsamda Halep, Şam, Lazkiye ve Cebel-i Dürzi'yi dört farklı eyalet haline getirerek her birine ayrı bir hükümet ve Fransız danışmanlar atamıştır. Böylece ülkenin

kuzeyinde Nusayrilerin, güneyinde ise Dürzilerin hakim olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Fransa, Sünni Müslümanların yoğun olduğu Şam, Halep, Hama ve Humus'u içine alan tek bir Suriye olacak şekilde Suriye sınırlarını yeniden belirlemiştir (Arı, 2014: 128). Arap milliyetçiliğini zayıflatmak ve kendi konumunu güçlendirmek için Suriye'deki etnik ve dini azınlıkları destekleyen politikalar uygulayan Fransa (Arslan, 2015: 292-293), 1925 yılında Dürzilerin başlattığı ve diğer eyaletlerin desteklediği ayaklanmalar karşısında çok zor durumda kalmıştır. İki yıl süren bu ayaklanmalar sonucunda 6.000' den fazla Suriyeli yaşamını yitirmiştir (Arı, 2014: 129).

Bölünmüş ve bağımsızlıktan yoksun Suriye'deki siyasi istikrarsızlık, 1948 yılından sonra gerçekleştirilen darbelerle daha da derinleşmiştir. Darbelerle geçen süreç sonunda 1971 yılında yapılan halk oylaması sonucu, Suriye milliyetçiliğinden çok Arap milliyetçisi bir çizgiye sahip olan Baas Partisi lideri Hafız Esad'ın devlet başkanlığına getirilmesi ile Suriye nüfusunun %10-12'sini oluşturan Nusayriler bir daha bırakmamak üzere ilk kez iktidarı ele geçirmiş oluyordu (Arı, 2014: 130-136). İktidarı ele geçiren Baas Partisi ilk olarak yönetim kademelerinde bulunan Sünnileri tasfiye ederek yerlerine Nusayrileri getirmiş, böylece Sünnilerin yönetimdeki etkinliğini zayıflatmayı amaçlamıştır. İlerleyen süreçte Sünniler ile Nusayriler arasındaki mücadele, sokağa taşarak özellikle Hama ve Humus gibi şehirlerde sivil halk ile ordu arasındaki çatışmalara dönüşmüş ve çok sayıda kişi yaşamını yitirmiştir (Arı, 2014: 138-139).

Osmanlı döneminde Suriye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında baskın olan grup Sünniler iken sosyalizm, sekülerizm ve Arap ulusçuluğu ile kurgulanmış olan Baas ideolojisinin, bu sosyo-kültürel yapıyı azınlık durumunda bulunan Nusayriler eliyle değiştirmeye kalkışması ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Sünniler için bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Bu anlamda Baas ideolojisinin kendilerine yönelik Suriyeleştirme politikası karşısında güvenliklerini sağlama arayışı içerisine giren Sünni Araplar, siyasal gücü yeniden ele geçirmek amacıyla Müslüman Kardeşler hareketinden başka birçok dini odaklı hareketlere katılmıştır. Suriye yönetiminin yasa dışı ilan ettiği Müslüman Kardeşler Hareketi'ne yönelik uyguladığı baskı, toplumdaki sosyo-kültürel tabanlı ayrışmayı artırmıştır. Özellikle yönetimin 1982 yılında Müslüman Kardeşler

Hareketi'nin isyanlarını bastırmak için Hama'da yapmış olduğu katliam, bazı Sünni Arapların yönetime karşı nefret duymasına neden olurken bu katliamla birlikte Sünni Araplar ile Nusayriler arasındaki kutuplaşma da daha fazla artmıştır (Tüysüzoğlu, 2015: 118).

Suriye toplumunun bir diğer parçası olan Kürtler ise yönetimin Arap ulusçuluğu üzerine inşa etmeye çalıştığı kimliği reddederek siyasal özerklik ve ana dilde eğitim talep etmişlerdir. Kürtlerin siyasal özerklik talebi, yönetime karşı muhalefeti oluşturan Sünni Arap kesimini rahatsız etmiştir. Çünkü Sünni Araplar, Esad yönetiminin devrilmesini arzu etmekle beraber Suriye'nin üniter yapısının korunmasından yanaydılar (Tüysüzoğlu, 2015: 119).

Hafız Esad'ın 2000 yılında ölümü üzerine yapılan referandum sonucu Baas Partisi'nin adayı Beşir Esad iktidara geçmiştir (Arı, 2014: 145). Ancak ülkedeki karışıklıklar sona ermemiş aksine 2011 Arap Baharı süreciyle birlikte ülke iç savaşa sürüklenmiştir.

Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünen Yemen ise, 1990 yılında birleşmeyi gerçekleştirmiş olsa da kabile toplum özelliğini korumuştur. Farklı aşiretlerin hakim olduğu bir toplumsal yapıya sahip olan ülke, bünyesinde farklı aşiretleri bir araya getiren ve “aşiret ittifakları” olarak adlandırılan bir yapıya sahiptir (Güneş, 2015: 577). Nüfusunun %99'u Müslüman olan ülkede nüfusun yaklaşık üçte biri Şii'liğe bağlı olan Zeydilik mezhebine mensuptur. Kabileciliğe dayalı toplumsal yapı ve mezhepsel farklılık özellikle Kuzey Yemen'de siyasi hayatın şekillenmesinde etkili olmuştur. Kuzey Yemen'deki mezhepsel farklılıklar ülkenin güvenliğini tehdit eden bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Kuzeyde Saada bölgesinde yaşayan ve Yemen nüfusunun %40'ını oluşturan Zeydiler ve İran tarafından desteklenen Husiler, ülke için birer tehdit unsuru olmuştur (Arı, 2014: 219). 2003 yılında Husilerin başlattığı, devlet başkanı Salih'i protesto gösterileri 2004 yılında zirveye tırmanmış, Husiler ile hükümet güçleri arasında çıkan çatışmada Husi ve beraberindekiler öldürülmüştür. Hükümetin orantısız güç kullandığı çatışmalar, diğer aşiretlerin de katılımıyla bölgesel bir iç savaşa dönüşmüştür. 2005 yılında Salih yanlısı aşiretlerin de çatışmalara dahil olmasıyla ülkede bu kez aşiretler arası bir iç çatışma

yaşanmıştır. Başta Suudi Arabistan ve İran olmak üzere diğer bölge ülkelerinin çatışmalara destek vermesiyle çatışmalar uluslararası bir boyuta ulaşmıştır (Güneş, 2015: 580-581).

Körfez ülkelerinde de Şii-Sünni ayrımına dayalı mezhep farklılıkları önemli sorunlara neden olmaktadır. Şiiler Bahreyn’de nüfusun hemen hemen %60’ını temsil ederken Kuveyt ve Katar’da %25’ini, BAE ve Suudi Arabistan’da ise %10’unu temsil etmektedir (Arı, 2014: 374). 38,872,655 nüfusa sahip Irak’ta ise etnik olarak nüfusun %75-80’ini Araplar; %15-20’sini Kürtler ve %5’ini de Türkmen, Yezidi, Asuri, İranlı vb. gruplar oluştururken, dini açıdan ise %95-98 oranında olan Müslümanların %64-69’unu Şiiler, %29-34’ünü ise Sünniler oluşturmaktadır. Ülkede %1 olan Hristiyan nüfus bulunmakta iken %1-4 oranında da diğer dinlere mensup nüfus bulunmaktadır (CIA, 2020).

Arap kimliğinin çoğunlukta olmasına rağmen Irak’ta, tarihsel bir geçmişe sahip olan Şii-Sünni eksenli mezhepsel ayrışmadan dolayı ortak bir Arap kimliği bilinci oluşmamıştır (Kaymaz, 2005: 10). Ülkedeki nüfus yoğunluğuna rağmen Şiiler, 2003 yılına kadar yönetime dahil olamadıkları gibi hem ekonomik hem de sosyal gelişmişlik açısından da daima Sünnilerin gerisinde kalmışlardır (Akbaş, 2015: 142). Sünniler, ABD’nin 2003’de Irak’ı işgaline kadar yönetimdeki ağırlıklarını korumuşlardır (Kaymaz, 2005: 17). Ancak 1979 İran Devrimi’nin, ülkesindeki Şiileri etkisi altına almasından endişelenen Irak’ın, Batı’nın desteğiyle İran’a saldırmasıyla, Sünnilerin yönetimdeki etkilerinin sona ereceği günlerin kapısı aralanmış oluyordu. 2003 yılında Irak’ı işgal eden ABD, girdiği “Irak bataklığından” çıkmak için ülkedeki Şiilerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı bu nedenle ülke yönetimini Şiilere devretmiştir. Şiilerin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte ülkedeki etnik ve mezhep temelli çatışmalar bütün hızıyla devam etmiştir. Yönetim, ülke kaynaklarının toplumun tüm kesimlerine adil bir biçimde dağıtımını sağlayamadığı gibi İran yanlısı Maliki hükümetinin, ülkeyi giderek İran’a bağımlı hale getirmesi, ülkenin hem ulusal hem de uluslararası ilişkilerine zarar verirken bu durum iç ve dış çatışmaların yaşanmasına yol açmıştır. İşgal sonrası sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı alt üst olan ülkede Şiiler yönetimi ele geçirirken Sünniler ise eski ihtişamlı günlerini özler hale gelmişlerdir. Hiç olmadıkları kadar güçlenen Kürtler ise Şiiler ile siyasi ve ekonomik nedenli çatışma içerisine girmişlerdir. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY), Irak’ın en önemli ekonomik

kaynağı olan petrol yatakları üzerindeki hakimiyetini artırmış, bu durum merkezi Irak hükümetini endişelendirmiştir (Akbaş, 2015: 141-143).

ABD işgali sonrası “yeniden imar” sürecinin başlatıldığı Irak’ta oluşturulan 25 kişilik “Geçici Irak Yönetim Konseyi”, Şii-Sünni-Kürt ayrımında ve ekseninde bir iktidar paylaşımının gerçekleştirildiğini, ülkedeki diğer etnik unsurların özellikle Türkmenlerin dikkate alınmadığını ortaya koymuştur (Arı, 2014: 477). 2005 yılında kabul edilen yeni Irak Anayasası’nda ülkenin federal bir sistemle yönetildiği belirtilirken, federal bölge statüsü kazanan IKBY, anayasada sınırları çizilen hak ve yetkilerini aşarak, Irak’tan bağımsız bir devlet gibi davranmıştır (Koçak, 2014: 8). Bu dönemde hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlenen Kürtlerin artan talepleri ve ABD’nin desteği ile merkezi hükümet gibi hareket etmesi, Şii ve Sünni kesimin tepkisine yol açmıştır. ABD ve AB ülkelerinin desteği Kürtleri bağımsızlık talepleri konusunda cesaretlendirirken İran ve Türkiye gibi ülkelerin karşı tutumu Kürtlerin bağımsızlık hareketlerini sınırlandırmıştır (Akbaş, 2015: 146).

Bir diğer bölge ülkesi olan Bahreyn’de de 1979 İran Devrimi’nden sonra birçok bölge ülkesinde Şii ayaklanmaları görülmüştür. Devrime kadar, ülkedeki nüfusun %55’ini oluşturan Şii nüfus, 2000’lerin başında %70’lere ulaşmıştır (Arı, 2014: 519).

Orta Doğu’nun ve İslam dünyasının en önemli sorunu olan Filistin sorununun temelinde de esasında dini ve ideolojik unsurlar yatmaktadır. Nitekim Yahudilerin Filistin’de bir İsrail Devleti kurma girişimlerinin arkasındaki itici güç, kıyamet kopunca dünyaya ikinci kez gelecek olan İsa Mesih’in Yahudileri göklere çıkaracağı, ancak bunun için kıyametten önce Filistin’de bir İsrail Devletinin kurulması gerektiği inancına dayanan evangelizm (Hristiyan Siyonizmi) düşüncesidir (Turan, 2018: 11). Bununla birlikte Arap milliyetçiliği ve “Yahudilerin tek halk olduğu ve kendi devletlerine sahip olmaları gerektiği” anlamına gelen Siyonizm, Filistin sorununun ideolojik boyutunu oluştururken bu iki hareketin çatışmaya girmesi (Best vd.,2015: 123-126), bölge güvenliğini tehdit etmektedir.

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Bölgede hakim olan ve tüm Arapları tanımlayan Arap kimliği ile tüm İslam dünyasını ifade eden İslam kimliğinin, çizilen yapay sınırlar sonucu farklı bölge ülkelerine dağılması ile bölge ülkelerinin, ulus kimliğe dayalı oluşturulan ulus devlet inşa süreçleri de akamete uğramıştır. Bunun sonucunda bölgede bu kez meşruiyet krizi ortaya çıkmıştır. Kimlik sorununu çözmek amacıyla Mısır, Suriye ve Irak başta olmak üzere bazı bölge ülkeleri, laik Arap kimliği temelinde bir ulus inşa etme yolunu seçerken, Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler de dine dayalı bir “ülkesel kimlik” inşa etme yolunu seçmişlerdir. Libya ve Yemen gibi ülkeler ise bir taraftan Arap milliyetçiliğinden etkilenirken diğer taraftan da geleneksel kabile ilişkilerini koruma ve güçlendirmeyi tercih etmişlerdir. Ancak sözü edilen kimlik politikalarında başarılı olamayan bölge ülkeleri çareyi SSCB ve Batı’nın korumasında ve desteğinde, baskıcı rejim kurmakta bulmuşlardır (Özev, 2011: 232). Bölgenin denetimini ele geçirmek isteyen güçler bu kez de, halkın istekleri dışında, bölge ülkelerinin yönetimini, kendilerine bağlı kalacak olan otoriter ve baskıcı kişilerin idaresine vermişler, bu yöneticiler de iktidarı kaybetmemek veya paylaşmamak için otoriter ve baskıcı yönetimlerinden taviz vermemişlerdir (Yeşilyurt, 2018: 509-510). Böylece baskıcı ve otoriter yönetimler uzun yıllar boyunca bölge ülkelerindeki iktidarlarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Ortadoğu bir bütün olarak düşünüldüğünde, geleneksel ve modern demokratik ülkelerin yan yana bulunduğu bölgede, Türkiye, İsrail ve Lübnan demokrasinin uygulandığı ülkelere örnek teşkil etmektedir. Irak, Suriye ve Mısır gibi ülkelerde ise çok partili bir siyasi yapı mevcut olmasına rağmen pratikte tek partili siyasi yapının olduğu görülmektedir. 1979 devrimiyle birlikte Şii inancına uygun bir rejime sahip olan İran ise seçilmiş bir devlet başkanı ve parlamentoya sahip olmasına rağmen, dini liderin yönetimde etkin rol oynaması demokrasiyle çelişmektedir. Bu haliyle İran’da bir taraftan sınırlı demokrasi, diğer taraftan da teokratik yapı hakimdir. Suudi Arabistan’da ise hem oligarşik, hem teokratik hem de mutlak monarşik bir siyasi yapı göze çarpmaktadır. Parlamenter bir meclise sahip olmasına rağmen demokratikleşme konusunda gerekli adımları atamayan Mısır’ın 2011 yılında yaşanan Arap Baharı sürecinde demokratik bir ülke olabileceği yönündeki umutlar da, 2012 yılında cumhurbaşkanı seçilen Mursi’nin, ertesi yıl gerçekleştirilen bir darbe sonucu devrilmesi ile boşa çıkmıştır. Bunun dışında Suriye’de

Esad rejiminin iktidarı bırakmama hırsı, Ürdün’de Kralın yasama ve yürütmede temel belirleyici olması, Lübnan’ın yaşamış olduğu iç savaş ve sahip olduğu etnik çeşitliliğinin sonucunda dış güçlerden bağımsız kararlar alamaması, demokratikleşme konusunda çok ciddi kararlar sergilemiş olmasına rağmen Yemen’de yaşanan iç karışıklıklar, bu ülkeleri kaosa ve istikrarsızlığa sürüklemiş ve bu ülkelerin demokratikleşmelerini engellemiştir. Hanedanlık ile yönetilen Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman’ın içinde yer aldığı Basra Körfezi’nde ise demokrasinin işleyişi oldukça yavaştır (Arı, 2014: 21-23; Akengin ve Gürçay, 2014: 25).

Genel olarak değerlendirildiğinde Ortadoğu bölgesindeki ülkelerde otoriter rejimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Otoriter yönetimlerin hakim olduğu ülkeler, temel özgürlükler ve insan hakları ihlalleri veya yokluğu, yolsuzluk, adam kayırma, küçük bir azınlığın hakimiyeti gibi konularda benzer özellikler taşımaktadır (Akengin ve Gürçay, 2014: 25).

Halkının neredeyse tamamı Müslüman olan Körfez ülkelerinde, hem siyasi hem de toplumsal değerler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan din, kabile geleneği ve aile yapısı gibi unsurlar, iktidarların kendi yönetim anlayışlarını ve siyasi istikrarı korumalarını sağlamıştır. Ancak bu durum bölge ülkelerinin çatışma potansiyellerini bünyelerinde bulundurduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Zira bu ülkelerde karar verme mekanizmalarının belirli ailelerin elinde toplanması, ekonomik kaynakların denetiminin de bu ailelerin elinde toplanması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinin muhalefetin kendini ifade edebileceği demokratik kurumlardan yoksun olması veya bu kurumların sınırlı düzeyde bulunması, demokrasinin bir gereği olan, muhalefetin iktidar olabilme şansını engellediği için bölge ülkelerinin güvenliği açısından bir risk oluşturmaktadır. Irak da 2003 ABD işgaline kadar Saddam ve Baas Partisi’nin otoriter ve baskıcı yönetimi ile idare edilmekte idi (Arı, 2014: 372-376, 24).

Suriye’de ise 1971 yılından 2000 yılına kadar Hafız Esad liderliğinde Baas iktidarının otoriter ve baskıcı politikası, 2000 yılında iktidara geçen oğul Esad döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde birçok sivil toplum örgütünün faaliyetlerine son verilirken bazılarının liderleri tutuklanmış veya ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmışlardır (Arı, 2014: 147). Esad

yönetiminin siyasi politikasının kimlik odaklı olması ve ülkede yaşayan farklı toplumsal gruplara demokrasinin adalet ve eşitlik ilkelerine aykırı bir şekilde yaklaşması, örneğin devletin en önemli kurumlarında kendi ailesinin mensubu olduğu Nusayri mezhebine mensup olan kişilere yer verirken diğer gruplara mensup olanları bu haklarından mahrum bırakması, Suriye'deki siyasal çatışmanın en önemli nedenlerinden bir tanesidir (Tüysüzoğlu, 2015: 111). Bununla birlikte ülkede, basın ve yayın organları tamamen devletin kontrolünde faaliyetlerini yürütürken, aydın kesim iktidara yönelik eleştiri yapmaktan çekinmekteydi (Arı, 2014: 147). 2011 yılında başlayan Arap Baharı sürecinin etkisi ile şiddetli bir iç savaş yaşayan Suriye'de söz konusu iç savaşın başlangıcını, Baas ideolojisi ve önce Hafız Esad ardından da oğlu Beşar Esad'ın temsil ettiği otoriter yönetime karşı oluşan muhalefetin, siyasal çoğulculuk vurgusu ile sokaklara taşması oluşturmaktadır. Zamanla hükümet ve muhalefet arasındaki anlaşmazlık silahlı çatışmaya dönüşürken, muhalefet içerisinde de etnik ve dini kimliğe dayalı bölünmeler baş göstermiştir. Bu durum çatışmayı daha da çözümsüz hale getirmiştir (Tüysüzoğlu, 2015: 105,121).

Bölge ülkelerinden bir diğeri olan Kuzey Yemen ise 1918 yılından 1962 yılına kadar imamlik sistemi ile yönetilmiş, yönetim şekli, 1962 yılında Cumhuriyet'e dönüşmüştür. 1918 yılında İngiltere'nin himayesine girmiş olan Güney Yemen ise 1978 yılında Demokratik Halk Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür (Güllü, 2015: 559-600).

Kuzey Yemen'de Suudi Arabistan'ın kralcılara destek vermesine karşılık Mısır'ın, Cumhuriyetçi Güney Yemen'i destekleyerek bölgeye askeri birliklerini göndermesi ile Yemen'deki çatışmalar, bölgesel bir nitelik kazanmıştır (Ercan, 2015: 249). Suudi Arabistan ve Ürdün'ün desteklediği Kralcılar ile Mısır'ın desteklediği Cumhuriyetçiler arasında yaşanan şiddetli çatışmalar, 1970 yılında Cumhuriyetçilerin yönetimde Kralcılara da yer vermesi ile son bulmuştur. Ancak siyasi darbelerin devam ettiği ülkede, siyasi istikrarsızlık sona ermemiştir (Arı, 2014: 211-212). 1972 ve 1979 yıllarında da Güney Yemen ile çatışmalar yaşanmış, Kuzey ve Güney Yemen olarak adlandırılan bu iki Cumhuriyet 1990 yılında birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır (Güllü, 2015: 600). Ancak yaşanan iç savaşın getirmiş olduğu ekonomik problemler ve birleşmenin getirdiği sosyal değişim sonucu ülkenin birçok kesiminde ayaklanmalar devam etmektedir

(Güneş, 2015: 575). Bununla birlikte demokratik bir yapıya kavuşamayan ülkede siyasi istikrarsızlıklar, otoriter yönetim ve kabileler arası iktidar mücadelesi de sona ermemiştir (Arı, 2014: 217-220). Zaten Yemen, tarihi boyunca sürekli olarak mezhepsel çatışmalara ve iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu çatışmalar boyunca yönetim, muhalefeti sindirmeye yönelik politikalar izlerken, Yemen halkı da mensubu olduğu mezhep liderlerinin direktifleri doğrultusunda hareket etmiş, kendilerinden ne isteniyorsa onu yerine getirmeye çalışmıştır (Ercan, 2015: 249). Birleşik Yemen'in devlet başkanı olan Salih'in otoriter yönetiminin meşruiyeti ancak Arap Baharı sürecinde Sana'daki göstericilerin üzerine ateş açması sonucu 45 bin kişinin ölümüne yol açması ile tüm kesimler tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Bu süreçle, yönetime karşı oluşan muhalefet giderek daha da genişlemiş ve Salih, iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır. 2012 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Hadi döneminde de ülke, bir taraftan El Kaide'nin saldırıları diğer taraftan da hükümet güçleri ile Husi militanları arasında yaşanan çatışmalarla bir kaosa doğru sürüklenmeye devam etmiştir (Arı, 223-224).

Umman'da da 1964 yılında Sultan Said'in baskıcı yönetimine karşı Zufar'da başlayan ayaklanma, 1960'ların sonlarında, monarşiye karşı genel bir ayaklanmaya dönüşmüş ve bölgedeki tüm monarşi karşıtı güçler tarafından desteklenmiştir (Arı, 2014: 515).

Osmanlı devleti içinde özerk bir statüye sahip olan ve 1882 yılında İngiltere tarafından işgal edilen Mısır ise 1952 yılına kadar farklı yöneticiler tarafından yönetilmiş, 1952 yılından 2011 yılına kadar da asker kökenli yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Bu dönem içerisinde Mısır'a damga vuran üç isim, Abdülnasır, Sedat ve Mübarek olmuştur (Ülger, 2015: 317-318). Sonuç olarak bağımsızlığından beri otoriter rejimlerle yönetilen Mısır, 2012 yılında yapılan başkanlık seçimlerini Mursi'nin kazanması ile yedi bin yıllık tarihinde ilk defa halkın özgür iradesi ile seçilmiş bir başkana sahip olmuştur. Ancak ikiye bölünen toplumda eski rejim yanlıları Tahrir Meydanı'nda Mursi karşıtı gösteriler yaparken, Mursi yanlıları da Rabiatü'l Adeviye Meydanı'nda gösteriler düzenlemişlerdir. Yaşanan gelişmeler sonucu Müslüman Kardeşler'in yasaklandığı açıklanmış, böylece Mursi iktidarı ordunun müdahalesi ile devrilmiştir. Ülkenin siyasi olarak belirsizliğe sürüklendiği bu süreçte İhvan üyelerine çok sert müdahalelerde bulunan ordu, binlerce

kişinin ölümüne neden olurken, yüzlerce İhvan üyesi idamla yargılanmış ve 20 binden fazla üye de hapse atılmıştır (El-Sherif, 2014).

Mısır’da, kendilerini “Mısır halkının çıkarlarının bekçisi” olarak nitelendiren ordu, hem toplum hem de sistem üzerindeki etkisini günümüzde de devam ettirmekte olup, karar verme mekanizmalarında önemli bir yer işgal etmektedir (Ülger, 2015: 325).

2015 yılında Müslüman Kardeşler’ in yargılandığı davanın savcısının öldürülmesi üzerine rejim ile Müslüman kardeşler arasındaki gerilim, yeni bir aşamaya geçmiştir. Saldırının sorumlusu olarak, hiçbir delil olmadığı halde Müslüman Kardeşler’i işaret eden Cumhurbaşkanı Sisi’nin, eski Cumhurbaşkanı Mursi ile Parlamento Başkanı Katatni ve Bedii’nin de içinde bulunduğu 60’tan fazla kişi hakkında verilen cezaların infaz edileceğini açıklaması ve açıklamanın ardından yapılan tutuklamalar, gerilimi iyice tırmandırmıştır (Ülger, 2015: 331-332).

Gerek siyasal hakların gerekse insan haklarının ya hiç olmadığı ya da uygulanmadığı, iktidar ve çevresinin nepotizm ve yolsuzluklarla anıldığı, hapishanelerin düşünce suçluları ile dolup taşıdığı Bahreyn’de de, çatışmaların temel sebebi siyasi nedenlerdir (Pakin-Albayrakoğlu, 2015: 222).

Bahreyn’deki baskıcı yönetime karşı 2011 yılındaki protestolar sadece Şiiler tarafından değil, yönetimden memnun olmayan bazı Sünniler tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle protestoların kaynağı mezhepsel değil, ulusaldır. Protestoların asıl nedeni, Kral Hamad tarafından 1999 yılında ilan edilen ve ülkenin yönetim şeklini mutlak monarşiden anayasal monarşiye dönüştürecek olan reform vaadinin yerine getirilmemiş olmasıdır (Pakin-Albayrakoğlu, 2015: 220). Ayaklanmayı bastırmada başarılı olamayan Hamad’ın ulusal diyalog çağrısı protestocular tarafından kabul edilmemiş, hatta protestocular gerilimi daha da tırmandırarak monarşinin tamamen ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir. Bu tür taleplerin kendi ülkelerine sıçramasından endişe duyan Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri, Suudi Arabistan öncülüğünde Bahreyn’in güvenlik güçlerine destek vererek ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırmışlardır (Kerr ve Jones, 2011).

d. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Devletlerin zayıflaması sonucu oluşan güç boşluğu, ülkelerde bazen etnik ve kimlik etrafında şekillenen, bazen uyuşturucu kartelleri, bazen de radikal örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkabilen devlet altı grupların oluşmasının önünü açmaktadır (Bacık, 2015: 22). Ortadoğu bölgesinde yoğun olarak görülen bu tür örgütlenmeler, özellikle Arap Baharından sonra devletlerin çökmesi ile hızla artmıştır. Bölge ülkelerinde had safhada olan gelir adaletsizliği ve ekonominin kontrolünün yönetici seçkinlerin tekelinde toplanması, bölge halkını teröre, radikalleşmeye ve köktendinciliğe meyilli hale getirmekte, özellikle toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işsiz gençlerin, içinde bulundukları ekonomik ve sosyal durumlardan kaynaklı şikayetlerini terör aracılığıyla dile getirmelerine yol açmaktadır (Ekşi, 2009: 119). Bu bağlamda bölgede ortaya çıkan örgütlenmelerden bir tanesi Mısır'da 1928 yılında kurulmuş olan ve hala en büyük ve en etkili örgüt olarak varlığını sürdüren Müslüman Kardeşler örgütünün, Ürdün, Filistin, Kuveyt, Suriye, Irak, Bahreyn ve Sudan başta olmak üzere yaklaşık 70 ülkede uzantısı bulunmaktadır. Bununla birlikte örgüt, bazı direniş grupları ile İslami hareketlere de esin kaynağı olmuştur (Wickham, 2013: 20).

Bir başka bölge ülkesi Lübnan'da etkili olan Emel örgütünün bölünmesiyle ortaya çıkan Hizbullah ve İslami Cihad örgütleri, düzenledikleri saldırılar ile birçok kişinin ölümüne yol açmışlardır (Arı, 2014: 117). Lübnan'da ortaya çıkan bu örgütlenmelerin en dikkat çeken, ideolojik alt yapısını Şii öğretilerin oluşturduğu ve 1979 İran Devrimi ile gücünü ve eylemlerini artıran Hizbullah olmuştur. Sivillere yönelik uyguladığı şiddet ve gerilla taktikleri ile eleştirilen örgütün adam kaçırma ve bombalı saldırılar gibi şiddet içerikli eylemleri, Batı tarafından terörist olarak damgalanmasına yol açmıştır (Altundeğer, 2015: 134-135).

Suriye'de de 1970'li yıllarda Esad'a karşı oluşan muhalefet yer altında örgütlenmiştir. Bu örgütlerden en kapsamlı olanı Müslüman Kardeşler'dir. Bunun dışında İslami Kurtuluş Hareketi, Muhammed'in Gençliği, Cindullah ve Mervan Hadid gibi örgütlenmelere de rastlanmakta idi. Bu örgütlenmelerin yanı sıra, ülkenin aydın kesiminden ve farklı meslek gruplarından da Esad yönetimine yönelik muhalif hareketler de söz konusu

olmuştur (Arı, 2014: 142). Özellikle, IŞİD/DEAŞ, kullanmış olduğu terörist yöntemlerle kısa bir sürede genişlemiş ve Musul'u ele geçirerek dünyanın konuştuğu örgüt haline gelmiştir. Hatta Irak ve Suriye'de Sünni Arapların yaşadığı bölgelerde adeta devlet olma durumuna gelmiştir (Dede, 2015: 97). Suriye ordusu, 2011 yılında Arap Baharının etkisi ile başlayan iç savaşta Ulusal Savunma Gücü ve Şebbihalar olarak adlandırılan silahlı unsurları kullanırken (Tüysüzoğlu, 2015: 121), Lübnan'la özdeşleşmiş olmasına rağmen neredeyse Ortadoğu'nun tamamında etkili olan Hizbullah Örgütü de Suriye iç savaşında sivilleri öldüren Esad rejiminden yana tavır sergilemiş bu durum örgütün İslam dünyasındaki imajını zedelemiştir (Altundöğür, 2013: 156).

İç savaş boyunca hem Suriye ordusu hem de muhalif gruplar, kendi düşüncelerinin karşısında olan kesimlere karşı şiddet uygulamıştır. Suriye yönetimine muhalefet eden gruba dahil olmayıp kendi metotları doğrultusunda hareket eden IŞİD, El Nusra ve Ahraru's-Şam gibi radikal örgütlerin Kürtlere, Nusayrilere ve kendilerine destek olmayan Sünni gruplara karşı gerçekleştirdikleri saldırılar da katliam boyutuna varan saldırılardır (Tüysüzoğlu, 2015: 111).

Arap ülkelerinin Filistin sorununu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına tepki olarak 1958 yılında Kuveyt'te gizli bir örgüt olarak kurulan El Fetih örgütü, 1959 yılıyla birlikte silahlı mücadeleden yana olduğunu belirten yayınlar yapmaya başlamıştır. Daha çok Gazze ve Ürdün'de etkili olan El Fetih, FKÖ'nün kurulmasında da etkin rol oynamıştır. Filistin'e uygulanan baskı Filistinlilerin daha fazla radikalleşmelerine yol açarken ilerleyen süreçte radikal örgütlerin sayısını daha da artırmıştır. Bu kapsamda yeni dönemde İzzettin el-Kasım Tugayları (Hamis), El Kudüs Tugayları (İslami Cihad) ve El Aksa Şehitleri Tugayı (Fetih) gibi radikal örgütlere rastlanmaktadır (Arı, 2014: 311-316). Bu örgütlerden en etkili olanı, birinci İntifada'nın başladığı 1987 yılında ortaya çıkmış olan Hamis'tir. FKÖ'nün seküler ideolojisine karşı olan ve FKÖ'nün İsrail'in şiddeti karşısındaki başarısız direnişini eleştiren Hamis, "siyasal İslamcı" bir ideolojiye sahiptir (Ekmekçi, 2015: 164-166). Filistin'de 2006'da yapılan seçimleri Hamis'in kazanması üzerine Hamis ile El Fetih taraftarları arasında yaşanan çatışmalar sonucu Filistin'de ikili bir yapı ortaya çıkmış,

böylece Batı Şeria FKÖ'nün, Gazze ise Hamas'ın denetimine girmiştir (Arı, 2014: 352-353).

Filistinliler ile Ürdün askerleri arasında yaşanan çatışmalar 1970 yılında iç savaşa dönüşmüş ve bu iç savaş ortamında gerillalar tarafından oluşturulan “Kara Eylül” örgütü, uçak kaçırma, hava alanlarına bombalı saldırılar düzenleme, rehine olayları gibi birçok terör faaliyetlerinde bulunmuştur (Arı, 2014: 164).

2000'li yılların hem siyasi hem de sosyal açıdan çalkantılı bir dönem olduğu Yemen'de, özellikle Güney kesiminde 2009 yılından itibaren Zeydi Hüseyin Husi'nin önderliğinde ortaya çıkan Şebabül Müminin direnişi, bu dönemin en önemli muhalefet hareketi olmuştur (Güneş, 2015: 575). Ayrıca ABD tarafından Afganistan, Pakistan ve Irak'ta sıkıştırılan ve kendine taraftar bulabileceği güvenli bir ülke arayan El Kaide, Yemen'de yaşanan bu çatışmalar sonucu oluşan istikrarsız ortamı ve otorite boşluğunu fırsat bilmiş ve Yemen'i, eylem faaliyetlerini gerçekleştireceği yeni üs olarak seçmiştir. Ülkedeki ABD karşıtlığı da örgütün kendine taraftar toplayabilmesini kolaylaştırmıştır. Halkının eğitim düzeyinin düşüklüğü, işsizlik ve ekonomik sıkıntıların varlığı, aşiret ve kabile yönetimine dayalı kültürü ile Yemen, El Kaide'nin gerçekleştireceği terör eylemleri için güvenli bir yerdir (Ercan, 2015: 252).

Yemen'deki karışıklıkta, bölgede etkin olan küresel güçlerin dışında BAE, İran ve Suudi Arabistan da rol oynamaktadır. İran ve Suudi Arabistan Yemen'de vekalet savaşı sürdürürken, ülkedeki yabancı güçlerin başında bulunan BAE ise bölgedeki nüfuzunu artırmak ve ülkenin güneyinde ayrı bir devlet kurmak için ülkede yerel milis güçleri ve dağınık halde bulunan bazı silahlı grupları düzenli bir askeri yapı haline getirmeye çalışmaktadır. Bu yapılardan en önemli olanı, hem seçilmiş Hadi hükümetine hem de Husilere karşı oluşturulmuş olan Hizam-ı Emni isimli gruptur. Birbirinden kopuk halde bulunan bu gruplar zaman zaman birbirleri ile çatışma içerisine girdiklerinden dolayı “devlet içinde devlet” olarak nitelendirilmektedir (Domazeti, 2019: 1-3).

e. Su Sorunu

İnsan yaşamının devamı için temel ihtiyaç olan su, aynı zamanda toplumların devamı için hem ekonomik hem de siyasal bir değere sahiptir. Nitekim uzun ömürlü medeniyetlerin, su kaynaklarının bulunduğu yerlerde kurulduğu görülmektedir (Sınmaz, 2017: 1). Tarih boyunca medeniyetin, barışın, bolluğun, zenginliğin ve refahın simgesi olduğu kadar acıların, yoksulluğun, sefaletin, çatışmaların ve savaşların da nedeni olan (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1150) suya ulaşabilme ve suyun kontrolünü sağlayabilme, ulusların refahı ve kalkınmaları için bir gereklilik halini almıştır. Zira sanayileşme ve kapitalist sisteme geçişle birlikte kullanım alanları da çeşitlenen su, tarım üretiminden enerji üretimine, taşımacılıktan sosyal eğlence alanları yaratılmasına kadar çeşitli ticari ve üretim alanlarında ihtiyaç duyulan bir kaynak haline gelmiştir (Aytemiz ve Kodaman, 2020: 527). Ancak küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, dünya nüfusunun giderek artması, su kaynaklarının verimsiz kullanılması gibi nedenlerle 20. yüzyılla birlikte su kaynakları azalmaya başlamış, bu da beraberinde su sıkıntısını getirmiştir (Sınmaz, 2017: 1). Ortaya çıkan söz konusu kaynak kıtlığı, bu kaynakların kullanımı ve paylaşımı hususunda ülkeler arasında anlaşmazlıklara ve bazen de çatışmalara neden olmuştur.

Son derece hayati öneme sahip olmasına ve büyük oranda su sıkıntısı yaşanmasına rağmen Ortadoğu bölgesi, tüm ihtiyaçları karşılayabilecek su kaynaklarından yoksundur (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1154). Bunun en önemli nedeni, 1. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Ortadoğu haritasındaki ulus devletler ile doğal kaynaklar arasındaki uyumsuzluktur. Bölgedeki kaynakların farklı siyasi aktörler arasında paylaşılmasından dolayı hem su hem de petrol kaynaklarının tek bir elde toplanması ve buradan denize dökülmesi genel olarak mümkün olmamakta (Davutoğlu, 2001: 335), bu da bölge sularının bölge ülkeleri arasında önemli bir sorun alanı oluşturmasına hatta su kaynaklarının paylaşımı noktasında bölge dışı ülkelerin de bölgeye müdahalesine yol açmaktadır (Sınmaz, 2017: 4). Su ihtiyacını karşılayabilmesi açısından bölge ülkelerinden Türkiye, Lübnan, Irak ve Suriye diğer ülkelere oranla daha iyi bir durumda iken Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde büyük oranda su sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu bölgesinde bulunan su kaynaklarından Ürdün (Şeria) Nehri, Ürdün, Filistin,

İsrail, Lübnan, ve Suriye arasında; Fırat ve Dicle nehirleri, Türkiye, Irak ve Suriye arasında; Asi Nehri Lübnan, Suriye ve Türkiye arasında; Nil Nehri ise Mısır ile komşuları olan Kuzey Afrika ülkelerinden Etiyopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Zaire (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1152) arasında sorun çıkarabilecek bir konuma sahiptirler (Davutoğlu, 2001: 335). Bu kaynaklardan Dicle, Fırat ve Asi nehirleri, sadece suyun kullanımı nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklara değil aynı zamanda su üzerinden terör ve güvenlik tartışmalarına da konu olmuşlar hatta taraf ülkeler arasında pazarlık unsuru olarak da kullanılmışlardır (Tırıl, 2020: 333).

İsrail, Suriye ve Ürdün arasındaki sınır bölgesinde bulunan (Çınar, 2014: 40) Ürdün Nehri Havzası ile ilgili olarak kıyıdaş ülkelerden Lübnan'ın, hem iç savaşın ortaya çıkardığı yıkıntı dolayısıyla yaptırım uygulayacak güce sahip olmaması, hem de ülkede bulunan Litani Nehri'nin su ihtiyacını karşılaması nedeniyle Ürdün Nehri'nden fazla bir beklentisi bulunmamakta idi. Havzaya Yermük Nehri gibi önemli katkısı olan bir kaynağa sahip olan Suriye, su ihtiyacını Fırat-Dicle ve Asi Nehirlerinden sağlayabilmesine rağmen, bölgenin lider gücü olma arzusundan ötürü Ürdün Nehri ile ilgili tüm konularda aktif bir rol oynamıştır. Ürdün için ise Ürdün Nehri havzası, iki katına çıkan nüfusu için ihtiyacı olan suyu karşılayabileceği tek kaynak idi. 1951 yılında Ürdün'ün Doğu Ghor Kanalı'nı inşa edeceğini açıklaması üzerine İsrail Tiberya Gölü'nün güneyindeki su kapaklarını kapatmıştır. 1953 yılında ABD'nin girişimleri ile taraflar arasındaki sorunun çözümüne yönelik olarak her iki tarafın rızası ile tarafsız bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyetin planına göre, Şeria Nehri'nin %52'si Ürdün'e, %36'sı İsrail'e, %9'u Suriye'ye ve %3'ü de Lübnan'a ait olacaktı. Johnson Planı olarak bilinen bu plan, tarafların imzalamamasından dolayı hukuki geçerliliği bulunmamasına rağmen tarafların su kaynaklarını uzun süre boyunca plana uygun olarak kullanması açısından önemlidir. Bu gün dahi bu plana atıfta bulunmaktadır (Sınmaz, 2017: 4-12).

Hem doğduğu hem de aktığı yol boyunca siyasi tansiyonun yüksek olduğu bölgelerden geçmesinden dolayı Ürdün nehri sularının kontrolü konusu çeşitli çatışmalara yol açmıştır (Çınar, 2014: 40). Bu bağlamda İsrail ile Arap ülkeleri arasında yaşanan 1967 Savaşı bir bakıma su sorununun yol açtığı bir dizi çatışmanın sonucuydu. 1967 Arap-İsrail

Savaşı'ndan önce havza sularının sadece %3'üne sahip olan İsrail, bu savaşta Batı Şeria ve Golan Tepeleri'ni işgal ederek bu oranı %10'a çıkarmış ve bu oranı da giderek artırmıştır. Böylece İsrail, Batı Şeria ve Gazze'deki suların denetimini ele geçirirken savaş sonunda bölgede hegemon güç konumuna gelmiş ve bölge ülkelerinin su kaynaklarına yönelik projelerini engelleme şansını yakalamıştır. 1967 Savaşı'nda İsrail'in Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ni işgal etmesi, iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş, 2008 yılına kadar da barış yönünde hiçbir adım atılmamıştır. 2008 yılında İsrail bölgeden çekileceğini bildirmiş ancak barış ihtimali bu kez 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşla ortadan kalkmış ve bölge İsrail'in denetiminde kalmaya devam etmiştir. 17 Nisan 2016 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısını Golan Tepeleri'nde yapan Netanyahu, Golan Tepeleri'nin sonsuza kadar İsrail'de kalacağını ve Suriye'ye verilmeyeceğini söylemiştir. İsrail'in, birçok su kaynağının ve sulanabilen tarım alanlarının kendi tarafında kalacak şekilde Batı Şeria sınırına çektiği duvar, İsrail ile Filistin arasında suların paylaşımına ilişkin adaletsizliği daha da artırmıştır (Sınmaz, 2017: 12-18).

Bölge için güvenlik sorunu haline gelen bir diğer kaynak Türkiye, Suriye ve Irak arasında anlaşmazlık konusu olan ve bölgenin hayat damarları olarak nitelenen Fırat ve Dicle Havzasıdır. Türkiye'den başlayıp Suriye ve Irak'tan geçen Fırat Nehri'nden Türkiye 21.5 milyar metreküp, Suriye 11.30 milyar metreküp, Irak ise 23 milyar metreküp su talebinde bulunmakta olup her üç ülke de sanayilerini geliştirmek amacıyla gerekli olan enerjiyi elde edebilmek için hidroelektrik santralleri kurmuşlardır (Aytemiz ve Kodaman, 2020: 530-532).

Dicle ve Fırat nehirleri ile ilgili sorunun başlangıcı Türkiye'nin Fırat üzerine inşa ettiği ilk baraj olan Keban Barajı'nın 1964 yılında başlayan yapımına dayanmaktadır. Bu güne kadar Fırat ve Dicle üzerinde herhangi bir tesis inşa etmemiş olan Türkiye Keban'dan sonra 21 baraj ve 19 hidroelektrik santralini Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) ile gündeme getirmiştir (Çınar, 2014: 43-44). Fırat ve Dicle nehirlerinin geliştirilmesi düşüncesinden yola çıkarak geliştirilen proje, nehrin sularının paylaşımı konusunda kaygılanan Suriye ve Irak tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1156).

Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili olarak Irak ve Türkiye arasında 1946 yılında imzalanan dostluk ve iyi komşuluk anlaşması çerçevesinde Dicle Nehrinin akımı düzenlenmiştir (Pazarcı, 1989: 243). Ancak GAP'tan rahatsız olan Suriye ve Irak Türkiye'yi, kendileri üzerinde hakimiyet kurabilmek için suyu bir baskı aracı olarak kullanmayı planladığını ileri sürmüşlerdir. 1980'lerde GAP'ın ivme kazanmasıyla Türkiye ve Suriye arasındaki sorunlar tavan yapmış ve Suriye Türkiye'ye karşı terör örgütü PKK'ya, eğitim ve barınma noktasında destekleyici faaliyetlerde bulunmuştur (Aytemiz ve Kodaman, 2020: 533).

Sonuç olarak üç ülkenin nehirlerle ilgili iddialarına bakılacak olursa, Suriye, söz konusu nehirlerin sınır aşan değil uluslararası sular kategorisinde yer aldığı ve bu nedenle kıyıdaş ülkelerle paylaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Suriye ayrıca Türkiye'nin nehrin sularını siyasi baskı aracı olarak kullanmak istediğini ileri sürmektedir. Irak ise yüz yıllar boyunca Mezopotamya bölgesi insanı tarafından kullanılan Fırat ve Dicle sularını artık kazanılmış bir hak olarak görmekte nehirler üzerinde hak iddiasında bulunmaktadır (Çınar, 2014: 45). Türkiye ise söz konusu su kaynaklarının kendi topraklarında olduğundan dolayı mutlak ülke egemenliği yaklaşımı gereğince bu kaynaklardan istediği gibi yararlanma hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir (Aytemiz ve Kodaman, 2020: 533).

Lübnan'dan doğup Suriye ve Türkiye topraklarına ulaşan Asi nehrinin ise yıllık 2.8 milyar metreküp olan su potansiyelinin 0.3 milyar metreküpü Lübnan'dan, 1.2 milyar metreküpü Suriye'den, 1.3 milyar metreküpü ise Türkiye'den gelmektedir. Türkiye Asi Nehri ile 165 bin hektar arazinin sulanmasını talep ederken, sulanamaz özellikteki toprakları için su kullanımını yüksek gösteren Suriye'nin bu tutumu Türkiye'nin talebinin karşılanmasını engellemektedir (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1155). Suriye, 1939 yılında imzalanan, Asi nehrinin sularının hakça ve adil bir şekilde paylaşımı taahhüdünü hiçbir zaman yerine getirmemiş, nehrin sularını bitirecek derecede kullanmıştır (Tırıl, 2020: 335).

1930'lu yıllarda Asi üzerinde sulama tesisleri yapan Suriye, Hatayı kendi ülkesinin bir parçası olarak kabul ettiği için bu konuda Türkiye ile görüşmeye yanaşmamaktadır. Hatta 2002 yılında nehir üzerinde bulunan bir barajın yıkılması sonucu Hatay'ı da sel basmış ve Suriye bu konuda da Türkiye'yi bilgilendirmemiştir. Bununla birlikte kışın bazen

Türkiye'ye danışmadan nehir üzerinde bulunan barajların kapaklarını açarak Hatay'ı sel basmasına neden olurken yazın ise nehre su vermemektedir (Tırıl, 2020: 337).

Bölgenin bir başka önemli su kaynağı olan ve dünyanın en uzun nehri olarak kabul edilen (Çınar, 2014: 40) Nil Nehri'nin sularının paylaşımı konusu üzerindeki anlaşmazlıklar da Ortadoğu ve Afrika'nın diplomatik konuları arasındadır (Davutoğlu, 2001: 151). Nil Nehri'nin suları, Mısır ile komşuları olan Kuzey Afrika ülkelerinden Etiyopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Zaire tarafından kullanılmaktadır (Aydoğdu ve Yenigün, 2006: 1152).

f. Silahlanma Sorunu

Ortadoğu BGK'nın bir diğer güvenlik sorununu bölge ülkelerinin silahlanması konusu oluşturmuştur. Askeri güvenliğin sağlanmasının yanı sıra, rejimin güvenliğinin de sağlanmasının öncelikli olduğu bölge ülkelerinin her birinin kendine özgü tehdit, güvenlik ve çıkar algısı, silahlanma faaliyetlerini de şekillendirmektedir. Uluslararası konjonktörün değişmesine paralel olarak değişen tehdit algısı ile beraber bölge ülkelerinin silahlanması da hem niceliksel hem de niteliksel olarak değişime uğramıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemi boyunca Arap-İsrail çekişmesinin oluşturduğu tehdit algısı doğrultusunda devam eden silahlanma faaliyetleri, Soğuk Savaş'ın sonuna doğru Camp David Anlaşmaları ve İran'da Şah'ın devrilmesinin ardından Basra Körfezi merkezli olmaya başlamış, İran-Irak Savaşı, Kuveyt'in işgali ve Irak'ın işgali ile günümüze kadar devam etmiştir (Pirinççi, 2018: 289-294). Irak'ın Kuveyt'i işgali, bölge ülkelerinden öncelikle Kuveyt, Suudi Arabistan ve Suriye için bir tehdit algısı yaratmışken (Arı, 2014: 444), İsrail'in nükleer silaha sahip olması diğer bölge ülkelerini de nükleer silahlanma konusunda harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Mısır 2006'da, İran ve Ürdün de 2007'de nükleer programlarını yeniden ilan etmişlerdir (Ekşi, 2009: 118). Bu ülkelerden özellikle İran, İsrail'in yanı sıra, Pakistan'ın silahlanması nedeniyle de endişelenmiş ve silahlanma faaliyetlerini artırmıştır. Pakistan'ın nükleer silaha sahip olması ile bu ülkeyi "Sünni bomba" olarak niteleyen İran'ın Pakistan'dan algıladığı tehdit dolayısıyla silahlanması (Önal, 2010: 61) ve özellikle de hem nükleer silah üretebilme kabiliyetini geliştirmesi hem de ürettiği füzelerle giderek ABD ve ABD'nin bölgedeki müttefiklerinin güvenliğini tehdit edebilecek konuma gelmesi,

hem bölge ülkeleri açısından hem de başta ABD olmak üzere dış güçler açısından önemli bir tehdit algısı oluşturmuştur (Arı, 2014: 444). İran kaynaklı tehdit algısı, diğer bölge ülkelerinin de silahlanmalarına yol açmış, böylece silah üreticileri için önemli bir pazar haline gelen bölgenin petrol gelirleri, Şii yayılcılığı ve İran korkusu nedeni ile silahlanmaya yatırılmıştır (Akpınar, 2015:221).

2011 yılında başlayan Arap Baharı süreci de hem bölgesel dengelerde hem de tehdit algılarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu kapsamda bölgede silahlanma faaliyetlerinin artmasına ve çeşitlenmesine yol açan faktörler incelendiğinde, ilk olarak Tunus ve Mısır’da iktidar değişikliğine yol açan “halk hareketleri” dikkat çekmektedir. Libya, Suriye, Yemen, Bahreyn gibi rejimlerini ve iktidarlarını korumak isteyen ülkeler, ayaklanmalar karşısında katı önlemler almışlar ve halk hareketlerini bastırmak için savunma harcamaları ve silahlanmalarını yenilemişlerdir. Silahlanmayı artıran ikinci faktör, özellikle Bahreyn, Yemen, Lübnan, Suriye ve Irak’ta yoğun olarak görülen “mezhepsel ve etnik kutuplaşma”, üçüncüsü, hem ortaya çıktığı ülke için hem de komşu ülkeler için tehdit algısı yaratan ve daha çok Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan’da görülen “radikalleşme”, dördüncüsü, etnik, dini veya ideolojik gerekçelerle kendilerini meşrulaştırmaya çalışan, Hizbullah, DAESH ve PKK/PYD gibi “silahlı ve /veya sınır aşan devlet dışı aktörler”, beşincisi bu aktörlerin silahlanması, altıncısı, bölgedeki gerilimin tırmanmasına neden olan “bölgesel güçlerin ve özellikle bölge dışı güçlerin çatışmalara angaje olması”, yedincisi “konvansiyonel nitelikteki tehditlerin artarak veya azalarak devam etmesi” ve son olarak sekizinci faktör ise petrol fiyatlarındaki düşüştür (Pirinççi, 2018: 295-300).

3.1.2. Güney Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

Niteliksel açıdan standart bir kompleks özelliğine sahip olan (Buzan and Waever, 2003: 93-94) Asya BGK’da, Çin, Vietnam (Hindini) ve Hint alt kıtası (Pakistan ve Hindistan), uluslararası politikada kritik olan üç bölgedir (Armaoğlu, 2012: 791). Sınır anlaşmazlıkları ve etnik ve dini ayrımcılığa dayalı iç savaşların en önemli sorun olarak görüldüğü Asya BGK’da Çin ve Japonya bölgesel güç olarak varlıklarını devam ettirirken bir bölge devleti konumunda olan Hindistan da bölgesel güç olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bölgede bulunan ülkelerden Çin, Hindistan ve Pakistan nükleer silaha

sahiptir (Buzan ve Waever, 2003: 93-94). Bölge ülkeleri arasındaki güç dağılımının eşit olmamasından dolayı bölge klasik güç dengesi sisteminin özelliklerini taşımadığı gibi bölgede bir devletin mutlak üstünlüğü durumunun olmamasından dolayı hiyerarşik bir yapıdan da uzaktır. Ancak enerji güzergahlarının kesiştiği bir alan olması nedeniyle özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bir çok güçlü devletlerin karşı karşıya geldiği (Korkmaz, 2014: 2012) bölgedeki söz konusu boşluk, bölgede stratejik çıkarları bulunan bu güçler tarafından doldurulmuştur (Arı, 2000: 27). Standart komplekslerde bölgelerarası güvenlik dinamikleri genel olarak zayıf durumda olmasına rağmen Asya’da büyük güçlerin varlığından dolayı bölgelerarası güvenlik dinamikleri beklenenden daha güçlüdür (Buzan and Waever, 2003: 96).

Sömürgecilik sonrası dönemde Asya’da üç BGK ortaya çıkmıştır. Bunlar, Kuzeydoğu Asya BGK, Güneydoğu Asya BGK ve Güney Asya BGK’dir. Soğuk Savaş döneminde Doğu Asya başta olmak üzere Asya bölgesi süper güçlerin rekabet alanı haline gelmiş ve bu dönemde bölgeye giriş büyük önem taşımıştır. Nitekim süper güçlerin Kuzeydoğu Asya, Güneydoğu Asya ve Güney Asya BGK’lerinin üçüne de yoğun bir şekilde nüfuz ettikleri görülmektedir (Buzan and Waever, 2003: 96).

Güney Asya bölgesi, Asya kıtasının güneyinde kalan ülkelerin oluşturduğu bölgedir. Bölgede yer alan ülkeler Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Nepal, Bhutan ve Maldivler’dir. Bölge Hindistan alt kıtası olarak da bilinmektedir (Birdişli, 2016: 214). Özellikle Hindistan ile arasındaki sınır sorunları nedeni ile hem genel olarak bölgeye yönelik politikalarda hem de özel olarak Pakistan ve Hindistan’ın politikalarında göz ardı edilemeyecek bir devlet olarak Çin de Güney Asya bölgesine dahil edilebilir (Arı, 2000: 27). Bölge ülkelerinden Pakistan ve Bangladeş İİT’ye üye olan İslam ülkeleridir.

Kaynak: Mülkiye Haber, <http://mulkiyehaber.net/cin-pakistan-okyanustan-derin-baldan-tatli-mi/>, erişim tarihi: 23/06/2020.

Şekil 3.3. Güney Asya Bölge Haritası

Sömürge sonrası ortaya çıkan BGK'lar gibi Güney Asya BGK da birer çatışma oluşumudur. Güney Asya'da siyasi rekabet dine dayanmakta ve dini çatışmalar bir toplumsal güvenlik sorunu olarak sürekliliğini korumaktaydı (Buzan and Waever, 2003: 102). Güney Asya BGK'sını oluşturan ülkeler arasındaki etnik, dini ve kültürel farklılıklarla beraber tarihi geçmişe dayanan düşmanlık ilişkileri bu ülkelerin ekonomik, siyasi veya güvenlik gibi alanlarda işbirliğini sağlayan mekanizmalar oluşturmalarına engel olmuştur. Bu özelliği bölgeyi diğer bölgesel alt sistemlerden farklı kılmaktadır. Çünkü diğer bölgesel alt sistemlere bakıldığında örneğin Orta Doğu'da Arap Birliği, İİT ve Körfez İşbirliği Konseyi; Amerika'da Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması (LAFTA), NAFTA, Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) ve Batı Avrupa'da AB, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa Konseyi gibi çeşitli alanlarda bölge ülkeleri arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlayan mekanizmaların mevcut olduğu görülmektedir (Arı,

2000: 27-28). Söz konusu mekanizmaların bu bölgede olmaması bölgedeki mevcut sorunların çözüme kavuşturulmasını zorlaştırmaktadır.

Güney Asya BGK'sının, niteliksel olarak, Pakistan ve Hindistan arasında karşılıklı rekabete dayanan iki kutuplu standart bir kompleks olduğu söylenebilir. Sömürgecilik sonrası dönemde, 1947 yılında birbirleri ile savaşarak ortaya çıkan (Buzan and Waever, 2003: 104, 102) bu iki ülke arasındaki rekabet, Güney Asya'yı çatışmaya en meyilli bölge durumuna getirmiştir (Sugunakararaju ve Akhtar, 2019: 8).

İdeoloji, tarih ve jeo-politika, Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkilerde belirleyici unsurlar olarak kalmıştır (Sugunakararaju ve Akhtar, 2019: 7). Bu kapsamda devam eden süreçte Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkilerde sınır sorunları, etnik ve dini sorunlar ve suların kontrolü sorunu iki ülkeyi zaman zaman savaşın eşiğine getiren sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Arı, 2000: 13). Dolayısıyla güvenlikleştirme süreci bağımsızlıktan önce Müslümanların politik-kültürel özerklik iddialarına dayanırken daha sonra Hindistan ve Pakistan'ın Keşmir başta olmak üzere bölgeye yönelik rekabetçi iddiaları, zaman zaman statü ve güç dengesi meselesi, iç karışıklıklar, karşılıklı müdahaleler ve rakip meşruiyet ilkelerine dayanan yeni iddiaları ortaya çıkarmıştır. Hindistan'ın laik federal anayasası ve emperyal geçmişi, Müslüman Pakistan için dinlerinin ve etnik gruplarının parçalanacağı yönünde bir tehdit ve şüphe oluşmasına yol açmıştır. Sonuç olarak bu iki ülke arasındaki söz konusu rekabetçi anlayış 1947-1948; 1965 ve 1971 yıllarında üç savaş ve 1984, 1987, 1990 ve 2002 yıllarında da ciddi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır (Buzan ve Waever, 2003: 102).

a. Sınır Sorunları

Güney Asya bölgesinde yer alan İslam ülkelerinden Pakistan'ın en önemli sınır sorununu Hindistan'la Keşmir konusunda yaşadığı anlaşmazlık (Çebi, 2018: 6) ile Peştunistan konusu yüzünden Afganistan ile yaşadığı Durand Hattı sorunu oluşturmaktadır (Önal, 2010: 58).

Siyasi sınırları 1846 yılında çizilen Keşmir, bugün Çin-Hindistan-Pakistan sınırları arasında kalmış bir durumdadır (Çebi, 2018: 6). Keşmir sorununun ortaya çıkmasında

İngiltere'nin politikaları önemli bir rol oynamıştır (Tepebaş, 2007: 93). Zira Keşmir sorununun başlangıcı İngilizler ile Sihler arasında yaşanan savaş ile başlamıştır. İngiltere'nin kazandığı savaş sonunda 1846 yılında imzalanan Amritsar Anlaşması ile bölgede egemenliğini sağlayan İngiltere, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bölgenin yönetimini kendi taraftarı olan Hindu Mihrace Gulab Sing'e 7.5 milyon rupi karşılığında satmıştır (Rizvi, 2002: 326). Böylece bölgede yaşayan Müslümanlara karşı aşırı baskıların uygulandığı Sih Krallığı yönetimi de sona ermiştir (Özcan, 2003: 32). Ancak bölge halkına yönelik zulüm ve baskılar Gulab Sing'in döneminde de devam etmiştir. Yapılan zulüm ve baskılar sonucunda bölge halkı nihayet 1927 yılında ayaklanmaya başlamış ancak yönetim, giderek artan protesto hareketlerini sivil halka şiddet uygulayarak bastırmaya çalışmıştır (Ataöv, 1960: 196-197). Bu olaylar neticesinde bu gün hala devam eden Keşmir Sorununun "kanlı tarihi" başlamıştır. 19. yüzyılın sonunda Keşmirli Müslüman gençler arasında yayılan bağımsızlık fikirleri sonucunda siyasi faaliyetler başlamış ve Maharaca yönetimine karşı Ekim 1932'de Şeyh Abdullah önderliğinde Keşmir Müslüman Konferansı'nın kurulduğu ilan edilmiştir. 15 Ağustos 1947 tarihinde İngilizlerin ayrılması sonucu Hindistan bağımsızlığına kavuşurken Pakistan devleti kurulmuştur (Özcan, 2003: 31-33).

Uzun bir süre boyunca İngiltere'nin sömürgesinde bulunan İngiliz Hint İmparatorluğunun Hindistan ve Pakistan olarak ikiye ayrılması sonucunda Keşmir sorunu da bir Hint kıtası sorunu olmaktan çıkıp uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Nuhoğlu, 2003: 91). İngiltere, bölgeden ayrılırken her zamanki gibi "böl ve yönet" (divide and rule) anlayışı çerçevesinde bölgede bir yığın sorun bırakmıştır. Alt Kıta, Hindular, Müslümanlar ve bağımsız prenslikler (yaklaşık olarak 600 kadar) olarak üçe bölünmüştür (Tepebaş, 2007: 93). Bölgedeki prenslikler Pakistan veya Hindistan'a katılma konusunda bir seçim yapmak durumunda kalmış ve yerel devletlerden bazıları bulundukları coğrafi konum veya sahip oldukları din unsurunu göz önünde bulundurarak seçimlerini yapmışlardır. Ancak Haydarabad, Cunagarh ve Jammu Keşmir'de, yöneticiler ile halkın farklı dinlere sahip olmalarından dolayı bu seçim gerçekleştirilememiştir. Hindistan, yöneticileri Müslüman olmalarına rağmen nüfusunun çoğunluğunu Hinduların oluşturduğunu öne sürerek Haydarabad ile Cunagarh'ı askeri güç kullanarak Hindistan'a katmıştır. Bununla birlikte halkının ezici bir çoğunluğu Müslüman olmasına ve coğrafi olarak Pakistan'ın doğal bir

devamı gibi olmasına rağmen Keşmir'in büyük bir bölümü Hindistan'ın denetimine geçmiş ve bir bölümü de Pakistan'da kalmıştır (Toker, 2017: 7). Bu kararlar bu güne kadar çözüme kavuşturulamayan Keşmir sorununun tohumları atılmıştır. Çünkü Keşmir halkının bir kısmı Pakistan'a bağlanmak isterken büyük bir kısmı ise bağımsız bir Keşmir devletinin kurulmasından yana bir çizgideydi. Sih-Hinduların Keşmir halkına yönelik artan saldırıları ve yönetimin bölgenin Pakistan'a katılma isteğine olumsuz yanıt vermesi, bazı Pakistanlı grupların da desteği ile halkın ayaklanmasına yol açmış ve ayaklanma sonucunda 24 Ekim 1947 tarihinde "Azad Keşmir İslam Cumhuriyeti" kurulmuştur (SDAM, 2016: 4). Böylece Keşmir üç parçaya bölünmüştür. Cammu Keşmir bölgesi Hindistan'ın; Azad Keşmir, Gilgit ve Baldistan Pakistan'ın denetiminde (Korkmaz, 2014: 202) iken Aksa da Çin'in denetimi altında girmiş olmakla birlikte bu bölgeler dünyanın en büyük ve en militarize anlaşmazlıkların yaşandığı yerler olmuştur (Çınar, 2019: 322).

Keşmir sorunu Pakistan ile Hindistan arasında 1947, 1965 ve 1971 yıllarında yaşanmak üzere üç kez savaşa ve zaman zaman da önemli çatışmalara yol açmıştır (Purtaş, 2011: 35). Bu durum her iki ülkeyi hızlı bir silahlanma yarışı içerisine sokarken, bütçelerinin büyük bir kısmını nükleer silah teknolojilerine ayıran bu ülkeler nükleer silah ve füze üretmekten geri kalmamışlardır (Özcan, 2003: 35).

Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir yüzünden 1947'de yaşanan ilk savaş, BM'nin araya girmesiyle Keşmir'de referandum yapılması şartı ile 1949'da yapılan ateşkes sonucu durdurulmuştur (Çınar, 2019: 322). Ancak savaş sonunda Hindistan'ın politikaları sonucu Keşmir'in demografik yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Savaştan bir süre sonra Cammu'da yaşayan Müslüman ve Hinduların bir kısmı topraklarını terk ederken, Hindistan'ın politikaları sonucu buraya Sikh'ler ve Hindular yerleştirilerek bunların sayısı artırılmıştır. Bölgede kalan Müslüman kesim ise bölgenin kırsal kesimlerinde sıkışıp kalmışlardır. Aynı şekilde Azad Keşmir'e ise Müslüman olmayan Keşmirililer yerleştirilmiştir. Bölgenin nüfus yapısındaki bu değişim 1990 ve 1991 yıllarına kadar devam etmiştir (Rao, 2003: 264)

Keşmir'i hep bir Hindistan vilayeti olarak hayal eden Hindistan, 1957 yılında özel bir statü ile kendisine bağlanan Jammu Keşmir'in anayasasını 1965 yılında değiştirerek özel

statüsünü sona erdirmiş ve Hindistan'ın bir eyaleti durumuna getirmiştir (Arı, 2000: 86). 1963 yılında Hindistan'ın Keşmir'deki acımasız yönetimine ek olarak Srinagar'da bulunan ve Keşmirli için oldukça hassas ve kutsal olan ünlü Hazratbal Camii'nden Hz. Muhammed'in saç kıllarının çalınması, Keşmir'de isyan ve protesto hareketlerini ateşlemiştir (Cheema, 2015: 53). 1963 yılının Aralık ayında Keşmir'de Hindular ile Müslümanlar arasında başlayan çatışmalar, 5 Ağustos 1965 tarihinde Pakistan askerlerinin, Keşmir'in Hindistan'ın denetiminde olan kısmına geçmeleri ile savaşa dönüşmüştür. Savaş, 23 Eylülde BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes çağrısı ile sona ermiştir (Armaoğlu, 2012: 797). Sovyetler Birliği'nin çabaları ile tarafların 4 Ocak 1966 tarihinde Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent'te bir araya gelmeleri sonucu 10 Ocak 1966 tarihinde, iki tarafın da kuvvetlerini çatışmadan önceki mevzilerine çekmelerini, anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözmelerini, iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmamalarını, birbirleri aleyhinde propaganda yapmamalarını ve iki ülke arasında ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini öngören 9 maddeden oluşan ve "Taşkent Deklarasyonu" olarak bilinen bir belge imzalanmıştır. İki taraf da anlaşmanın gereklerini uygulamış ve Sovyet Hükümeti'ne ve başbakanına teşekkürlerini bildirmişler ancak söz konusu bu sakin durum, 1971'de Doğu Pakistan'ın ayaklanarak bağımsızlığını ilan edip Bangladeş adı ile Pakistan'dan ayrılması ve Hindistan'ın bu konuda Bangladeş'i desteklemesinden dolayı iki ülkenin yeni bir savaşa girmesi ile sona ermiştir (Armaoğlu, 2012: 798). Bu savaş sonunda imzalanan Simla Anlaşması ile Keşmir, "Kontrol Hattı" (LoC) ile ikiye bölünmüştür. Simla Anlaşması, Hindistan ve Pakistan'ın aralarındaki anlaşmazlıklarını ikili görüşmeler yoluyla barışçıl bir şekilde çözmelerini zorunlu kılmaktaydı (Ashraf, 2015: 311,315).

1984 yılına gelindiğinde, Keşmir'in dağlık bölgelerinde bulunan ve dev buzullarla kaplı olan Siyaçin bölgesinin hakimiyeti bu kez Hindistan ve Pakistan arasında yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Aslında, sınırının somut olarak belirlenmesi mümkün olmayan bölgeyi Pakistan, yayınladığı atlas ve haritalarda yıllarca kendi sınırları dahilinde göstermiş ve Hindistan ise bu duruma karşı çıkmamıştır. Böylece bölgenin Pakistan'ın egemenliği altında olduğu da kabul edilmiştir. Ancak Pakistan'ın 1984 yılında Hindistan'ın buzlarla kaplı dağlık Karakurum bölgesine asker yığması ile bölgenin hakimiyeti konusu sorun olmaya başlamıştır (Karaağaçlı, 2011). Bunların dışında 1985, 1987 ve 1995

yıllarında da iki ülke arasında çatışmalar yaşanmıştır. 1999 yılında iki ülke arasında Keşmir nedeniyle bir savaş daha yaşanmış ve iki ülke nükleer savaşın eşiğine gelmiştir (Çınar, 2019: 323).

Hindistan ve Pakistan'ın Keşmir ile ilgili iddiaları ve endişelerine bakılacak olursa, Keşmir'in kendinden kopmasının ülke içerisinde zincirleme bir etkiye yol açacağından ve bu durumun ülkenin rejim güvenliğini sarsacağından endişe eden Hindistan, 1947 tarihli katılım anlaşmasına dayanarak, Keşmir'in Hindistan'ın bir parçası olduğunu iddia etmektedir (Korkmaz, 2014: 202). Bununla birlikte Keşmir'i "ufak bir Pakistan" olarak gören Hindistan, "tek Hindistan" düşüncesi altında hem Hinduların hem de Müslümanların bir çatı altında yaşadığı "laik prensipleri" ni uygulamak istemekte idi. Ancak yaklaşık 180 milyon Müslüman nüfusa sahip olan Hindistan, Keşmir'in bağımsızlığını elde etmesi karşısında ülkede yaşayan yoğun Müslüman nüfusun aynı talep içerisine girmesinden endişe etmekte ve bu durumun Hindistan'ın sonu olacağını düşünmektedir (Ataöv, 1960: 198, 213). Bunlara ilaveten Hindistan, yaklaşık %20 civarında bir Hindu nüfusun yaşadığı bölgeyi Pakistan'ın denetimine bırakmak istemediği gibi Pakistan'ın, bölgeyi denetimine alarak avantajlı bir konuma geçmesini de istememektedir (Arı, 2000: 35). Keşmir'in sahip olduğu nüfusun %80'ini Müslümanların oluşturmaya (Zaheer, 2003: 46) ve BM'nin 1948 yılındaki 47 nolu "plebisit" kararına dayanarak Keşmir'de hak iddia eden (Korkmaz, 2014: 202) Pakistan için ise Keşmir'in mülkiyet ve hakimiyet hakkı, kaynağı Hindistan'da bulunan Pencap (Beş Su) nehirlerinin önünün kesilmemesi ve Pakistan'ın toprak bütünlüğü konuları, bağımsızlığından itibaren en çok önem verdiği konular olmuştur (Karaağaçlı, 2011). Dolayısıyla Keşmir'i kendi topraklarının doğal bir parçası olarak gören Pakistan, Hindistan'ın bölgeden çekilerek yönetimi kendisine devretmesini istemektedir (SDAM, 2016: 8). Zira Hindistan bölünmeden önce Keşmir ile Pakistan'ın tüm bağlantıları ortaktı ve Keşmir'in tüm nehirleri Pakistan topraklarına akmaktaydı (Zaheer, 2003: 46). Nitekim Pakistan'ın Keşmir konusunda en önemli endişesi de Hindistan'ın bölgeye hakim olması ile kaynağı Hindistan'da bulunan Pencap (Beş Su) nehirlerinin önünün kesilmesi idi (SDAM, 2016).

Pakistan'ın Afganistan ile yaşadığı Durand Hattı sorunu ise Afganistan'ın güvenlik sorunlarının bahsedildiği kısımda ele alınacaktır.

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Hindistan ve Pakistan'ın kapladığı Hint alt kıtası veya Asya alt kıtası olarak bilinen geniş topraklar, 1756-1763 yılları arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşları sonunda 1763'de imzalanan Paris Anlaşması ile İngiltere tarafından Fransa'dan alınmıştır. İngiltere tarafından tam bir sömürge şeklinde yönetilen Hindistan'da 18. yüzyıldan itibaren yerli halk yönetime karşı mücadeleler vermeye başlamıştır (Armaoğlu, 2012: 793). Kıtada etnik ve dini açıdan farklı toplumlar arasındaki mücadeleler, sınır sorunlarını da beraberinde getirmiştir. 1857 yılında Hindu ve Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar, sömürge yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1885'de Hindular, reform, ortak dil ve bağımsızlığı öngören Hindu Ulusal Kongresini oluştururken, kendi menfaatlerinin ihmal edildiğini düşünen Müslüman aristokrasi ise 1906 yılında Müslüman Ligi'ni oluşturmuştur. Kurulduğu anda Hindularla eşit haklara sahip olma mücadelesi veren Müslüman Ligi'nde, zamanla Müslümanların bağımsız bir devlet kurması düşüncesi güçlenmiştir. Böylece her iki dini toplum arasında aşılması güç karşıtlıklar ortaya çıkmıştır (Gieler ve Yeşiltaş, 2007: 688). Dolayısıyla İngiliz sömürgesinde bulunan Hint alt kıtasında 1900'lü yıllarda İngiltere'ye karşı başlayan muhalefet 1930'lara gelindiğinde Hindu-Müslüman çekişmesi olarak devam etmiştir. Hindu ve Müslüman milliyetçiler her ne kadar İngiliz sömürge yönetimine son verme noktasında ortak hareket etmiş olsalar da dini farklılığın yanı sıra, iki toplum arasındaki karşılıklı güvensizlik ortamı da bölgede bir kutuplaşma havası yaratmıştır (Arı, 2000: 31). Nihayet 2. Dünya Savaşı'nın sonunda Hindistan'dan çekilme kararı alan İngiltere'nin "Hindistan Bağımsızlık Anlaşması" nı (Indian Independence Act 1947) imzalayarak Hint Alt Kıtasından çekilmesiyle bölge bölünme sürecine girmiş ve 15 Ağustos 1947'de Pakistan bağımsızlığını ilan etmiştir (Erdal, 2018: 87). İngiliz sömürgesi altındaki Hint kıtasında yaşayan Müslüman nüfusun, İngiliz yönetimi sona erdiğinde çoğunluğu Hindu olan bir ülkede ezilecekleri korkusu, Pakistan Devleti'nin kurulmasının ardında yatan temel etken olmuş ve Hint kıtasındaki

çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu eyaletlerin bir araya gelmesi ile Pakistan Devleti⁵ kurulmuştur (Çevik, 2015: 594-595). Yaşanan bu gelişmeler karşısında İngiltere “böl ve yönet” politikasını devreye sokarak Hint alt kıtasını, Hindular, Müslümanlar ve bağımsız prenslikler şeklinde üçe bölerek bunlar arasındaki çatışmadan yararlanıp bölgedeki etkisini devam ettirmeyi planlamış ve bu politikasında da başarılı olmuştur. Zira bu bölünme sonucunda iki devlet arasındaki ilişkilerde derin bir düşmanlık söz konusu olmuştur (Gieler ve Yeşiltaş, 2007: 688-689). Öncelikle bu bölünme ile Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerin Pakistan’a diğer bölgelerin ise Hindistan’a bağlanmasına karar verilmiştir (Erdal, 2018: 87). Çoğunlukla dini nedenlere dayanan bu bölünme bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle Hindistan’da kalan yaklaşık 40 milyon Müslüman burada bir azınlık oluştururken bu durum iki ülkeyi zaman zaman çatışmanın eşiğine getirecek olan sorunların temelini oluşturmuştur (Arı, 2000: 33).

1947 yılında İngiliz sömürmesine direnerek Hindistan’dan ayrılan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülke olan Pakistan, İİT üyeleri içerisinde Endonezya ve Bangladeş’ten sonra en kalabalık nüfusa sahip olan üçüncü İslam ülkesidir (Özev, 2012: 148). Din temelinde kurulan ilk devlet olmanın yanı sıra, sömürge sonrası kurulan devletler arasında ilk bölünen devlet olma özelliğine de sahip olan ülke (Çevik, 2015: 597), kurulduğu dönemde Bengalliler, Pencaplılar, Sindliler, Peştunlar, Beluciler ve Muhacirlerden oluşan altı farklı etnik grubu bünyesinde barındırmıştır (Pektaş, 2018: 142). Her ne kadar her eyalette bir etnik grup çoğunluğu oluşturuyor olsa da son yıllarda artan iç göç nedeniyle hiçbir eyalet homojen bir yapıya sahip olmamıştır. Bu da eyalet içinde yaşayan farklı etnik gruplar arasındaki çatışmaları kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda Sind eyaleti içerisindeki Muhacir-Sindi, Muhacir-Peştun çatışmaları ile Belucistan içerisindeki Beluci-Pencabi arasındaki mücadele etnik gruplar arasındaki çatışmalara örnek gösterilebilir (Çevik, 2015: 600-601).

Ülkede yaşayan etnik gruplar arasında Peştunlar, Pakistan’ın en çok kaygı duyduğu grup olmuştur. Ülkede bulunan kalabalık Peştun nüfusu dolayısıyla Pakistan ve Afganistan arasında bir çeşit “yabancı aile” ilişkisi bulunmaktaydı. Ancak Peştun milliyetçiliğinin

⁵ Pakistan ismi de bu eyaletlerin baş harflerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur; P=Pencap, A=Afganistan, K=Keşmir, S=Sind ve Tan=Belucistan (Çevik, 2015: 595).

“Peştunistan” talebi yönündeki ayrılıkçı faaliyetleri Pakistan’ın endişelenmesine yol açmaktadır (Gundu, 2008: 1).

Bununla birlikte Müslümanların çoğunun Batıda İndus Havzasında ve Doğuda Ganj Havzasında bulunmalarından dolayı Pakistan, bin mil uzunluğundaki Hindistan’la birbirinden ayrılan Doğu ve Batı Pakistan olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşuyordu. Her iki kesim de ortak din ve inanca sahip olmalarına rağmen bu durum Doğu Pakistan’ın özerklik isteğine engel olamamıştır (Arı, 2000: 33).

1950 ve 1960’lı yıllarda hızlı bir sanayileşme sürecine giren Pakistan’ın, Pencaplılar ve Sindlilerin oluşturduğu Batı bölgesi bu süreçten yeterince yararlanır iken çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Doğu bölgesi ise bu süreçte ihmal edilmiştir. Bu durum doğu bölgesinin geri kalmasına yol açmış ve dolayısıyla bölge halkında bir dışlanmışlık hissi uyandırmıştır. Söz konusu dışlanmışlık hissi ise bölgede Bengal kimliği altında batı bölgesine karşı bir grup dayanışması yaratmıştır. Nihayet 1971’de yaşanan bir iç savaş sonucunda Doğu ve Batı Pakistan olarak ikiye ayrılan ülkenin Doğu Pakistan bölgesinin sonraları Bangladeş adını almasına yol açmıştır (Pektaş, 2018: 142, 152).

c. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Birçok radikal örgütlenmelerin bulunduğu Pakistan’da kurulan en güçlü örgütlerden bir tanesi, Şii yayılcılığı karşısında Pakistan’ın Sünni bir devlet olarak ilan edilmesini hedefleyen ve radikal Sünni bir örgüt olarak 1980’lerde kurulan Pakistan Sahabe Ordusu (SSP)’dur. Daha çok Pencap bölgesinde toplumsal bir tabana sahip olan örgütün, 1990’larda İranlı diplomatlar ve askeri personellere yönelik saldırıları, iki ülke arasında bu gün hala devam eden büyük krizlere yol açmıştır. Ayrıca 1980’lerde Afganistan Savaşına katılan örgüt üyelerinin, 1988’de Sovyetler’in Afganistan’dan çekilmesiyle ülkelerine dönmeleri sonucu ülkede silah ve savaş tecrübesine sahip, daha da radikalleşmiş bir insan akını doğmuş ve bunun sonucunda SSP gibi radikal örgütlenmelerin sayısında artış yaşanmıştır (Çevik, 2013: 97-98).

Şii yayılcılığına karşı kurulan bir başka radikal örgüt de “Leşker-i Cengvi” (LJ) örgütüdür. Her iki örgüt de Taliban ile yakın ilişkiler içerisinde olup eylemlerinde

Taliban'ın desteğini sağlamışlardır. Bununla birlikte Şiilerin haklarını korumak amacıyla 1993'de kurulan Sipah-i Muhammed Pakistan (SMP) örgütü de SSP ve LJ örgütlerine karşı silahlı mücadeleye girmiştir (Çevik, 2013: 100).

Adı geçen örgütlerden başka ülkede Keşmir odaklı örgütlenmeler de mevcuttur. Bunlardan Keşmir bölgesinin Pakistan'a bağlanması için mücadele eden ve bölgedeki en büyük silahlı örgütlenme olan Hizb-ül Mücahidin örgütü, bölgedeki diğer örgütlenmeler olan Hareket-ül Ansar ve Leşker-i Tayyibe örgütlerine de lojistik destek sağlamaktadır (Çevik, 2013: 100).

Hindistan'ın baskı ve zulümleri karşısında 1980'lerde başlayan ayaklanmalar 1989 yılında silahlı örgütlenmeler yoluyla devam ederken Hindistan ise bölgeye yönelik işgalinden vazgeçmemiştir (SDAM, 2016: 5). Bununla birlikte Hindistan hükümetinin ayaklanmalar karşısındaki tepkisi çok sert olmuş, söz konusu şiddet ve gerginlik ortamında binlerce Keşmirli hayatını kaybederken Keşmir'in dış dünyayla ilişkisi tamamen kopmuş, can ve mal güvenliğinin kalmadığı bölge ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir yıkıma uğramıştır (Özcan, 2003: 35). 1999 yılına gelindiğinde Cammu ve Keşmir'de Kontrol Hattı boyunca gerginlik yine sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Kargil cephesinde iki ülkenin askeri birlikleri birbirine ateş açmış, her iki tarafın birlikleri bazı mevzileri ele geçirmiştir. Önemli bazı tepeleri kaybeden Hindistan, uçaklarla Azad Keşmir'deki bazı köyler ile sivil yerleşim yerlerini bombalamıştır (Asrar, 2003: 372). Şiddet olaylarının hız kazandığı 1990 yılından 2000'li yıllara kadar 60.000 den fazla Keşmirli hayatını kaybederken en az bu sayı kadar Keşmirli de mülteci olarak başka ülkelere göç etmiştir (Özcan, 2003: 35).

Bu bağlamda 12 Aralık 2001 tarihinde Ceyş-i Muhammed ve Leşker-i Tayyibe örgütünün Yeni Delhi'de Hindistan parlamentosuna düzenlenen saldırıda ve 14 Nisan 2002 tarihinde Cammu Keşmir'e düzenlenen ve 34 kişinin ölümüyle sonuçlanan saldırıda Hindistan, Pakistan'ı suçlayarak tehditler savurmuş (Asrar, 2003: 372-373), sınır boylarında bulunan askeri birliklerde olağanüstü hal ilan etmiştir (Karaağaçlı, 2011). Hindistan'ın Kontrol Hattı'na asker yığmasına karşılık Pakistan da aynı şekilde cevap vermiştir (Ashraf, 2015: 313). Bu gelişmeler sonucu iki ülke bir kez daha nükleer savaşın eşiğine gelmiş ve bir kez daha farklı devletlerin araya girmesi ve ABD'nin, saldırıyı

düzenleyen “Ceyş-i Muhammed” ve “Leşker-i Tayyibe” yi terör örgütleri listesine dahil etmesi ile savaşın eşiğinden dönülmüş ve ortam biraz daha yumuşamıştır (Karaağaçlı, 201). Fakat 11 Eylül sonrasında bu tarz örgütlenmelere karşı kamuoyunda oluşan olumsuz ön yargının, Keşmir halkının özgürlük mücadelesine de olumsuz yansımaları olmuştur (Özcan, 2003: 36).

Leşker-i Tayyibe örgütünün bu kez 2008 yılında Hindistan’ın en önemli şehirlerinden biri olan Bombay’da düzenlediği bombalı saldırılar, iki ülke ilişkilerindeki gerginliği tırmandıran olumsuz bir başka gelişme olmuştur (Karaağaçlı, 2011). Hindistan, bu saldırıların sorumlusu olarak yine Pakistan’ı suçlamıştır (Fayaz, 2019: 73). Örgüt 2009 yılında, Keşmir’in bağımsızlığı için silahlı mücadele yerine artık barışçıl yollarla mücadele edeceğini, dolayısıyla silahlı mücadeleyi bıraktığını açıklamıştır (Çevik, 2013: 101).

2019 yılının Şubat ve Mart aylarında Hindistan, kendi topraklarına yönelik terör saldırılarını gerekçe göstererek Pakistan’a hava saldırılarında bulunmuş, bu çatışma sırasında Hindistan hava kuvvetlerine ait üç uçak Ceyş-i Muhammed örgütü tarafından düşürülmüştür (Sputniknews, 2019).

Pakistan’da adı geçen örgütlerden başka Taliban örgütü ve Taliban örgütüne bağlı olarak ortaya çıkan Pakistan Taliban Hareketi (TTP), Molla Nazir Grubu, Hafız Gül Bahadır Grubu, Hakkani Grubu ve Şeriat-ı Muhammedinin Egemenliği Hareketi (TNSM) gibi örgütlerin varlığından da söz edilebilir (Çevik, 2013: 102-111).

Sonuç olarak Hint güvenlik güçlerinin uyguladığı baskı ve şiddet, bölgede, Pakistan tarafından desteklenen radikal hareketleri meşrulaştırırken, Keşmir ise böyle bir ortamda daha derin bir istikrarsızlığa sürüklenmektedir (Korkmaz, 2014: 208).

d. Su Sorunu

Güney Asya bölgesinin su sorununu, yine Pakistan ile Hindistan arasında tartışma konusu olan İndus nehrinin suları oluşturmaktadır. Asya’nın en büyük nehir havzalarından biri olan ve Çin, Hindistan, Afganistan ve Pakistan olmak üzere dört ülkeye yayılan “İndus Havzası”, Çin’in Tibet yaylalarından doğarak Umman denizi üzerinden Hint okyanusuna karışmaktadır. Nehrin konumu itibarıyla tartışmalı bir bölgede bulunması, Hindistan ile

Pakistan arasında anlaşmazlık konusu olmasına yol açmıştır. Nitekim nehrin kollarının çoğu Keşmir'in Hindistan'ın kontrolünde bulunan bölgesi olan Cammu Keşmir'den doğmaktadır. İki taraf arasında 1960 yılında imzalanan "İndus Suları Anlaşması"'na göre nehrin doğu kolları Hindistan'ın, batı kolları da Pakistan'ın kullanımına ayrılmıştır. Anlaşmaya rağmen iki taraf da en ufak bir sorunda nehrin sularını bir silah olarak kullanmış ve her an bir savaş ihtimalini ortaya atmışlardır (Bayram, 2019: 36-39).

e. Silahlanma Sorunu

Hindistan ve Pakistan arasındaki güvensizlik üzerine kurulan ilişki hiçbir zaman iyileşme göstermemiş, aksine iki ülkenin de bütçelerinin büyük bir kısmını silahlanmaya ayırması güvensizlik ve kuşku ortamının artmasına yol açmıştır. 1990 yılında Keşmir'de başlayan çatışmalar iki ülkeyi yine savaşın eşiğine getirirken bu dönemde iki ülkenin nükleer kapasitelerini geliştirme çabaları ve bu konuda birbirlerine yönelik suçlamaları iki ülkeyi karşı karşıya getiren bir başka konu olmuştur (Arı, 2000: 125-127). Hindistan sürekli olarak Çin ve Pakistan'dan algıladığı tehdit nedeniyle kendi güvenliğini nükleer kapasitesi üzerine oturturken Hindistan'ın nükleer çalışmaları Pakistan'ın da kendi nükleer programını başlatmasına yol açmış böylece bölgede bulunan Çin, Hindistan ve Pakistan nükleer kapasiteleri ile birbirlerini dengelemeye çalışmışlardır (Birdişli, 2016: 215). 1998 yılı Hindistan ve Pakistan'ın nükleer güç gösterilerine sahne olmuştur. Hindistan'ın 11 ve 13 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirdiği beş nükleer silah denemesine karşı Pakistan da Mayıs ve Haziran aylarında aynı şekilde karşılık vermiştir (Hilali 2002: 293).

3.1.3. Güney Doğu Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

Asya kıtasının güneydoğu köşesinde bulunan sayısız adalar, yarımadalar ve bunların arasına giren sığ iç denizlerin oluşturduğu Güney Doğu Asya bölgesi, Batıda Myanmar'dan Doğuda Endonezya'nın en doğu ucuna kadar uzanmaktadır. Kuzeybatıda Hindistan ve kuzeyde Çin ile sınırlıdır. Toplam 4.6 milyon km²'lik bir yüzölçümü ile Güney Doğu Asya bölgesi, toplam dünya yüzölçümünün yalnızca %3'ünü kapsamaktadır. Bölge ülkeleri Myanmar, Tayland, Laos, Kamboçya, Vietnam, Malezya, Singapur, Endonezya, Brunei ve Filipinler'den oluşur iken (Timor, 2002: 1-3) bu ülkelerden, Endonezya, Brunei ve Malezya

İİT'ye üye olan İslam ülkeleridir. Bu ülkeler aynı zamanda ASEAN ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Formu'na da (APEC) üyedirler (Birdişli ve Atawula, 2019: 84). Bölge, farklı etnik ve dini kimliklerin, farklı dil gruplarının ve farklı olmanın yanı sıra, birbirine zıt yaşam tarzlarının varlığı ile dikkat çekmektedir. Birçok farklı kültürü bünyesinde barındıran bölgede özellikle Çin, Hint ve İslam kültürleri etkili olmuştur (Timor, 2002: 2-3).

Kaynak: https://www.google.com/search?q=g%C3%BCneydo%C4%9Fu+asya+haritas%C4%B1&sxsrf=ALeKk037FTi2r51wmf69KSofZwSpCU76sQ:1592868529897&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=QuOE8pg4h1HYeM%253A%252CrLF2NzDq5hANfM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kQGUskK2lxccr-cHq0JD5VDmLXlg&sa=X&ved=2ahUKEwiUwpfXyZbqAhXoyKYKHWDQASQQ9QEwAHoECAoQGA&biw=1138&bih=542#imgsrc=qMTgCXZSZvNZbM, erişim tarihi: 23/06/2020

Şekil 3.4. Güney Doğu Asya Haritası

Coğrafi konum itibariyle dünya ticaret yollarının merkezinde yer alması (Timor, 2002: 3) ve özellikle uluslararası taşımacılıkta oldukça önemli bir yere sahip olan Malaka

Boğazı'nın bu bölgede bulunması⁶, bölgeyi stratejik açıdan önemli kılan faktörler olmuştur (Birdişli, 2016: 218). Bölgenin doğal kaynak açısından oldukça zengin olması da yüzyıllar boyunca sömürgeci güçleri bölgeye çeken en önemli faktör olmuştur (Yenigün ve Duran, 2007: 596). Söz konusu stratejik konumu ve zengin doğal kaynakların varlığı, bölgeyi tarihsel süreç içerisinde sömürgeci güçlerin mücadele alanı haline getirmiştir (Birdişli, 2016: 218). Güneydoğu Asya bölgesinde sömürgecilik sonrası dönemde de çatışmaların devam ettiği görülmüştür. Bölgedeki devletlerin neredeyse tamamı zayıf devletlerdir ve Ortadoğu BGK'sında olduğu gibi bu bölge de küresel güçlerin ekonomik ve siyasi çıkar mücadelesine sahne olmuştur (Buzan and Waever, 2003: 128).

Bölgede, Japon işgalinin sona ermesinden sonra eski sömürgecileri olan İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya karşı ayaklanmalar başlamıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 246). 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin güvenlik dinamikleri yerel ve küresel seviyede olmuştur. Bu dönemde bölge yerel düzeyde önemli iç çatışmalara sahne olmuştur. Çin'de yaşanan büyük iç savaş 1950 yılına kadar devam ederken bağımsızlık sonrası bölgenin tamamında Komünistler ve anti-Komünistler arasında önemli iç çatışmalar yaşanmıştır. Filipinler, Kamboçya ve Güney Vietnam'da da iç çatışmalar varlığını sürdürmüştür (Buzan and Waever, 2003: 127). ABD, Rusya ve Çin, özellikle Soğuk Savaş dönemi süresince bölgedeki etki alanını genişletmeye çalışırken (Birdişli, 2016: 217), bölgede siyasi ve ekonomik istikrar ve bölgesel işbirliğinin sağlanması amacıyla ve Vietnam Savaşı sonucu bölgede yayılan Komünizm tehdidine karşı 1967 yılında ASEAN kurulmuştur (ASEAN, 1967). Merkezi Cakarta'da bulunan örgütün üye devletleri, Endonezya, Brunei, Kamboçya Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam'dır (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 442-444).

Bölgede bulunan İslam ülkelerinden Endonezya, dünyanın en büyük Müslüman ülkesi iken Malezya dinamik ve modern, Brunei ise en zengin Müslüman ülkelerinden biridir. Bunların dışında Myanmar, Tayland, Filipinler, Singapur ve bölgenin diğer ülkelerinde de Müslüman topluluklar bulunmaktadır (Mustafayeva, 2019: 107-108). Bu ülkelerden kalkınma hızı en yüksek ülke olan Malezya, bölgesel güvenlik açısından önemli

⁶ Malaka Boğazı, Endonezya ve Malezya arasında bulunmakta ve Hindistan, Endonezya, Malezya ve Çin'i birbirine bağlamaktadır (Timor, 2002: 3).

bir risk altında bulunmamaktadır. 250 milyon nüfusuyla dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip olan Endonezya ise 1945 yılına kadar Hollanda sömürgesi olarak kalmıştır. Bağımsızlığına 1949 yılında kavuşan ülke bu kez de ideolojik bir iç savaş yaşamıştır (Birdiqli, 2016: 218, 322). 1963-1966 yılları arasında Yeni Malezya Federasyonu'nu tehdit etmiş ve Singapur ile de sürtüşmeler yaşamıştır. 1965 yılında yaşanan hükümet değişikliği ile gerçekleştirilen Komünist ve Çinlilerin tasfiyesinde yarım milyondan fazla can kaybı yaşanırken 1975 yılında Endonezya'nın Doğu Timor'u işgali ise yüz binden fazla can kaybına yol açmıştır (Buzan and Waever, 2003: 127-131).

Sonuç olarak 20. yüzyılda ideolojik ayrışmanın bölücü etkisine maruz kalan bölgedeki yeni ulus devletler arasındaki sosyo-politik uyumsuzluk, sömürge sonrasında çoğu bölge ülkesinde ortaya çıkan meşruiyet sorunları, sınır sorunları, etnik ve ideolojik farklılıklar ve dış güçlerin müdahalesi bölgenin güvenliğini tehdit eden etkenler olmuştur. Özellikle bölge ülkelerinde ortaya çıkan etnik, dini ve siyasi oluşumlar, hem ulusal hem de bölgesel istikrarı tehdit eden unsurlar olmuştur (Mustafayeva, 2019: 108).

Bölge ülkelerinden çatışmaların en yoğun yaşandığı İslam ülkesi Endonezya olmuştur. 13 bin adası, 250 milyonluk nüfusu ve 300'den fazla etnik grubu ile Pasifik'in en büyük takımada ülkesi olan Endonezya, jeo-stratejik konumu ve zengin doğal kaynaklara sahip olması dolayısıyla birçok çatışmaya sahne olmuştur. Coğrafi konumu itibarıyla deniz taşımacılığında oldukça önemli bir geçiş yolunda bulunması ve her tonajdan geminin yanaşabileceği limanlara sahip olması, ülkeyi jeo-stratejik açıdan oldukça önemli kılmaktadır. Bununla birlikte dünya kinin (kauçuk ve kına ağacından elde edilmektedir) ihtiyacının %90'ını karşılayan ve kalay üretiminde dünyada 3. sırada yer alan Endonezya, iktisadi açıdan da dünyanın en önemli ülkeleri arasındadır. Altın ve gümüş üretiminde de dünya sıralamasında üst sıralarda yer alan ülke, kömür, boksit ve manganez açısından da oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Daha da önemlisi yıllık 70 milyon ton ürettiği petrol ve doğal gaz, Endonezya'nın ihracatının yarısını oluşturmaktadır. Bu özellikleri ile Endonezya, sömürgeci güçlerin ilgi alanı olmuştur. Portekiz filosunun İspanya'ya yenilmesinin ardından Endonezya'nın çoğu adası 1602'den beri Hollanda, İngiltere ve İspanya'nın işgaline uğramıştır. Zamanla bölgede ekonomik olarak büyük bir güç elde eden

Hollanda, İngiltere ve İspanya ile anlaşarak 1880’li yıllardan itibaren, Endonezya’nın tek sömürgeci ülkesi olmuştur. İngiltere, Malezya ve Kuzey Borneo’nun; İspanya ise Filipinler’in sömürgeci devletleri olmuşlardır. 1945 yılında Sukarno başkanlığında kurulan hükümet Endonezya’nın bağımsızlığını ilan etmiş (Yenigün ve Duran, 2007: 596-598) ancak Endonezya’nın etnik ve kültürel çeşitliliği nedeniyle üniter bir devlet olamayacağını ve yönetimi ancak federal bir devlet kurulması koşuluyla devredebileceğini bildiren Hollanda’nın Endonezya’nın bağımsızlığını tanımaması üzerine taraflar arasında silahlı mücadele başlamıştır (Mustafayeva, 2019: 110). Endonezya’da Hollanda sömürgeciliğine karşı başlayan direnişin çatışmaya dönüşmesi sonucu BM’nin 1948 yılında yapmış olduğu ateşkes çağrısına uyulmuş ancak ateşkes anlaşması kısa süre sonra Hollanda tarafından tek taraflı olarak ihlal edilmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 246-247). Bölgede denge politikası izleyen ve çok güçlü bir aktörün karşısına çıkmasını istemeyen ABD, Hollanda’ya Endonezya’nın bağımsızlığını tanınması hususunda baskı yapmıştır. Aylar süren çatışmalardan sonra Hollanda’nın yerel ve uluslararası baskılara daha fazla dayanamaması sonucunda (Yenigün ve Duran, 2007: 598) iki taraf arasında Lahey’de barış görüşmeleri yapılmıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 246-247). Bu görüşmeler sonunda Hollanda, 17 Aralık 1949 tarihinde Endonezya’nın bağımsızlığını tanırken (Yenigün ve Duran, 2007: 595), BM de 28 Eylül 1950 tarihinde Endonezya’nın bağımsızlığını tanımış (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 247) ve “Endonezya Birleşik Devletleri” ismi “Endonezya Cumhuriyeti” olarak değiştirilmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 598).

a. Sınır Sorunları

Endonezya’nın sınır sorunu yaşadığı bölgeler, Irian Jaya, Doğu Timor, Aceh ve Kuzey Borneo bölgeleri olmuştur. Bu bağlamda Endonezya, Irian Jaya, Doğu Timor, Aceh ve Kuzey Borneo bölgelerinde hak iddiasında bulunmuş ve bu yüzden sürekli olarak eski sömürgeci ülkelerle karşı karşıya gelmiştir. 1960’lı yıllarda Irian Jaya sorunundan dolayı Hollanda ile bir sürtüşme yaşamış, 1963 yılında da İngiltere’nin, Malezya, Sarawak ve Kuzey Borneo (Sabah)’dan oluşan Malezya Federasyonu’nu ilan etmesi nedeniyle Kuzey Borneo ve Sarawak üzerinde hak iddia etmiş, bunun sonucunda da İngiltere ile savaşın eşiğine gelmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 595-600).

Bağımsızlığını kabul etmesine rağmen Hollanda'nın, Irian Jaya'da kurduğu büyük şirketleri aracılığıyla Endonezya'nın doğal kaynaklarını sömürmeye devam etmesi üzerine Endonezya Hükümetinin başkanı Sukarno, ülkede bulunan Hollanda'ya ait şirketleri millileştirmiş, 1960 yılında da Irian Jaya'ya gönüllü yerleşimciler yerleştirerek burada milliyetçi nüfus sayısını artırmaya çalışmıştır. Hollanda Endonezya'nın bu davranışını kınamakla beraber buna karşılık eski sömürgeleriyle birlikte Endonezya'ya karşı lobi faaliyetlerine girişmiştir. Ancak ne ABD'nin ne de İngiltere'nin desteğini alamayınca Irian Jaya'nın Endonezya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Yine de Hollanda'nın desteğiyle bazı kabileler ayaklanma faaliyetlerinde bulunmuşlar ve 1964 yılında da örgütlenmeye başlamışlardır. Sukarno'nun Irian Jaya'ya yerleşimci gönderme faaliyetine 1986 yılından itibaren Suharto iktidarı tarafından devam edilmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 599-600).

Endonezya'nın güneydoğusunda bulunan (Öztürk, 2007: 657) ve 16. yüzyıldan beri Portekiz sömürgesi olan Doğu Timor Adası ise, 1893 yılında Portekiz ile Hollanda arasında yapılan bir anlaşma ile bu iki ülke arasında bölüşülmüş, adanın Batısı Hollanda'nın, doğusu ise Portekiz'in egemenliği altına verilmiştir (Elliott, 1978: 238). Batı Timor, Endonezya'nın bağımsız olduğu 1947-1949 arası dönemde bağımsızlığını kazanırken dini inanış olarak çoğunlukla Katolik ve kabile dinine mensup olan insanların yaşadığı Doğu Timor'da ise 1719, 1895 ve 1959 yıllarında Portekiz'e ve sömürgeciliğe karşı yapılan ayaklanmalar, Portekiz tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Yenigün ve Duran, 2007: 600). 1974 yılında Portekiz'de gerçekleşen ve "Karanfilli Devrim" olarak adlandırılan askeri darbe sonrasında ülkede demokratikleşme yolunda bir takım adımlar atılmıştır (Öztürk, 2007: 658). Bu bağlamda yeni yönetim, bölgede bulunan diğer sömürgelerine olduğu gibi (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 253) 1521 yılından beri sömürgesi altında bulundurduğu (Yenigün ve Duran, 2007: 595) Doğu Timor'a da self-determinasyon ve bağımsızlık hakkını tanımış ve bu süreci düzenlemek amacıyla bölgede geçici bir hükümet kurmaya karar vermiştir. Ancak Doğu Timor, Endonezya ile birleşme arzusunda olan Müslüman kesim ile bağımsızlık taraftarı olan Hristiyan kesim olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu bölünmüşlük sonucunda bölgede bir iç savaş yaşanmıştır. Portekiz'in yaşadığı iç sorunları fırsat bilen Endonezya, sözde iç savaşı durdurmak amacıyla 1975 yılında Doğu Timor'a

girerek burayı işgal etmiştir. Endonezya ile diplomatik ilişkilerini sona erdiren ve birliklerini Doğu Timor'dan geri çeken Portekiz'in sorunu BM'ye götürmesinin ardından BM, Endonezya'yı birliklerini geri çekmesi ve Doğu Timor'un toprak bütünlüğüne saygı göstermesi konusunda uyarmıştır. Ancak Endonezya, 1976 yılında Doğu Timor'da kurduğu geçici hükümetin kendisiyle birleşme kararı alması üzerine Doğu Timor'u ilhak etme kararı almıştır. Bunun üzerine adadaki bağımsızlıktan yana olan Hristiyan kesim Endonezya'ya karşı ayaklanmaya başlamıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 253). Bu ayaklanma sırasında yaklaşık 100 bin kadar kişinin, ya açlıktan ya da Endonezya hükümetinin açtığı ateş sonucunda öldüğü ileri sürülmektedir. Neticede Doğu Timor, 1975 yılından bağımsızlığını kazandığı 2000 yılına kadar Endonezya'ya karşı mücadeleler vermiştir. Suharto'nun bölgede barışı sağlamak bahanesiyle uyguladığı baskıcı yönetiminin yanı sıra, bölgede baş gösteren açlık ve hastalıklar, Doğu Timor'un Endonezya'dan ayrılması gerektiği konusunda Portekiz için AB'nin desteğini sağlama fırsatı sunmuş ve 1988 yılında AB Parlamentosu ve AB Komisyonu'ndan, Endonezya'ya Doğu Timor ile ilgili olarak nota verilmesini sağlayabilmiştir. Buna karşılık ABD ise, bölgede siyasi ve ekonomik olarak bir iyileşme sağlandığını belirten bir rapor sunmasına rağmen BM, Doğu Timor'u Endonezya'ya ait bir bölge olarak tanımadığını ilan etmiş ve BM İnsan Hakları Komisyonu, Endonezya'nın Doğu Timor'u işgalini kınamıştır (Yenigün ve Duran 2007: 600-601). Doğu Timor'da yaşanan çatışmaların tarafları Doğu Timor halkı ile Endonezya yönetimi iken BM çatışmanın tarafları olarak Endonezya ile Portekiz'i görmüş ve çatışma alanı olan Doğu Timor'u ise 1990'lı yılların sonuna kadar Portekiz'e ait bir bölge olarak kabul etmiştir (Öztürk, 2007: 657-658). 30 Ağustos'ta bölgede bir referandum yapılmış ve bölge halkı bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır. Böylece 2 Mayıs 2002 tarihinde Doğu Timor'un bağımsızlığı BM tarafından tanınmıştır. Böylece uzun yıllar sonra bölgede sükunet sağlanmıştır (Yenigün ve Duran, 2007: 602).

Endonezya'nın bağımsızlığını ilan ettiği yılda bağımsızlığını ilan etmiş olan Aceh'in bağımsızlığı ise BM tarafından reddedilmiştir. Bölgede Endonezya hükümetine karşı başlatılan ayaklanmalar şiddetini artırınca Endonezya bölgeye “özel bölge statüsü” vermiş, böylece bölge, iç işlerinde geniş yetkiler elde etmiştir. Ancak Suharto yönetiminden memnun olmayan Aceh halkı, 1970'lerde yeniden ayaklanmış, alınan sıkıyönetim

önlemlerine rağmen bölgede kontrol sağlanamamış ve ayaklanmalar şiddetini artırarak devam etmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 602). Nihayet 15 Ağustos 2005 tarihinde iki ülke temsilcilerinin Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de bir araya gelerek imzaladıkları bir barış anlaşması ile sorun barışçıl yolla çözüme kavuşturulmuştur (Bulut, 2019: 50).

Bir diğer sınır sorunu olan Kuzey Borneo sorunu da, İngiltere'nin, bağımsızlığını kazanan Kuzey Borneo toprakları ile Malaya Federasyonunu birleştirerek bu günkü Malezya Federasyonu'nu kurmaya hazır hale getirmesi üzerine Endonezya'nın başkenti Cakarta ile Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur arasında gerilimin yükselmesi ile başlamıştır (Jones, 2002: 60). Endonezya'nın Malezya'nın bir devlet olma iddiasını kabul etmemesi ile 1963 yılında başlayan savaş 1966 yılında iki tarafın uzlaşması ile sona ermiştir (Mustafayeva, 2019: 117). Ancak iki ülke ilişkilerindeki gergin ortam devam etmiştir. Malezya'nın İngiltere tarafından kurulmasının ardından Endonezya ile Malezya arasında bu kez de Borneo Adasının kuzeydoğu açıklarında bulunan Pulau Ligitan ve Pulau Sipidan adalarının hakimiyeti konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Endonezya, Malezya'nın diğer egemenlik alanlarının neredeyse tamamını tanımamasına rağmen bu iki ada üzerinde hak iddiasında bulunmuş bu durum iki ülke ilişkilerinde zaman zaman gerilime yol açmıştır. Elli yıl boyunca süren bu anlaşmazlık konusu nihayet 1998 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) taşınmış ve UAD'ın, bölgenin Malezya'ya ait olduğu yönündeki kararı ile sorun Endonezya aleyhine çözülmüştür. Bu kararı kabul eden Endonezya adalar üzerindeki hak iddiasından vazgeçmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 603).

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Sömürgecilik mirası birçok bölge ülkesinde günümüze kadar devam eden şiddet ve anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştır. Sömürge sonrasında bölgede kaos ortamı devam ederken birçok bölge ülkesinde de etnik grupların ayrılıkçı talepleri gündeme gelmiş, bölge halkı soykırım, etnik temizlik ve diğer birçok insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte ulus inşası süreci, iç savaşlar, baskıcı otoriter rejimler karşısındaki direniş ve etnik çatışmalar, Endonezya gibi etnik ve kültürel çeşitliliğe sahip bölge ülkelerinde sömürge sonrasında da sancılı bir dönem yaşanmasına yol açmıştır (Mustafayeva, 2019: 112-114). Sömürge sonrası çatışma alanlarından biri haline gelen Endonezya'nın etnik

açından heterojen bir nüfus yapısına sahip olması, ülkenin çatışma alanlarından biri olmasında en önemli etken olmuştur. Nitekim 250’den fazla dilin konuşulduğu Endonezya’da 300’den fazla etnik grup bulunmaktadır. Nüfusunun çoğunluğunu Javalılar ve Sundalılar’ın oluşturduğu ülkenin resmi dili, “Bahasia” dır (Bulut, 2019: 48). Endonezya halkı aslen Malaysiyalardan oluşmakla beraber, Jawa, Sundares ve Madures’te kültürel farklılıklar göstermekte, Araplar, Çinliler ve Hindular da etnik yapı içerisinde yer alarak etnik yapıyı zenginleştirmektedirler. Endonezya’nın bugünkü etnik yapısına bakıldığında, %90 Müslüman, %5 Protestan, %3 Katolik, %1.7 Hindu ve Budist şeklinde bir dağılım görülmektedir (Yenigün ve Duran, 2007: 596-597). Etnik, ideolojik ve kültürel olarak bu kadar farklılığı bünyesinde barındıran bir ülkenin, özellikle sömürgecilik sonrası dönemde iç çatışmalar yaşaması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu bağlamda bağımsızlığını elde ettiği tarihten itibaren ülkede sürekli olarak iç çatışmalar yaşanmıştır.

20. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan anti-emperyalizm ve milliyetçilik, Endonezya’yı da etkilemiş, bu kapsamda öncelikle Endonezya’nın yerel dili resmi ticaret dili olarak kabul edilmiş, ayrıca dini eğilimli partilerin yanı sıra, hem Komünizm hem de Sosyalizm eğilimli farklı milliyetçi partiler kurulmuştur. Özellikle 1927 yılında Sukarno öncülüğünde kurulan sosyalist eğilimli Endonezya Milliyetçi Partisi’ nin (EMP) milliyetçi tutumu karşısında Hollanda, halka yönetimde sınırlı katılım hakkı tanıdıysa da partinin daha fazla haklar ve bağımsızlık talepleri karşısında kanlı bir bastırma hareketine girişmiş ve Sukarno’yu sürgüne göndermiştir. 1942 yılında Japonya’nın Endonezya’yı işgal etmesinin ardından birçok siyasi lider gibi Sukarno da serbest bırakılmış ve ülkesine dönmüş, ülkede milliyetçilik hareketleri ve örgütlenmelere hız verilmiştir. Japonya’nın 1944 yılında işgale son vermesi ile 1945 yılında Sukarno başkanlığında kurulan hükümet Endonezya’nın bağımsızlığını ilan etmiştir. BM tarafından 1950 yılında bağımsızlığı kabul edildikten sonra Hollanda, ülkenin kontrolünü yeniden ele geçirmek için Ambon Adasında yaşayan etnik azınlığı bağımsızlık konusunda destekleyerek ayaklanmalarını sağlamış fakat Endonezya kısa sürede ayaklanmayı bastırarak adadaki kontrolünü yeniden sağlamıştır (Yenigün ve Duran, 2007: 597-598).

Ancak Endonezya'nın Soğuk Savaş döneminde her iki bloka da dahil olmaması bu kez ABD ve SSCB destekli iç karışıklıklar yaşanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda 1954 yılında ABD destekli olarak bir askeri darbe girişiminde bulunulmuş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çin ve Rusya ise bu dönemde Endonezya'yı Komünist peyki haline getirmek için çaba göstermişlerdir (Yenigün ve Duran, 2007: 598).

1966 yılında Komünist bloktan uzaklaşıp batı ile yakınlaşma başlamıştır. Ayrıca Suharto iktidarı döneminde Irian Jaya etnik olarak Endonezya'ya yakınlaştırılmış, 1974 yılından beri devam eden Doğu Timor'daki iç savaşta kontrolü elde tutma mücadelesi verilmiş, bir başka sorun bölgesi olan Aceh'te gergin ortam yatıştırılmaya çalışılmış, Malezya'nın egemenliği kabul edilmiş ve sınır çatışmalarına son verilmiş ve 1997 yılından beri devam eden ekonomik ve sosyal krizlerle mücadele edilmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 598-600).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Siyasi tarihi boyunca sık sık darbelerle sarsılan Endonezya, Çin ve Vietnam ile yakınlaşması nedeniyle 1965 yılında yine bir askeri darbe yaşamış ancak Suharto'nun karşı darbesi ile bu girişim bastırılmış ve Suharto iktidarı dönemi başlamıştır. 1965-1969 yılları arasında ülkede etnik ve ideolojik ayaklanmalar iç savaşa dönüşmüş ve bu çatışmalarda yaklaşık 400 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Yine Suharto iktidarı döneminde 1968 yılında “Yeni Düzen” (New Order) adı verilen ve iç ve dış siyaseti içine alan, hem devletin hem de vatandaşların uyması gereken bir sistem kabul edilmiştir. 1995 yılına gelindiğinde ise bu kez de Suharto'nun aileden ayrılarak muhalefet partisi olan Endonezya Demokratik Partisi'ne katılan kız kardeşinin başlattığı ayaklanma ülke içinde yeni bir çatışma ortamı doğurmuştur. Söz konusu çatışmalarda da askerin kanlı müdahalesi sonucunda onlarca insan hayatını kaybetmiştir (Yenigün ve Duran, 2007: 598-600).

3.1.4. Sovyet Sonrası Bölgesel Güvenlik Kompleksleri ve Güvenlik Sorunları

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla 15 yeni bağımsız devlet uluslararası sisteme dahil olurken, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde jeopolitik boşluk alanları oluşmuştur. Doğu Avrupa, AB'nin ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle Batı'ya

entegre olurken, Kafkasya ve Orta Asya, oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyen aktörlerin mücadelesine sahne olmuştur (Sapmaz, 2008: 31).

Ortadoğu, Güney Asya ve Güney Doğu Asya BGK'ları gibi, Sovyet sonrası BGK'nın da bir çatışma oluşumu olduğunu belirten Buzan ve Waever (2003: 397-398), Sovyet sonrası BGK'sının güvenlik dinamiklerini, bölgeyi Baltık Devletleri, Batı Devletler Grubu, Kafkasya ve Orta Asya olmak üzere dört farklı alt bölgeye ayırarak incelemişlerdir. Buna göre çatışma seviyesi Orta Asya ve özellikle de Kafkasya'da oldukça yüksek iken, Baltık-Rus ve Ukrayna-Rus arasındaki ilişkilerde ise geleneksel güvenlik endişeleri yoğundu.

Söz konusu alt bölgelerden Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile Orta Asya alt kompleksinde bulunan ülkelerin tamamı (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) "İslam ülkesi" kavramının kapsamına dahil olmakla beraber İİT üyesi ülkelerdir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamına uygun olarak Sovyet sonrası BGK'nın güvenlik sorunları, adı geçen ülkeler çerçevesinde ele alınacaktır.

Bu kapsamda Orta Asya bölgesi coğrafi konum olarak, Asya'nın merkezinde, Hazar Denizi, Rusya, Çin, Pakistan, Afganistan ve İran'ın arasında yer almakta almaktadır (Kara, 2006: 103).

Kaynak: <https://astanatimes.com/2017/05/central-asian-integration-more-real-than-ever/>, Erişim Tarihi: 21/05/2020

şekil 3.5. Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Cumhuriyetleri

Mackinder, “Kara Hakimiyet Teorisi” nde, Spykman ise “Kenar Kuşak Teorisi” nde Orta Asya bölgesini elinde bulunduranların Asya’ya, Asya’yı elinde bulunduranlarınsa dünyaya hükmedeceklerini belirterek bölgenin önemine dikkat çekmişlerdir (Sapmaz, 2008: 28).

Devletlerin birbirlerinin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeye engel olmaya ve konumlarını zayıflatmaya çabaladıkları bölge olarak nitelendirilen Orta Asya (Nogayeva, 2011: 95), Rusya ve Çin gibi güçlü, Ortadoğu gibi de karışık bir bölge ile komşu olup, hem bölgesel hem de küresel güçlerin “Büyük Oyun” olarak adlandırılan düşüncelerinin merkezi olmuştur (Kara, 2006: 103). 19. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük oyun sonucunda, Rus İmparatorluğu’na dahil edilmiş ve SSCB’nin dağılmasına kadar diğer ülkeler için erişilmez bir bölge olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan jeopolitik boşluk bölgeyi dünyaya açmıştır (Nogayeva, 2011: 95).

Kendini Sovyetlerin mirasçısı olarak gören Rusya, bu gelişmeler üzerine bölge üzerindeki kontrolünü sağlayabilmek için bir takım işbirliği girişimlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda öncelikle Baltık Cumhuriyetleri dışında, Birlik üyesi devletler tarafından siyasi bir örgüt olan BDT oluşturulmuştur. Daha sonra bu devletler birbirleri ile olan ilişkilerinin bir kural çerçevesinde gelişmesi ve Sovyetlerden kalan boşluğun kısmen de olsa doldurulması amacıyla 1992’de Taşkent’te Kolektif Güvenlik Anlaşması-KGA (The Collective Security Treaty-CST)’ nı kurmuşlardır. Böylece KGA, BDT yapılanmasını tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüş, 1990’lı yıllarda BDT tarafından bölgesel sorunlarda barış gücü oluşturma ve problemli alana yerleştirme aracı olarak kullanılmıştır (Ateş, 2012: 361).

Rusya’nın girişimleri sonucu KGA çerçevesinde çok taraflı işbirliğinin yeniden canlandırılması başlamış ve 14 Mayıs 2002 tarihinde yapılan Moskova toplantısında KGA’ yı tam teşekküllü uluslararası yapıya dönüştürmeye yani Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün kurulmasına karar verilmiş (Kydyralieva ve Abdıbarova, 2018: 97) ve 7 Ekim 2002 yılında, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya’dan oluşan 6 BDT üyesi ülke tarafından Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) kurulmuştur (Yesevi, 2013: 2). Böylece BDT coğrafyasında ilk askeri-siyasi blok ortaya çıkmıştır (Kamalov, 2011: 41).

Bölgede istikrarı sağlamaya yönelik olarak Çin ve Rusya öncülüğünde kurulan Şangay İşbirliği Örgütü ise genel olarak, bölgedeki sınır sorunları, radikal dini akımlar ve terörizm

gibi güvenlik sorunlarından kaynaklanan çatışmaları önlemeyi hedeflemiştir (Arı, 2008: 12).

Orta Asya ve Kafkasya’da bulunan İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarına bakılacak olursa, söz konusu ülkelerin bu gün için oldukça önemli sorunları bulunmakla birlikte (Arı, 1996: 2), bölge ülkeleri genel olarak ortak sorunlara sahiptir. Bu sorunlardan en önemlisi, küresel sisteme geç dahil olmanın sonucu olarak ortaya çıkan yapısal ekonomik dengesizliklerdir. Bunların dışında, daha önce bahsedilen bölgelerde olduğu gibi Sovyet sonrası BGK’da da ortaya çıkan sorunlar, sınırların yapay biçimde oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda sınır sorunları, etnik ve din temelli sorunlar, otoriter ve baskıcı yönetim, radikal örgütlenme ve su sorunu (Dedeoğlu, 2008: 48-49), enerji sorunu ve uyuşturucu kaçakçılığı, bölgenin güvenliğini tehdit eden sorunlar arasında yer almaktadır (Çelik, 2012: 28). Sözü edilen sorunlar karşısında bölge ülkeleri avantajlı oldukları konuda birbirleri üzerinde baskı kurarak sonuç almaya çalışmakta, bu da ülkeler arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasını ve işbirliğinin sağlanmasını engellemektedir. Bunun sonucunda güvenliklerini tehdit eden sorunlar karşısında ortak politika geliştiremeyen bölge ülkeleri, hem Rusya’nın hem de bölge dışı güçlerin etki alanına daha kolaylıkla girebilmektedirler (Arı, 2008: 2).

Bahsi geçen tüm bu sorunların bir arada bulunduğu yer ise “Fergana Vadisi” olmuştur (Dedeoğlu, 2008: 48-49). “Orta Asya’nın Bekaa Vadisi” olarak da adlandırılan Fergana Vadisi, uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, radikal İslamcı terör örgütleri ve diğer silahlı muhalif örgütlerin merkezi haline gelmiştir. Coğrafi olarak eski İpekyolu’nun geçtiği güzergahta bulunan vadi, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarının kesiştiği, dolayısıyla düşüncelerin çabucak yayıldığı bir noktada bulunmaktadır. Bundan dolayı vadi, Orta Asya’nın kalbi olarak kabul edilmektedir (Erol, 2004: 97-98).

Stratejik önemi ve zengin petrol ve doğal gaz rezervleriyle Orta Asya, siyasi kaygılar ve güvenlik gerekçeleriyle Rusya, Çin, İran ve ABD gibi Orta Asya’da nüfuz sahibi olmak isteyen güçlerin ilgi odağı olmuştur (Nogayeva, 2011: 95). Bu ülkelerden başka Türkiye, Suudi Arabistan, Pakistan, İsrail ile Almanya başta olmak üzere bazı Batılı ülkeler de bölgede etkili olmak isteyen güçler olmuşlardır (Arı, 1996: 11).

Rusya'nın doğal nüfuz alanı olarak gördüğü bölgenin, Rusya'nın dış politikası açısından önemi, bölgenin stratejik konumu itibarıyla Rus çıkarlarına karşı herhangi bir doğrudan saldırı durumunda Rusya'nın bu bölgeyi tampon bir bölge olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır (Arı, 2008: 3). Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yönelik politikası 1993'den beri “yakın çevre” (near abroad) doktrini çerçevesinde belirlenmiştir. Bu doktrine göre Rusya Federasyonu bu bölgeleri kendi “arka bahçesi” olarak tanımlamış ve başka devletlerin bu bölgede etkinlik kazanmasını engellemeyi amaçlamıştır (Tanrısever, 2005: 43). Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini “yakın çevre” (near abroad) politikasına dahil etmesiyle Rusya, bağımsızlıklarından sonra da bu ülkelere yönelik politikasının değişmediğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Rusya, farklı etnik grupları ve çatışmaları destekleyerek bu ülkeleri kendine daha fazla bağımlı hale getirmeye (Arı, 1996: 15) ve bu ülkeler üzerindeki siyasi, ekonomik ve askeri kontrolünü devam ettirmeye çalışmıştır (Cabbarlı, 2017: 52).

Rusya, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini azaltmak ve sınır güvenliği ve istikrar açısından bölgede otoriter rejimlerin egemen olması için çaba gösterirken İran ise bölgede hem Şiiliğin yayılması hem de Türkiye'nin etkisinin sınırlandırılması için çaba göstermektedir. Bölge halkıyla olan etnik ve kültürel ortalıktan dolayı Türkiye ise bölgedeki en avantajlı güç konumundadır (Arı, 1996: 13).

Bir diğer alt bölge olan Güney Kafkasya ise coğrafi konum olarak Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunmakta olup (Cabbarlı, 2017: 53), Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı içine almaktadır (Elma, 2009: 198). Güney-kuzey, doğu-batı enerji ve ulaştırma hatlarının kesiştiği güzergahta bulunması ve Hazar denizinin enerji kaynaklarına sahip olmasıyla stratejik ve jeopolitik açıdan oldukça önemli olan bölge, Sovyetlerin dağılmasının ardından Orta Asya alt kompleksi gibi bölge ülkelerinin yanı sıra, bölge dışı güçlerin de mücadele alanı haline gelmiştir (Cabbarlı, 2017: 53). Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgeye yakın ülkelerin yanı sıra ABD ve AB ülkelerinin de bölgede etkili olması, bölge ülkeleri arasında rekabete ve kamplaşmalara yol açmıştır. Bunun en belirgin örneği, 2008 yılında Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan savaşa kadar bölge ülkelerinin, bir taraftan ABD-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan olacak şekilde, diğer taraftan da Rusya-

Ermenistan-İran olacak şekilde iki bloka ayrılmasında görülmüştür. Bu kutuplaşma ortamı doğal olarak bölgede istikrarsızlık, güvensizlik ve ciddi güvenlik sorunlarının kaynağını oluşturmuştur (Çıtak, 2016: 124-125).

Bugün donmuş halde bekleyen farklı sorunları bulunan Güney Kafkasya bölgesinin de (Çıtak, 2016: 119) önemli sorunları arasında demokrasi sorunu, ekonomik sorunlar, etnik çatışmalar, güvenlik ve işbirliği konusu ile bölgedeki küresel rekabet sayılabilir (Elma, 2009: 200). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra önemli güvenlik sorunları yaşayan bölgenin en önemli güvenlik sorunları arasında ise Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'da, Abhazya ve Güney Osetya arasında yaşanan etnik çatışmalar, yine Gürcistan'da bulunan Ahıska Türkleri ile Azeri Türkleri'nin sorunları, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya arasında yaşanan Hazar'ın statüsü ve paylaşımı sorunu ve petrol boru hatlarının güvenliği sorunu gibi sorunlar yer almaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 423).

Rusya, ABD ve AB, kendi çıkarları doğrultusunda bölgede güvenlik sistemi kuran ülkeler olmuşlardır. Bu kapsamda Rusya, Ermenistan ile ilişkilerini en üst seviyeye çıkararak bölgenin kontrolünü elinde tutmayı amaçlarken, ABD Hazar enerji kaynaklarının kontrolünü ele geçirdikten sonra askeri ve siyasi olarak bölgeye yerleşmeyi, Türkiye ilk zamanlarda "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" sözünü öne çıkararak bölgede etkili olmayı, İran ise Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinde siyasi, dini ekonomik olarak etkili olmayı amaçlamıştır. Bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan, NATO ile bütünleşmeye çalışırken, Ermenistan ise Rusya'nın öncülüğünde kurulan BDT ile bütünleşme çabası içerisinde olmuştur. Ermenistan aynı zamanda NATO ile ilişkilerini de geliştirmeye çalışmıştır (Cabbarlı, 2017: 55-57). Bölge ülkelerinden Azerbaycan, ülkede baskın olan Türk kültüründen dolayı kendini Türkiye'ye yakın hissetmekle beraber ülkede göz ardı edilemeyecek ölçüde Şii nüfusun varlığı da İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin ülkedeki etkisinden rahatsız olan İran aynı zamanda Azerbaycan'ın bağımsızlığından da rahatsız olmaktadır. Sınırında güçlü bir Azerbaycan devleti görmek istemeyen İran, 1992'de Ermenistan ile Azerbaycan arasında Karabağ yüzünden çıkan çatışmada Ermenistan'ı desteklemiştir (Arı, 1996: 13-14).

Güney Kafkasya bölgesinin güvenlik anlayışı, bölge dışı devletlerden kaynaklı tehdit algılamalarından ziyade bölge ülkelerinin birbirlerine karşı olan güvensizlik duygularından kaynaklı tehdit algılamalarına dayanmaktadır. Bu kapsamda 1915 olaylarına dayanarak Türkiye’den duyduğu güvenlik endişelerini bahane eden Ermenistan, bölgeye yönelik revizyonist politikasını gizli tutmaya çalışırken, Rusya’nın, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalinde Ermenistan’a siyasi ve askeri yönden destek olması Azerbaycan ve Gürcistan’ın, Rusya ve Ermenistan’ı bölgesel güvenliği ve siyasi istikrarı tehdit eden devletler olarak görmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede, Dağlık Karabağ dışında Azerbaycan topraklarının %20’sini işgal eden, Gürcistan’dan da toprak talebinde bulunan (Elma, 2009: 202), bununla birlikte Gürcistan’ın Cevaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini destekleyerek istikrarın bozulmasına yol açan ve Türkiye’yi sözde Ermeni soykırımıyla suçlayarak toprak ve tazminat talep eden Ermenistan, bölgesel güvenliğin sağlanmasında en önemli engel olan ülke olarak görülmüştür (Cabbarlı, 2017: 57).

a. Sınır Sorunları

Sovyet sonrası Orta Asya ve Kafkasya’da ortaya çıkan sınır sorunlarının nedeni, Moskova’nın 1920’li yıllarda çizmiş olduğu yapay sınırlardan kaynaklanmaktadır. Sovyet sisteminin önünde sonunda çökeceğinin ve Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin de bağımsızlığını elde edeceklerinin farkında olan yöneticiler, bu ülkelerin bağımsızlıklarını geciktirmek ve birleşmelerini önlemek için ülkeler arasındaki sınırların çizimini, bu ülkelerin ileride ihtilafa düşecekleri şekilde düzenlemişlerdir. Her cumhuriyete farklı etnik gruplar dahil edilerek coğrafi gerçeklikler göz ardı edilmiş ve bu ülkelerin merkeze bağımlılığının sürekli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Böylece bölge ülkeleri, içinden çıkamadıkları sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır (Suyundikov, 2020).

Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandıkları 1991 yılından itibaren bölgede yaşanan birtakım gelişmeler, bölge ülkeleri arasında sınır sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, terör saldırıları karşısında Özbekistan’ın ihtilafı olan sınırlara patlayıcı mayın yerleştirmesi, ülke vatandaşlarının ülkeler arası serbest dolaşımına sınırlamalar getirmesi ve sınır anlaşması olmaksızın tek taraflı olarak sınır önlemleri

alması, diğer bölge ülkelerinin sınırların belirlenmesi konusunda görüşmeler gerçekleştirmelerine neden olmuştur (Suyundikov, 2020). Sınırlar konusunda gerçekleştirilen müzakere süreçlerine rağmen ülkeler arasında yaşanan bir takım gelişmeler bölge ülkelerinin birbirlerine karşı olan güven duygularını zedelemiştir. Örneğin, Özbekistan ve Kazakistan arasında 1946 yılında yapılan kira sözleşmesinin 1992 yılında sona ermesine rağmen Özbekistan'ın kiraladığı toprakları Kazakistan'a iade etmeyi kabul etmemesi, iki ülke ilişkilerinde güvensizliğe yol açmış, her iki ülke de söz konusu topraklar üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. 2000 yılında Özbekistan'ın bu ihtilaflı olan bölgede bulunan Sariagaş ilçesine bağlı Bagıs köyünde tek taraflı olarak sınır belirleme girişiminde bulunması, iki ülke ilişkilerindeki gerginliği daha da tırmandırmış olsa da 2001 yılında Kazak-Özbek sınırının %96'lık kısmında anlaşmaya varılmıştır. Ancak kalan %4'lük kesim üzerinde sınır belirleme işleminin yapılmamasından dolayı Bagıs köyü, ihtilaflı bölge olmanın ortaya çıkardığı sorunların sona ermesi amacıyla 2002 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Yaklaşık sekiz ay sonra da yapılan bir anlaşma ile iki ülke arasındaki sorunlar çözüme kavuşmuştur. Aynı yıl hem Kazakistan ile Kırgızistan, hem de Kazakistan ile Türkmenistan arasındaki sınır sorunları da yapılan anlaşmalar yoluyla çözülmüştür (Arı, 2008: 3).

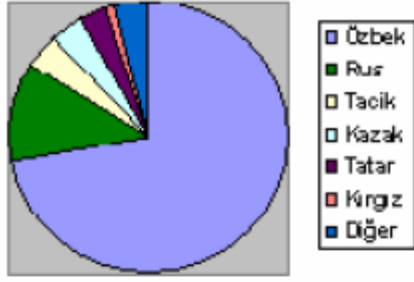
Bölgenin en önemli sınır sorunu Fergana Vadisi yüzünden Özbekistan Tacikistan, ve Kırgızistan arasında yaşanmaktadır (Çelik, 2012: 30). Fergana Vadisi'nin tamamı Özbekistan'a ait iken bu alan şimdi Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür (Rollan, 2004: 7). Bu bağlamda nüfusunun yaklaşık %70'ini Özbeklerin oluşturduğu Tacikistan'ın Leninabad şehri ile Kırgızistan'ın Osh şehri, Fergana Vadisi'ni başka bir devletle paylaşmak istemeyen Özbekistan ile aralarında sınır ve etnik sorunlara neden olurken, aynı şekilde nüfusunun büyük çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu Türkmenistan'ın Taşhavuz şehri ile Kazakistan'ın Şimkent şehirleri de bu ülkelerin Özbekistan ile olan ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır (Arı, 1996: 18). Sınır sorunları zamanla etnik temelli sorunların da yaşanmasına neden olmaktadır.

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

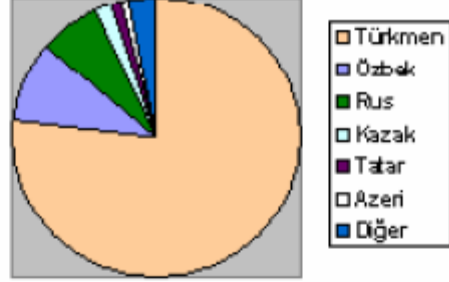
Hemen hemen 60.5 milyon kişinin, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan vatandaşı olarak dağıldığı Orta Asya, her ne kadar bu gün homojen toplumlar olarak kabul edilmiş olsa da esasında çok farklı etnik ve dini kimlikleri bünyesinde barındırmakta olan bir bölgedir (Dedeoğlu, 2008: 47). Bölge ülkelerinden birinde çoğunluk durumunda bulunan bir grup, diğer komşu bölge ülkelerinde azınlık durumunda bulunmaktadır. Örnek olarak Özbekistan’da Türkmen, Tacik ve Kazaklar önemli bir çoğunluğa sahip iken Türkmenistan ve Kazakistan’da da Özbekler önemli bir çoğunluğa sahip bulunmaktadır. Özbekler, komşularında en fazla azınlık nüfusa sahip millet olmakla birlikte Tatarlar, Uygurlar, Karakalpaklar gibi bölge halkları ile Ukrayna ve Rus kökenli bölge dışı halkların da tüm bölge ülkelerindeki varlığından söz etmek gerekmektedir (Dedeoğlu, 2008: 48). Bu karmaşık etnik yapı, bölgenin en zayıf noktasını oluşturmaktadır (Kara, 2006: 103). Mevcut olan bu etnik çeşitliliğin sonucunda her ülkede çoğunlukta olan etnik grup, diğer gruplar üzerinde baskı kurarak kendi kültürünü yaşatmaya çalışmaktadır. Örneğin, Kazakistan’da çoğunlukta bulunan Kazaklar, diğer gruplar üzerinde baskı kurarak Kazak kültürünü egemen kılmaya çalışırken aynı durum Özbekistan’da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Özbekler ile ülkede yaşayan diğer topluluklar arasındaki ilişkilerde de söz konusudur. Bu durum doğal olarak bölge ülkelerindeki etnik gruplar arasındaki ilişkilerde gerilime yol açmakta ve bu gergin ortam çatışmaya davetiye çıkarmaktadır (Arı, 1996: 3).

Sovyetler, Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları ve Almanlar gibi farklı etnik grupları çeşitli nedenlerle bölgeye göç ettirerek, göçmenlerle yerli halk arasında etnik kökenli sorunların ortaya çıkmasına dolayısıyla bölgenin etnik bakımdan daha da bölünmesine yol açmıştır. Bölge ülkelerindeki söz konusu bu etnik çeşitlilik, anlaşılacağı üzere tesadüfi bir şekilde oluşmamış, Sovyetler tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulmuş olup düzgün bir ulusal bilinç oluşturulmadığı sürece de bölge çatışma potansiyelini her an bünyesinde taşımaya devam edecektir (Suyundikov, 2020). Dolayısıyla bölgedeki cumhuriyetler de gerçek etnik birer devletten çok siyasi esaslara dayalı olarak “böl-yönet” politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan yapılardır (Erol, 2004: 86).

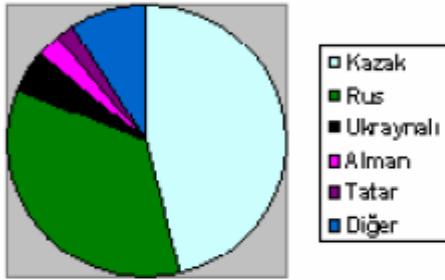
ÖZBEKİSTAN

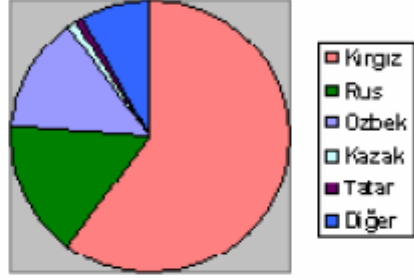
TÜRKMENİSTAN

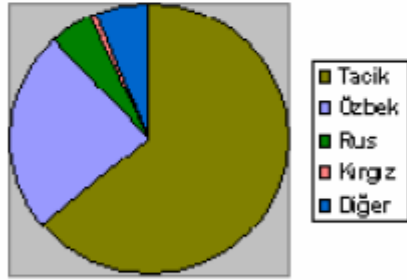
KAZAKİSTAN

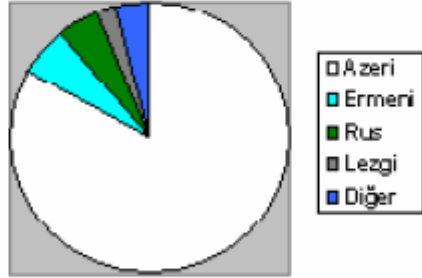
KIRGIZİSTAN

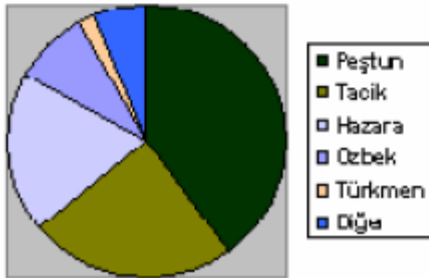
TACİKİSTAN

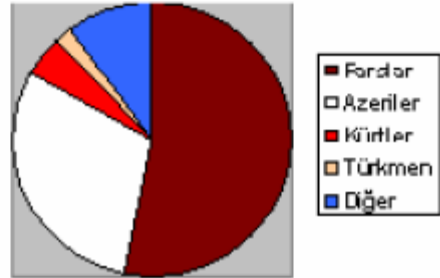
AZERBAYCAN

AFGANİSTAN

İRAN

Kaynak: Kara, 2006: 108

Şekil 3.6. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Olarak Dağılımı

Az olan nüfusuna karşılık verimli toprakları, uygun iklim koşulları ve zengin doğal kaynaklarıyla bölge ülkeleri içerisinde en iyi konumda bulunan Kazakistan, bu avantajlarına rağmen Rusya'ya en bağımlı ülke olmakla birlikte etnik açıdan da bölge ülkeleri arasında en fazla bölünmüşlüğü bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki ülkedeki Kazaklar neredeyse azınlık durumuna düşmüşlerdir (Arı, 1996: 8).

Nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu Türkmenistan'da ise diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Ruslar, Özbekler ve Kazaklar gibi farklı etnik gruplar bulunmasına rağmen bu gruplar arasında dengenin sağlanmasından dolayı burada herhangi bir etnik çatışma yaşanması ihtimali zayıftır (Arı, 2008: 5).

Orta Asya'da yaşanan en şiddetli çatışma, Tacikistan'da Neo-Komünist, İslamcı ve Demokratik partiler ile farklı etnik gruplar arasında yaşanmıştır (Buzan ve Waeber, 2003: 425). 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş sonrasında milli bütünlüğü korumaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Bununla birlikte 2000'li yıllarda ülkedeki Taciklerin oranında önemli bir artış olurken diğer etnik grupların nüfusunda meydana gelen azalma, ülkede önceki yıllara kıyasla biraz daha türdeş bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Kırgızistan'da ise Kırgız nüfusunun artmasının yanı sıra, ülkedeki Özbeklerin nüfusunda da bir artış yaşanmış (Arı, 2008: 6), özellikle Celalabad bölgesinde yoğun olan Özbekler Rusça ve Kırgızca'nın yanı sıra, Özbekçe'nin de resmi dil olması ve haklarının genişletilmesi konusundaki taleplerini protesto gösterileriyle dile getirmiştir. Bu durum ülkedeki diğer etnik gruplar arasında da anlaşmazlık doğması tehlikesini artırmakta (Khamidov, 2006), dolayısıyla ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemektedir (Arı, 2008: 6).

Kafkasya'da bulunmasından dolayı Kafkas ülkeleri arasında kabul edilen İslam ülkelerinden bir diğeri olan Azerbaycan ise (Arı, 1996: 4), etnik açıdan çatışmaya oldukça yatkın bir bölgede bulunmaktadır. Nitekim sadece Kafkasya'da 70'den fazla dil grubunun bulunduğu ve Çeçen-Rus, Ost-İnguş, Nogay-Kumuk, Karaçay-Çerkez, Kabardey-Balkar, Yukarı Karabağ, Azerbaycan-Dağıstan, Gürcü-Çeçen sorunlarının çatışmaya dönüşme ihtimalleri düşünüldüğünde, bölgenin ne kadar çatışma eğilimli karaktere sahip olduğu görülecektir. Etnik milliyetçiliğin iktidarı paylaşma ve bağımsızlık talepleri, sınırları etkileyebilecek nitelikler taşımaktadır (Dedeoğlu, 2008: 16). Bu bakımdan Azerbaycan

nüfusunun dörtte üçünü Azeriler oluşturmakla beraber bu ülke de diğer Orta Asya ülkeleri gibi heterojen bir etnik yapıya sahiptir. Azeriler dışında ülkede Ruslar, Ermeniler, Lezgiler, Avarlar, Yahudiler, Tatarlar, Ukraynalılar, Gürcüler ve daha birçok farklı etnik kimliğe sahip azınlıklar bulunmaktadır. Ülkenin Nahçıvan bölgesinin neredeyse tamamını Azeri Türkler oluştururken, Dağlık Karabağ bölgesi nüfusunun ise yaklaşık %80'ini Ermeniler oluşturmakta olup en büyük etnik çatışma da Azeriler ile Ermeni nüfus arasında bu bölgede yaşanmaktadır (Arı, 1996: 5).

Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ'da, Ermenistan'a bağlanmak isteyen Ermenilerin, 1987 yılının sonlarından itibaren başlayan ayrılıkçı hareketleri, 1991-1994 yılları arasında savaşa dönüşmüş, daha sonra da çatışma hali olarak devam etmiştir. Sovyet coğrafyasında yaşanan en önemli sorun olan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik başta AGİT Minsk Grubu olmak üzere oluşturulan çok sayıda girişime rağmen bir anlaşma sağlanamadığı gibi (Çıtak, 2016: 125), sorun bölgesel bir sorun olmaktan öte uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Cabbbarlı, 2017: 52). Rusya, Ermeni-Azeri çatışmasında her iki tarafı da destekleyerek hem savaşın uzamasını sağlamış hem de bu ülkelere yönelik silah satışını artırarak ülkelerin kendine olan bağımlılığını artırmaya çalışmıştır (Arı, 1996: 15).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Etnik ve zenginlik durumlarının yanı sıra, otoriter rejimlerle yönetilmeleri de Orta Asya bölgesi ülkelerinin bir diğer ortak özelliğini oluşturmaktadır (Dedeoğlu, 2008: 48). Adil olmayan seçimlerle, kontrol altında tutulan basın grubuyla, İslamcılar başta olmak üzere muhalif seslere karşı alınan sert tedbirlerle, Orta Asya'da siyaset demokratik olmamakla birlikte giderek kişiselleşen bir yapıya dönüşmüştür (Buzan ve Waever, 2003: 404). Aslında Orta Asya ve Kafkasya bölge ülkelerinin liderleri, SSCB dağıldıktan sonra ülkelerini demokrasinin gereği olan adil seçim, serbest piyasa ekonomisi, insan hakları ve laiklik gibi ilkelere bağlı olarak yöneteceklerini dile getirmişlerdir. Ancak otoritelerini kurup sağlamlaştırdıktan sonra söylediklerinin tersine baskıcı yönetimi benimsemişlerdir (Erol 2004: 106). Tüm ülkelerde ortaya çıkmış olan radikal örgütlerin yönetimle çatışma içerisinde olmaları, yönetimlerin daha baskıcı politikalara yönelmelerine, dolayısıyla daha fazla otoriterleşmelerine neden olmaktadır (Dedeoğlu, 2008: 48). Aslında baskıcı

yönetimler anti-demokratik uygulamalarını, radikal İslamcı hareketleri bahane ederek meşrulaştırmaya çalışmışlardır (Buzan ve Waever, 2003: 425). Bunun sonucunda da ülkelerde siyasal ve ekonomik sorunlar daha da artmakta, bu da toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Erol, 2004: 106). Bununla birlikte otoriter yönetimlerin ülkede muhalif seslerin çıkmasını engellemesi, radikal nitelik taşımayan bu grupların da zamanla radikalleşmesine neden olmaktadır (Tüysüzöğlu, 2019: 251).

d. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

“İslami Fundemantalizm”, hem mevcut siyasi otoriteler, hem Batı, hem de Rusya açısından bölgedeki en önemli tehdit kaynağı olarak görülmektedir. Bölge ülkeleri İslam’ı bir taraftan kültürel unsurun bir parçası ve birleştirici ve bütünleştirici bir unsur olarak görürken diğer taraftan da Sovyet Rusya’nın baskısı veya başka nedenlerle insanların İslami radikalizme kaymasını, siyasi iktidarları için bir tehdit olarak görmektedirler. Bu nedenle seküler yapının korunmasını amaçlayan ülke yöneticileri bir yandan İslami kültürün yaşanmasını teşvik ederken diğer yandan da bir İslam devleti kurmayı amaçlayan siyasi partilerin oluşumuna engel olmaktadır (Arı, 1996: 5-6).

İşsizlik, kötü yaşam koşulları, zayıf devlet yapısı, devletin sorun çözme yeteneğinin zayıflığı ve dini liderlerle siyasetçilerin, dini, güç mücadelelerinde kullanmaları gibi etkenler, bölgede dinin siyasallaşmasına ve radikal örgütlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Suyundikov, 2020). Bu bağlamda Orta Asya’da aktif olan üç radikal örgüt mevcut olup bunlar, Hizb-ul Tahrir Örgütü (HuT), ÖİH ve Birleşik Tacik Muhalefeti’dir. Baştaki yöneticileri devirerek İslami bir devlet kurmayı amaçlayan bu örgütlerin üçü de Afganistan ve Taliban’dan silah, eğitim ve sığınma konularında yardım alırken, değişen hava şartlarına göre farklı ülkelerde faaliyetlerine devam etmektedirler (Erol, 2004: 97). Bu örgütlerden en önemlisi olan ve 1950 yılında doğan HuT örgütü, amaçlarına ulaşmada şiddete başvurmayacağını açıklamasıyla ilgi görmüştür (Khamidov, 2003: IV). 1999’da kurulan ÖİH ise Tacikistan iç savaşında Birleşik Tacik Muhalefeti’nin yanında savaşmış, 1999 ve 2000 yıllarında da hem Özbekistan hem de Kırgızistan’da eylemlerde bulunmuştur (Khamidov, 2003: 1-6). Tacik muhalefet hareketi ve Taliban ile bağlantılı olan örgüt Afganistan’dan askeri ve doktriner eğitim almıştır (Sönmez, 2013: 321). 2004 yılında

Özbekistan’da gerçekleştirdiği bombalı eylemlerle sesini duyuran ÖİH, bu dönemde etkisini genişleterek çok sayıda taraftar kazanmış ve Orta Asya İslami Hareketi adı ile yeni bir örgüt daha kurulmuştur (Arı, 2008: 10).

Bölge ülkeleri özellikle Özbekistan yönetimi, ÖİH’nin eylemlerini sert tedbirler olarak bastırmaya çalışırken 11 Eylül’den sonra terörle mücadelede hem Batıdan hem de Rusya’dan almış oldukları destekle sadece radikal örgütlerle değil tüm muhalif güçlerle mücadele etmeye başlamışlardır (Arı, 2008: 10).

e. Su Sorunu

Orta Asya ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden bir başka sorun olan su sorunu özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanmıştır (Arı, 2008: 6). Sovyet ülkelerinden hiçbirisi herhangi bir ürünün üretim aşamalarının tümüne tek başına sahip değildir. Bu durum su konusunda da böyledir (Suyundikov, 2020). Bu da ister istemez su konusunda bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıkların doğmasına yol açmaktadır.

Sir Derya (Seyhun), Amu Derya (Ceyhun), Çu ve Talas nehirleri, bölgenin su kaynaklarını oluştururken (Arı, 2008: 7), bölgenin en önemli iki nehri olan Sir Derya ve Amu Derya, stratejik açıdan hayati öneme sahip olan iki nehirdir (Suyundikov, 2020). Nitekim her iki nehir de kaynaktan denize dökülene kadar farklı ülkelere geçmekte olduğundan dolayı doğal olarak ülkeler arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır (Arı, 2008: 7). Bu kapsamda Sir Derya nehri, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan’dan geçerek; kolları Orta Asya ile Afganistan arasındaki sınırın bir parçasını oluşturan Amu Derya nehri ise Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan geçerek Aral denizine akmaktadır (ICG, 2002:1).

Tarım sektörleri ve giderek artan nüfusları ile aşağı kıyıdaş ülkeler (Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan) daha fazla suya ihtiyaç duyarken, ekonomik olarak zayıf olan yukarı kıyıdaş ülkeler (Kırgızistan ve Tacikistan) ise kaynaklar üzerindeki kontrolünü daha fazla artırmak istemektedir (ICG, 2002: 1).

Orta Asya’da su konusundaki sorun, bölgede uygulanabilecek bir uluslararası su rejiminin bulunmamasından dolayı (Arı, 2008: 7) bölge ülkelerinin baraj ve sulama

sistemlerinin bağımsızlıktan sonra anlaşmazlığa düşmeden nasıl işletileceği üzerine olmuştur. Zira bağımsızlıktan sonra her ülke için ulusal çıkarları öncelikli hale gelmiştir (Suyundikov, 2020). Çıkarlarına uygun politikalar izlemelerinden dolayı da ortak bir noktada birleşememişlerdir (Arı, 2008: 7).

Sovyetler Birliği döneminde yukarı kıyıdaş ülkeler depolamış oldukları suyu sulama dönemlerinde aşağı kıyıdaş ülkelere verirken bunun karşılığında aşağı kıyıdaş ülkeler ise yukarı kıyıdaş ülkelerin kömür, elektrik ve diğer enerji ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Ancak bağımsızlıktan sonra aşağı kıyıdaş ülkelerin enerji fiyatlarını dünya fiyatları üzerinden satmasından dolayı enerji ihtiyacını yeterince karşılayamayan Kırgızistan'ın, enerji ihtiyacını sudan elektrik üreterek karşılamaya başlamasıyla aşağı kıyıdaş ülkelere giden sulara azalma olmuş ve böylece su sorunu ortaya çıkmıştır. Ülkeler arasında yapılan birçok sözleşmeye rağmen tarafların sürekli olarak birbirini sözleşmeyi ihlal etmekle suçlamaları, sorunun çözülmediğini göstermektedir (Arı, 2008: 8). Kırgızistan ve Tacikistan, bölgede siyasi ve ekonomik üstünlüğü elde edebilmek için suyu komşu ülkelere karşı ellerinde bir koz olarak kullanmaktadırlar. Bölgede en fazla su kaynaklarına sahip olan Tacikistan, kendi topraklarından akan su kaynaklarının tek sahibi olduğunu ileri sürmekte ve Özbekistan'ın kullandığı su karşılığında ücret talep etmektedir. Özbekistan ise Tacikistan'ı, suya sanayi atıkları, ilaç, gübre gibi zehirli tarımsal ilaçlar ve kanalizasyon karıştırarak, Özbekistan'da hastalığa sebebiyet vermekle suçlamaktadır (Erol, 2004: 92).

f. Hazar'ın Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı Sorunu

1991 yılına kadar İran ile SSCB arasında bölünen Hazar, Sovyetler'in dağılmasıyla Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen yeni bir coğrafi konuma sahip olmuştur. Zengin hidrokarbon yataklarıyla Hazar Denizi de bu yeni dönemde ortaya çıkan yeni çıkar alanı olarak başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra, ABD, AB, Çin ve Türkiye'nin de etkili olmaya çalıştığı bir bölge haline gelmiştir (Oğan, 2001: 143).

Hazarın paylaşımı ile ilgili olarak İran ile SSCB arasında 1921, 1940 ve 1970 yıllarında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda deniz dibindeki kaynakların

paylaşımı ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamakta olup, biyolojik kaynakların paylaşımı da iki ülke arasında yarı yarıya olarak belirlenmiştir (Erol, 2004: 101).

Fakat Soğuk Savaş döneminde kıta sahanlığında sadece SSCB petrol çıkarırken İran buna hiçbir şekilde itiraz etmediği gibi çıkarılan petrolden herhangi bir pay talebinde de bulunmamıştır. Bununla birlikte bu dönemde Hazar’da SSCB dışında hiçbir gücün bölgede askeri güç bulundurmasına izin verilmemiştir. Ancak SSCB’nin dağılmasının akabinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın da kıyıdaş devletlere dahil olmasıyla bu durum değişmiş olup, Hazar’ın statüsü ile ilgili tartışmalar gündeme gelmiştir (Erol, 2004: 101). Bağımsız Cumhuriyetler imzaladıkları Almatı Deklarasyonu ile kendilerinin SSCB’nin ortak mirasçısı olduklarını ilan etmişlerdir (Oğan, 2001: 152).

Hazar’ın statüsü ile ilgili olarak kıyıdaş ülkelerin girişimleriyle yapılan bir çok görüşmeye rağmen kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu görüşmeler sırasında Hazar’ın statüsüne ilişkin olarak üç yaklaşım ortaya çıkmış olup bunlardan ilki, Hazar’ın bazen sınır gölü, bazen de açık deniz olarak tanımlandığıdır (Oğan, 2001: 153). Sınır gölü yaklaşımı Hazar’ın, uluslararası kara sınırlarının ortay hatta kadar denize uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmesini ve kıyıdaş devletlerin kendi sektörlerindeki su yüzeyi, deniz ulaşımı, biyolojik kaynakların kullanımı ve deniz dibi üzerinde mutlak egemenliğe sahip olması gerektiğini savunurken, açık deniz yaklaşımı ise, 12 millik kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar ekonomik bölgelerin belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Erol, 2004: 102).

Hazar’ın statüsü ile ilgili ortaya atılan ikinci görüş ise Hazar’ın kıyı ülkelerine bağlı bölümlerinin eşit bir şekilde bölüşülmesi gerektiğini savunmaktadır (Oğan, 2001: 153).

Konuya dair ortaya atılan üçüncü görüş ise İran tarafından ortaya atılmış olup, Hazar’ın beş eşit parçaya bölünmesi gerektiğini savunan “ortak sahiplik” yaklaşımıdır. Ancak bu görüş, diğer ülkeler tarafından sıcak karşılanmamıştır (Oğan, 2001: 154).

İlk başlarda ikinci görüşün uygulanmasından yana tavır takınan Türkmenistan daha sonra karar değiştirerek, 1998 yılında Azerbaycan ile aralarındaki sınırın, daha önce bahsedilen birinci görüşün dayandığı ortay hat yaklaşımına dayalı olarak belirlenmesini

kabul etmiş ancak iki ülke sınırın nasıl belirleneceği hususunda bir anlaşmaya varamamışlardır (Erol, 2004: 102). İki ülke arasındaki ilişkiler, Azeri/Hazar ve Çırag/Osman yatakları üzerinde hak iddiasında bulunan Türkmenistan'ın özellikle Azerbaycan'ın kendi milli sektörleri içerisinde kabul ettiği Kepez yatağı üzerinde de hak iddia edip, bu yatağa Serdar adını vererek işleme açmak istemesi ile gerginleşmiştir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık bununla da yetinmemiş, Türkmen gazını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak olan Trans Hazar doğal gaz boru hattının paylaşımı da iki taraf arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Nitekim Azerbaycan'da da doğal gaz bulunması üzerine Azerbaycan'ın Trans Hazar hattının bir kısmının kendi gazına ayrılması yönündeki talebinin Türkmenistan tarafından reddedilmesi üzerine Trans Hazar doğal gaz boru hattı projesi iptal edilmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan'ın, kendi gazını doğrudan Türkiye'ye satmak için girişimde bulunması, iki ülke ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açmıştır (Erol, 2004: 102).

g. Silahlanma Sorunu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan yeni cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte gündeme gelen Hazar'ın statüsü ve paylaşımı sorununun çözümüne yönelik yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine askeri yöntemler devreye girmiş ve bölgede silahlanma faaliyetleri başlamıştır. Bu faaliyetler, özellikle İran'ın askeri güçlerinin Azeri gemilerini taciz etmesiyle hız kazanmıştır. Bu bağlamda beş kıyıdaş ülkenin tamamı, Hazar'daki petrol ve doğal gaz yataklarının olası bir komşu ülke tarafından taciz edilme riskine karşı bölgede askeri güçlerini artırma faaliyetlerine girişmişlerdir (Oğan, 2001: 179-182). Hazar sorununun dışında Dağlık Karabağ sorununun da çözüme kavuşturulamaması, Azerbaycan ve Ermenistan'ı askeri güçlerini artırmaya sevk etmiştir. Özellikle Rusya, ABD ve AB'den ciddi anlamda baskı görmeyen, hatta bu süreçte, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmasını istemeyen Rusya'dan askeri destek sağlayan Ermenistan'ın, işgal politikasına devam etmek için sürekli olarak silahlanması ve uyguladığı güvenlik politikaları, bölge güvenliğini ciddi boyutlarda tehdit etmektedir (Cabbarlı, 2017: 59-61).

3.1.5. Batı Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

1960’larda bağımsızlıklarına kavuşan Afrika ülkeleri, bir taraftan sömürge yönetiminden miras kalan sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşurken, diğer taraftan da sivil çatışmalara sahne olmuştur (Çetinkaya, 2019: 8).

Afrika, zengin doğal kaynakları ve önemli stratejik konumu ile 1990’lardan beri bölgede en büyük paya sahip olmak için çabalayan ABD, AB ve Çin başta olmak üzere küresel güçlerin rekabet alanı haline gelmiştir. Hem güneyde hem de kuzeyde topraklara sahip olan kıtanın stratejik önemi, Ümit Burnu, Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı ve Aden Körfezi gibi önemli bağlantı ve kontrol noktalarına sahip olup coğrafi konum itibariyle Avrupa’nın güneyinde ve petrol zengini Körfez ülkelerinin yakınında bulunmasından kaynaklanmaktadır (Doğan, 2016: 2-3).

Afrika’nın en temel sorunları, doğal kaynakların sömürüsü, köle ticareti, salgın hastalıklar ve etnik çatışmalar (Gürkan, 2014: 469) ile bağımsızlık sonrası ortaya çıkan iç savaşlardır (Çakan, 2012: 34). Sömürge sonrası dönemde otoriter rejimlerle yönetilen kıta ülkeleri, Soğuk Savaş döneminden sonra ekonomik açıdan zayıf, siyasi olarak parçalanmış, silahların kolayca yayıldığı zayıf devletler haline gelmişlerdir. Oluşan siyasi boşluklardan yararlanarak ortaya çıkan örgütlenmeler zamanla radikalleşmiş ve taleplerini terör eylemleri gerçekleştirerek dile getirmeye başlamışlardır. Özellikle 2001 yılından sonra yoğun olarak ortaya çıkan terör örgütleri, Nijerya, Somali, Uganda ve Sudan başta olmak üzere bölgenin diğer ülkelerinde de etkili olmuşlardır (Çetinkaya, 2019: 8-9).

1960’larda bağımsızlığını kazanmalarına rağmen, “sözde yardımlar” ve dış borçlanma yolu ile Afrika ülkelerinin hem ekonomik hem de kültürel anlamda sömürgeci güçlere olan bağımlılığı hala devam etmektedir (Gürkan, 2014: 476-477). 1963 yılında, kıtayı sömürgeci güçlerden ve etnik çatışmalardan kurtarmak amacıyla kurulan Afrika Birliği Örgütü, 2002 yılında Afrika Birliği adı ile yeni bir kurumsal isim ve kimlik kazanmıştır (Sarr, 2009: 55). Afrika Birliği, Afrika’da barış ve güven ortamının sağlanması için önemli gayretler sarf etmektedir (Oba, 2009).

Doğu, Batı, Güney, Kuzey ve Orta olmak üzere beş alt komplekse ayrılan (Burvin, 2006: 127) Afrika’da bulunan toplam 55 ülkeden 27’si İİT’ye üye olan İslam ülkelerinden oluşmaktadır. Çalışmanın devamında bu alt bölgelerde bulunan İslam ülkelerinin güvenlik sorunları çerçevesinde adı geçen alt bölgelerin güvenlik sorunları ele alınacaktır.

Kaynak: <http://www.mapsofworld.com/africa/regions/northern-africa-map.html#> (Erişim Tarihi: 03/06/2020)

Şekil 3.7. Batı Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası

Toplam on altı ülkenin bulunduğu Batı Afrika BGK’sında İİT üyesi olan İslam ülkeleri, Nijerya, Nijer, Benin, Mali, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Senegal, Gine Bissau, Moritanya, Gambiya, Gine ve Sierra Leone’dır.

a. Sınır Sorunları

Ortadoğu, Güney Asya, Güney Doğu Asya ve Orta Asya bölgelerinde olduğu gibi etnik, dini, sosyal, siyasal ve ekonomik durumun göz ardı edilerek sömürgeci devletlerin çıkarları doğrultusunda oluşturulan yapay sınırlar bugün Afrika'nın da onlarca sınır sorunuyla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Bu yapay sınırlar ayrıca Afrika'da şiddet ve çatışmaların yaşanmasına yol açan temel etken olmuştur. Zira sömürgeci güçler Afrika'da yaşayanları kendi menfaatleri doğrultusunda yönetebilecekleri bir şekilde bölmüş ve ulus devlet inşa edebilmelerini imkansız hale getirmişlerdir. Bunun sonucunda milliyetçi unsurların ön plana çıktığı bölge ülkeleri, sömürgeci güçler karşısında ortak hareket etmekten imtina etmişler ve sömürgeci güçlere boyun eğmek zorunda kalmışlardır (Çınar, 2019: 280-283).

Batı Afrika BGK'sındaki sınır anlaşmazlıklarından bir tanesi, ikisi de tarım ülkesi olan Burkina Faso ile Mali'nin, önemli yer altı zenginliklerine sahip olan Agaşer Şeridi üzerinde hak iddia etmelerinden dolayı yaşanmış ve söz konusu anlaşmazlık 1985 yılında savaşa dönüşmüştür. Libya, Nijerya ve Fildişi Sahili'nin araya girmesi ile iki taraf arasında ateşkes imzalanmış, UAD'ın kararıyla ihtilafli bölge iki taraf arasında eşit şekilde bölünerek söz konusu anlaşmazlık sona ermiştir (Bayram, 2019: 750). Burkina Faso, ayrıca Nijer ile de sınır anlaşmazlığı yaşarken, bölgedeki bir diğer İslam ülkesi olan Nijerya'nın da Orta Afrika BGK'sında bulunan Kamerun ile sınır anlaşmazlığı bulunmaktadır (Çınar, 2019: 284).

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Bir etnik topluluklar mozaiği olan Afrika'da toplam 2000 civarında etnik topluluk yaşamaktadır (Topuz, 2020). Sömürge döneminde Batılı ülkelerin çizmiş olduğu sınırlarla da hem etnik parçalanmışlık hem de etnik çatışmalar daha da artmıştır (Çakan, 2012: 15). Sömürge sonrası dönemde Afrika'nın yaşamış olduğu etnik ve kimlik temelli sorunların temelinde sömürgeci güçlerin politikaları yatmaktadır. Zira sömürge öncesi kıtada çeşitli etnik grupları ve kabileleri bünyesinde barındıran devletler kurulmasına rağmen söz konusu farklılıklar arasındaki ilişkilerde çatışmanın aksine işbirliği hakimdi. Ancak coğrafi keşiflerle birlikte kıtanın tamamının sömürgeleştirilmesiyle kıtaya özgü kabile şeklindeki

örgütlenmeler de bozulmuştur. Dolayısıyla kabilelerin doğal yapılarındaki söz konusu bozulmalar ve sömürgeci güçlerin keyfi bir şekilde çizmiş oldukları yapay sınırlar, kıtayı günümüze kadar devam eden bir etnik çatışmanın içine sürüklemiştir (Çakan, 2012: 40).

Bu bağlamda, Batı Afrika BGK'sında en büyük ülke olan Nijerya (Çetinkaya, 2019: 9), 250'den fazla etnik grubu bünyesinde barındırmakla beraber (Akwanya, 2014: 10) ülkede Hausa, Yoruba ve Igbo'lar yoğun olarak yaşayan etnik gruplardır. 1963 yılında ülkedeki etnik ve dini farklılıkların bir arada yaşamasını sağlayacak olan federal bir sisteme geçilmiş ancak 1965 yılında yapılan milli seçimle ülkedeki etnik ve dini ayrışma körüklenmiştir. Ülkedeki ulusal birlikteliğin zayıflaması sonucu çoğunluğunu Güneydoğu Igboluların oluşturduğu bir grup askerin 1966 yılında düzenlemiş olduğu darbe ile ülkede askeri yönetime geçilmiş olup bu dönemde ülke etnik temelli isyanlarla sarsılmış ve iç karışıklıklara sahne olmuştur (Uchehara, 2008: 41-43). Dolayısıyla 1960 yılında bağımsız olmasına rağmen ülke, etnik ve dini farklılıkları bir araya getirmede başarılı olamamış ve 1970'li yıllara kadar iç savaşla boğuşmuştur (Çetinkaya, 2019: 9). Sonuç olarak ülkede iç savaş sırasında yaşanan çatışmalarda ortaya çıkan salgın hastalıklar ile açlık sonucu yaklaşık üç milyon Nijeryalı hayatını kaybetmiş olmakla birlikte ülkede çok fazla mal kaybı da yaşanmıştır. Ayrıca yaşanan iç savaş sonucu 3 milyondan fazla Igbo, mülteci durumuna düşmüştür (Falola ve Ihonvbere, 1985: 30).

1999 yılına girildiğinde ülkede hala devam eden etnik ve dini çatışmalar kanlı şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Özellikle ülkenin kuzeyinde bulunan, birçok etnik ve dini farklılıkları bünyesinde barındıran ve 1970'lerden beri çatışmaların yaşandığı Kaduna bölgesinde, Şeriat hukukunu yerleştirmek isteyen Müslümanlar ile buna karşı çıkan Hristiyanlar arasında çıkan şiddetli çatışmalar, 2001 yılında ülkenin diğer bölgelerine de sıçramıştır. Gelişmeler sonucunda din temelli bölünme içerisine giren ülkedeki söz konusu çatışmalar, ülkenin birleşmesini ve ulusal bir devlet olarak güçlenmesini engellemiştir (Uchehara, 2008: 47-56).

2002 yılında güzellik yarışmasının Nijerya'da yapılmasının protesto edilmesi üzerine Kaduna eyaletinde "This Day" adlı gazetede çalışan bir gazetecinin Hz. Muhammed'e hakaret içeren bir yazı yayınlamasıyla Müslümanlar ve Hristiyanlar olarak ikiye bölünen

şehirde tekrar başlayan çatışmalarda onlarca insan boğularak, yakılarak veya bıçaklanarak hayatını kaybetmiştir. Artan şiddet olayları üzerine gazetenin özür yazısı yayınlamasına rağmen şiddet sona ermemiştir. Zamanla bir din savaşı olmaktan çıkan olaylar sokaklara taşmış, dükkanlar yağmalanmaya başlamış, şehirde gençlerin çoğu elinde sopa, cam şişe, maket bıçağı veya silahlarla gezer hale gelmişlerdir (Uchehara, 2008: 71-73).

Yüzlerce insanın ölümüne ve birçok kişinin sakat kalmasına yol açan, binlerce insanı evsiz bırakan ve çoğu ailenin göç etmesine neden olan çatışmalar ülkede hem sosyal hem de ekonomik çöküntülere yol açmış, yaşanan travmayı üzerinden atamayan çoğu kadın ve çocuklardan oluşan insanlar ağır psikolojik sorunlarla baş başa kalmıştır (Uchehara, 2008: 77-79).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Etnik çeşitlilik, sınır sorunları, tarihsel anlaşmazlıklar gibi sorunlardan başka, bölge ülkelerinin yönetim şekilleri de bölgede yaşanan olayların arka planında yer alan etkenlerin başında gelmektedir. Bölge ülkelerindeki demokratik hakların kısıtlanması, yıllarca süren tek adam iktidarı, siyasete katılımın engellenmesi, baskıcı rejimler, otoriter yönetimler, sömürge düzeninden hemen sonra demokrasi kültürü birikmemiş olan bölge ülkelerinde toplumsal hareketleri tetiklemiştir (Akengin ve Gürçay, 2014: 19-22).

Batı Afrika'nın en büyük ülkesi olan Nijerya, bağımsızlığını kazandığı 1960 yılından beri demokrasi yolunda önemli mücadeleler vermiş ancak bağımsızlığından bu yana sık sık darbelerin gerçekleştiği ülkede demokratik girişimler engellenmiştir (Çetinkaya, 2019: 11).

İngiltere'nin sömürgesinde bulunan ve 1960'da bağımsızlığını kazandıktan sonra Balewa, Devlet Başkanı olarak ülkeyi altı yıl idare etmiştir. Balewa'nın iktidarı, 1966 yılında yapılan darbe ile sona ermiştir (Uchehara, 2008: 40). 1966 yılında yaptığı darbe ile iktidara gelen ve ülkeyi petrol patlamasının getirmiş olduğu zenginlikle dolu bir dönemde yönetmiş olan General Gawon hükümeti, yolsuzluklarla gündeme gelmiş ve 1975 yılında, Tuğgeneral Murtala tarafından yapılan bir darbe sonucu devrilmiştir (Ogbeidi, 2012: 7-8).

Bir bakıma kamu hizmeti yolsuzluğuna son verme girişimi olan Murtala'nın darbesi ile ülke yeni bir siyasi döneme geçmiştir. Murtala'nın 1976 yılında öldürülmesi ile

yönetimi devralan Korgeneral Obasanjo, 12 yıllık olağanüstü hal dönemini sona erdirmiş (Çetinkaya, 2019: 10), 1978 yılında siyasi partilerin önünü açmış ve 1979 yılında ülkede seçimler yapılmıştır (Uchehara, 2008: 44). Böylece Obasanjo, demokratikleşme yolunda ilk adımları atmıştır (Çetinkaya, 2019: 10). 1979 yılında gerçekleştirilen seçimlerle Obasanjo yönetimi ülke tarihinde bir ilke imza atarak yönetimi barışçıl bir şekilde sivillere devretmiş (Uchehara, 2008: 44) ve Shagari'nin iktidara gelmesi ile ülkede ikinci Cumhuriyet dönemi başlamıştır (Ogbeidi, 2012: 8). Shagari hükümeti döneminde ülkede ekonomik açıdan gelişme sağlanırken, etnik ve dini kaynaklı ayrılıkçı hareketler de görülmemiştir (Uchehara, 2008: 44). Ancak Shagari hükümeti döneminde ülkede yolsuzluk yeniden baş göstermiştir (Ogbeidi, 2012: 8). 1983 yılında yapılan seçimlerde Obasanjo tekrar iktidara gelmiş ancak Obasanjo'ya muhalif olan bazı bölgelerde başlayan protesto hareketleri bastırılmayınca (Uchehara, 2008: 44), gerçekleştirilen darbe sonucu ülke yeniden askeri yönetime geçmiştir. 1998 yılına kadar devam eden bu süreçte demokratikleşme yolunda atılan adımlar askıya alınmış, ülkede işsizlik ve toplumsal huzursuzluklar artmıştır. 1998 yılında askeri yönetimin başında bulunan Abacha'nın ölmesiyle ülkede demokratik söylemler yeniden gündeme gelmiştir. Bu süreçte ülkeye yeniden demokrasi getirmek isteyen Obasanjo, 1999 yılında devlet başkanı seçilerek sivil bir yönetim kurmuş ve yolsuzlukla mücadele etmiştir (Enweremadu, 2012: 1).

1960'larda bağımsızlığını kazanmış bir başka Batı Afrika ülkesi olan Burkina Faso'da liderlerin kişiliklerinin ülke yönetimine yansıdığı görülmektedir (Bayram, 2019: 755).

Burkina Faso'nun bağımsızlık sonrası ilk cumhurbaşkanı, yerli bir Afrikalı olmasına rağmen Fransız değerlerini benimsemiş olan Yameogo, Fransız sömürge yönetiminin etkisi altında kalarak ülkeyi yönetmiştir. Bütün muhalefet partilerini kapatarak ülkeyi tek parti devletine dönüştüren Yameogo rejimi, geniş kitleleri temsil etmekten uzak yarı jakobenist bir çizgi izlemiştir (Welz, 2013: 101). Yameogo iktidarına yönelik halkın yoğun gösterilerinin ardından "halktan gelen talepler" üzerine 1966 yılında darbe yapılarak Yameogo iktidarına son verilmiş ve Genelkurmay Başkanı Lamizana iktidara geçmiştir (Bayram, 2019: 745-746). 1974 yılında ülkenin Gorom-Gorom bölgesini etkileyen şiddetli

kuraklığın ülkede hem ekonomik hem de siyasi açıdan ciddi bir krize yol açması üzerine Lamizana, söz konusu krizi bahane ederek meclisi feshetmiş, anayasayı askıya almış ve National Pour la Renouveau Partisi dışındaki bütün partileri kapatmış, böylece tek parti iktidarını devam ettirmiştir. 1982 yılında yapılan bir darbe sonucu devrilen Lamizane iktidarının yerini alan Sankara iktidarı ile ülke siyasi tarihinin en ideolojik devrini yaşamıştır (Bayram, 2019: 746-748).

Öncelikle iç politikada fakirlikle mücadele yönünde adımların atıldığı bu dönemde, toprak reformu yapılmıştır. Bunun dışında, ülke çapında okur-yazarlık seviyesinin artırılması, çocuk hastalıklarına karşı aşı kampanyaları, kabinedeki kadın üye sayısının artırılması ve çok eşliliğin yasaklanması gibi toplumsal hayatı düzenleyen bir takım kurallar da getirilmiştir. Teknoloji ve sanayi alanında da yeni girişimlerde bulunan Sankara iktidarı döneminde bu girişimlere ilaveten, başta Sankara'nın kendisi olmak üzere tüm memurların maaşlarında indirimle gidilmesi ve diplomatların lüks makam araçlarının satılarak yerine daha ucuz araçların tahsis edilmesi halkta büyük kabul görmüştür. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanında muhalefeti saf dışı bırakan Sankara iktidarı da giderek otoriterleşmiştir. Sankara iktidarı da 1987 yılında, Sankara'nın en yakın arkadaşı olan Compaore öncülüğünde yapılan askeri müdahale sonucu Sankara'nın öldürülmesi ile sona ermiştir. Sankara'nın ardından iktidara geçen Compaore de ülkeyi baskıcı bir rejimle idare etmiştir (Bayram, 2019: 749-751).

Compaore iktidarının bölgesel sorunlarda arabulucu rolü üstlenmesi ülkenin büyük bir kesiminde takdirle karşılanmış olsa da, iktidara yönelik tepkileri ve protestoları engellemeye yetmemiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinin de etkisi ile şiddet düzeyi artan tepkiler sonucu Compaore iktidarı istifa etmek zorunda kalmıştır (Bayram, 2019: 754).

Bir diğer Batı Afrika ülkesi olan Benin'de de 1963-1972 yılları arasında darbe yapılmış veya darbe teşebbüslerinde bulunulmuş ve ülke kaosa sürüklenmiştir. Darbe sonrasında iktidara gelen Kerekou ise bir taraftan siyasi istikrarsızlığı ortadan kaldırmayı hedeflerken diğer taraftan da siyasi istikrarsızlığı artıran kabileci-bölgeci siyaseti, ülkenin resmi ideolojisi haline getirdiği Marksizm etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir (Bayram, 2019: 747).

Bölge ülkelerinden Sierra Leone’de ise 1991-2002 yılları arasında yaşanan ve uluslararası alana damgasını vuran iç savaşa diğer bölge ülkeleri de dahil olmuştur. Ülkenin sınırları 1884-1885’de toplanan Berlin Konferansı ve 1895 yılında imzalanan Fransız-İngiliz sınır anlaşması ile kesin şekilde çizilmiş ve İngiliz sömürmesine verilmiştir. Yönetimin halktan almış olduğu barınma vergisine karşı başlayan direniş, bağımsızlığa giden sürecin başlangıcı olmuştur. Arka arkaya yaşanan darbeler sonrasında 1992 yılına gelindiğinde ülke ekonomisi tam manasıyla çökmüş durumdaydı. Ekonominin yanı sıra ülkede siyasi, sosyal ve askeri açıdan da bir kriz durumu söz konusuydu (Demir, 2019: 41-60). Sierra Leone’deki iç savaşa dair BM temsilcisi Kamara’nın BM Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) Sierra Leone’nin elmas ihracatını yasaklamasının ardından söylediği sözler, iç savaşın nedeninin ekonomik kaynaklı olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Kamara, iç savaşın nedenini şu sözleri ile ortaya koymaktadır: “Biz her zaman şuna inandık ki, Sierra Leone’deki çatışma ideolojik, etnik yahut bölgesel farklılıklardan meydana gelmedi. Çatışmanın kökeni elmaslar, elmaslar ve elmaslardır” (Los Angeles Times, 2000). Zira taraflar arasındaki mücadeleler elmasların yoğun olduğu bölgelerde gerçekleşmiştir (Demir, 2019: 71).

d. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Soğuk Savaşın sona ermesi ile Afrika’da çatışmaların sona ereceği umut edilirken, sömürge döneminden kalma kötü sosyal ve ekonomik şartların yanı sıra, ülkelerde baş gösteren siyasi istikrarsızlık ve yolsuzluklar sonucunda ortaya çıkan radikal örgütlerin faaliyetleri, bölgedeki huzursuz ortamın devam etmesine neden olmuştur (Çetinkaya, 2019: 2). İşsizlik, eğitimsizlik ve zayıf aile yapıları, gençlerin radikal örgütlere katılımının yolunu açmış (Onuoha, 2014: 1) böylece eleman kazanmaları kolaylaşan radikal örgütler, etkisini genişletme fırsatı elde etmişlerdir.

Radikal örgütlenmeler en çok etnik ve dini karışıklığın yaşandığı ülke olan Nijerya’da ortaya çıkmıştır. Ülkede ortaya çıkan ilk dini örgütlenmelerin başında “Nijerya Hristiyan Cemiyeti (CAN)”, “Nasril İslam Cemaati (JNI)” ve “Müslüman Öğrenciler Topluluğu (MSS)” gelmekteydi (Uchehara, 2008: 62).

Özellikle etnik ve dini farklılıklardan kaynaklı hak arama iddialarıyla ortaya çıkan radikal örgütlerden en faal olanı, Nijerya’da kurulan Boko Haram örgütü olmuştur. Afrika kıtasının tüm bölgelerinde etkili olan Boko Haram örgütü, Soğuk Savaş sonrası dönemde radikalleşmiş ve 2015 yılında IŞİD’de bağlılığını bildirmiştir (Çetinkaya, 2019: 11).

11 Eylül saldırılarından sonra terör faaliyetlerine başlayan örgütün ilk kanlı eylemi, 2009 yılında bir örgüt üyesinin kasksız motor kullanmasından dolayı ceza alması ile başlayan olaylarda gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra taktik değiştiren örgüt, toplu saldırı ve eylemler, intihar saldırıları ve bombalı saldırılarla anılır olmuş, ayrıca kurbanlarını ve eylem alanlarını da genişletmiştir (Demirci, 2017: 203). Örgüt, ordu, polis, muhalif gruplar ve resmi yetkilileri de hedef aldığını açıklamış, bu kapsamda eylemlerini artırarak Hristiyan ve Müslüman ayırt etmeksizin sivillere yönelik kaçırma, rehine, bombalama ve intihar eylemlerini çoğaltmıştır. Çok çeşitli eylemler gerçekleştirmekle beraber özellikle okula giden kız çocuklarını kaçırmakla gündeme gelen örgüt, 2014 yılında Chibok’taki 250 kız çocuğunu kaçırma eylemi ile dikkatleri üzerine çekmiş ve bu tarihten sonra kaçırma eylemlerini sık sık tekrar etmiştir (Çetinkaya, 2019: 15-17).

İslami bir yönetimi benimseyen ve Batıya ait olan tüm değerleri, düşünce, inanç, yaşam tarzı vs. reddeden örgüt, bağımsızlıktan sonra ülkenin siyasi tarihinde de belirleyici rol oynamaya başlamıştır (Çetinkaya, 2019: 11). Nitekim 2011 seçimlerini kazanan Jonathan’ın 2015 yılında tekrar aday olacağını açıklaması üzerine Hristiyanları hedef alacağını bildiren Boko Haram örgütünün başlattığı ayaklanmaların ülkede yol açtığı terör ve yıkım, ülke güvenliğini büyük ölçüde tehdit etmiştir (Leach, 2016: 1).

İlk olarak Kuzey Nijerya’nın savunuculuğunu üstlenen misyonla ortaya çıkan örgüt zamanla Nijer’de de etkili olmuş, daha sonra etkinliğini genişleterek Çad ve Kamerun gibi Orta Afrika ülkelerine de yayılmaya başlamıştır. Bugün eylemleri ile uluslararası alanda da adını duyuran örgüt, uluslararası güvenliği tehdit eden ve terörle mücadele kurumlarının öncelik verdiği örgütler arasındaki yerini almıştır (Çetinkaya, 2019: 12).

3.1.6. Kuzey Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

Kaynak: <http://www.mapsofworld.com/africa/regions/northern-africa-map.html#> (Erişim Tarihi: 07/06/2020)

Şekil 3.8. Kuzey Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası

Toplam sekiz ülkenin bulunduğu Kuzey Afrika BGK'sında İİT üyesi olan İslam ülkeleri, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır ve Sudan'dır. Mısır, Süveyş Kanalı'na sahip olması nedeniyle aynı anda bir Ortadoğu-Akdeniz-Afrika ülkesi olarak stratejik öneme sahiptir (Güllü, 2015: 596). Ülke, coğrafi konum olarak Kuzey Afrika bölgesinde bulunsa da daha çok Ortadoğu ülkelerinin gündemleri ile birlikte anıldığı için Arap dünyasının bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kavas, 2011: 12).

Bölgenin en önemli güvenlik sorununu Sudan'da yaşanan ayrılıkçı hareketler oluşturmuştur. Bu kapsamda Güney Sudan ve Darfur'da etnik farklılıkların kışkırtılması sonucu yaşanan çatışmalar ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir.

a. Sınır Sorunları

Kuzey Afrika BGK'sındaki İslam ülkelerinden Sudan'ın komşu ülkelerle yaşadığı ve günümüzde de varlığını devam ettiren birçok sınır anlaşmazlığı bulunmaktadır. Bu anlaşmazlıklar, Güney Sudan ile Heglig anlaşmazlığı, Mısır ile Halayib Üçgeni Anlaşmazlığı, Kenya ve Etiyopya ile İlemi Üçgeni anlaşmazlığıdır (Çınar, 2019: 284).

Sudan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı ülkenin güney kesimi, 2011 yılında Güney Sudan olarak bağımsızlığını ilan ettikten sonra iki ülke arasında Heglig petrol sahası başta olmak üzere birçok sınır bölgesinde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Çınar, 2019: 291). Güney Sudan'ın, 1970'lerde petrolün keşfi ile Sudan'ı, illegal bir şekilde Heglig bölgesini ilhak etmekle suçlaması üzerine Heglig bölgesinde küçük çaplı olarak başlayan sınır çatışması zamanla diğer sınır bölgelerine de yayılarak güneydeki birçok yer Sudan uçakları tarafından bombalanmıştır (Sudan Tribune, 2020).

Sudan ile Mısır arasındaki Halayib Üçgeni üzerindeki anlaşmazlık ise bu iki ülke arasında bulunan bölgenin sınırının sömürge döneminde iki defa değiştirilmesi nedeniyle başlamıştır. Nitekim 1899 yılında belirlenen ilk sınıra göre bölge Mısır'ın kontrolüne bırakılmışken 1902 yılında yeniden düzenlenen sınır anlaşması ile bölge bu kez de Sudan'ın denetimine verilmiştir. Böyle bir durumda iki ülke de Halayib'de hak iddiasında bulunmaktadır (Üstün, 2019). 1958 yılında Sudan'da gerçekleştirilen genel seçimlerde Halayib bölgesinde de seçim sandıklarının kurulması, Mısır'ın bölgeye asker göndermesine neden olmuş, 1992 yılına kadar bölge iki ülkenin ortak yönetiminde idare edilmiştir. 1992'de Kanada şirketi ile anlaşılan Sudan'ın bölgede petrol arama çalışmalarına başlaması üzerine Mısır, bölgedeki askeri ve idari gücünü artırmıştır. 2000 yılında Sudan'ın bölgede bulunan askerlerini çekmesi ile bölgenin kontrolü Mısır'ın eline geçmiş ve bu yıldan sonra iki ülke arasındaki çatışmalar zaman zaman devam etmiştir (Tandoğan, 2018).

Güney Sudan ve Kenya'nın hak iddiasında bulundukları (Collins, 2005: 8) İlemi Üçgeni bölgesinde ise Turkana'lar, Didinga'lar, Topasa'lar, Nyangatom'lar ve Dassenetch'ler olarak adlandırılan farklı göçebe topluluklar yaşamakta olup (Çınar, 2019: 294) bölge üzerindeki anlaşmazlıktan dolayı 1990'larda Etiyopya'nın Dassenetch'leri

silahlandırması üzerine Kenya da Turkanalıları silahlandırmıştır. Bu gün de bölgede petrol yataklarının bulunması çözümü zorlaştırmaktadır (Collins, 2005: 7).

Sudan'ın yaşadığı sınır anlaşmazlıklarından bir tanesi de, Sudan'ın batısında yer alan ve Darfur'la sınır komşusu olan Çad ile Darfur nedeniyle ortaya çıkmıştır (Acar, 2010: 46). Coğrafi olarak Çad'a yakın olmasından dolayı Darfur'u Çad'a dahil etmek isteyen Çad ile Sudan arasında yaşanan mücadeleye Çad'ın düşmanı olan Libya'nın da müdahil olması ile birlikte Darfur iki ateş arasında kalmıştır (Doğan, 2019: 35).

Bölgedeki diğer İslam ülkelerinden Fas ile Cezayir arasında da yüzlerce yıl öncesine dayanan bir bölgesel rekabet mevcut olup, "Büyük Fas" idealini canlı tutan Fas'ın, Cezayir'e ait olan Beşar ve Tundouf vilayetleri üzerinde hak iddia etmesiyle, iki ülke arasında 1964-1965 yılları arasında Kum Savaşı yaşanmıştır (Bayram, 2020: 174). Bununla birlikte İspanya'nın sömürgesinden 1976 yılında kurtulan, doğal kaynak açısından dünya üzerinde önemli bir noktada bulunan Batı Sahra toprakları Fas ile Moritanya arasında paylaşılmış, 1979'da Moritanya'nın kendi sınırları içerisine dahil edilen topraklardan çekilmesiyle Fas bu topraklara da el koyarak toprakların büyük bir kısmını denetimi altına almıştır. Bu durum Cezayir ile Fas arasında önemli bir gerginlik konusu olmuş ve bu konudan dolayı Fas ile Cezayir sınırı, 1994 yılından beri kapalı tutulmaktadır (Kavas, 2011: 13).

Fas'ın Batı Sahra'nın büyük bir bölümünü kontrolü altına almasına, 1973 yılında İspanya'nın işgal ve sömürüsü ile mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Polisario Cephesi de karşı çıkmış ve Fas ile mücadele etmiştir. Polisario Cephesi ile Fas arasında başlayan gerilla savaşı 1991'de ateşkesle sona ermiştir. Ancak Fas'ın 1980 yılında yaptığı 1400 km. uzunluğundaki savunma hattı (kumu), karşıt güçleri ayırmaya devam etmekte olduğu gibi bölgedeki yerli Batı Sahra halkı ile Faslı göçmenler arasında yaşanan etnik gerilimler de günümüzde hala devam etmektedir (Çınar, 2019: 286).

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Bölgenin ve kıtanın en büyük iç savaşının yaşandığı Sudan, jeopolitik önemi ve zengin yer altı kaynaklarıyla dikkat çekmekte olup, bünyesinde barındırdığı etnik, dini ve

kültürel farklılıklarla dünyanın en heterojen toplumlarından birini oluşturmaktadır. Ancak bu geniş topraklarda farklılıklar arasında rekabet ve mücadele hiç eksik olmamış, ülke sık sık kanlı çatışmalara sahne olmuştur (Arslan, 2011: i). Enik, dini ve kültürel farklılıklar, diğer bölgelerde olduğu gibi Afrika’da da sömürge yönetiminin çizmiş olduğu yapay sınırlar sonucu ortaya çıkmış olup sömürge döneminden kalan bir miras olarak Sudan’da da etkisini hissettirmiştir (Arslan, 2011: 30). 500’den fazla etnik grubun bulunduğu ve 100’den fazla dilin konuşulduğu Sudan’da halk, söz konusu çeşitliliğe rağmen kendini kuzey ve güney olarak iki kimliğe ayırmıştır (Dean, 2000: 72). Bununla birlikte İngilizler Sudan’ı 1953-1954 yılları arasında Arap yerlileri ve siyahi yerliler olmak üzere iki farklı nüfusa bölmüşlerdir. Dolayısıyla Sudanlıları etnik olarak bölme geleneği, İngiliz sömürgesi ile başlamış (Mamdani, 2009) ve günümüze kadar yansıyan birçok sorunla kendini ortaya koymuştur. Sömürge yönetimi tarafından Kuzey ve güney olarak ikiye bölünen ülkenin halkının birbirlerine yabancılaştırılması, Sudan’ın bugün yaşadığı sorunların arka planını oluşturmaktadır (Arslan, 2011: 30). Bu yabancılaştırma, sömürgecilik yıllarında İngiltere’nin uygulamış olduğu “kapalı bölge” siyaseti ile Güney Sudan’ın Sudan ile ilişki kurmasını engellemesiyle başlamıştır (Orakçı, 2017a: 2).

Siyasi gücün kuzeyde toplandığı Sudan’da doğal kaynaklar ise güneyde yoğunlaşmıştır. Bu koşullar altında etnik, dinsel ve kabilesel farklılıklar ile ekonomik dağılım Sudan’ın daha da bölünmesine neden olmuş ve ülke bağımsızlığını kazandığı 1956 yılından 1980’li yıllara kadar iç savaşa boğuşmuştur. Kuzey ve güney arasında çıkan sivil savaşa ikiye bölünmüş (Gürkan, 2014: 484) Sudan’ın İngiliz sömürgesinden kurtulup bağımsızlığını kazanması ile güneyde yaşayan Afrikalılar, İngiliz sömürgeciliğinin yerini Arap sömürgeciliğinin alacağı endişesine kapılarak güneyde federal bir yönetim talebinde bulunmuşlardır. Güneyin de desteğini sağlamak isteyen kuzeydeki partilerin, güneye federalizm vaatlerinde bulunmalarına rağmen daha sonra ülkenin bölünmüşlüğüne artıracığı düşüncesinden dolayı federalizm fikrinin karşısında yer almaları, güneylileri, kendi çıkarlarını temsil edecek olan siyasi oluşumlar konusunda teşvik etmiştir (Arslan, 2011: 40). Nihayet Güney Sudan’ın 2011’de bağımsızlığını elde etmesiyle Afrika’nın en uzun süren iç savaşı sona ermiştir (Kavas 2011: 13). Ancak bu kez Güney Sudan kendi içinde iç savaş yaşamıştır. Güney Sudan’daki çatışmalar henüz sona ermemişken bir başka

etnik temelli çatışma da Sudan'ın Müslüman nüfusa sahip olan Darfur bölgesinde ortaya çıkmış olup büyük bir etnik temizlikle sonuçlanmıştır (Gürkan, 2014: 469).

Darfur'un siyasi ve sosyal yapısı incelendiğinde burada yaşanan çatışmaların nedenleri arasında genel olarak, sömürgecilik döneminin bölgedeki etkisinin devam etmesi, yer altı ve yer üstü kaynakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar, hükümetin soruna ilgisiz kalmakla birlikte sorun çözmedeki yetersizliği, etnik farklılıkların kışkırtılması, Güney Sudan'da yaşanan olaylar ve komşu ülke Çad ile yaşanan sınır sorunları gibi konuların oluşturduğu görülmektedir (Doğan, 2019: 25-36). Çatışmayı tetikleyen bu etkenlerden en önemlisi yer altı ve yer üstü kaynakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlık ile etnik farklılıkların kışkırtılması olmuştur. Zira Darfur'da çiftçilikle uğraşan yerli Afrikalılar ile hayvancılıkla ilgilenen göçebe Araplar arasında su kaynakları ve otlakların kullanımı üzerine çıkan anlaşmazlıklar çatışmaya dönüşmüştür. Göçebe Arapların yerli Afrikalıların tarım arazilerine zarar vermesi üzerine yerli halkın da Arapların su kaynakları ve otlakları kullanmalarını engellemesi ve otlaklara zarar vermeleriyle başlayan anlaşmazlık zamanla şiddete dönüşmüştür. Bu sırada Güney Sudan sorununa odaklanan hükümetin Darfur'da yaşanan olaylara kayıtsız kalması ile taraflar arasındaki şiddetin dozu zamanla artarak bölge iç savaşa sürüklenmiştir (Arslan, 2011: 53).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Afrika bölgesindeki ülkelerin de siyasi tarihi darbelerle doludur. Daha önce de ifade edildiği gibi bölgenin ve Afrika'nın en şiddetli çatışmalarının yaşandığı ülke olan Sudan'da, bağımsızlıktan sonra uygulanan parlamenter rejim, 1958 yılında yapılan darbe ile sona ermiş ve askeri yönetimin baskıcı politikası ile demokrasi bir kenara atılmıştır. Pan-Arabizm politikası güden askeri yönetimin, Müslüman olmayanların çoğunlukta olduğu Güney Sudan'ı Araplaştırmaya yönelik çalışmalar yapması, bölgedeki gerginliği daha da tırmandırmıştır. Hükümetin bu ayrılıkçı politikalarına tepkiler büyüyerek geniş çaplı protestolara dönüşmüş ve sonuçta askeri hükümet devrilerek 1964 yılında geçici bir hükümet kurulmuştur. Bir yıl sonra da yapılan erken seçimle El Mehdi'nin başbakan olduğu sivil bir yönetime geçilmiş (Arslan, 2011: 33-36) ancak hükümetin ülkede yaşanan sorunlara çözüm üretemediği gerekçesiyle

1969 yılında yapılan darbe ile iktidara gelen El Numeyri, 1985 yılına kadar iktidarını sürdürmüştür. 1985 yılında yapılan bir başka askeri darbe sonucu Numeyri iktidarı da son bulmuş, ülkede Geçici Askeri Konsey oluşturulmuştur. 1986 yılında yapılan seçimler sonucu ikinci kez iktidara gelen El Mehdi yönetimi de ülkedeki kaosu durduramamış, güneydeki çatışmalar devam ederken ülkedeki siyasi istikrarsızlık ise daha da artmıştır (Acar, 2010: 7).

1911-1943 arası dönemde İtalya'nın işgali altında bulunan ve 1951 yılında bağımsızlığını elde eden Libya'da ise bağımsızlıkla beraber Kral İdris yönetiminde monarşi rejimi kurulmuştur (Güllü, 2015:593). 1970 yılına gelindiğinde, gerçekleştirdiği bir darbe ile iktidarı ele geçiren Kaddafi, öncelikle halka mali ve konut yardımında bulunarak halkın kendine güvenini ve rejime bağlılığını artırmıştır. Zamanla otoriter rejimini sağlamlaştıran Kaddafi, devletin önemli kurumlarına aile mensuplarını ve kendine sadık kişileri getirmiştir (ICG, 2011: 6). Kendine sadık olmayanları ise devlet kurumlarından uzaklaştırarak alınan bütün kararların kendi kontrolünde alınmasını sağlamıştır (Efegil, 2015b: 352). Kendisine muhalif olabilecek bütün kişi, kurum ve kuruluşları devlet idaresinden uzaklaştıran Kaddafi, aynı şeyi orduda da uygulamış, milli orduya ihtiyacı olan personel ve teçhizatı temin etmeyerek, ordunun zayıflamasını sağlamış ve kendine özel bir güvenlik kurumu oluşturmuştur. Buraya da kendi aile mensuplarını ve kendine ve rejime sadık kişileri yerleştirmiştir. Özellikle İslami görüşleri savunan Kaddafi rejimine muhalif kabilelerin bulunduğu doğu bölgesi, sosyal ve ekonomik imkanlardan mahrum bırakılırken, Kaddafi taraftarı olan kabilelerin yoğun olduğu batı bölgesi ise sosyal ve ekonomik açıdan devletin bütün imkanlarından yararlanmıştır. Bu ayrımcı tutum, bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ve bölgesel kalkınmışlık farklarını derinleştirirken aynı zamanda kabileler arasındaki düşmanlığı da artırmıştır. Kaddafi döneminde mevcut olan sürtüşmeler, seviye olarak şiddet içermeyen sürtüşmelerdi. Halk, mevcut durumdan şikayetçi olmasına rağmen bu memnuniyetsizliklerin açıkça dile getirmekten çekinmişlerdir. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde söz konusu şikayetler ve talepler protestolar eşliğinde dile getirilmeye başlanmış (Efegil, 2015b: 353-355) ve protestolar zamanla çatışmaya dönüşmüştür. Şiddetini giderek artıran çatışmalar sonucunda Trablus'un düşmesi ve Kaddafi'nin öldürülmesi ile Ulusal Geçiş Konseyi, ülkenin yönetimini devralmıştır. 2012 yılında

yapılan seçimlerle işbaşına gelen Milli Genel Kongre (MGK) içinde meydana gelen siyasi rekabet sonucunda Başbakan Zeydan'ın görevden alınması ile ülke yönetilemez duruma gelmiştir. Yaşanan gelişmeler, General Hafter'in 2014 yılında gerçekleştireceği darbe için bir fırsat sunmuştur (Kekilli, 2016: 6). Hafter'in darbe girişiminden bu yana ülkenin meşru hükümeti olan Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Hafter taraftarı olan Temsilciler Meclisi arasındaki rekabet ülkede iç savaşa dönüşmüş ve bugün küresel ve bölgesel güçlerin de etkin rol oynadığı ülkede kaos hala devam etmektedir.

Bölge ülkelerinden bir diğeri olan Moritanya, en fazla askeri darbe yapılan ülke olmasına rağmen genel olarak içinde bulunduğu sıkıntılı durumla ilgilenmek zorunda kalmıştır (Kavas, 2011: 13).

Fransız sömürmesine verdiği mücadele sonunda 1956 yılında bağımsızlığını kazanan Tunus ise bu tarihten 1987 yılına kadar Habib Burgiba tarafından yönetilmiştir (Akengin ve Gürçay, 2014: 32). 1975 yılında, “yaşadığı sürece cumhurbaşkanı” seçilen Burgiba, 31 yıllık iktidarı süresince radikal İslami hareketleri bastırmış ve kadın hakları konularında birçok düzenlemeler gerçekleştirmiştir. 1987 yılına gelindiğinde ise gerçekleştirilen bir kanlı askeri darbe sonucu Burgiba, cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırılarak yerine Bin Ali cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir (CIA, 2020).

Tunus'u modern görünümlü bir Arap devleti haline getirmesine rağmen, devlet yönetimini patronaj sistemine yani elit sınıfa dayandıran (Cankara, 2015: 301) Bin Ali döneminde basın, sıkı bir devlet kontrolü altına alınmış, insan hakları ve özgürlükler ihlal edilmiştir. Bununla birlikte, yolsuzluk, yoksulluk, işsizlik ve hayat pahalılığı dolayısıyla başlayan protestolar sokak gösterilerine dönüşmüş ve çıkan çatışmalarda yüzlerce Tunuslu hayatını kaybetmiştir (Cankara, 2015: 298-299). 1987 yılından 2011'e kadar Bin Ali tarafından tek parti iktidarı ile yönetilen ülkede, 2010 yılında başlayan Arap Baharı hareketi ile Bin Ali'nin iktidarı sona ermiş (Akengin ve Gürçay, 2014: 32), kurulan geçiş hükümetinin lideri olan Sıbsi ile birlikte ülkede demokratikleşme adına adımlar atılmaya başlanmıştır (Tanrıverdi-Yaşar, 2019).

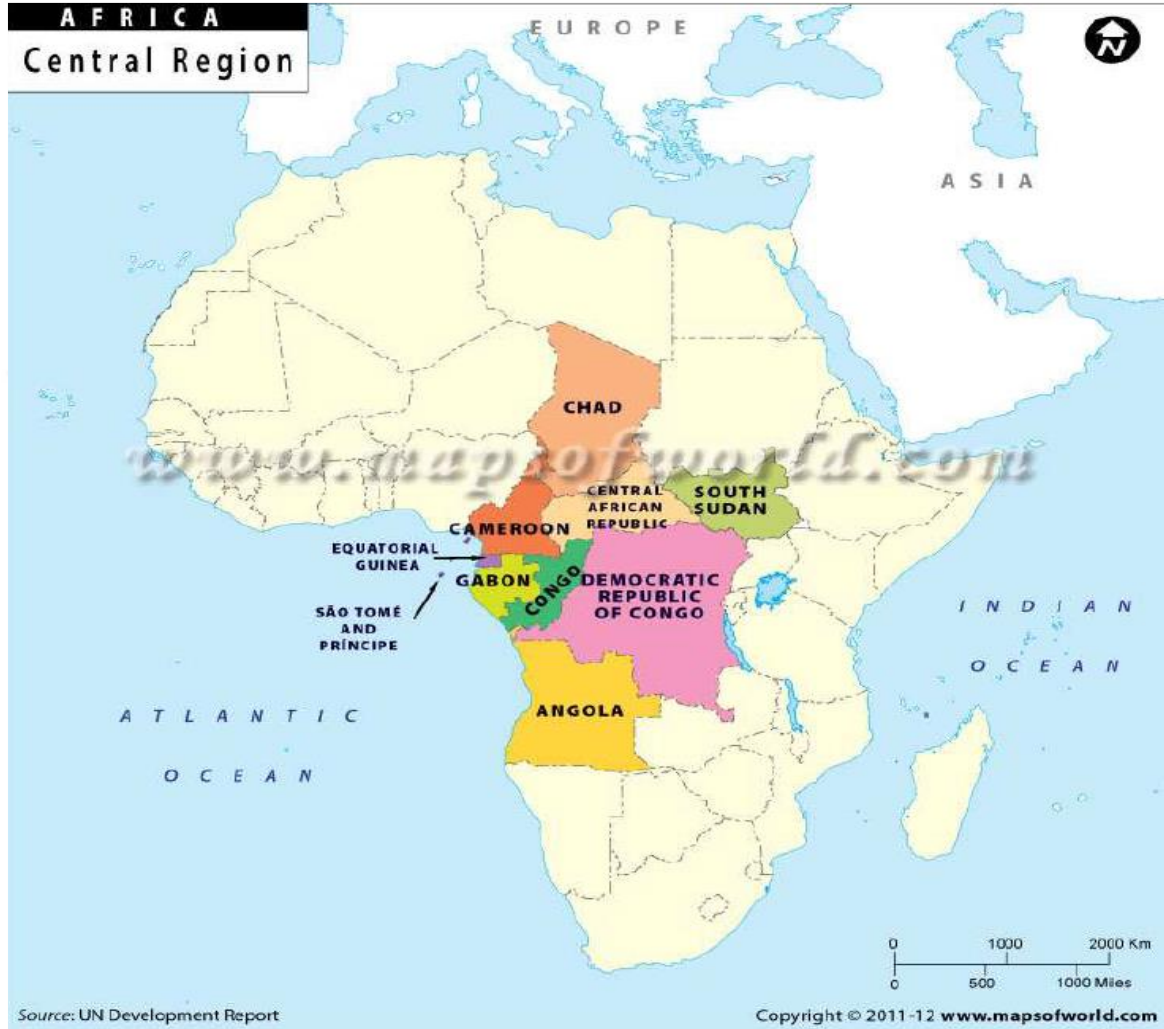
d. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Siyasi istikrarsızlıkların sonucu olarak ekonomik ve sosyal hayatın gelişiminin akamete uğradığı, toplumsal huzursuzluğun arttığı ve devletin zayıfladığı ülkelerde kaçınılmaz sonuç olarak ortaya çıkan radikal örgütlenmeler, Sudan’da da kendini göstermiştir. Bu kapsamda Afrikalı Sudanlıların yaşadığı bölgelerde, siyasi ve ekonomik ayrımcılığa karşı kurulan Sudan Halk Kurtuluş Hareketi (SHKH) önderliğinde Numeyri hükümetine yönelik başlatılan protesto hareketleri giderek silahlı eylemlere dönüşmüş ve ülkede 1972 yılında sağlanan barışın ardından ikinci defa iç savaş başlamıştır. SHKH’nın askeri kanadı olan Sudan Halk Kurtuluş Ordusu’na (SHKO) Etiyopya başta olmak üzere komşu ülkelerden yapılan silah yardımları ile güçlerini artıran isyancı hareketlere müdahale etmede hükümetin güçleri yetersiz kalmıştır. 1985 yılında yapılan darbe ile devrilen Numeyri iktidarının yerini alan El Mehdi iktidarı da artan isyan hareketlerini önlemede başarısız olunca General El Beşir liderliğinde bir darbe daha yapılmış ve radikal İslamcı ideolojiye sahip olan Ulusal İslami Cephe (UİC) iktidara gelmiştir. Bu dönemde baskı altına alınan örgüt, üssünü Darfur’a taşıyarak faaliyetlerine farklı bölgelerde devam etme kararı almıştır (Arslan, 2011: 43-44, 55).

Bunların dışında, Beşir yönetiminin ülkenin önemli dini liderlerinden biri olan El Turabi’yi tutuklayıp hapse attırması ve Turabi yandaşlarının görevlerine son vermesi üzerine bu kişilerin kurmuş oldukları Adalet ve Eşitlik Hareketi (AEH) ile isyancı hareketlere karşı Beşir yönetimi tarafından oluşturulan “Cancevid” adı verilen Arap milisleri de ülkede silahlı eylemlere imza atmışlardır (Arslan, 2011: 56-57).

Bölgedeki IŞİD’in varlığı da önemlidir. Irak ve Suriye’de büyük oranda toprak kaybı yaşayan örgüt, Libya’nın Sirte şehrinde bir vilayet kurmuş ve ülkedeki birçok kenti ele geçirmek amacıyla sık sık saldırılar düzenlemiştir (Cülük, 2020).

3.1.7. Orta Afrika Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Sorunları

Kaynak: <http://www.mapsofworld.com/africa/regions/northern-africa-map.html#> (Erişim Tarihi: 07/06/2020)

Şekil 3.9. Orta Afrika BGK Ülkeleri Siyasi Haritası

Toplam on ülkeden oluşan Orta Afrika BGK'sında İİT üyesi ülkeler, Çad, Kamerun ve Gabon'dur. Bu ülkeler de iç savaş, terör, salgın hastalıklar ve yoksulluk gibi nedenlerle diğer bölge ülkelerinden, özellikle de Ota Afrika Cumhuriyeti'nden göç eden mülteciler yüzünden sorunlar yaşamaktadırlar (YYD, 2020). Bununla birlikte 2018 yılında Çad'da, hem hükümeti denetim altına almak hem de Tibesti bölgesinde bulunan altın madenlerini ele geçirmek isteyen radikal gruplar ile hükümet arasında şiddetli çatışmalar yaşanırken, Kamerun'da da Fransızca konuşan hükümet ile İngilizce konuşan azınlıklar arasında 2016

yılında çatışmalar yaşanmış, giderek şiddetlenen çatışmalarda 2018 yılına gelindiğinde 200'den fazla kişi hayatını kaybederken 300 bin kişi de topraklarını terk etmiştir (HIİK, 2018: 57-58).

3.1.8. Diğer Kompleksler ve Güvenlik Sorunları

Adı geçen BGK'lardan başka, Afrika Boynuzu olarak da anılan Doğu Afrika BGK'sında da İİT üyesi İslam ülkeleri bulunmaktadır. Bu komplekste bulunan İİT üyesi ülkeler ise, Cibuti, Somali, Uganda ve Mozambik'tir. Bu ülkelerden Somali, 1991 yılında başlayan iktidar boşluğu nedeniyle bölgenin en hassas ülkesi olmuştur. Ülke, sosyalist rejimin sona ermesi ile parçalanma sürecine girmiştir. Mozambik ise kıtada en kanlı iç savaşları yaşamış olmasına rağmen iç barışı sağlayabilmişken Müslüman azınlıkların yaşadığı Ruanda ve Burundi büyük bir soykırıma maruz kalmışlardır. Uganda ise kuzeyinde bulunan direnişçi örgüt nedeniyle güvenlik sorunu yaşamıştır (Kavas, 2011: 19-20).

Bu bölgede bulunan İslam ülkelerinin sınır sorunları incelenecek olursa, Uganda'nın, Kenya ile Migingo Adası dolayısıyla yaşadığı sınır probleminin, 2004 yılından beri devam ettiği görülmektedir. Sorun, Kenya'ya ait olan ve bir futbol sahası büyüklüğünde olan Migingo Adası sakinlerinin Uganda karasularında yasadışı balıkçılık yapmaları ile başlamıştır. Migango Adası üzerinde hak iddia etmekte olan Uganda'nın (Çınar, 2019: 295), adada yasadışı balıkçılık yapanları tutuklaması veya bu kişilerden vergi alması iki ülke arasında gerilimlere yol açmaktadır (Shaka, 2013: 34).

Bölgedeki bir diğer İslam ülkesi olan Somali ise 1965-1967 yılları arasında hem Kenya hem de Habeşistan ile sınır sorunu yaşamıştır (Karagül ve Arslan, 2010: 64). Diğer zayıf devletlerin bulunduğu bölgelerde olduğu gibi bu bölgede de radikal örgütlenmelere rastlanmaktadır. Bu kapsamda bölgede 1983 yılında Vehhabi temelli İslam Birliği Örgütü hareketinin mirasçısı olarak Somali'de doğan El Şebab, Somali'den Kuzey Doğu Kenya, Etiyopya'nın Ogedan bölgesi ve Cibuti'ye kadar uzanan bir devlet kurmayı amaçlamaktadır. 2010-2015 yılları arasında Kenya, Etiyopya ve Cibuti'ye kadar etki alanını genişleten örgütün 2012'de El Kaide'ye bağlılığını resmen duyurmasının ardından

operasyon imkanları genişlerken, saldırı alanları çeşitlenmiş ve mali kaynakları da artmıştır (Demirci, 2017: 207).

2007 yılında ABD ve Etiyopya'nın ortak girişimleri sonucu adını duyuran El-Şebab, Somali'ye yönelik dış müdahaleler karşısında tavır alan tutumundan dolayı halktan kabul görmüş ve Somali'de büyük bir toprak parçasına hakim duruma gelmiştir. Ancak 2011 yılında El Şebab'ın kontrolünde bulunan bölgelerde yaşanan gıda krizinin yol açtığı felaketler ve ülkeye yapılan dış yardımları engellemesi, halkın örgüte tepki duymaya başlamasına yol açmıştır. Ayrıca El Kaide bağlantılı küresel cihat ağına dahil olan örgüte yabancı savaşçıların da girmesi ve örgütün saldırılarını bölgesel hale getirmesi, örgütün milli karakterini ve halk nezdindeki saygınlığını yitirmesine yol açmıştır (Orakçı, 2017b).

Diğer uluslararası terör örgütleri gibi El Şebab da intihar saldırıları ve bombalı saldırılar gibi eylemlerde bulunurken, hedef kitlesi içerisinde de asker, polis ve rakip terör örgütleri olmuştur (Demirci, 2017: 207).

Afrika kıtasının en sorunlu bölgelerinden bir tanesi de Doğu Afrika bölgesinde bulunan Ruanda olmuştur. “Ruanda soykırımı” olarak tarihe geçen ve 1994 yılında başlayan iç savaş, ülkedeki Tutsi'ler ile Hutu'lar arasında etnik temelli olarak yaşanan çatışmalarla başlamış ve etnik temizlikle sonuçlanmıştır (Gürkan, 2014: 469).

İslam dünyasının sorunları sadece sözü edilen İslam ülkelerinin güvenlik sorunları ile sınırlı değildir. Bunların dışında, Bosna Hersek'in Srebrenitsa Kasabası'nda, Çin yönetimi altındaki Sincan/Uygur Özerk bölgesinde, Myanmar'ın Arakan eyaletinde ve dünyanın daha birçok yerinde, Müslüman azınlıklara yönelik yapılan zulümler ve katliamlar da İslam dünyasının en önemli sorunları arasında yer almaktadır.

Bu katliamlar incelenecek olursa, Müslümanlara yönelik zulümlerin genellikle dini ayrımcılıktan kaynaklandığı görülmektedir. 1995 yılında yaşanan Yugoslavya iç savaşı sırasında Bosna Hersek'in Srebrenitsa Kasabası'nda beş gün içerisinde 8 bin genç ve yetişkin Müslüman erkeğin Bosnalı Sırp askerler tarafından öldürüldüğü Srebrenitsa katliamı, “İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki en büyük katliam” olarak tarihe geçmiştir (BBC NEWS, 2019).

1949 yılından beri Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'da 2009'da Uygur Türklerine yönelik Çin yönetimi tarafından başlatılan asimilasyon ve katliamlar da (Oğan, 2009) Srebrenitsa katliamından farklı değildir (Bag, 2019).

Myanmar yönetimi tarafından Arakan Müslümanlarına yönelik uygulanan zulüm ve baskının tarihi ise aslında 1970'lere dayanmaktadır. Yapılan baskı ve zulüm karşısında Arakanlı Müslümanların çoğu, topraklarını terk ederek başka ülkelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. 1982 yılında çıkarılan bir yasayla vatandaşlık hakları ellerinden alınan Arakanlı Müslümanlar böylece şiddetin yanı sıra, yasal, ekonomik ve sosyal ayrımcılıkla da karşı karşıya kalmışlardır. Nihayet Myanmar ordusunun, silahlı radikal gruplarla mücadele adı altında 2017 yılında Arakanlı Müslümanlara yönelik başlattığı katliamda yaklaşık 10 bin Müslüman'ın katledilmesi ve yüz binlercesinin göç etmesi ile Arakanlı Müslümanların dramı dünyanın dikkatini çekmeye başlamıştır (Yüzbaşıoğlu, 2018).

3.1.9. Yalıtkan Bölgeler/Ülkeler ve Güvenlik Sorunları

Daha önce de ifade edildiği gibi Buzan, Güney ve Güney Doğu Asya arasında Burma; Avrupa ve Ortadoğu arasında Türkiye; Güney Asya ve Ortadoğu arasında Afganistan ve Ortadoğu ile siyah Afrika arasında Moritanya'dan Sudan'a uzanan devletleri "yalıtkan ülkeler" olarak nitelendirmekte ve yalıtkan ülkeleri de tarafsızlığın sınırlarını belirleyen ve tarafsızların sınırları arasında bulunan, bazen iki komşu kompleks arasında yalıtıcı bir konuma sahip olan, bazen de Türkiye, Afganistan ve Sahel bölgesi devletleri gibi komşu kompleksleri birbirine bağlamadan her ikisi ile de yüz yüze gelebilen devletler olarak tanımlamaktadır (Buzan, 2015: 164).

Çalışmanın kapsamı dolayısıyla bu kısımda, yalıtkan ülke olarak tanımlanan ülkelere İslam ülkeleri olan Türkiye ve Afganistan'ın güvenlik sorunları ele alınacaktır.

1) Türkiye'nin Güvenlik Sorunları

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla Soğuk Savaş sonrası, potansiyel çatışma riski en yüksek üç bölge olan Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerinin tam merkezinde yer almasından dolayı güvenlik ihtiyaçlarında sürekli olarak artışın görüldüğü bir ülkedir. Çünkü bu bölgelerde yaşanacak olan herhangi bir sorun Türkiye'nin güvenliğini de dolaylı

olarak etkileyecektir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, toprak bütünlüğünü korumak ve komşularıyla olan ilişkilerinde meydana gelebilecek bir çatışma olasılığına karşı önlem almak amacıyla yüksek oranlarda savunma harcamaları yapmıştır (Bakan, 2007: 43).

Türkiye'nin en önemli güvenlik sorunlarını, Yunanistan ile Kıbrıs Adası ve Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlıklardan kaynaklı sorunlar ile Kürt sorunu ve Kürt sorununa dayalı olarak ortaya çıkan terör sorunu oluşturmaktadır.

a. Sınır Sorunları

Türkiye'nin çatışma potansiyeli taşıyan en önemli sınır sorununu Yunanistan ile yaşadığı Kıbrıs Adası sorunu oluştururken bir diğer önemli sınır sorununu da yine Yunanistan ile Ege Denizi ile ilgili meselelerde yaşadığı anlaşmazlıklar oluşturmaktadır (Ünay, 2007: ii). İlk olarak 1950'lerde Kıbrıs konusunda karşı karşıya gelen iki ülke, 1960'larda ise Ege Denizi ile ilgili anlaşmazlık yüzünden ikinci kez karşı karşıya gelmişlerdir. 1999 yılında iki ülkenin yaşamış olduğu deprem felaketlerinde yapılan karşılıklı yardımlar, aradaki ilişkilerin yumuşamasını sağlamış olsa da (Ünay, 2007: 2-3) sorun gündeme geldiğinde yumuşama ortamı yerini gerginliğe bırakmaktaydı.

Söz konusu sorunlar incelenecek olursa Kıbrıs, adada yaşayan Türklerin siyasi eşitliğe dayanan iki bölgeyi federal bir yapıda Rumlarla yaşamayı kabul etmelerine karşı adada yaşayan Rumların, adadaki Türkleri azınlık statüsüne düşürerek, adanın tamamına tek başına sahip olma ve ileriki süreçte de Türkiye'nin ada üzerindeki garantörlük hakkını elinden alarak adayı Yunanistan'a bağlama (enosis) yönündeki çalışmaları (Taşçıoğlu, 2019: 209) nedeni ile Türkiye ile Yunanistan arasında bu güne kadar çözilemeyen bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür.

İlk olarak 1878 yılında Rus yayılmacılığına karşı Osmanlıyı koruma bahanesi ile Kıbrıs'a giren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri karşısında yer alması üzerine, 1878 Osmanlı-İngiliz Anlaşması'nı geçersiz kabul ederek, adayı kendi topraklarına kattığını açıklamış ve 1960 yılına kadar Kıbrıs'ı sömürgesi altında idare etmiştir. Ancak İngiltere adaya adım attığı andan itibaren adada yaşayan Rumların

Yunanistan ile birleşmeleri yönündeki talepleriyle karşılaşmıştır (İrkıçatal, 2012: 41-43, Taşcıoğlu, 2019: 210). Özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşları arasındaki yıllarda daha fazla dillendirilen enosis talebi, 1940'lara gelindiğinde milli ve dini törenlerde yapılan gösteriler aracılığıyla dile getirilirken ilerleyen zamanlarda da siyasi parti temsilcilerinin Londra'da yaptıkları görüşmelerde gündeme getirilmiştir (Ünay, 2007: 80). Ancak enosis fikrine İngiltere daima karşı çıkmıştır (Demir, 2005: 350). Buna rağmen enosis kampanyaları 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da hızla devam edince İngiltere 1954 yılında sorunu BM'ye götürmüştür. Bu arada Yunanistan'ın ada için "kendi kaderini belirleme" ilkesini uygulamaya koydurmak amacıyla BM'ye yaptığı başvurular başarısızlıkla sonuçlanınca, Yunanistan'dan gelen Albay Grivas'ın 1955 yılında kurmuş olduğu EOKA terör örgütü adadaki şiddet eylemlerini artırmıştır. Bu şiddet eylemleri karşısında Kıbrıslı Türkler köyleri terk etmek zorunda kalmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2020a).

Yaşanan bu gelişmeler üzerine İngiltere, Yunanistan ve Türkiye bir araya gelerek ilk önce 1959 tarihli Zürih Anlaşması'nı imzalamışlardır. Ardından 1960 yılında imzalanan Londra Anlaşmaları ile de Kıbrıs Cumhuriyeti kurularak Kıbrıs Anayasası hazırlanmış ve bu üç ülkenin garantörlüğüne verilerek güvence altına alınmıştır. Buna rağmen enosisi gerçekleştirme konusunda kararlı olan Yunanistan ve Rumların, EOKA terör örgütünün Türklere yönelik kitlesel eylemlerde bulunması yoluyla Türkler üzerindeki baskılarını artırması üzerine 1974'de Türk ordusu TBMM'de adaya müdahale kararı çıkarmış ancak Rum ve Yunanistan ikilisine karşı sadece ikaz uçuşları gerçekleştirmiştir. Ancak aynı yıl içerisinde Yunanistan'ın enosisi ilan etmesi üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak adaya müdahale etmiş (Taşcıoğlu, 2019: 210-211) ve müdahaleden bir yıl sonra, 1975 yılında KTFD kurulmuştur (Demir, 2005: 351). Ardından BM gözetiminde yapılan anlaşma ile adanın güneyinde bulunan Türklerin kuzeye, kuzeyinde bulunan Rumların da güneye geçmesi suretiyle iki taraf arasında nüfus değişimi gerçekleştirilmiştir (Vatansever, 2010: 1517).

Bu süreçten sonra 1977-1983 yılları arasında iki taraf arasında devam eden görüşmelerde, Rumların ve Yunanistan'ın enosis hedefinden vazgeçmemesi ve BM'nin yanlı tutumu nedeni ile yine olumlu bir sonuç çıkmamıştır (Taşcıoğlu, 2019: 211). Bu

süreçte Rum kesiminin adeta sözcüsü gibi davranan BM, 1983 yılında çıkarmış olduğu bir kararla adanın tamamının Rumlara ait olduğunu ve Türkiye'nin işgalci güç olduğunu belirterek adadan birliklerini çekmesini ve KTFD'yi sona erdirmesini istemiştir. Fakat BM'nin bu talebi Türkiye ve KTFD tarafından, Türklerin de self-determinasyon hakkı olduğu belirtilerek derhal reddedilmiştir (Vatansever, 2010: 1517).

Yapılan görüşmelerden, Rum kesiminin federasyon fikrini hiçbir zaman kabul etmeyeceğinin ve anlaşmaya yanaşmayacağını anlaşılmaya üzerine 1984 yılında KKTC Devleti ilan edilmiştir (Demir, 2005: 351). Ancak KKTC Türkiye dışında, BM baskısından dolayı hiçbir ülke tarafından tanınmadığı gibi, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda da ambargoya maruz bırakılmıştır (Vatansever, 2010: 1519).

1990'larda Rum kesimi bu kez adanın tamamını temsil eden ülke olarak AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmak suretiyle ada üzerindeki amacına dolaylı yollarla ulaşmayı denemiştir. GKRY'nin üyelik başvurusu AB tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu süreçte Türkiye'nin, AB'ye üyeliği defalarca reddedilmesine rağmen 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalaması önemli bir hata olmuştur (Taşcıoğlu, 2019: 213). Zira bu anlaşma ile 2001 yılına kadar GKRY ile ticaret anlaşması imzalamak durumunda kalması, şimdiye kadar tanımadığı GKRY'yi muhatap kabul etmesi anlamına gelmekteydi (Demir, 2005: 359). Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalaması ayrıca AB'nin, tam üyelikle alabileceği tavizleri bu anlaşma yolu ile almasını sağlamış ve bunu kullanarak Kıbrıs konusundaki baskılarını artırmasına yol açmıştır (Taşcıoğlu, 2019: 213).

AB, Zürih, Londra ve Garanti Anlaşmalarını görmezden gelerek 2004 yılında GKRY'yi, "Kıbrıs Cumhuriyeti" sıfatı ile birliğe kabul etmiştir. Oysa adı geçen anlaşmalar, Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın aynı anda dahil olmadığı herhangi bir oluşumda yer almasını imkansız kılmaktaydı (Vatansever, 2010: 1519). AB'ye üyeliğin vermiş olduğu siyasi güç ve veto haklarından yararlanan GKRY ve Yunanistan, KKTC ve Türkiye'ye olan tutumlarını daha da sertleştirerek Türkiye'ye karşı bu kez de AB kartını koz olarak kullanmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Kıbrıs'ın tamamını denetimi altına almak isteyen AB de Türkiye ve KKTC'ye baskı uygulayarak haksız uygulama ve ambargolar aracılığıyla cezalandırmaya devam etmektedir (Taşcıoğlu, 2019: 213-214).

Gerçekleştirilen görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine BM Genel Sekreteri Annan tarafından sunulan “Annan Planı”, Kıbrıs konusunda en kapsamlı çözüm planı olmuştur (Demir, 2005: 364). Adanın tamamının Rumlara verilmesini öngören planın kabulü, adadaki Türklerin azınlık statüsüne düşmesine neden olacaktı (Vatansever, 2010: 1521).

11 Kasım 2002, 10 Aralık 2002, 26 Şubat 2003, 29 Mart 2004 ve 31 Mart 2005 tarihlerinde olmak üzere toplam beş defa değişikliğe uğrayan “Annan Planı”, 24 Nisan 2004 tarihinde adanın her iki tarafında da ayrı ayrı referanduma sunulmuştur. Referandum sonucunda Türklerin %64.9’u “evet” oyu kullanırken Rumların %75.8’i “hayır” oyu kullanmış, böylece plan geçersiz kabul edilmiştir (Vatansever, 2010: 1523). Referanduma “evet” oyu vermeleri halinde uygulamış olduğu ambargoyu kaldıracağına dair KKTC’ye söz vermesine rağmen AB, referandumdan sonra sözünde durmamış ve ambargo uygulamalarına devam etmiştir (Taşcıoğlu, 2019: 216).

Annan Planı’nın da geçersiz kabul edilmesinden sonra anlaşma yönünde yapılan birçok girişim de sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte bir taraftan Kıbrıs sorununa çözüm bulma arayışları hızla sürerken diğer taraftan GKRY’nin Doğu Akdeniz’i ele geçirme planları doğrultusunda yapmış olduğu anlaşmalar bu kez de Doğu Akdeniz’in egemenliği, münhasır bölge ve petrol arama gibi konuları iki kesim arasında yeni sorunlar olarak gündeme getirmiştir (Vatansever, 2010: 1523-1524). Bu bağlamda GKRY, 2003 yılında Mısır’la, 2007 yılında da Lübnan’la, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de söz sahibi olduğu alanın üçte birini kaybetmesine yol açacak olan “Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Anlaşması” nı imzalamıştır (Haber Türk, 2011). GKRY bu kadarla yetinmeyerek 2010 yılında da İsrail ile “Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Anlaşması”nı imzalamış, hatta Türkiye’nin savaş sebebi olarak kabul etmesine rağmen, İsrail’in de ortağı olduğu bir Amerikan şirketi olan Noble Enerji’yle münhasır alan ilan ettiği bölgede doğal gaz-petrol arama ve sondaj işlemine başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye de KKTC ile Türkiye’ye KKTC’nin 12 mil açığında petrol arama hakkı veren “Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması”nı imzalamıştır (Vatansever, 2010: 1524-1525).

Sonuç olarak GKRY'nin adadaki Kıbrıslı Türklerin varlığına yönelik protestoları ve adanın tek hakimi olma çabaları devam etmektedir (Vatansever, 2010: 1526). Dolayısıyla bu yaşananlar Davutoğlu'nun Kıbrıs Adası'nı "Türkiye'nin stratejik kördüğümü" olarak tanımlayan ifadesinin (Davutoğlu, 2001: 175) ne kadar yerinde bir ifade olduğunu göstermektedir. Nitekim Kıbrıs sorunu bu gün bile hala çözüm bekleyen bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir.

Türkiye'nin bir diğer sınır sorununu da daha önce de ifade edildiği gibi Ege Denizi'nden kaynaklı olarak Yunanistan ile yaşanan bir takım anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Ege Denizi'nin, denize kıyıdaş olan bu iki ülke arasında sorun teşkil etmesinin başlıca nedeni, Yunanistan'ın, Ege Denizi'nin kendisine ait olduğunu iddia ederek, denizin kaynaklarını kimseyle paylaşmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık Türkiye, deniz kaynaklarının iki ülke arasında adil bir şekilde paylaşılmasından yana hareket etmekteydi (Ünay, 2007: 125). 1970-1990 arası yıllarda iki ülke, Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle zaman zaman sıcak çatışmanın eşiğine gelmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ege Denizi ile ilgili sorunları beş başlık altında incelenebilir. Bunlar:

- i. Karasuları sorunu,
- ii. Kıta Sahanlığı sorunu,
- iii. Hava sahası ile ilgili sorunlar
- iv. Adaların statüsü ve adaların Yunanistan tarafından gayrı meşru bir şekilde silahlandırılması sorunu ve
- v. Gri bölgeler (Kardak-Gavdos) sorunudur (Yücel, 2010: 83).

Buna karşılık Yunanistan, Türkiye ile Ege Denizi konusunda mevcut olan tek meşru sorunun kıta sahanlığının sınırlandırılması sorunu olduğunu belirterek, diğer sorunların Türkiye'nin yayılmacı anlayışından kaynaklandığını iddia etmekte ve bu nedenle de söz konusu sorunlar ile ilgili olarak Türkiye ile görüşmeye yanaşmamaktadır (Ünay, 2007: 125-126). Söz konusu sorunlarla ilgili olarak her iki ülkenin de farklı anlayışlara sahip olması

ve sorunların iki ülkenin egemenlik alanlarını içermesi, sorunların çözümü önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır (Şen, 2015: 179).

Bu kapsamda ele alınacak olursa Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'ne dair en önemli sorun, karasularının genişliği ile ilgili olan karasuları sorunudur (Arı, 1995: 53). Uluslararası Hukukta karasuları, “bir devletin kıyılarını çevreleyen ve o devletin tam egemenliği altında bulunan deniz alanı” olarak tanımlanmaktadır. Ancak karasularının genişliğinin ne olacağı konusu devletler arasında ihtilaflı kalmıştır. Nihayet BM III. Deniz Hukuku Konferansı'nda devletlerin karasularını en fazla 12 mile kadar genişletebilecekleri karara bağlanmış (Acer ve Kaya, 2013: 189-190) olmakla birlikte bu sınırın belirlenmesinde iyi niyet ve hakkın kötüye kullanılmaması ilkelerine uygun hareket edilmesi şartı da karara eklenmiştir (Arı, 1995: 54).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki karasuları sorunu, 1981 yılında Yunanistan'ın, Ege Denizi'ndeki karasularını 12 mile çıkardığını ilan etmesi ve Türkiye'nin bunu kabul etmemesi ile ortaya çıkmıştır (Arı, 1995: 55). Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması, Ege Denizi'nin önemli bir bölümünün Yunanistan'ın karasuları haline gelecek olması demektir (Çelikkol ve Karabel, 2017: 18). Böylece açık deniz alanları olarak ifade edilen uluslararası suların önemli ölçüde daralması ile Ege, kapalı deniz haline gelecektir (Arı, 1995: 58). Bunun sonucunda Yunanistan'ın, Türkiye'nin Ege'deki açık denizleri kullanarak Doğu Akdeniz'e geçmesini engelleyecek olması nedeniyle Türkiye, Yunanistan'ın böyle bir girişimde bulunmasını savaş sebebi (casus belli) olarak kabul edeceğini bildirmiştir (Çelikkol ve Karabel, 2017: 18).

İki ülke arasında Ege Denizi'ne dair bir diğer anlaşmazlık konusu kıta sahanlığının paylaşımı ile ilgilidir. Kıta sahanlığı, “bir kıyı devletinin karasuları dışında kalan deniz yatağı ve toprak altında birtakım ekonomik haklar kullandığı bir alan” (Pazarcı, 1989: 53) olması nedeniyle kıyıdaş ülkeler açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Yunanistan, adaların da kıta sahanlığı olduğunu iddia ederken Türkiye ise “doğal uzantı” tezi doğrultusunda, Ege kıta sahanlığının Anadolu kıtasının denizdeki devamı olduğu görüşünü benimseyerek, Ege kıta sahanlığının iki ülke kıtaları arasında çizilecek olan ortay bir çizgiyle belirlenmesinden yanadır (Çelikkol ve Karabel, 2017: 18). Ancak çözümsüz kalan

bu sorun yüzünden 1987 yılında savaşın eşiğine gelen iki ülke arasında yaşanacak olası bir çatışma, ABD'nin araya girmesi ile önlenmiştir (Şen, 2015: 202).

Türkiye ile Yunanistan arasında hava sahasına yönelik anlaşmazlığın temeli ise Yunanistan'ın karasularının genişliğinin 6 deniz mili olmasına rağmen ulusal hava sahasının genişliğini 4 mil daha artırarak 10 mil olduğunu iddia etmesi ve buna dayanarak "Uçuş Enformasyon Bölgesi (FIR)" yükümlülüğünü ihlal etmesinden kaynaklanmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2020b). Bu doğrultuda Türkiye'nin Yunanistan'ın kendi hava sahasına dahil etmeye çalıştığı bu 4 millik alandaki girişleri Yunanistan tarafından kendi hava sahasının ihlali olarak değerlendirilirken, Türkiye ise bu alanın Ege'nin uluslararası hava sahasının bir parçası olduğunu ileri sürerek Yunanistan'ın suçlamalarını reddetmektedir (Çelikkol ve Karabel, 2017: 18). Aslında Yunanistan'ın bu iddiasının uluslararası hukuka göre hiçbir geçerliliği bulunmamaktadır. Zira Uluslararası Hukuka göre bir devletin hava ülkesini, o devletin kara ülkesi ve karasuları üzerinde yer alan hava sahası belirlemektedir (Pazarıcı, 1989: 359).

İki ülkenin hava sahasına ilişkin bir başka anlaşmazlık noktasını, 1952 yılında Yunanistan'ın sorumluluğuna bırakılan Ege Denizi'ndeki FIR yükümlülüklerinin iki ülke tarafından farklı şekillerde yorumlanması oluşturmaktadır. Bu bağlamda sorunun kaynağı, askeri uçakların da sivil uçaklar gibi uçuş ile ilgili bilgileri daha önceden Yunanistan'a bildirip bildirmemesi konusunda ortaya çıkmaktadır (Demirkol ve Karabel, 2017: 18).

Doğu Ege adaları 1923 Lozan Anlaşması ve 1947 Paris Anlaşması gibi birçok uluslararası anlaşmalarla silahlandırılması yasaklanmış olup bu koşullar altında Yunanistan'a verilmiş olmasına rağmen Yunanistan'ın söz konusu anlaşmaları ihlal ederek Doğu Ege adalarını yoğun bir şekilde silahlandırması da Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi üzerinde yaşanan anlaşmazlık nedenlerinden bir tanesini oluşturmaktadır (Çelikkol ve Karabel, 2017: 18). Adaları önce gizli daha sonra açık açık silahlandıran Yunanistan, bu adaların uluslararası statüsünü belirleyen anlaşmaların artık hukuki bir geçerliliği kalmadığını, dolayısıyla adaları silahlandırmasında uluslararası hukuka aykırı bir durumun da olmadığını iddia etmiştir. Bu kapsamda Yunanistan bu adalara askeri hava alanları, deniz üsleri ve yığınaklar yapmıştır (Şen, 2015: 213-214).

İki ülke arasında Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlık kaynaklarından sonuncusunu da Ege Denizi'nde bulunan ve açıkça Yunanistan'a bırakılmamış olan birçok ada veya adacığın aidiyetinin belirsizliği konusu oluşturmaktadır. Zira bu konudaki belirsizlik, iki ülkenin deniz sınırlarının belirlenmesini de zorlaştırmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2020b). Bu sorun, “Figen Akad” adlı geminin Kardak kayalıklarında 1995 yılında karaya oturması ile kayalıkların hangi ülkeye ait olduğu tartışması sonucu iki ülkenin kayalıklar üzerinde hak iddiaları etmeleri ile ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Yunanistan, Ege Denizindeki bütün ada, adacık ve kayalıklara sahip olmak istemiştir (Şen, 2015: 197).

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Türkiye'nin en önemli etnik temelli güvenlik sorununu Kürt sorunu oluşturmaktadır. Türkiye'de Kürt sorununun ortaya çıkışının başlangıcı, 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Said isyanına ve 1938 yılında gerçekleşen Dersim olaylarına kadar götürülebilir (Efegil, 2008: 53). Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin politikaları 2002 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir (Güney, 2011: ii). Daha önceleri entegrasyon ve geri kalmışlık kaygılarıyla ele alınan sorun, 1980'lerde PKK' nın ortaya çıkmasından sonra uzun yıllar boyunca bir güvenlik sorunu olarak kabul edilerek (Özhan ve Ete, 2008: 3), bir devlet politikası olarak ele alınmış ve “terör sorunu” olarak tanımlanmıştır (Özçelik, 2015: 80).

Kürtler genel olarak Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınırlarına dahil olan bölgelerde yaşamakta olup (Kurubaş, 2009: 30) Türkiye'de yoğun olarak Doğu ve Güneydoğu bölgesinde bulunmaktadır (Güney, 2011: 5). Anadilde eğitim, Kürtçe seçim propagandasının yapılabilmesi, Kürt kimliğine dayalı siyasi partilerin kurulması ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı doğu ve güneydoğu bölgelerinde özerk yönetimlerin kurulması yönündeki talepler, zaman zaman Türk güvenlik güçleri ile silahlı terör örgütü PKK arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Özçelik, 2015: 79).

Kurtuluş Savaşı süreci boyunca Türklerle birlikte hareket etmelerine ve modern Türkiye'nin kuruluşuna önemli katkılarda bulunmalarına rağmen Cumhuriyet'in ilanından sonra devletin Kürtlere bakışında ciddi değişimler olduğu görülmektedir. Zira 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri tarafından Kürtlere de kendi devletlerini kurma fırsatı verilmiş ve bu bağlamda Kürtler, oluşturdukları örgütlenmeler yoluyla devlet kurma

yönündeki düşüncenin zeminini hazırlamışlardır. Türkiye, Lozan'da Musul'un Türkiye'ye bağlanması konusunda mücadele verirken 1925'de patlak veren Şeyh Said isyanı, verilen tüm çabaları boşa çıkarmıştır (Güney, 2011: 9). İsyanı karşı alınan sert tedbirler ayrılıkçı hareketleri daha da körüklemiş ve Türkiye'nin günümüze kadar devam edecek olan oldukça sancılı bir sürece girmesine yol açmıştır. 1938 yılında ortaya çıkan ve kanlı bir şekilde bastırılan Dersim (Tunceli) isyanı, gerçekleştirilen isyan hareketlerinin en önemlisi olup, mezhepsel unsurları da içerisinde barındırmaktadır (Güney, 2011: 16).

Ortak noktaları "Kürtçülük" olan Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanlarının ardından uygulanan idamlar, baskınlar ve sürgünler yolu ile sindirilen Kürt halkı, Demokrat Parti dönemine kadar adeta kendi kabuğuna çekilmiştir (Güney, 2011: 21). Her ne kadar Demokrat Parti dönemi Kürtler için bir rahatlatma dönemi olsa da 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 1980 darbesi nedeniyle sorun yine çözümsüz bırakılmıştır (Güney, 2011: 59-60). 1960 darbesinin ardından Kürt sorunu da farklı bir aşamaya geçmiştir. 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhu sayesinde ülkede sol düşüncelerin örgütlenmeleri hızlı bir şekilde artmış, Kürt sorunu da yerel dini ve kabile liderlerinin kontrolünden çıkarak sol hareketlerin etkisi altına girmiştir. Bu süreçte sol-sosyalist düşünceye yatkın olan Kürtler 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurmuşlardır. Bununla birlikte sağcı milliyetçi düşünceyi savunan Kürtler de Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi'ni (TKDP) kurarak örgütlenmelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu örgütlerin, 1969 yılında kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) örgütü şemsiyesi altında birleşerek, Kürtlerin seslerini duyurmak için ülkede düzenledikleri mitingler tepkilere yol açmış ve 1971 yılında alınan sıkıyönetim kararı ile DDKO kapatılarak bazı üyeleri de tutuklanmıştır (Güney, 2011: 25; Pusane, 2014: 83).

1980 darbesine kadar PKK öncülüğünde birçok eylem gerçekleştirilmiştir. Ülkede yaşanan sağ-sol çatışmaları, 1980 yılında yapılan askeri darbe ile durdurulmuştur. Ordunun bölgeye yönelik sert tutumu ve icraatları, terörle mücadelede yaşanan insan hakları ihlalleri, dağa çıkan Kürtlerin sayısının artmasına yol açtığı gibi sivillere yönelik saldırı eylemlerini de artırmıştır. 1987 yılında kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere birçok Türkün katledilmesi üzerine Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilmiştir (Güney, 2011: 27-29;

Kurubaş, 2009: 33). 2002 yılında kaldırılncaya kadar OHAL sürecinde, zorunlu göç, işsizlik ve hızlı şehirleşmenin getirmiş olduğu sosyal çözülme, sorunu daha da içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir (Özhan ve Ete, 2008: 5).

Kürt sorunu, özellikle 1990'lı yıllarda askeri yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Kürt çatışmasının en yoğun yaşandığı yıl, 1995 yılı olmuştur (Özçelik, 2015: 80). Yaşanan gelişmeler sonucu Kürtlerin taleplerini siyasi alanda dile getirmek amacıyla siyasallaşma yönünde yeni adımlar atılmış ve 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştur. Daha sonra kapatılan parti, farklı isimler altında yeniden kurulmuştur. Siyasal ve kültürel hakların yanı sıra PKK militanları için af gibi taleplerde bulunan bu partiler her seçim döneminde oylarını giderek artırmışlar ve 1999 seçimlerinde 37; 2004 seçimlerinde 54 ve 2009 seçimlerinde de 99 belediyenin başkanlığını kazanmışlardır. Göreve gelen milliyetçi başkanlar Türkçe isimleri Kürtçe isimler ile değiştirip, Kürt kahramanlarının anıtlarını dikmişler ve festivalleri ve Nevruz kutlamalarını protesto eylemlerine çevirmişlerdir. 1999 yılında PKK lideri Öcalan yakalanmış ve AB'nin liberal demokratik ilkeleri gereği olarak hükümet özel Kürtçe dil kurslarına ve Kürtçe yayınlara sınırlı bir şekilde izin vermiştir (Updegraff, 2012: 123).

2002 yılında iktidara gelen AK Parti ile birlikte Kürt sorununa ilişkin önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Kürtçe yayın yapan TRT 6 kurulmuş, üniversitelerde Kürtçe bölümler açılmış ve seçim kampanyalarının Kürtçe yapılmasına izin verilmiştir. Özellikle AK Parti'nin PKK'nın silahsızlanmasını sağlamak ve Kürt sorununu barışçıl yöntemlerle çözmek amacıyla başlattığı "Demokratik Açılım", bölgedeki coğrafi yerlerin orijinal Kürtçe isimlerini geri vermek, okullarda seçmeli Kürtçe derslerine izin vermek, PKK militanları için genel af ve Türk vatandaşlığı tanımının yeniden yapılması için anayasayı değiştirmeyi içeren bir politikadır. Ancak gerilla kıyafetleri ile Türkiye'ye giren PKK militanlarının önceki eylemlerinden bir pişmanlık duymadıklarını açıklamaları ve Kürt halkı tarafından coşku ile karşılanmaları, hükümetin bu politikasının başarısız sonuçlanmasına neden olduğu gibi eleştirilmesine de yol açmıştır. AK Parti bu gelişmeler üzerine sert söylemlere dayalı politikalara başlayınca PKK, saldırılarını artırarak devam ettirmiştir (Pusane, 2014: 86).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

Diğer İslam ülkelerinin neredeyse tamamında olduğu gibi Türkiye'nin de siyasi tarihinde askeri darbelere rastlanmaktadır. Demokratikleşme yolunda oldukça zorlu bir mücadele veren Türkiye'nin siyasi tarihi acı hatıralarla dolu olmasına rağmen demokratikleşme konusunda diğer İslam ülkeleri ile kıyaslandığında daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Ancak yine de ileri bir demokrasi seviyesine ulaşamamıştır.

Türkiye, demokratikleşme mücadelesinde dönem dönem kesintilerle karşılaşmış olsa da çok partili hayata ve temsil geleneğine geçmeyi başarmış bir ülkedir. Demokratik kurumlar ve birtakım yasal düzenlemelerle demokratikleşme yolunda belirli bir seviyeye gelinmiş olmakla birlikte Türkiye'de sistemin kurumsal işleyişini etkileyen toplumsal ve kültürel sorunların varlığı, ileri demokrasiye geçmenin önündeki en büyük engel olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin ileri demokrasiye geçişinin önünde en büyük engel teşkil eden toplumsal veya kültürel sorunlardan kasıt, toplumun farklı kesimleri arasındaki hoşgörüsüzlük, bireyler arası ve bireyler ile seçkinler arasındaki güvensizlik, bireylerin kurumlara olan güvensizliği ve özgürlüğün tam olarak içselleştirilememesidir (Ercins, 2012: 81). Bu sorunlar aslında toplumun siyasi kültürünün birer yansımasıdır. Toplumun bu hoşgörüsüzlük ve güvensizlik üzerine inşa edilmiş olan siyasi kültürünün oluşumunda ise ülkenin siyasi tarihinde yaşanan gelişmelerin toplum hafızasında bırakmış olduğu izler etkili olmuştur.

Bu bağlamda Türkiye'nin demokratikleşme mücadelesi incelendiğinde bu sürecin, iki yüzyıldan fazla bir tarihsel geçmişe dayanmakta olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Cumhuriyetten önce Osmanlı döneminde demokratikleşme yolunda ilk adım Sened-i İttifak ile atılmış, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile de genişlemiştir. Nihayet 1876 yılında Meşrutî Monarşîye geçişle birlikte Türk toplumu, tam demokratik yöntemlerle olmasa da seçimle tanışmıştır. Bu dönemde parlamentonun oluşturulması da demokratik açıdan oldukça önemli bir gelişme olarak Türkiye'nin demokrasi tarihine yazılmıştır (Ercins, 2012: 86).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından kurulan Cumhuriyet rejimi ile birlikte demokrasinin yerleşmesine yönelik önemli kurumsal ve yasal düzenlemeler

yapılmıştır. 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçilmiş, 1950’de yapılan seçimlerle demokratik bir siyasal yapı oluşturmaının önü açılmıştır (Ercins, 2012: 87). Ancak bu süreç oldukça sancılı olmuştur. Demokratikleşme yönünde atılan bu önemli adımlara rağmen demokrasi bu dönemde kurumsal yapılar ve yasal düzenlemeler ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminde çoğu konuda birbirine zıt politikalar izlenmiştir. Bu bağlamda bu yeni düzende bir taraftan birey desteklenirken diğer taraftan gerçekleştirilen toplumsal yeniliklerin sorgusuz sualsiz kabul edilmesi ve yeni kitlelere ulaştırılması hedeflenmiş; bir taraftan sanayileşme hedeflenirken diğer taraftan sanayileşmenin toplumsal farklılıklar yaratmaması istenmiş; bir taraftan laik bir siyasal yapı inşa edilmeye çalışılıp dinin devlet üzerindeki etkisi kırılrken diğer taraftan da devletin dine müdahalesi açık hale getirilmiştir. Kısaca Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye, Batı benzeri demokrasinin kurumlarına sahip olmakla birlikte Batıdaki ülkelerin tersine demokrasinin işlemediği bir rejimle yönetilmiştir. Bu dönemde devlet öncelikli konumda olmuş ve halk iradesi ikinci plana itilmiştir (Karadağ, 2015: 7).

Bu dönemde Türkiye’de siyasal alan hem daraltılmış hem de merkezi bürokratik kurumların müdahalesine maruz kalmıştır. Sivil-asker ilişkileri de demokratik ülkelerde olması gerektiği gibi askerlerin sivillerin denetimine tabi olduğu bir sistem üzerine kurulmadığı gibi askerlere sistem içinde özerk bir konum verilmiştir (Karadağ, 2015: 8). Yetkileri genişleyen ordu kendini devletin hamisi olarak görmeye başlamış ve gerekli gördüğü zamanlarda darbeler yolu ile demokratik işleyişi kesintiye uğratmıştır. Bu kapsamda 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir darbe yapılarak birçok siyasetçi idam edilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan sağ-sol çatışmaları, öğrenci hareketleri, işçi mitingleri ile ülke büyük bir siyasi ve toplumsal kaosun içine sürüklenmiştir. Bu olaylardan bir süre sonra 12 Mart 1971 muhtırasıyla yine yönetime müdahale edilmiştir. Siyasi istikrardan yoksun, toplumun ayrıştırıldığı bu dönem boyunca artan şiddet olaylarının önüne geçilememesi bahanesiyle ordu bu kez 12 Eylül 1980 tarihinde bir darbe daha gerçekleştirmiştir. Bazı siyasi partilerin kapatıldığı, bazı siyasetçilerin yasaklandığı ve bazılarının da tutuklandığı bu dönemde düşünce ve ifade özgürlüğü gibi temel özgürlükler de kısıtlanmıştır (Tuncel, 2015: 184-192). Bu dönemlerde hazırlanan anayasalar, devletin halka bahşetmiş olduğu belgeler haline gelmiştir. Nitekim bu bağlamda 1961 Anayasası

incelendiğinde, halka ilk önce birtakım haklar bahşedilmiş, 1971 ve 1973 yıllarında ise bu haklar yeniden ellerinden alınmıştır. 1982 Anayasası ile ise “anayasaların birey ve toplum lehine devletin sınırlandırıldığı belgeler olduğu gerçeği” nin tam aksi yönde hareket edildiği görülmüştür. Uluslaşma ve ulus devlet inşa sürecinde ulus, siyasal bir oluşum olarak değil de kültürel bir oluşum olarak görülmüş ve uluslaşma homojen bir ulus oluşturma olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucunda da rejim etnik temelli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Karadağ, 2015: 8). Söz konusu etnik temelli sorun, daha önce bahsedildiği gibi Kürt sorunu üzerinden şekillenmiş ve günümüze kadar çözülememiş bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir.

Türkiye’nin bir başka demokrasi utancının tarihi de 28 Şubat 1997 tarihidir. Bu tarihte gerçekleştirilen ve “post-modern darbe” olarak nitelendirilen süreçte (Tuncel, 2015: 196), laiklik ilkesi ile bağdaşmadığı gerekçesiyle dini inancının gereklerini yerine getiren birçok insanın işine son verilirken birçok kadının eğitim hakkı elinden alınmış ve toplumsal hayatın dışına itilmiştir. Bu gelişmeler doğal olarak toplumun “laik-İslamcı” şeklinde kutuplaşmasına, farklı kesimlerin birbirlerine şüphe ile bakmasına neden olmuştur. Topluma nefret tohumlarının atıldığı bu sürecin etkisi ne yazık ki bu gün bile hala devam etmektedir (nitekim post-modern darbenin mimarları da bu sürecin bin yıl süreceğini söylemişlerdi). Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler, bireylerin birbirlerine karşı güvensizliğini artırdığı gibi devlet yöneticilerine ve devlet kurumlarına olan güvensizliği de artırmıştır. Bunun sonucunda güvensizlik temeli üzerinde oluşan siyasal kültür, toplumun farklı kesimleri arasında hoşgörü eksikliğine, bu da toplumsal ayrışmalara yol açmıştır. Bu durum ülkede demokrasinin etkin bir şekilde işleyişini de olumsuz etkilemiştir.

Türkiye’nin kabusla dolu bu siyasi tarihi 2002 seçimleri ile sona ermiş ve AK Parti’nin tek başına iktidar olması ile uzun bir koalisyon döneminden sonra siyasi istikrar sağlanmıştır. 2002 yılından sonra yapılan üç genel seçimde de oylarını artıran AK Parti (%37-%47-%49), ülkede yeni bir merkez olmuştur. 10 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Erdoğan’ın %52 oyla Cumhurbaşkanı seçilmesi bu durumu daha da pekiştirmiştir (Tuncel, 2015: 200). Ancak kurucularının demokratik haksızlığa uğradığı ve ülkenin demokrasi özlemini gidermeyi amaç edinen AK

Parti'nin güçlendikten sonra zamanla demokrasiden uzaklaştığı ve otoriterleşme eğilimi gösterdiği yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüş daha çok 15 Temmuz 2016 gecesini Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ), halkın direnişisi sonucu başarısızlıkla sonuçlanan hain darbe girişiminden sonra AK Parti hükümetinin terör örgütüne ve mensuplarına yönelik almış olduğu önlemlerden sonra daha da güçlenmiştir. AK Parti'nin demokrasiden uzaklaşmasını devletin iç dinamiklerindeki zayıflığının bir sonucu olduğunu savunan Karadağ (2015: 5), 2002'den günümüze kadar geçen güçlü tek parti dönemi sürecinin, demokratik bir yapıya sahip olmayan bir devletin, iktidarı ele geçiren demokrasi yanlılarını bile bir süre sonra demokratik olmayan bir devlet yapısını savunur hale getirmekte olduğunu ifade etmiştir.

e. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden terör örgütleri ve muhalif hareketler arasında başta PKK olmak üzere, Devrimci Halk Kurtuluş Partisi (DHKP-C) ve FETÖ bulunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2020c).

Marksist-Leninist ideolojiyi benimseyen PKK, 1978 yılında, Öcalan'ın önderliğinde kurulmuş olan (Özçelik, 2015: 81) ve Kürt kimliği üzerinden propaganda yapmaya çalışan ayrılıkçı bir terör örgütüdür. Eylemlerini, "self-determinasyon" hakkına dayanarak sömürgeci düzene karşı yaptığını iddia ederek meşrulaştırmaya çalışan örgütün amacı (Altındağ, 2020: 33), farklı ülkelerde dağınık bir biçimde yaşamakta olan Kürtleri bir araya getirerek bağımsız bir Kürdistan Devleti'nin kurulmasını sağlamaktır (Özçelik, 2015: 81).

Türkiye'de yaşanan 1980 darbesinin ardından PKK'nın üst yönetimi, Lübnan ve Suriye'ye kaçmıştır (Özçelik, 2015: 81). İlk eylemini 1984 yılında, bir Türk karakoluna düzenlemiş olduğu saldırı ile başlatan (Updegraff, 2012: 122) örgüt ile Türk güvenlik güçleri arasında açık bir biçimde yaşanan çatışma sürecine şahit olunmuştur. Bu yıllarda kırsal kesimde gerilla taktikleri uygulayan PKK, kent merkezlerinde intihar eylemleri gerçekleştirmiştir. 1985 yılında köy korucularına da saldırmaya başlamış, 1990'lı yıllarda da terör faaliyetlerini artırarak saldırılarını demiryolları, köprüler ve turistik mekanlar gibi sosyal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirmiştir (Özçelik, 2015: 81). Saldırılarını, cinsiyet ve yaş ayırt etmeksizin masum sivillere karşı da gerçekleştiren örgütün saldırılarında çok

sayıda sivil hayatını kaybetmiştir (Altındağ, 2020: 37). Kanlı eylemlerin zirve yaptığı bu dönemde PKK'nın saldırıları sonucu binden fazla köy, zor kullanılarak boşaltılırken iki milyondan fazla insan göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Kürt politikacıları, aktivistleri ve aydınları hedef alan faili meçhul cinayetler de işlenmiştir (Updegraff, 2012: 123).

2003 Irak Savaşı'ndan sonra kendini bir anda uluslararası ve bölgesel denklemlerin tam ortasında bulan örgüt, bu zamana kadar genel olarak Türkiye'nin bir sorunu iken artık farklı bölgesel dinamiklerin bir aracı haline gelmiştir (Özhan ve Ete, 2008: 8). Bu süreçte PKK'nın Irak'taki konumu daha da güçlenmiştir. Kandil Dağı'nın etrafında (Dışişleri Bakanlığı, 2020d) farklı farklı kamplara dağılmış olan örgüt, özellikle ülkenin kuzeyinde varlıklarını daha rahat bir şekilde sürdürme imkanı bulmuştur. Irak'ı üs haline getiren örgüt, bölge içinde sürekli olarak eğitim yaparken ABD'den geriye kalan silahları da ele geçirmiştir (Güney, 2011: 34). Zaten Irak, Suriye, Yunanistan, GKRY ve İran PKK'ya açık bir şekilde destek vermektedirler. Bununla birlikte ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın da örgüte doğrudan veya dolaylı olarak destek sağladığı görülmektedir (Altındağ, 2020: 37).

Öcalan'ın lideri olduğu Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) de PKK ile aynı örgüt olup Irak, İran ve Suriye'de farklı adlar altında varlıklarını sürdürmektedirler. Bu bağlamda KCK, Irak'ta "Tavgarî Azadî"; İran'da "Kürdistan Özgür Yaşam Partisi" (PJAK) ve Suriye'de ise 2003 yılında PKK'nın kontrolünde kurulan Demokratik Birlik Partisi/Halk Koruma Birlikleri (PYD/YPG) adları altında faaliyetlerini devam ettirmektedirler (Dışişleri Bakanlığı, 2020d).

Esas olarak çatışmadan ve kandan beslenen örgüt, Kürtlerin mağduriyetinin giderilmesinden ziyade Kürt sorununu canlı tutmaya çalışmakta böylece Kürt sorunu ile PKK sorununun eşit görülmesini sağlamak istemektedir (Özhan ve Ete, 2008: 4, 8). Bu nedenle örgütün söylemleri ile eylemleri birbiri ile çelişmektedir. Zira bir taraftan Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere devletin ekonomik anlamda yatırımlar yapmadığını ileri sürerken diğer taraftan da yapılan yatırımları engellemek maksadıyla sürekli bombalı saldırılar düzenlemektedir. Böylece hem devleti geri dönüşü imkansız olan mali kayıplar

vererek zarara uğratmakta hem de gerçekleştirdiği saldırılarla bireysel yatırımları da olumsuz etkilemektedir. Bunun sonucunda da doğal olarak bölgenin ekonomik refaha kavuşması gecikmiş olmaktadır. Ekonomik alanın dışında eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda da bölgenin ihmal edildiğini iddia eden örgüt, bölgede çalışan birçok öğretmen, din adamı, doktor, mühendis gibi meslek grubuna mensup görevlileri ya öldürmek veya kaçırmak suretiyle hizmet vermelerine engel olmuştur (Altındağ, 2020: 38).

Çözüm sürecinin sona erdiği ve silahların yeniden konuşmaya başladığı dönemde çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Bu bağlamda Uluslararası Kriz Grubu'nun hazırlamış olduğu raporda, 20 Temmuz 2015 tarihinden 4 Ekim 2019 tarihine kadar geçen 4 yıllık süreçte siviller de dahil olmak üzere hayatını kaybedenlerin sayısının 4 bin 686 olduğu belirtilmiştir (Euronews, 2020).

Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden terör örgütlerinden biri de, PKK gibi Marksist-Leninist bir ideolojiye sahip olan DHKP-C'dir. 1978'de "Devrimci Sol" veya "Sol Dev" adı ile kurulmuş olan örgütte yaşanan mücadele sonucu örgüt içinden ayrılan bir grup tarafından kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yıkmayı ve Türkiye'deki ABD ve NATO varlığına zarar vermeyi hedefleyen örgütün eylemleri arasında suikast, intihar saldırıları, bombalı eylemler ve silahlı saldırılar bulunmaktadır. Bu bağlamda örgütün 2015 yılının Mart ayında İstanbul Adliyesi'nde düzenlemiş olduğu saldırı sonucu Savcı Mehmet Selim Kiraz şehit olmuş, örgüt yaklaşık dört buçuk ay sonra da ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğuna saldırıda bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2020e).

Türkiye'nin güvenlik sorununu oluşturan terör örgütlerinin bir diğeri de FETÖ olup, 15 Temmuz 2016 tarihinde yapmış olduğu başarısız darbe girişimiyle ülkenin meclisini bombalayarak demokrasisine yönelik saldırıda bulunmuştur.

f. Su Sorunu

Türkiye'nin su sorunu, Suriye ve Irak'ın da kıyıdaş olduğu Dicle ve Fırat nehir sularının paylaşımı ve kullanımına dair adı geçen ülkelerle yaşadığı anlaşmazlık ve Suriye ile Asi nehrinin sularının kullanımı konusundaki anlaşmazlık oluşturmaktadır. Bu konuya,

Ortadoğu BGK'sının su ile ilgili sorunları açıklanırken yer verildiği için burada tekrar ele almaya gerek görülmemektedir.

2. Afganistan'ın Güvenlik Sorunları

Coğrafi konum olarak Kafkasya, Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerinin kesiştiği bir noktada bulunan Afganistan, jeopolitik açıdan önemli olduğu kadar sahip olduğu zengin doğal kaynakları ile jeostratejik açıdan da hem küresel hem de bölgesel güçlerin cazibe merkezlerinden biri haline gelmiştir (Derman ve Haya, 2014). Stratejik konumu itibarıyla çoğu ülkenin çıkar alanı içinde bulunan ülke (Önal, 2010: 52), bir köprü olarak Orta Asya'nın güneyinde yer almakta olup, Orta Asya ile Güney Asya arasındaki geçiş güzergahlarından birini oluşturmaktadır. Afganistan ayrıca kuzeyden Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan; kuzeydoğudan Çin Halk Cumhuriyeti, doğudan ve güneyden Pakistan, batıdan ise İran'la ortak sınırlara sahiptir. Dolayısıyla Afganistan'ın konumuna bakıldığında güçlü devletlerle çevrelenmiş zayıf bir ülke olduğu görülmektedir (Derman ve Haya, 2014). Afganistan, Hindistan için Orta Asya'ya açılan bir kapı olması açısından önem taşımakta iken Pakistan için ise Hindistan'ı çevreleme politikasının bir parçası olmasının yanı sıra, topraklarında bulunan Peştun ve Beluci grupların ayrılıkçı hareketlerini besleyen bir unsur olması açısından da önemlidir (Gundu, 2008: 1). İran için ise Afganistan, batı bölgesindeki geleneksel nüfuzu ve ülkede bulunan Şii azınlık dolayısıyla önem taşımaktadır. Bu nedenlerle Afganistan'ın iç dinamikleri Afganistan'a komşu olan bu ülkelerin de yakinen takip ettikleri bir konu olmuştur (Önal, 2020: 51).

Bu gün Afganistan'ın en önemli güvenlik sorunları arasında, Taliban'ın neredeyse her gün gerçekleştirdiği saldırılar, Afganistan-Pakistan sınırında yaşanan çatışmalar, uyuşturucu ticareti ve siyasi istikrarsızlık yer almaktadır (Derman ve Haya, 2014).

a. Sınır Sorunları

Afganistan'ın güvenliğini tehdit eden en önemli sınır sorunu, İngiltere'nin sömürge mirası olan ve Durand Hattı olarak bilinen Afganistan ile Pakistan'ı ayıran sınır hattıdır. Afganistan'ı tamamen stratejik amaçla bölen bu hat, hiçbir etnik veya tarihi bir özelliğe dayanmamaktadır. Bölgede yaşayan Peştunların bir kısmını Afganistan'da, bir kısmını da

Pakistan tarafında bırakan hattın (Lüleci-Karadere, 2015: 8) iki ülke arasında sorun teşkil etmesinin temelinde yatan neden ise Afganistan'ın "Peştunistan" hayali olmuştur. Durand Hattı her ne kadar uluslararası alanda Afganistan ve Pakistan arasında resmi bir sınır olarak tanınmış olsa da (Burget, 2013: 61-64). Afganistan bunu hiçbir zaman kabul etmemiştir (Gundu, 2008: 1). Afganistan, sınırın kaldırılarak her iki taraftaki Peştunların bir araya gelmesiyle bir Peştunistan Devleti kurmayı hedeflemekteydi. Bu durum iki ülkenin birbirlerine karşı olan tutumlarında belirleyici olmuştur. Pakistan, Durand sınırı konusunun gündeme gelmesini engellemek amacıyla ülkedeki muhalif grupları destekleyerek sürekli olarak Afganistan'daki iç savaşı körüklemiştir (Burget, 2013: 61-65).

Hindikuş dağları ile beraber 2.640 km. devam eden dağlık ve sarp araziler, bu bölgedeki ulaşımı ve bölgenin kontrolünü zorlaştırdığı için bölge zamanla devlet otoritesinden kaçan terör örgütlerinin sığındığı bir liman haline gelmiştir (Karaca, 2011: 42).

b. Etnik, Kimlik, İdeoloji, Din ve Mezhep Temelli Sorunlar

Kültürel bir mozaik görünümünde olan Afganistan, 55 farklı etnik grubu bünyesinde barındırmakta olup ülke nüfusunun %42'sini Peştunlar, %27'sini Tacikler, %9'unu Hazaralar, %9'unu Özbekler, %4'ünü Türkmenler, %2'sini Beluciler ve %4'ünü de diğer etnik gruplar oluşturmaktadır (Lüleci-Karadere, 2015: 2). Özellikle 1979 Sovyet işgalinde merkezi hükümet yerine direnişçi grupların desteklenmesi, ülkede daha fazla etnik ve dini bölünmelere yol açmıştır (Yazıcı, 2010: 233). Söz konusu bu etnik ve dini olarak bölünmüşlük ülkenin güvenlik dinamiklerinde de etkin rol oynamaktadır (Önal, 2010: 48). Bu gruplar içerisinde Peştunlar başta olmak üzere, Tacikler, Özbekler ve Hazaralar, siyasi iktidarı ele geçirmek için mücadele etmişlerdir. Afganistan tarihi boyunca bu dört etnik grubun iktidar mücadelelerine ve çatışmalarına şahit olmuştur (Cankara, 2015: 269).

Ülkedeki çatışma ortamını şekillendiren üç temel dinamiğin varlığından söz eden ve bunları, Soğuk Savaş dengeleri, ülkeyi kontrol altına almaya çalışan Pakistan'ın politikaları ve çoğunluğunu Afgan kimliğinin önemli bir kesimini temsil eden Peştunların oluşturduğu etnik mücadeleler olarak belirleyen Lüleci-Karadere (2015: 3), ayrıca kabilecilik, dini inanç ve coğrafyanın da çatışma ortamını şekillendiren diğer etkenler olduğunu ifade etmektedir.

Özellikle çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu Taliban'ın diğer etnik unsurlara karşı ayrılıkçı davranışları ve saldırıları ülkedeki etnik çatışmaları körüklediği gibi, Taliban milliyetçiliğine bir de Taliban'ın katı İslami yorumları da eklenince, ülkedeki özellikle Şii olan Hazaralara yönelik saldırılar artmış ve böylece ülke, etnik çatışmanın yanı sıra, ideolojik ve dini çatışmalara da sahne olmuştur (Lüleci-Karadere, 2015: 3).

c. Demokratikleşme ve Siyasi İstikrarsızlık Sorunu

1747 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulan Afganistan (Yazıcı, 2010: 219), 1973 yılına kadar Hanedanlıkla idare edilmiş, 1973 yılında gerçekleştirilen askeri bir darbe ile Cumhuriyet rejimine geçilmiştir (Yazıcı, 2010: 229). Coğrafi yapı, etnik farklılık, ekonomik sorunlar, yolsuzluk, eğitim ve adalet sisteminin zayıflığı ve işlevsizliği ve uyuşturucu ekonomisi gibi ülkenin güvenliğini tehdit eden unsurlar, ülkedeki istikrarsızlığın da temel nedenlerini oluşturmaktadır (Arslan, 2016: 48). Özellikle etnik kimliğe dayalı yaşam tarzının ülkenin her yerinde etkili olması nedeniyle Afganistan'da ulus bilincinin yerleşmemiş olması (Anbarlı-Bozatay ve Meriç, 2013: 155) ülkeye yönelik herhangi bir saldırı karşısında ortak hareket edilmesini önlemiş, bu da dış müdahalelere zemin hazırlamıştır.

Tarihi boyunca İngiltere ile Rusya'nın mücadele alanı olan ülke, İngiltere tarafından iki defa işgal edilirken, Rusya'nın desteklediği İran tarafından da işgale uğramıştır. Afganistan her işgal karşısında bağımsızlık için büyük mücadeleler vermiş ve nihayet 1921 yılında İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak bağımsızlığını kazanmasına rağmen sık sık müdahalelere maruz kalmış, bugün bile hala ülkede istikrar sağlanamamıştır (Yazıcı, 2010: 219). 227).

İşgallerle dolu bir tarihe sahip olmasının yanı sıra, bu güne kadar hiçbir işgalin başarıya ulaşmadığı bir ülke olan Afganistan'a yönelik önemli işgallerden bir tanesi de 1979 yılında SSCB tarafından gerçekleştirilmiştir. Sıcak denizlere ulaşma hayali, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı 10 yıl sürecek olan işgaline zemin hazırlamıştır (Derman ve Haya, 2014). Bu süreçte halk, bir taraftan işgalci güçlere karşı direnirken diğer taraftan da Kabil'deki merkezi hükümete karşı mücadele etmiştir. Halkın direnişi karşısında SSCB'nin 1989 yılında ülkeden çekilmesi sonrasında iktidarı ele geçiren milli güçler, tam bağımsız

bir ülke kurmak için büyük çabalar sarf etmişler ancak dış müdahaleler, mücahit gruplar arasında başlayan bölünmeler ve aşiretlerin ayrılıkçı hareketleri, kısa süre içerisinde ülkeyi yeni bir kargaşa ortamına sürüklemiştir (Yazıcı, 2010: 219).

SSCB'nin ülkeden ayrılmasının ardından ortaya çıkan bu gruplardan bir tanesi, kendilerini Taliban olarak tanıtan ve Pakistan'ın desteğiyle ortaya çıkan Medrese öğrencileri olmuştur (Lüleci-Karadere, 2015: 2). Bu grup, iç savaş sonucu merkezi hükümetin zayıflamasıyla doğan güç boşluğundan yararlanıp iktidarı ele geçirerek ülkenin önemli bir kısmını denetimi altına almıştır (Derman ve Haya, 2014). Taliban'ın amacı ülkeyi içinde bulunduğu kargaşa ortamından kurtarmak ve İslami değerleri hakim kılmaktır (Lüleci-Karadere, 2015: 2). Ancak Taliban'ın ortaya çıkması ile ülkedeki kargaşa ortamı daha da artmıştır. Söz konusu kargaşa ortamından faydalanan uyuşturucu tacirleri, ülkede haşhaş üretimini destekleyerek Afganistan'ı uyuşturucu üretiminin merkezi haline getirmişler, uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirler de ülkeye silah olarak geri dönmüş ve iç savaşı körüklemiştir (Yazıcı, 2010: 219).

Bulundukları karmaşık ortamda Afgan halkının tercihleri farklı şekillerde belirlemiştir. Halkın bir kısmı, sorunlarının çözümü için, Kandahar'da Taliban mensuplarının yönetimi altındaki mahkemelere başvurmakta iken bir kısmı ise Taliban'ı istememekle birlikte mevcut hükümeti de başarısız bulmakta ve hükümete güvenmemektedir (Derman ve Haya, 2014).

1993-1996 yılları arasında Kabil'in Hikmetyar örgütü tarafından bombalanması sonucu binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Ülkede Komünist rejimin çökmesinin ardından Mücahit grupları arasında başlayan iktidar mücadelelerinde ise 40 bin sivil hayatını kaybederken 500 bin kişi de göç etmek zorunda kalmıştır (PHR, 1998: 22). 1996 yılında Taliban Kabil'i ele geçirmiş ve 2001 yılında ABD'nin desteklediği Kuzey İttifakı tarafından devrilene kadar ülkeyi denetimi altına almıştır (Lüleci-Karadere, 2015: 2).

Daha önce de ifade edildiği gibi işgallerle dolu bir geçmişe sahip olan Afganistan bu defa da 11 Eylül saldırılarını ve Taliban ile El Kaide arasındaki ilişkiyi bahane eden ABD'nin 2003 yılındaki işgali ile sarsılmıştır. Saldırıların Bin Ladin, El Kaide ve Taliban'ın işbirliği ile düzenlendiğini iddia eden ABD, içinde bulunduğu durumu “savaş

hali” kabul ederek BM’nin 51. maddesine dayanarak meşru müdafaa hakkını kullanacağını ilan etmiş (Derman ve Haya, 2014) ve İngiltere ile ortak olarak düzenlediği “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu (Operation Enduring Freedom-OEF) başlatmıştır. Operasyon, ABD Özel Kuvvetleri, Kuzey İttifakı ve Peştun birliklerinden oluşan karma bir ittifak ile gerçekleştirilmiştir. Rusya da bu süreçte Tacik, Özbek, Hazara ve Türkmenlerden oluşan Kuzey ittifakı içindeki gruplara destek vererek operasyona katkıda bulunmuştur. Ancak bu süreçte yerel Afgan gruplarına sağlanan desteklerle güçlenen bu grupların artan talepleri, ülkede demokrasinin kurulması çalışmalarını olumsuz etkilemiştir (Önal, 2010: 46).

OEF ile başlattığı yeniden yapılandırma sürecinde ülkeyi kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye devam eden ABD (Derman ve Haya, 2014), öncelikli olarak El Kaide ve onu destekleyen Taliban rejimini hedef almıştır. Taliban’ın devrilmesinin ardından ülkenin ileri gelenleri tarafından Almanya’da imzalanan Bonn Anlaşması sonucu ülkede iki yıllık bir süreç için geçici bir hükümet kurulmuş ve hükümetin başına Karzai getirilmiştir. 2004 yılında yapılan seçimlerde de Karzai oyların yarısından fazlasını alarak devlet başkanlığına getirilmiştir (Lüleci-Karadere, 2015: 2). Ancak ABD’nin desteğine rağmen Karzai, ülkede otoritesini hissettirememiştir. Hatta merkezi otorite Karzai iktidarı ile birlikte daha da zayıflamıştır (Yazıcı, 2010: 234).

”Kalıcı Özgürlük” olarak adlandırılan operasyon ile Afganistan’da istikrarı sağlayarak, enerji nakil yollarının güvenliğini sağlamayı ve siyasi ve ekonomik liberalizmin bölgede yaygınlaşmasını hedefleyen ABD, bu hedefini gerçekleştirememiş, operasyon Afganistan halkına özgür ve istikrarlı bir ülkeden ziyade daha şiddetli çatışmalara ve bölünmelere gebe bir ülke bırakmıştır. ABD’nin işgali ile birlikte bölgeye yerleşen NATO ve Karzai hükümeti, ülkenin %30’unu denetimi altında bulundurur iken geri kalan %70’i ise Taliban’ın denetiminde idi. Dolayısıyla ABD’nin işgali, Taliban rejimini ortadan kaldıramadığı gibi ülkeye vaat ettiği demokrasiyi de getirememiştir (Cankara, 2015: 272). Özellikle 2009 yılında ABD ve NATO’nun eylem ve çatışmalarında binlerce sivilin yaşamını yitirmesi, halkın ABD ve NATO’ya olan güvenini sarstığı gibi desteğini de azaltmıştır. Hatta halkın büyük bir bölümü, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan ABD’nin sorumlu olduğuna inanmışlardır (Önal, 2010: 50-51).

ABD'nin 2010 yılında Afganistan'dan çekilme kararı almasına rağmen, ülkedeki çatışmalar bütün sıcaklığı ve şiddeti ile devam etmiştir (Cankara, 2015: 285). Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu (Afghanistan Independent Human Rights Commission/AIHRC) ve BM Afganistan Yardım Misyonu İnsan Hakları Birimi'nin (Human Rights Unit of the United Nations Assistance Mission in Afghanistan/UNAMA Human Rights) 2010 yılını baz alarak hazırladıkları rapora göre, son dört yılda, sivil çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısı her yıl artarak 8 bin 832 olmuştur. Rapora göre ölümlerin büyük çoğunluğu, intihar saldırıları ve patlayıcı düzenekler sonucu gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2010 yılı itibarıyla ülkede, sivil suikastların sayısında da artış gözlenmiştir (AIHRC/UNAMA, 2011). Böyle bir ortamda, sıradan bir Afgan vatandaşının karşı karşıya kaldığı en önemli sorunun güvenlik olduğu görülmektedir (Cankara, 2015: 275).

Güvenlik sorununun dışında Afganistan'ın istikrara kavuşmasına mani olan bir diğer sorun da, eğitimsizlik ve etnik gruplar arasındaki eşitsizlik ve cinsiyet ayrımcılığıdır. Okuryazarlık oranının oldukça düşük seviyelerde olduğu ülkede, kadınların eğitim durumları ise daha kötü bir haldedir. Bu durum özellikle Taliban'ın ülkede etkinliğini artırması ile daha da vahim bir hal almaya başlamıştır. Zira Taliban rejiminden önce kadınlar toplumsal hayatta varlık gösterebilirlerken, Taliban rejiminin iktidara gelmesi ile kadınların siyasal hayatın yanı sıra, sosyal hayattan da soyutlanarak, eğitim hakları ellerinden alınmış ve eve hapsedilmişlerdir. Bunlara ek olarak ülkedeki ekonomik sorunların yol açtığı kötü yaşam koşullarından da bahsetmek gerekmektedir. Büyük oranda fakir ve işsiz olan halkın konut, temiz su, elektrik, sağlık vb. ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Söz konusu eğitimsizlik durumu ve kötü yaşam koşulları, ülkede siyasi ve sosyal çatışmaları beslemekle birlikte halkın radikal gruplar tarafından daha çabuk kandırılmasına yol açmaktadır (Lüleci-Karadere, 2015: 3; Cankara, 2015: 276-280).

Sonuç olarak Ekim 2001 tarihinden günümüze kadar değerlendirildiğinde, Afganistan'da Taliban'a karşı verilen savaşın hala kazanılamadığı aksine Taliban'ın etkisini Pakistan'da da güçlendirdiği söylenebilir (Önal, 2010: 44).

d. Radikal İslamcı Gruplar ve Muhalif Hareketler Sorunu

Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesinin ardından ABD'nin desteklediği Afgan Mücahit Grupları ile Kabil'de bulunan merkezi hükümet arasında yaşanan şiddetli çatışmalar, Afganistan'ın hızla bölünmesine ve Taliban Terör Örgütü'nün ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1993-1994 yılları arasında, çoğunlukla Peştun kökenli olan Afgan İslam alimleri ve öğrencileri tarafından, İslami bir imparatorluk kurmak amacıyla, önce kırsal alanda oluşturulan örgüt, kısa süre içerisinde büyük başarılar elde ederek 1996'da Kabil'i ele geçirmiş ve Afganistan'da Taliban yönetimi başlamıştır (Cankara, 2015: 270-277). Taliban daha çok ülkenin güney ve güneybatı kesiminde hükümet yandaşlarına karşı oldukça sert uygulamalarda bulunmaktadır (Derman ve Haya, 2014).

El Kaide terör örgütü, OEF sonrasında da ABD için en tehlikeli örgüt olarak varlığını sürdürürken, ülkede Taliban ve El Kaide'nin dışında da birçok örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmelerden bir tanesi olan Hikmetyar grubu veya Hizbi İslami, Peştun kökenli Gülbeddin Hikmetyar tarafından kurulmuş, zamanla Peştunların partisi haline gelmiştir. SSCB işgali süresince 1980'lerin en güçlü silahlı mücahit grubu olmasına rağmen örgüt içindeki görüş ayrılıkları nedeniyle örgütte zamanla bölünmeler ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmelerden başka ülkedeki diğer İslami hareketler arasında Cemiyet-i İslami, Cümbüş-ü Milli-yi İslâmî-yi Afganistan, İttihad-ı İslâm-ı Afganistan, Hareket-i İnkılab-ı İslâmî, Me'haz-ı Milli'yi İslâmî, Cephe-i Necat-i Milli ve Afganistan İslâmî Vahdet Partisi bulunmaktadır (Koç, 2018). Ayrıca, Celaleddin Hakkani'nin liderliğinde, daha çok Khost bölgesinde faaliyet gösteren Hakkani grubu da ABD'nin tehdit olarak görüp terör listesine aldığı gruplar içerisinde yerini almıştır. Bu grupların dışında, muhalif grupların kışkırttığı kalabalık halk grupları ile organize suç örgütlerinin şiddet içerikli eylem faaliyetleri de Afganistan'ın güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında kabul edilebilir (Önal, 2010: 49).

e. Uyuşturucu Ticareti

Pakistan ve Afganistan arasında bir türlü çözüme kavuşturulamayan Durand sınırı, aşiretlerin silahlandırılması ve her türlü kaçakçılığın yapılmasına göz yumulması nedeniyle kontrol edilmesi imkansız bir hale gelmiştir. Sınırın her iki tarafında da aynı soya mensup

aşiretlerin yaşaması, sınırda uyuşturucu ve silah kaçakçılığı faaliyetlerinin artmasına neden olmaktaydı. Afganistan’da üretilen afyon, sınırdaki aşiretler aracılığıyla kolayca Pakistan’a oradan da diğer ülkelere ulaştırılmakta, elde edilen gelirlerle alınan silah ve mühimmatlar da aşiretlerin birbirlerine karşı ve merkezi hükümetlere karşı mücadelelerinde kullanılmaktaydı (Yazıcı, 2010: 229). Bununla birlikte yaklaşık bir milyon uyuşturucu bağımlısının yaşadığı İran’ın 1955 yılında haşhaş ekimine yasak getirmesi, Afganistan’da haşhaş üretimine olan ilgiyi daha da artırmış ve İran gibi büyük bir pazar sayesinde ülkedeki afyon üretimi 1970’lere kadar artarak devam etmiş, 1973’de iktidara gelen Muhammed Davud Han zamanında haşhaş üretimi ve kaçakçılığı az da olsa kontrol altına alınmış ve yasaklanmış (Yazıcı, 2010: 229).

Afyon üretiminden elde edilen gelirler 1979 yılında Afganistan’ı işgal eden SSCB’ye karşı direnen mücahit grupların silahlandırılmasında kullanılmıştır (Yazıcı, 2010: 231). Afganistan’da üretilen afyon, Pakistan’da bulunan imalathanelerde işlenerek eroine dönüştürülüyor, oradan da Avrupa ve Amerika’ya ulaştırılıyordu. 1980 yılından itibaren Afgan Uyuşturucu tacirleri dünya piyasasının önemli birer aktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla SSCB’nin Afganistan’ı işgali ülkeyi dünya afyon üretiminin üssü haline getirmiştir. Pakistan sınırında bulunan Afgan aşiretlerin eroin üretimini öğrenmeleri sonucu Afganistan artık eroin imalatını da kendisi gerçekleştirmeye başlamıştır (Yazıcı, 2010: 232).

SSCB’nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni devletler de, uyuşturucu kaçakçılığının yapıldığı yeni güzergahlar olmuşlardır. Pakistan ve İran’a ek olarak Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan’ın da uyuşturucunun özellikle Avrupa’ya aktarılmasını kolaylaştıran yeni geçiş yolları haline gelmesiyle Afganistan’daki uyuşturucu kaçakçılığı hızını daha da artırmıştır (Yazıcı, 2010: 232). Bu durum hem Afganistan’ın hem de uyuşturucu kaçakçılığında geçiş yolu olarak kullanılan bölge ülkelerinin de sınır güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Zira uyuşturucu kaçakçılığından elde edilen yüksek gelir sayesinde birçok suç örgütleri ortaya çıkmış ve kolayca silahlanan bu örgütler, merkezi otoritelere karşı direnmelere başlamışlardır (Yazıcı, 2010: 235).

3.2. İslam Ülkeleri Güvenlik Sorunlarının Genel Tipolojisi

İslam ülkelerinin güvenliğini tehdit eden sorunların kaynaklarına bakıldığında, genel olarak dini ve ideolojik çatışmalar olarak kendini gösteren, fikir ayrılığının yol açtığı anlaşmazlıklardan söz edilebilir. Bunun yanı sıra, kimlik veya aidiyet farklılıklarından kaynaklanan sorunlar ise etnik çatışmalar, azınlık çatışmaları, mezhep çatışmaları, kültürel çatışmalar ve bağımsızlık talebinin yol açtığı çatışmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Fikir ayrılığının yol açtığı çatışmalar, “değer esaslı/soyut çatışmalar” (value-based abstract conflicts) olarak da ifade edilebilir. Bu tür çatışmalarda sorunun temeli, kaynak kıtlığı gibi maddi nedenlerden ziyade, tanınmamak, kabullenilmemek veya özür dilenmemesi gibi maddi olmayan nedenlere dayanmaktadır (Burton, 1998; aktaran; Mandacı, 2012: 417-418).

İslam ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden sorunların kaynaklarından bir diğeri de jeopolitik ve siyasi temellere dayanan ve somut olarak ortaya çıkan çatışmalardır (maddi çatışmalar/material conflicts). Jeopolitik kaynaklı çatışmalardan, bölgesel ve yerel gruplar arasında ve aynı gruplar içerisindeki rakip fraksiyonlar arasında yaşanan çatışmalar gibi devlet sınırları içinde kalan bölünmüş topluluklar arasında yaşanan çatışmalar, adından da anlaşılacağı gibi devlet içi çatışmalar kategorisinde yer alırken, sınır anlaşmazlıkları, dış müdahaleler, yer altı ve yer üstü kaynakların paylaşımı, sınır aşan sular, nehirlerin kullanımı sorunu ve bölgesel liderlik yarışı gibi yine jeopolitik nedenlerin yol açtığı çatışmalar ise devletlerarasında yaşanan çatışmalar kategorisinde yer almaktadır. İktidar çatışmaları, siyasi istikrarsızlığın yol açtığı çatışmalar, iktidar-toplum çatışması, yönetim baskısından doğan çatışmalar ile bölgesel kalkınmışlık farklarının yol açtığı çatışmalar ise siyasi temellere dayanan sorunların yol açtığı devlet içi çatışmalardır. Aşağıdaki tabloda İslam ülkelerinin güvenliğini tehdit eden sorunların kaynaklarının genel bir sınıflandırması yapılmış olup, bu sorunların yol açtığı veya yol açabileceği çatışma türleri gösterilmiştir.

Tablo 3.1. İslam Ülkelerinin Güvenlik Sorunlarının Tipolojisi

Sözü edilen güvenlik sorunlarından, ideolojik çatışmalar, kendilerini, “Komünist”, “Sosyalist”, “İslamcı”, “Milliyetçi” gibi ideolojik terimlerle tanımlayan iki veya daha fazla taraf arasındaki silahlı veya silahsız çatışmaları ifade etmektedir. Devletin nasıl yönetilmesi gerektiği konusundaki rakip fikirler arasındaki mücadele olarak da tanımlanan ideolojik çatışmalarda tarafların amacı, devletin kurallarını değiştirmek veya devam ettirmektir (Angstrom, 2007: 105-106). Bu bağlamda İslam ülkelerinin bulunduğu coğrafyalardan, Ortadoğu’da Arap milliyetçiliği, İslamcılık, Siyonizm (İsrail-Filistin sorununda); Güney Doğu Asya bölgesinde sosyalizm, Komünizm, Milliyetçilik; Orta Asya bölgesinde Komünizm ve İslamcılık gibi ideolojik mücadeleler görülmektedir.

Dil, din, mezhep, azınlık ve etnik köken gibi kimlik farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar, sosyo-kültürel çatışmalar olarak da ifade edilmektedir (Efegil, 2015: 18). Çatışmaya yol açabilecek kimlik temelli sorunlar arasında, dil milliyetçiliği, eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetlere ve kamu hizmetlerine erişim, ibadet hakkı, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, yasal ve ekonomik konularda ayrımcı politikalara ve polis veya diğer grupların kontrolündeki güçlerin baskısına maruz kalmak bulunmaktadır (Wallensteen, 2002: 176).

Kimlik farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar, farklı gruplar arasında silahlı çatışmalar şeklinde ortaya çıkabileceği gibi herhangi bir ayrılıkçı grup ile merkezi otorite arasında da yaşanabilmektedir (Demir, 2019: 2). Örneğin Ortadoğu BGK’sında Şiiiler, Sünniler, Nusayriler, Dürziler, Zeydiler, Husiler, Hristiyanlar, Müslümanlar ve Kürtler; Güney Asya BGK’sında Hindular, Müslümanlar, Muhacirler, Sindliler, Peştunlar, Beluciler, Pencaplılar; Güney Kafkasya’da Azeriler ile Ermeniler; Nijerya’da Müslümanlar ile Hristiyanlar ve Türkiye’de Kürtler olmak üzere farklı kimliklere mensup grupların bazen birbirleri ile bazen de merkezi yönetimle çatışmalara girdikleri görülmüştür. Bu tür çatışmalardan özellikle etnik temelli olanlarda taraflar genellikle devletin kimliği, amacı ve yasal sınırları konusunda anlaşmazlık içerisindedirler. Bu durum taraflardan en az birinin mevcut devlet yapısını kabul etmediği ve bağımsızlık hedeflediği anlamına gelmektedir (Angstrom, 2001: 110-111). Bu duruma Suriye, Irak ve Türkiye’deki Kürtler ile Pakistan’daki Peştunların özerklik talepleri örnek gösterilebilir. Genellikle yoğun şiddet içeren bu çatışmalar, zamanla iç savaşa dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu çatışmaların hepsi iç savaşa dönüşmeyebilir (Demir,

2019: 2). İslam ülkelerinin durumuna bakıldığında ise hemen hemen hepsinde yaşanan kimlik farklılığına dayalı çatışmaların iç savaşa dönüştüğü görülmektedir. Örneğin bugün Suriye, Irak, Lübnan, Yemen, Sudan, Darfur ve daha birçok İslam ülkesinde, kimlik temelli çatışmalar iç savaşa dönüşmüş durumdadır.

Kimlik temelli çatışmalarda, taraflardan birinin ya da her ikisinin, mücadelelerini devam ettirebilmeleri için ihtiyaçları olan finansmanı sağlayamamaları durumunda, kimlik veya düşünce nedeni olarak başladıkları çatışmalar bazen kaynak çatışmalarına dönüşebilmektedir. Merkezi otorite, söz konusu kaynakları kontrolü altında bulunan yerlerdeki vergilerle sağlama imkanına sahipken, muhalif tarafın böyle bir uygulamayı gerçekleştirecek sisteme sahip olmaması durumu, isyancı grubun, bölgede elmas, altın vb. gibi mevcut kaynaklara yönelmesine yol açmaktadır (Sierra Leone’de ve Çad’da olduğu gibi). Böylece taraflar bu kez, kaynak çatışması içerisine girebilmektedirler (Angstrom, 2007: 101).

Bazen de etnik veya milliyetçi unsurlar, terör örgütlerini besleyen ve motive eden bir kaynak olmuştur. Örneğin, Kuzey İrlanda’da İrlanda Cumhuriyet Ordusu (PIRA), İspanya’da Bask Yurdu ve Özgürlük (ETA), Sri Lanka’da Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları (LTTE), etnik unsurdan beslenen terör örgütleri iken Türkiye de Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar etnik unsurlardan beslenen terör örgütleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan, Hınçak, Taşnak ve Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) geçmişte yaşananlara örnek teşkil ederken, PKK sorunu ise günümüzde de devam eden ve etnik unsurdan beslenen bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Demir, 2019: 3).

Kimlik (aidiyet) farklılıklarından kaynaklanan çatışmalara yol açan birçok etken bulunmakla birlikte bunların en önemlisi devletlerin, kendi toplumları üzerinde otorite sağlayamamalarıdır. Özellikle demokrasi düzeyi düşük, zayıf ve başarısız devletlerin sayılarının artması ile görülen etnik çatışmaların sayısında da artış gözlenmektedir. Bununla beraber, devletlerin topluma karşı otoriter ve baskıcı tutumu da etnik çatışmaların ortaya çıkmasında rol oynayan bir başka etkidir (Demir, 2019: 5). Bu bağlamda devletlerin benimsemiş olduğu etnik kimliği veya ideolojiyi herkese dayatmaya çalışması, dolayısıyla diğer grupları asimilasyona zorlamasının yanısıra, azınlık durumundaki grupların ağır işlerde çalıştırılmasına karşılık gelir dağılımında adil

bir şekilde yararlanamamaları, iktisadi açıdan ilerlemelerinin engellenmesi ve bölge kaynaklarının ülkede baskın olan etnik grubun tekeline olması da çatışmalara yol açmaktadır (Efegil, 2015: 23).

Maddi çatışmalar olarak nitelenen jeopolitik kaynaklı sorunların yol açtığı çatışmalardan sınır çatışmaları devletlerarasında yaşanmaktadır. Bu bağlamda İslam ülkelerinde yaşanan çatışmalar incelendiğinde neredeyse tamamında sınır çatışmalarının yaşandığı görülmektedir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi İslam ülkelerinin bulunduğu coğrafyaların tamamı sömürge güçlerinin denetiminde uzun yıllar kalmış olup, bu bölgelerdeki ülkeler, etnik unsurlar ve coğrafi koşullar tamamen göz ardı edilerek, sömürgeci güçlerin çıkarları doğrultusunda çizilen yapay sınırlarla birbirinden ayrılmışlardır. Bu durum bağımsızlık sonrası bölge ülkeleri arasında sınır çatışmalarının yoğun olarak yaşanmasına neden olmuştur.

Jeopolitik kaynaklı sorunların yol açtığı ve devletlerarasında gerçekleşen çatışmalardan bir diğeri de doğal kaynakların paylaşımı konusunda taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu tür çatışmalarda tarafların amacı aslında maddi kaynak kontrolünü ele geçirmektir. Bu bakımdan özellikle nüfus ve doğal kaynak açısından zengin bölgeler, taraflar için oldukça önem taşımaktadır (Angstrom, 2007: 108-109). Bu kapsamda İslam ülkelerinde başta sınıraşan suların paylaşımı ve nehirlerin kullanımı konusu olmak üzere, petrol, doğalgaz, elmas, maden vb. ekonomik kaynaklara sahip olma mücadelesi çatışmalara neden olmuştur.

Bölgesel liderliğin ele geçirilmesi amacıyla devletler arasında yaşanan çatışmalar da jeopolitik kaynaklı çatışmalar kategorisinde yer almaktadır. Bölgesel liderlik yarışı, İslam ülkelerinin bulunduğu coğrafyalardan özellikle Ortadoğu bölgesinde görülmektedir. İran, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır başta olmak üzere bölge ülkeleri arasında bölgesel liderlik mücadelesi yaşanmış ve mücadelelerin zaman zaman da çatışmalara dönüştüğüne şahit olunmuştur. Söz konusu rekabet, Filistin sorununda da bölge ülkelerini farklı politikalar izlemeye sevk etmiş ve bu durum Filistin sorununun çözümünü olumsuz etkilemiştir.

Jeopolitik kaynaklı sorunlardan bir kısmı da devlet içinde bulunan bölgesel ve yerel gruplar arasında veya bu grupların kendi içlerinde çatışmalara neden olmuştur. Bu tür çatışmalar İslam ülkelerinden özellikle Sovyet işgali sonrasında Afganistan'daki

mücahit gruplar olarak adlandırılan örgütler arasında görülmüştür. Bununla birlikte Filistin’de El Fetih ile Hamas arasındaki çatışmalar ile El Kaide ile IŞİD arasındaki rekabet, bu tür çatışmalara örnek gösterilebilir.

Maddi olarak nitelendirilen çatışmalardan bir diğeri olan siyasi sorunların yol açtığı çatışmaların temeli ise çoğunlukla sömürge sonrası döneme dayanmaktadır. Zira eski sömürge devletleri gelişigüzel bir şekilde ve keyfi olarak inşa edilmişlerdir. Siyasi meşruiyet açısından sorunlu olan bu devletler, hukuki yetkilerini kullanma yetisine sahip kamu kurumlarından yoksun oldukları gibi sömürgeci ülkelerin çizmiş olduğu yapay sınırlar nedeniyle de siyasi açıdan sorun yaşamaktadırlar (Efegil, 2015: 21).

Siyasi sorunlardan kaynaklı çatışmalar aslında içerik olarak sözü edilen bütün çatışmaları kapsamaktadır. Zira din ve ideoloji gibi fikir uyuşmazlıkları, etnik, mezhepsel ve kültürel farklılıklar, özerklik veya bağımsızlık talepleri, sınır anlaşmazlıkları, dış müdahaleler, toprak ve kaynakların paylaşımı, bölgesel hegemonya yarışı, bölgesel ve yerel gruplar arasındaki anlaşmazlıklar, baskıcı yönetim, siyasi istikrarsızlık, bölgesel kalkınmışlık farkları, vs. siyasi çatışmalara yol açan faktörlerdir.

Siyasi çatışmalara yol açan bu faktörlerin dışında bazı durumlarda zayıflayan devlet otoritesi de ülkede siyasi çatışmaların yaşanmasına neden olabilmektedir. Özellikle ekonomik olarak güçlü devletlere bağımlı olan ülkeler, bu devletlerden sağladığı yardımların kesilmesinin yol açtığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle siyasi görevlerini yerine getiremeyebilmektedirler. Siyasi otoritenin zayıflamasıyla ülkede farklı dini ve etnik gruplar arasında iktidar mücadelesi başlayabilmektedir. Kendini güvende hissetmeyen bu gruplar zamanla silahlanabilmekte ve ülkedeki siyasi istikrarsızlıktan faydalanarak milis güçler veya radikal örgütler oluşturabilmektedir. Bu oluşumların giderek güçlenmesi sonucu silahların, uyuşturucunun, göçmenlerin ve mültecilerin ülkeye girişleri kolaylaştığı gibi ülkede terör ve intihar saldırılarında da bir artış görülebilmektedir (Efegil, 2015: 22). Birçoğu “başarısız devlet” sınıfına dahil olan İslam ülkelerinde ne yazık ki siyasi sorunlardan kaynaklanan bu çatışmaların tamamı yaşanmaktadır.

3.3. İslam Dünyasının Güvenlik Sorunları Karşısında İİT

İslam ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden çatışmaları ve Müslüman azınlıkların sorunlarını çözmek, Müslümanların çıkarlarını korumak ve onlara insani yardımlarda

bulunmak, ekonomik olarak kalkınmalarına yardımcı olmak, İslamofobi ile mücadele etmek, İslam ülkeleri arasında ticareti ve yatırımı teşvik etmek, üye ülkelerin kültürel konularda ve eğitim konularındaki faaliyetlerini desteklemek (Ataman ve Gökşen, 2014: 10) ve Müslüman “ümme” in dayanışmasını sağlamak amacıyla kurulmuş olan İİT (Uslu, 2018: 27), kuruluş amacına ulaşamamasına rağmen elli yılı aşkın bir süredir varlığını devam ettiren kuruluşlardan bir tanesidir (Birdişi, 2020a). Zira örgüt bugüne kadar İslam dünyasında birlik ve beraberliği sağlayamadığı gibi İslam ülkelerinde yaşanan çatışmalara da engel olamamış hatta bu konudaki işlevselliğini tamamen kaybetmiştir (Doğan, 2016: 8). 1970’de Ürdün ile FKÖ arasında yaşanan iç savaş, 1971-1974 yıllarında Pakistan ile Bangladeş arasında yaşanan çatışma, 1980’li yıllarda özellikle Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali, 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı, 1989 yılında yaşanan Senegal-Moritanya çatışması, 1990-1991 Irak’ın Kuveyti işgali ve Libya’ya uygulanan ambargolar ile 1990’dan günümüze kadar devam eden Afganistan’daki iç savaş, 2003 Irak Savaşı, 2011 Suriye iç savaşı ve daha birçok önemli sorunlar karşısında İİT’nin hiçbir çözüm sunamaması (Qadir and Rehman, 2015: 370) örgütün uluslararası imajını önemli ölçüde zedelemiştir. İİT’nin başarısızlığının hem yapısal hem de işlevsel açıdan birçok etkenden kaynaklı nedenleri bulunmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın bu kısmında İİT’nin İslam dünyasının sorunları karşısındaki işlevsizliğinin nedenleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.3.1. İİT’nin Sorun Algılama Mekanizmaları ve İşlevselliği

Daha önce de bahsedildiği gibi 11 organa ve bu organlara bağlı olarak çalışan yardımcı organlarla uzman kuruluşlara sahip olan ve yapısı itibariyle BM’ye benzerliğiyle dikkat çeken İİT, İslam dünyasının sorunlarını çözme konusundaki pasifliği ile de BM’ye benzemektedir.

“İslam Zirvesi, DBK, Daimi Komiteler, İcra Komitesi, Uluslararası İslam Adalet Divanı, İnsan Hakları Bağımsız Daimi Komisyonu, Daimi Temsilciler Komitesi, Genel Sekreterlik, Yardımcı Organlar, Uzmanlık Kuruluşları ve Bağlı Kuruluşlar” olmak üzere 11 organdan oluşan örgütün (OIC, 2019a) temel organlarını “İslam Zirvesi”, “Dışişleri Bakanları Konseyi” ve “Genel Sekreterlik” oluşturmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12). Bu bakımdan İslam ülkelerinin sorunlarını çözme konusunda bu üç organın işlevselliği oldukça önemlidir.

Örgütün en yüksek karar alma organı olan İslam Zirvesi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2019), her üç yılda bir üye ülkelerin birinde, üye ülkelerin Devlet Başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilmektedir (Alpkaya, 1991: 56). Örgütün izleyeceği temel politikaların esalarının belirlendiği zirvede, İslam dünyasının içinde bulunduğu durum ve sorunları ele alınarak konu ile ilgili örgütün izleyeceği politika ve alacağı kararlar belirlenmektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 12). Bununla birlikte İslam dünyasının çıkarlarının tehlikeye girdiği acil durumlarda da zirve olağanüstü toplanmaktadır (Dışışleri Bakanlığı, 2019). DBK, zirvede alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını denetleme, örgütün politikalarının nasıl uygulanacağını belirleme ve üye ülkeleri ilgilendiren konularla ilgili olarak kararlar alma gibi görevleri yerine getirirken (Dışışleri Bakanlığı, 2019), Genel Sekreterlik ise üye ülkeler arasında iletişimi sağlama, kararların uygulanmasının takibi, konferansların hazırlık çalışmalarını hazırlamak gibi görevlerle donatılmıştır (Alpkaya, 1991: 56; Ataman ve Gökşen, 2014: 13). Ancak egemenliklerine düşkün olan üye ülkelerin sahip oldukları farklı çıkarları doğrultusunda belirledikleri farklı politikalar nedeniyle belirli bir konuda karar almak veya alınan kararın uygulanmasını sağlamak oldukça zor olmaktadır (Uslu, 2018: 35). Bunun sonucunda örgütün organları mevcut sorunlar karşısında pasif kalmaktadır. Bununla birlikte İİT'nin askeri müdahale yetkisinin olmaması, kararları uygulayacak bir askeri ittifaktan yoksun olması, boykot ve ambargo gibi yaptırımları uygulayacak bir mekanizmaya ve ekonomik kuruluşlara sahip olmaması nedeniyle de örgüt, uluslararası platformda etkili bir aktör olmayı başaramamıştır (Ataman ve Gökşen, 2014: 20).

3.3.2. İİT'nin Sorun Çözme Mekanizmaları ve İşlevselliği

İslam dünyasının haklarını ve çıkarlarını koruma, güvenliğini sağlama, kısaca dünya üzerinde Müslümanların sesi olma iddiasıyla kurulmuş olan İİT, dünyada dini kimliğe dayalı olarak kurulmuş olan tek devletler arası örgüt olma özelliğine sahiptir. İslami bir örgüt olması ve İslami kaygılar taşıması nedeniyle, Müslüman dünyasının sorunlarına çözüm bulmaya yönelik çalışmalarında adil davranmak ve suçlu olan tarafın cezalandırılmasını sağlamak zorundadır (Uslu, 2018: 34, 32). Bu bağlamda örgütün yargı organı olarak çalışması amacıyla 1987 yılında kurulan “Uluslararası İslam Adalet Divanı” (OIC, 2019a) ön plana çıkacaktır. Bununla birlikte İslam ülkelerine yönelik

yapılacak olan insani yardım noktasında da Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu” devreye girecektir (Prodromou, 2014:1).

Üye ülkelerin birbirinden farklı ulusal çıkarlarından dolayı ortak bir fikir birliğine varamayan İİT ülkeleri, 2000 sonrası süreçte Filistin meselesi dışında ancak İslamofobi ve Müslüman azınlıklar sorununda ortak bir görüşe sahip olabilmışlerdir (Ataman ve Gökşen, 2014: 12). Müslüman azınlıkların güvenlik sorunlarını çözme noktasında da kendisine önemli bir misyon yükleyen İİT, bu konuda öncelikle söz konusu azınlıklar ile iletişime geçerek onların istek ve ihtiyaçları hakkında bilgi alarak onlara yardım ve destek sağlamakta ve bu toplulukların İİT üyesi ülkelerle ilişki kurmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte örgüt, Müslüman azınlıkların bulunduğu ülkelerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı çerçevesinde bu ülkelerle diyaloga geçerek Müslüman azınlıkların hak ve taleplerini dile getirmekte ve Müslüman azınlıkların güvenliklerini sağlamaya yönelik adımlar atmaktadır (Waesahmae, 2012: 17). Ancak örgüt, devletlerin içişlerine ve egemenliklerine müdahalede bulunmaktan kaynaklanan çekincelerinden dolayı Müslüman azınlıkların sorunlarına yönelik olarak da kayda değer girişimlerde bulunmamıştır. Filipinler, Tayland, Bulgaristan, Myanmar ve Hindistan’da bulunan Müslüman azınlıklar ile ilgili olarak bir takım girişimlerde bulunmuş olsa da Rusya ve Çin gibi büyük devletlerde bulunan azınlıkların sorunları karşısında sessiz kalmıştır. Bu nedenle Müslüman azınlıkların sorunlarına yönelik atılan adımlar, gerçekleştirilen toplantılarda Müslüman azınlıkların sorunlarının dile getirilmesi, bir takım karar ve tavsiyeler alınması ve Müslüman azınlıkların bulunduğu ülkelere azınlıkların meşru haklarının verilmesi çağrısında bulunulmasından öteye geçememiştir (Uslu, 2014: 33-34).

2001 yılında ABD’de düzenlenen saldırılar sonrası Müslüman toplumların sorunları daha da katlanmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasında İslam’a ve Müslümanlara şüphe ile bakılmaya başlanmış, İslam karşıtlığı giderek artmıştır. Bu durum karşısında İKÖ, İslamofobi ile mücadele için bir takım politikalar belirlemiş, Katar’ın başkenti Doha’da toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi’nde bu konu üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Toplantının sonuç bildirgesinde Amerika’ya düzenlenen saldırıların kabul edilemez olduğu ancak bu saldırıların İslam ahlakı ile hiçbir ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir. Bu hususta Amerika’dan İslam dünyasına karşı daha duyarlı davranmaları, işgalin Afganistan ile sınırlı kalması, İslam ülkelerine karşı

keyfi işgal eylemlerinde bulunmaması istenmiştir. Ancak İKÖ'nün bu istekleri ABD tarafından dikkate alınmamış, 2003'de Irak'ı da bir bahane ile işgal etmiş ve İKÖ bu yaşananlar karşısında yine sağlam bir duruş ve bütünlükçü bir yaklaşım sergileyememiştir (Doğan, 2016: 5).

Çatışmaların çözümü ile ilgili olarak herhangi bir mekanizmaya sahip olmaması İİT'nin sorunların çözümü noktasında etkin bir rol alamamasına yol açmaktadır. Sorunların çözüme kavuşturulması çabaları söz konusu mekanizmanın yerine, örgütün yürütme organı konumunda olan Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından, “İnsani Örgütler Konseyi” (acil insani durumlara cevap vermede üye devletlerin insani yardım kuruluşlarının devreye sokulması), “İslam Uluslararası Kızılay Topluluğu” (insani ve tıbbi yardımların gerçekleştirilmesi) ve “İslam Kalkınma Bankası'nın” (finansal araçlarla ekonomik kalkınmaya ve sosyal ilerlemeye yardımcı olunması) desteğiyle yürütülmektedir. Bu kapsamda örgüt, Müslümanların taraf olduğu çatışmalarda, çatışma bölgesine bir keşif heyeti göndererek, diplomatik müzakerelere katılarak, kamuoyuna açıklamalarda bulunarak, çatışmalarda arabulucu rolü üstlenerek, üye devletler aracılığıyla uluslararası barışa katkıda bulunarak veya kınama yoluyla çatışma çözümünde yer almıştır. Ancak bu girişimlerin sorunları çözmede pek de verimli olduğu söylenemez. Sonuç olarak İİT'nin sorunları çözme çabaları, mevcut olan arabuluculuk, bilgi toplama, insani yardım gibi sorun çözme araçlarının kurumsal hale getirilmediği sürece geçici olmaya devam edecek yani sorunlara kesin çözüm üretilmeyecektir (Prodromou, 2014: 2-4).

İİT'nin İslam ülkelerinin sorunlarına çözüm üretme noktasında pasif kalmasının nedenlerinden bir tanesi de İİT'de mali açıdan örgüte en fazla katkıda bulunan ülkelerin örgüt faaliyetlerinde ön plana çıkmasıdır. İİT'ye mali açıdan en fazla katkıda bulunan üye ülkeler, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya, İran, Malezya ve Türkiye'dir. İİT'de, BM'de olduğu gibi üyelerin veto hakkı bulunmamakta ancak bulundukları mali katkıdan dolayı örgütte siyasi ağırlıkları bulunmaktadır. Örgütün siyasi gündeminin değerlendirilmesi bu ülkelerin elindedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 11). Bu durum, İslam Ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini sağlamak amacıyla oluşturulan örgütün, kendisine kaynak sağlayan bazı üyelerden çekinmesi yüzünden gündeme getirilmesi gereken en önemli konular arasında bulunan insan hakları, demokrasi, demokratik reform, temel hak ve hürriyetler gibi meselelerin gündeme

getirememesine yol açmaktadır (Erhan, 2012). Bu kapsamda üye ülkeler arasında yaşanan bazı çatışmalar karşısında İİT arabulucu rolü dahi üstlenmemiş, yapmış olduğu arabuluculuklarda da sonuç alamamıştır. Örneğin, Mısır-Libya ve Libya-Sudan arasındaki sorunlarda arabuluculukta bulunmamış, Batı Sahra ve Kürt sorunu gibi konuları da gündemine dahi almamıştır (Al-Ahsan, 2004: 143). İİT, ayrıca Arap Baharı ile başlayan demokratikleşme sürecinde aktif bir rol oynamamış, Mısır'da seçilmiş iktidara yönelik gerçekleştirilen darbeye sessizliğini koruyarak tartışmalara dahil olmamayı tercih etmiştir (Üstün, 2016: 6). Libya, Irak, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde yaşanan iç savaşlarda olduğu gibi Batı Pakistan ile Doğu Pakistan arasında 1971 yılında yaşanan çatışmalar ve Afganistan'ın işgali karşısında da etkili politikalar üretememiştir. Filipinler, Bulgaristan, Keşmir, Kıbrıs, Bosna, Myanmar ve Tayland gibi ülkelerde azınlık durumunda bulunan Müslümanlara yönelik zulümler karşısında da bölgeye keşif heyeti göndermek ve çatışmaların durdurulması için çağrılar yapmak dışında yine aktif bir politika ortaya koyamamıştır (Uslu, 2018: 46-58).

3.4. İİT'nin Yapısal VE İşlevsel Eleştirisi

Örgütlerin başarılı olabilmesi için öncelikle bu örgütlerin belirli bir amaç ve misyonlarının olması ve bu amaçlarını gerçekleştirecek mekanizmalara veya araçlara sahip bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, İİT Şartı'nda örgütün amaç ve misyonu belirtilmiştir ancak İİT üyesi ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları incelendiğinde neredeyse tamamının bu amaç ve misyon ile uyuşmadığı görülmektedir (Birdişli, 2020a). Bu nedenle İİT, üye devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlamada yeterince başarılı olamadığı gibi hala uluslararası politikanın etkili bir aktörü haline de gelememiştir (Bacık, 2011: 594). Bu kapsamda çalışmanın bu kısmında İİT'in yapısal ve işlevsel olarak değerlendirmesine yer verilecektir.

3.4.1. İİT'nin Yapısal Eleştirisi

İİT'nin yapısal eleştirisi için öncelikle İİT'nin kuruluş felsefesine bakmak bakmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda dünyanın en sorunlu ülkelerini bünyesinde bulundurması ile dikkat çeken (Birdişli ve Atawula, 2019: 77) İİT'nin kuruluşunun felsefi temelini Kur'an-ı Kerim'deki, Müslümanların bir araya gelerek kendi aralarında işbirliği ve dayanışmayı sağlamalarını amaçlayan “ümme” kavramı oluşturmaktadır

(Doğan, 2016: 2). Bu bağlamda örgüt, alınan kararlar ve uygulanacak politikalarda dini esasların temel alınmasını öngörüyordu. Ancak çoğu laik ve ulus-devlet sistemine sahip olan üye ülkelerin karar ve politikaları, “Ümmetin çıkarları”nın yerine ulusal çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir (Bacık, 2011: 596-597). Bununla birlikte her ne kadar 2008 yılında revize edilen yeni şartta (OIC, 2019a) örgüte üye olmanın Birleşmiş Milletler üyesi olan, Müslüman çoğunluğa sahip bulunan, şarta riayetkar ve üyelik başvurusunda bulunan her devletin üyeliğinin, DBK’nın onayı ile gerçekleşeceği şeklinde belirlenmiş olsa da 1972 tarihli kuruluş şartında “her İslam ülkesinin” teşkilata üyelik için başvurabileceği ifade edilirken “İslam Ülkesi” tanımı belirsizdir. Yani üye ülkelerin hukuk sisteminin İslam’a dayanıp dayanmaması gerektiği konusunun belirsizliği, hukuk sistemi İslam’a dayanan ülkeler ile küresel insani değerlere dayalı bir hukuk sistemini benimseyen ülkeler arasında, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm bulma noktasında bir boşluk yaratmaktadır. Örneğin önemli üyelerden biri olan Suudi Arabistan’ın İslam Krallığı ile yönetilmesi ve Türkiye’nin ise laik bir sistemle yönetilmesi, bu boşluğu ortaya koymaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 10-11).

İKÖ’nün Arap insiyatifi ile kurulmuş olması da örgütün Müslüman ülkelerde yaşanan sorunlar karşısında aynı duyarlılığı gösterememesine yol açmıştır. Örneğin örgüt, Filistin ve Afganistan’daki sorunlara karşı gösterdiği duyarlılığı Karabağ, Bosna-Hersek, Kosova ve Çeçenistan gibi ülkelerde yaşanan sorunlarda göstermemiştir. Aynı durum örgüt üyelerinin saldırgan ülkeler ile olan ilişkilerinde de görülmüştür. Örneğin üye ülkelerden, İsrail ile olan ilişkilerini kesmeleri istenirken diğer saldırgan iki ülke olan Ermenistan ve Sırbistan ile olan ilişkilere müdahale edilmemiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 419).

İİT’nin kuruluş felsefesinde yatan bir başka sorun da İKÖ’ye üye olan Mısır, Suudi Arabistan, Pakistan ve İran gibi güçlü devletlerin İKÖ’yü zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarıdır. Örneğin 1970’lerde İKÖ’nün genel merkezini elinde bulunduran ve örgütü en büyük oranda finanse eden Suudi Arabistan Kralı Faysal, Mısır’ın öncülüğünde yükselişe geçen Arap milliyetçiliğini siyasi alanın dışına itmek amacıyla (Özkan, 2008) “İslam Birliği” tezini kullanmış ve İİT’nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Dolayısıyla İİT’nin kuruluşunun altında yatan temel etkenlerden bir tanesi de Mısır’ın yükselen gücüne olan tepki ve Mısır öncülüğünde kurulan Arap Birliğinin dengelenmesiydi (Ataman ve Gökşen, 2014: 9). 1979 İran İslam

Devrimi'nden sonra ise İran İKÖ'yü, devrimi ihraç etmek için bir arena olarak düşünürken, bu durumdan rahatsız olan Suudi Arabistan ise bu dönemde Arap milliyetçiliği siyasetine geri dönmüş 1984 yılında Kazablanka'da gerçekleştirilen zirvede, İsrail'le imzaladığı Camp David Anlaşmasından dolayı üyeliği askıya alınan Mısır'ın İKÖ'ye yeniden üye olması için büyük çaba harcamıştır (Özkan, 2008). Dolayısıyla İİT'nin bu defa da İran İslam Devrimi ihracına karşı bir kalkan olarak kullanıldığı söylenebilir (Ataman ve Gökşen, 2014: 10).

İİT Şartı'nda yer alan örgütün amaçları ile üye ülkelerin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gerçekliğin uyumsuzluğu da dikkat çeken bir başka durumdur (Birdişli, 2020a). Bununla birlikte Şartta yer verilen ve “barış, merhamet, hoşgörü, eşitlik, adalet ve insan onuru gibi yüce İslam dininin değerlerini korumak ve teşvik etmek; ılımlılık, hoşgörü, farklılıklara saygı, İslami sembollerin ve mirasın korunması ve İslam dininin evrenselliğini savunmak ile ilgili temel İslami değerleri teşvik etmek; Müslüman çocuk ve gençlerin sesi için yardım oluşturmak ve onların kültürel, sosyal, ahlaki ve etik ideallerini güçlendirmek için eğitim süresince İslami değerleri aşılama” şeklinde belirlenen (OIC, 2019a) hedeflerin tutarsızlığı İİT üye ülkelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim üye ülkelerde çatışmaya neden olan en önemli güvenlik sorunlarının kökeninde yatan üye ülkeler arasındaki mezhepsel farklılıklar, bölgesel liderliği ele geçirme mücadelesi ve İslam öğretilerinin ideolojik yorumu ile ilgili olarak üye ülkeler arasındaki amansız rekabet (özellikle Şii dünyasının lideri konumunda bulunan İran ile İİT'nin kuruluşunda öncü rol oynayan Suudi Arabistan arasındaki rekabet), üye ülkelerin İİT Şartı'nda yer verilen hedeflerden ve İslami değerlerden ne kadar uzak olduklarını göstermektedir. Ayrıca şartta, “demokrasi”, “insan hakları”, “sürdürülebilir kalkınma”, “hesap verilebilirlik”, “iyi yönetim”, “uluslararası barış”, “küresel ekonomi” gibi Batı ile bütünleşmiş kavram ve değerlere yer verilmesine rağmen üye ülkelerin çoğunun bu değerleri içselleştiremedikleri görülmektedir. Ayrıca İslami bir ekonomik model, faizin yasaklanmasını gerekli kılarken, şartta yer verilen ve Kapitalist Ekonomik Sisteme uyulmasını gerektiren küresel ekonomiyle bütünleşme amacı da başlı başına bir çelişkidir. Bunlara ilaveten demokrasi ve insan hakları kavramları ile ilgili olarak da İslam ülkeleri arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Demokrasinin çoğunlukla yerleşmediği bu ülkelerdeki entellektüellerin bir kısmı İslami değerler ile Batı kaynaklı

1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” nin birbiriyle çelişmediğini savunurken bir kısmı da İslam Dini’nin Batıya ait değer ve kültürleri kabul etmediğini savunmaktadır (Birdişi, 2020a). Neticede, bir örgütün işlevselliğinde en önemli faktör olan amaç ve vizyondaki tutarlılık ile örgütün mekanizmalarının bu amaç ve vizyon ile uyumunun İİT’de olmaması veya eksik olması, İİT’nin İslam dünyasının sorunlarına çözüm üretme noktasında zayıf kalmasına neden olmaktadır.

İİT’nin işlevsizliğinin yapısal nedenlerinden bir diğeri de üye ülkelerin çeşitli konularda birbirinden farklı yapılara sahip olmasıdır. Örneğin, örgüt üyelerinden kimisi dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer alırken, kimisi de dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Kimi üyelerin yönetim sistemleri dini esaslara dayanırken, kimi ülkeler ise laik yönetimlere sahiptir (Uslu, 2018: 44).

Ayrıca üye ülkelerin siyasi sistem ve ideallerindeki uyumsuzluklar da İİT’nin sorunlar karşısında etkili politikalar üretmesini zorlaştırmaktadır. Nitekim üye ülkelerin çoğunun sömürge geçmişleri bağımsızlık sonrasında da etkisini hissettirmiştir. Bu bağlamda bu ülkeler bağımsızlıktan sonra güçlü siyasi kurumlar oluşturamamışlardır. Gücün iktidarda olan kişi, sınıf veya ailede toplandığı bu ülkelerde ulusal güvenlik, rejimin güvenliği ile eşdeğer kabul edilmiş ve bu çerçevede rejimin güvenliğine yönelik her tür girişim ulusal güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu kapsamda basın ve medya da ağır sansürlerle karşılaşmıştır. Ordunun devlet yöneticilerinin ve rejimin önemli bir parçası haline geldiği İslam ülkelerinde ne yazık ki siyasete yönelik sık sık askeri müdahalelere rastlanmaktadır. Dolayısıyla demokrasi ve istikrardan uzak olan bu ülkelerin çoğu, kırılgan devlet indeksinin ilk sıralarında yer alırken, insani kalkınma indeksinin de oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Nitekim yapılan istatistiklere göre %78’inin Cumhuriyet ile idare edildiği İİT üyesi ülkelerin %60’ı otoriter, %31’i melez ve %9’u ise eksik demokrasi olarak belirlenmiştir. İİT ülkelerinin demokrasi sıralaması ise daha da içler acısı durumdadır. Zira demokrasi sıralamasında, 6.98 demokrasi skoru ile İİT üyeleri arasında ilk sırada ve dünya demokrasi sıralamasında ise 49. sırada yer alan ülke, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Hristiyan olan Surinam olmuştur (Birdişi, 2020a).

3.4.2. İİT'nin İşlevsel Eleştirisi

İslam dünyasındaki uluslararası örgütlerin potansiyelleri Müslüman devletlerin ekonomik, askeri, kültür, eğitim, bilim-teknoloji alanlarında sahip olduklarıyla ilişkilidir (Yıldırım, 2017: 57). 57 üyesiyle BM'den sonra en kapsamlı örgüt olan İİT'nin kapasite ve potansiyel olarak üstün özelliklere sahip olmasına rağmen dünyanın 4 farklı kıtasındaki üye ülkelerin coğrafi olarak birbirlerinden çok uzak olmaları (Ataman ve Gökşen, 2014: 8) ve birbirinden çok farklı güvenlik komplekslerinde yer almaları (Birdişli ve Atawula, 2019: 77), farklı ekonomik ve kalkınma düzeyine sahip olmaları, etnik, kültürel ve mezhepsel açıdan farklı olmaları, farklı rejimlerle yönetilmeleri (Ataman ve Gökşen, 2014: 8), birbirinden farklı stratejik kültürle sahip olmaları ve bulundukları stratejik kültür alanlarının da birbirinden farklı olması (Birdişli, 2020a), İİT'nin bu potansiyelleri etkinleştirmesini zorlaştırmaktadır. Öyle ki elliden fazla ülkeye bölünmüş olan İslam dünyasında ülkelerin bazıları diktatörlük, bazıları askeri rejim, bazıları monarşi ve bazıları da demokratik yönetimlerle yönetilmektedir. (Doğan, 2016: 9). İslam ülkeleri arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki bu farklılıklar doğal olarak ülkelerin olaylara bakışı, uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla olan ilişkileri, öncelik alanları vb. konularda da farklı davranışlar sergilemelerine neden olmakta ve ülkelerin örgütteki konumunu da etkilemektedir (Üstün, 2016: 5).

İİT üyesi ülkelerin güç gösterebilme kapasitelerinin zayıflığı da İİT'nin işlevselliğini olumsuz etkileyen bir diğer husustur. Zira güç gösterebilme kapasitesi, teknolojik seviye, ekonomik güç, demokratik siyasi yapı ve çağın gerektirdiği yeteneklerle donanmış bireylerin varlığı ile ilişkilidir (Üstün, 2016: 5). İİT ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler oldukça zayıftır. Bu ülkelerin kendi aralarında ticaret hacimleri çok düşük ve çoğu alanda karşılaştırmalı üstünlüklerini dahi tespit edememektedirler. Oysa uluslararası ilişkilerde ekonomik alanda zayıf olan ilişkilerin siyasal alanda da ileri noktalara taşınması olanaksızdır (Hasgüler ve Uludağ, 2006: 421). Zaten İİT ülkeleri ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, 57 üyeden 22'sinin dünyanın en fakir ülkesi olduğu, belli bir ekonomik güce sahip olan ülkelerin ise ekonomilerinin petrol ve yer altı zenginliklerinin işletilmesine dayalı olması ve bu kaynakları işleyebilecek teknoloji konusunda Batı'ya bağımlı oldukları ve bunun sonucunda Batıdan bağımsız politika üretemedikleri (Üstün, 2016: 5), üye devletlerin başarısız devletler indeksinde en ön sıralarda yer aldığı ve güvenliklerini sağlamak için

bölge dışı ittifaklara katıldıkları (Birdişli ve Atawula, 2019: 77) görölmektedir. Sonuç olarak bu tablo İİT'nin güç gösterebilme kapasitesinden yoksun olduğunu göstermektedir.

İİT üye ölkelerinin kendi aralarındaki çatışma ve gerilimlerin oldukça yüksek olması da İİT'nin etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte üye ölkelerin çoğunluğu demokratik sistemle yönetilmediğı için bu ölkelerde hukukun gelişmesi, sivil hakların korunması, siyasi hakların artırılması noktasında talepler bulunmamaktadır. Siyasi katılıma izin verilen az sayıdaki ölkelerde ise temel hak ve özgürlüklerin sağlanması konusunda hala sorunlar mevcuttur. İİT'nin de bu hususlarda bir gündem oluşturma girişimi olmamıştır (Ataman ve Gökşen, 2014: 11).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASININ GÜVENLİK SORUNLARI VE İİT BAĞLAMINDA ÖNERİLER

İslam dünyasında birlik ve dayanışmayı sağlamak ve İslam dünyasının güvenlik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulmuş olan İİT, daha önce bahsedilen faktörlerin etkisiyle kendinden bekleneni gerçekleştirememiş, hatta varlığını sorgulattır hale getirmiştir. Oysa İİT, hem İslamofobi ile mücadelede hem de İslam dünyasının sorunları karşısında etkili politikalar izleyebilecek olan en önemli örgüttür (Üstün, 2016: 8). Çünkü İİT, İslam ülkelerinin dillerine hakim olan ve onlarla ortak dini ve kültürü paylaşan uzmanları aracılığıyla İslam dünyasının sorunlarını daha iyi anlayabilme şansına sahip olduğu gibi sorunların çözümündeki rolü de İslam ülkelerince daha kolay kabul edilebilen bir kurumdur (Uslu, 2018: 41). Ayrıca İİT'nin uluslararası arenadaki işlevsizliğine rağmen örgüte üye ülkelerin sahip olduğu nüfus ve doğal kaynaklar potansiyeli ile önemli jeopolitik konumları, bu örgütün önemine ve gerekliliğine işaret etmektedir (Birdişi ve Atawula, 2019: 79). Ancak bunlar tek başına İİT'nin başarılı politikalar uygulaması için yeterli değildir. Bunun için üyelerin birlikte hareket etmeleri ve teşkilatta bir takım yeni reformların yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte üye ülkeler arasında ortak bir eylem bilinci ve kültürü oluşturulmalı ve teşkilata bağlı alt kuruluşlar da daha işlevsel hale getirilmelidir (Üstün, 2016: 9). Dolayısıyla bu yönde atılacak adımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Öncelikle İİT üyesi ülkelerin kendi aralarında yaşadıkları çekişme ve rekabeti bir tarafa bırakarak Arap- İsrail sorunlarının yanında tüm İslam dünyasının sorunlarına odaklanmaları gerekmektedir. Ayrıca tüm İslam ülkelerinin üzerinde hemfikir oldukları Bosna, Somali, Arakan gibi ülkelerin sorunlarını gündeme taşıyarak ortak değerler etrafında birleşmelidirler (Ataman ve Gökşen, 2014: 27).
2. Üye ülkeler rejim biçiminden ziyade adalet ve istişare ilkelerine öncelik verilerse rejim farklılıkları çekişmenin motoru olmaktan çıkacaktır. AB de aynen İslam ülkelerinde olduğu gibi farklı tarihsel süreçlere sahip ülkelerin ortak bir paydada buluştukları bir yapı olup 50 yıl öncesinde birbiriyle

savaşmış olmalarına rağmen bu ülkeler bugün refah bir toplum inşa etmeyi başarmışlardır. Dolayısıyla İslam ülkeleri de tıpkı AB’de olduğu gibi birlik konusunda başı çekebilecek birkaç ülkenin lokomotif güç olarak ilkeler ortaya koymasıyla yeni birliktelikler oluşturabilirler (Doğan, 2016: 9).

3. İslam dünyasında siyasi, ekonomik ve kültürel bir rejim oluşturulması için İİT’nin BM’nin yaptığı gibi, bünyesinde bulundurduğu uzmanlık kuruluşları ve alt kuruluşları aktif hale getirmesi ve tüm üyelerin bu kuruluşlara üye olmasını sağlaması gerekmektedir. Bir başka öneri ise, tüm üyeleri kapsayacak geniş çaplı reform programları hazırlamaktansa, programı uygulamaya kararlı olan sınırlı sayıda üyeyi kapsayacak belli ve spesifik reform programları hazırlanmalıdır (Ataman ve Gökşen, 2014: 27).
4. Ortak siyasi miras da söz konusu birlikteliğin sağlanmasında bir motivasyon kaynağı olacağı için geçmişte yaşananlardan çıkarılacak dersler de önemlidir. Bu açıdan üye ülkelerin eğitim bakanlarının alacağı bir kararla İslam dünyasının bölünmüşlüğüne Müslümanlara verdiği zarar ve yıkım konusuna ders kitaplarında yer verilmelidir (Doğan, 2016: 9).
5. Günümüz dünyasında genellikle ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygıları, jeopolitik zorunluluklar, ideolojik yakınlıklar, dini unsurlar veya ortak kader duygusu, uluslararası birleşmelerde etkili rol oynayan faktörlerdir. İslam ülkeleri de başta inanç birliği olmak üzere bu faktörleri sistematik bir biçimde kullanmalıdır. İİT farklı Müslüman toplumlarını bölgesel birliktelikler kurmaya, ardından da bölgesel entegrasyonları teşvik ederek daha küresel bir bütün oluşturmaya yönelik projeler hazırlayabilir. Çünkü bölgesel çıkarlara dayalı entegrasyonlar ülkeleri işbirliğine teşvik edecektir (Doğan, 2016: 9-10).
6. İslam ülkeleri arasındaki gerek siyasi gerekse etnik sınırlar, bu ülkelerin aralarındaki sorunları hatırlatması açısından ülkeler arasında birliğin sağlanması yolundaki engellerden biridir. Bu bağlamda İslam ülkeleri bu bölünmüş yapıyı bir yapbozun parçaları gibi görerek ancak bir araya geldiklerinde anlamlı bir bütün oluşturacaklarını idrak etmelidirler. Günümüzde sınırları ortadan kaldırmak mümkün olamayacağı için ülkelerin

sınır bölgelerinde bulunan etnik, kültürel veya ekonomik kaynak açısından ortak olan unsurları, birleştirici bir yapı olarak kullanıp, işbirliği üretebilmelidirler. Nitekim Avrupa Birliği, Fransa ve Almanya'nın sınırında bulunan tartışmalı kömür bölgeleri ile çelik sektörleri arasındaki işbirliği sonucunda ortaya çıkmış bir yapıdır. Tıpkı Almanya ve Fransa gibi sınır bölgelerinde birbirlerine karşı sorun alanları oluşturmuş birçok İslam ülkesi de bu durumu işbirliği alanına dönüştürebilecek çözümler üretmelidirler. Özellikle petrol gibi önemli bir kaynak açısından zengin olan İslam ülkeleri ile diğer İslam ülkeleri arasında ortak bir ekonomik birliktelik oluşturulabilir. Böylece İslam dünyasında sermayenin belli coğrafyalarda yığılması önlenmiş olacaktır. İslam ülkeleri arasında yapılacak olan serbest dolaşım anlaşmaları ve bunu sağlayacak olan sermaye hareketleri, bu ülkeler arasındaki uzun vadeli birlikteliklerin alt yapısını hazırlayacaktır. Üye ülkeler arasında yapılacak olan ikili veya çok taraflı anlaşmalar da ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı artıracak, ekonomik alandaki bu bağımlılık, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda yakınlaşmayı da sağlayacaktır (Doğan, 2016: 10-11).

7. Örgütü başarılı kılmak için bazı üye ülkelerin lokomotif rolü oynaması gerekmektedir. Çünkü bir örgütte, örgütü aktif kılacak güçlü üyelerin olması örgütün başarısını artırmaktadır. Ancak İİT'nin güçlü üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları ve gerginlikler örgütün aktifleşmesini engellemektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 28). Bu bağlamda İslam ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden sorunların kaynakları incelendiğinde, İİT'nin en güçlü üyelerinden olan İran ve Suudi Arabistan, İslam dünyasının bölünmesine (özellikle mezhepsel anlamda) ve radikalleşmesine (nitekim İslamı terör ile ilişkilendirilmesine yol açan ayrılıkçı hareketler ya Şii ya da Selefi görüşlere dayanmaktadır) yol açan iki ülke olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle stratejik olarak bu iki ülkenin örgütteki etkinliği zayıflatılmalı, Türkiye, Endonezya, Mısır, Pakistan, Nijerya ve Tunus arasındaki ilişkiler geliştirilerek bu ülkelerin örgütte lokomotif rol oynamaları sağlanmalıdır (Birdişli, 2020b).
8. Örgütte kararların oybirliğiyle alınması, 57 üyeye sahip olmasından dolayı sorunlara kısa zamanda cevap vermeyi engellediği gibi sürecin de uzamasına yol açmakta bu da örgütün etkinliğini daraltmaktadır. Dolayısıyla kararların

oy birliği ile değil de oy çokluğu ile alınması, İİT'nin iradesini ortaya koyabilmesi ve uluslararası siyasette etkin rol oynaması açısından önemli bir husustur (Ataman ve Gökşen, 2014: 28).

9. İİT'nin çatışmaları çözmede etkili mekanizmalara sahip olması, örneğin, diğer uluslararası kurumlarla ve önde gelen düşünce kuruluşlarıyla fikir alışverişinde bulunacak bağımsız bir arabuluculuk biriminin oluşturulması, üye ülkelerin katılımıyla gönüllülük esasına dayalı bir müdahale gücü oluşturulması ve Uluslararası İslami Adalet Divanı'nın gücünün artırılarak etkin hale getirilmesi, İİT'nin sorunların çözümüne yönelik etkili kararlar alabilmesini kolaylaştıracaktır (Uslu, 2018: 39).
10. İİT üyesi ülkelerin kendi aralarında ticareti geliştirerek artırmaları İİT'nin potansiyelini harekete geçirebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Üstün, 2016: 6).

4.1. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma şu sorulara yanıt aramaktadır: “İslam ülkelerinin güvenlik sorunları nelerdir? ve İİT'nin, bu sorunlara çözüm üretme noktasında başarısız olmasının nedenleri nelerdir?”

Literatür taraması yapıldığında, daha önce yapılmış olan çalışmalarda İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının daha çok özel bir bölge veya özel bir ülke bazında ele alındığı görölmüştür. İslam ülkelerinin tamamının güvenlik sorunlarının ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, çalışma ile ilgili verilerin dağınıklığına neden olmaktadır. İslam ülkelerinin tamamının güvenlik sorunlarının tek bir başlık altında, bir bütün olarak ele alındığı bu çalışma, literatürdeki söz konusu dağınıklığın giderilmesine katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte İİT'nin İslam ülkelerinin güvenlik sorunları karşısında işlevselliği ile ilgili yapılan çalışmaların da oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Nitekim İİT ile ilgili olarak yapılan çalışmaların çoğu örgütü, üye ülkeler çerçevesinde iktisadi açıdan ele almıştır. Bu bakımdan da bu çalışma literatüre katkıda bulunacaktır.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde birtakım sınırlamalarla karşılaşmıştır. Bunlardan bir tanesi, çalışmaya önemli katkısı olacağı düşünöldüğu halde tüm dünyayı

etkisi altına alan COVID-19 salgını nedeni ile İİT yetkilileri ile bir görüşmenin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Araştırmada karşılaşılan bir diğer zorluk da İİT'nin güvenlik bağlamında ele alındığı özellikle Türkçe kaynakların sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte yapılan araştırmalar sonucu, İİT'nin İslam ülkelerinin güvenlik sorunlarının çözümü konusunda başarısız olduğu konusunda genel bir kanının literatüre hakim olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda da İİT'nin, İslam dünyası için önemli bir anlam ifade etmesine rağmen sorunlar karşısında İslam dünyasını temsil eden bir kurum olarak etkili bir rol oynamadığı, dolayısıyla sorunların çözümünde başarılı olamadığı sonucuna ulaşılmıştır. İİT'nin başarısız bir kurum olmasındaki en önemli etkenin ise İslam dünyasının siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda sahip olduğu heterojen yapısı ve coğrafi parçalanmışlığı olduğu belirlenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada devletler arası çatışmalardan ziyade devlet içi çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu çatışmaların büyük bir bölümü de İslam coğrafyalarında gerçekleşmektedir. Bunun nedenlerinden bir tanesi, hem jeopolitik hem de stratejik açıdan küresel güçlerin çıkar alanını oluşturan bölgelerde bulunan bu ülkelerin bir taraftan küresel güçlerin rekabet alanı haline gelmesi, diğer taraftan da küresel güçlerin müdahalelerine maruz kalmalarıdır. Çatışmaların İslam ülkelerinde yoğun olarak görülmesinin bir başka nedeni de İslam ülkelerinin, çatışma potansiyeli taşıyan birçok unsuru bünyesinde barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada, İslam ülkelerinin güvenlik sorununu oluşturan ve çatışma potansiyeli taşıyan birçok unsur tespit edilmiştir. Bu bağlamda, etnik, dini, ideolojik, kültürel ve mezhepsel farklılıkların ayrılıkçı hareketleri, siyasi darbeler, kabileye dayalı toplum yapısı, sınır sorunları, doğal kaynakların paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar, gruplar arasında ve grup içindeki anlaşmazlıklar sonucu yaşanan çatışmalar, siyasi istikrarsızlık, siyasetin kişiselleşmesi, demokrasi kültüründen yoksunluk, gelirin adil bir şekilde dağıtılmaması, kötü yaşam koşulları, radikal örgütlenmeler, baskıcı yönetim ve bölgesel kalkınmışlık farkları gibi sorunlar, İslam ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden unsurlardır. Çatışma potansiyeli taşıyan bu unsurların temelinde aslında, sömürge yönetimlerinin ulus devlet inşa sürecinde, etnik unsurları ve coğrafi şartları dikkate almayarak kendi menfaatleri doğrultusunda çizmiş oldukları suni sınırlar yatmaktadır.

Bu bölünmüşlük sonucu ulus bilinci oluşmayan İslam ülkeleri, söz konusu sorunlar karşısında işbirliğine dayalı ortak politikalar üretememişlerdir.

Yukarıda belirtilen sorunlar sonucunda İslam ülkelerinin neredeyse tamamında önemli çatışmalar yaşanmış, bu çatışmalar bazen iç savaşa dönüşürken bazen de komşu ülkeler ile savaşa yol açmıştır. Yaşanan çatışmaların çoğu çözülememiş bir sorun olarak varlığını günümüze kadar korumuştur. Özellikle de 2010 yılında, demokrasi talepleriyle Tunus'ta başlayan ve birçok İslam ülkesini etkisi altına alan Arap Baharı sürecinde toplum ve iktidar arasında yaşanan çatışmalar ivme kazanmış ancak Arap Baharı sürecinden beklentiler gerçekleşmemiş hatta bu süreç Suriye, Mısır, Libya gibi ülkelerde bu güne kadar devam eden bir iç savaşa yol açmıştır. Bu kapsamda İran-Irak Savaşı, Filistin sorunu, Irak'ın işgali, Suriye iç savaşı, Yemen iç savaşı, Lübnan iç savaşı, Libya iç savaşı, Mısır'daki askeri darbeler, Keşmir sorunu, Afganistan iç savaşı, Fergana Vadisindeki sorunlar, Karabağ sorunu, Kıbrıs sorunu, Ege Denizi konusunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar, Sudan, Sierra Leone, Nijerya ve daha birçok Afrika ülkesinde yaşanan iç savaşlar, bu gün hala çözülememiş sorunlar olarak İslam dünyasının güvenlik sorunlarını oluşturmaktadır.

Parçalanmış bir halde olan İslam dünyasının birliğini sağlama çabaları, Filistin sorununun ortaya çıkışıyla birlikte hız kazanmış ve Müslümanlar için kutsal sayılan Kudüs'ün, Avusturyalı bir Yahudi tarafından kundaklanmasının ardından, hem İslam birliğinin, dayanışmanın ve işbirliğinin sağlanması hem de Filistin sorununa çözüm bulunması amacıyla 1969 yılında İİT kurulmuştur. Ancak İİT, ne İslam birliğini sağlayabilmiş ne de İslam ülkelerinin güvenliğini sağlama konusunda etkin çözümler üretebilmiştir. Bunun en belirgin örneği, kuruluşunun düşünsel temelini Filistin sorununun çözümüne dayanmasına rağmen Filistin sorununun hala devam etmesidir. Bunun dışında yarım asrı aşkın bir süredir devam eden Keşmir sorunu, Müslüman azınlıkların yaşadığı Doğu Türkistan, Myanmar, Bosna Hersek ve dünyanın daha birçok yerinde Müslümanlara yönelik etnik temizlik hareketleri karşısında kınamanın ve bir takım kararlar almanın dışında etkili politikalar ortaya koyamaması da örgütün işlevsizliğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası platformda etkin bir kurum olamasa da BM'ye benzeyen kurumsal yapısı, temel organlarının yanı sıra, yardımcı ve uzmanlık birimleri ile İİT'nin, aslında

İslam dünyası adına bu güne kadar oluşturulmuş en geniş kapsamlı ve önemli bir kuruluş olduğu ve bu gün İslam dünyasının içinde bulunduğu ortamda İslam dünyasının böyle bir kuruma ihtiyacının olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturması ve genç nüfusun en fazla bulunması gibi özelliklerin yanı sıra, petrol ve doğal gaz açısından da zengin topraklara sahip olan üye ülkeleri ile İİT, sahip olduğu bu potansiyelleri fırsata çevirerek güçlü bir kurum olmayı başarabilir. Bunun için öncelikle sahip olunan petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirin sanayi, bilim, teknoloji, tarım, iletişim gibi alanlarda verimli bir şekilde kullanılıp teknolojik adımların atılması sağlanmalıdır. Bu da üye ülkelerin eğitim sisteminin güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira üye ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve bilgi sermayesi ancak eğitim sisteminin güçlendirilmesi ile artılabilir. Söz konusu adımların atılabilmesi için üye ülkeler arasında iletişim ve işbirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda her ne kadar farklı coğrafyalara dağılmış olsalar da üye ülkelerin kara ve deniz yolu ile doğrudan ulaşım koridoruna sahip olmaları, işbirliğini sağlayabilmeleri açısından bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla sahip olunan avantajlar ve imkanların değerlendirilmesiyle ve İİT içerisinde yapılacak olan bir takım reformlar ve ihtiyaç duyulan bazı mekanizmaların oluşturulması ile örgütün güçlendirilmesi ve aktif hale getirilmesi mümkündür. Bu bağlamda konu ile ilgili hem akademisyenler hem de siyasilerin ortak çalışma yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, İ., (2010), “Küresel ve Bölgesel İlişkiler Zemininde Darfur Meselesi”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ACER, Y., KAYA, İ., (2013), Uluslararası Hukuk İngilizce Özetli Ders Kitabı, 2013, Legal yayınları, İstanbul.
- AĞIR, B. S., (2011), “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı”, Güvenlik Stratejileri, Yıl: 2011, Sayı: 22, ss: 97-131.
- AIHRC/UNAMA, (2011), “Afghanistan Annual Report 2010 Protection of Civilians in Armed Conflict”, Afghan Independent Human Rights Commission(AIHRC)/UN Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA), <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-protection-civilians-armed-conflict-annual-report-2010>, Erişim Tarihi: 20/06/2020.
- AKBAŞ, Z., (2011), “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, History Studies International Journal of History Academic Journal, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, ss:1-18.
- AKBAŞ, Z., (2015), “İkinci Körfez Savaşı’ndan Günümüze Irak: Aktörler İle Çıkar Çatışmalarının Analizi”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 139-172, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- AKDTYK (ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU), (2005), Türkçe Sözlük, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AKENGİN, H., GÜRÇAY, H.,K., (2014), “Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 33, ss.19-40.
- AKGÜL-AÇIKMEŞE S., (2011), “Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 30, ss: 43-73.

- AKPINAR, M., (2015), “Yükselen Şiilik veya İran’ın Emperyal Şehveti”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 191-253, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- AKWANYA, A.,N., (2014), “Nigeria: Of Ethnic Diversity And Coexistence”, 2014, https://www.researchgate.net/publication/270511933_NIGERIA_OF_ETHNIC_DIVERSITY_AND_COEXISTENCE, Erişim Tarihi: 01/06/2020, ss: 10-31.
- ALAGÖZ, B., KANDEMİR, E., (2015), “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, Türkiye Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, ss: 109-140.
- AL-AHSAN, A., (2004), “Conflict among Muslim Nations: Role of the OIC Intellectual Discourse, in Conflict Resolution”, Vol: 12, No: 2.
- ALPKAYA, G., (1991), “Türkiye Cumhuriyeti İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 46, Sayı: 1, ss: 55-68.
- ALTAN, Y., ARSLAN, M., (2016), “Küreselleşme ve Organize Suç”, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, ss: 73-86.
- ALTINDAĞ, N., (2020), “Türkiye’nin PKK Bölücü Terör Örgütü İle Mücadelesine Dair Bir Analiz”, Anadolu Strateji Dergisi (ANASAM), Cilt: 2, Sayı: 1, ss: 33-48.
- ALTUNDEĞER, N., (2015), “Nuh’un Gemisinde Kaptanlık Mücadelesi: Hizbullah’ın Önlenemeyen Yükselişi”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 129-163, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- ANBARLI-BOZATAY, D., MERİÇ, İ., (2013), “Afganistan’da Şiddet Ve Terörün Toplumsal Arka Planı”, Akademik Ortadoğu, Cilt: 7, Sayı: 14, ss:149-173.
- ANGSTROM, J., (2007), “Towards a Typology of Internal Armed Conflict: Syntehissing a Decade of Conceptual Turmoil”, Civil Wars, Vol:4, No: 3, pp: 93-116.

- ARI, T., (1995), “Ege Sorunu Ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 50, Sayı: 1, ss: 51-68.
- ARI, T., (1996), “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika”, <https://www.researchgate.net/publication/330011051>, Erişim Tarihi: 18/05/2020.
- ARI, T., (2000), Global Politika ve Güney Asya Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış, 2000, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, T., (2004), Irak İran ve ABD Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, T., (2008), “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri”, <https://www.researchgate.net/publication/329190478>, Erişim Tarihi: 20/05/2020.
- ARI, T., (2013), Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARI, T., (2014), Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, 6. (Baskı), Cilt: 1, Dora Yayınları, Bursa.
- ARİ, Y., O., (2020), “Çağdaş Göç Teorileri Çerçevesinde Küresel Göçlerin Ekonomik Belirleyicileri”, <https://www.researchgate.net/publication/339528575>, Erişim tarihi: 12/04/2020.
- ARMAOĞLU, F., (2012), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, (12. Baskı), Alkım Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, K. (2014). "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi , Cilt: 10, Sayı: 21, 179-198.
- ARSLAN, M., (2015), “Güçlü Azınlığın İktidarı Nusayriler”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 285-315, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.

- ARSLAN, M., (2016), “Afganistan’da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri”, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 2016, Cilt: 1, Sayı: 2, ss: 48-63.
- ARSLAN, M. O., (2010), “Küresel Keynesçilik ve Küresel Ekonomik Kriz”, Ege Akademik Bakış, Cilt: 10, Sayı: 4, ss. 1231 – 1244.
- ARSLAN, Ö., (2011), “Sudan Ve Uluslararası Politikada Darfur Krizi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Orta Doğu Ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ASEAN, (1967), kaynak: ASEAN, 1967, “The ASEAN Declaration”, <http://www.aseansec.org/71212.htm>, Erişim Tarihi: 13/12/2019.
- ASHRAF, M.,T., (2015), “The Pakistan-India Conundrum: A Historical Survey”, Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS), Vol: 35, No: 1, pp. 309-320.
- ASRAR, A., (2003), “55 Yıldır Kanayan Yara: Keşmir”, Keşmir Dosyası, (Editör: Halil Toker), 369-374, TATAV Yayınları, İstanbulTarih Serisi, No:14.
- ATAMAN, M., GÖKŞEN, A. N. , (2014), “Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz :76.
- ATAÖV, T., (1960), “Keşmir Meselesinin Önemi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 15 Sayı:1, ss: 195-214.
- ATEŞ, A., (2015), “Su Konusunda Faaliyet Gösteren Uluslararası Kuruluşlar Özelinde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Örneği”, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- ATEŞ, D., (2012), Uluslararası Örgütler Devletlerin Örgütlenme Mantığı, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa.
- AY, H., UÇAR, Ö., (2015), “Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, ss: 11-32.
- AYDOĞDU, M., YENİGÜN, K., (2006), “Sınır Aşan Sularda Su Politikalarının Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Durum; GAP Bölgesi Örnekleme”, GAP V.

Mühendislik Kongresi Bildiriler Kitabı, 26-28 Nisan 2006, Şanlıurfa, ss: 1150-1160.

AYTEMİZ, L., KODAMAN, T., (2020), “Sınır Aşan Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, TMMOB Su Politikaları Kongresi, <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/9155.pdf>, ss: 527-537, Erişim Tarihi: 05/05/2020.

BACIK, G., (2011), “The Genesis, History, and Functioning of the Organization of Islamic Cooperation (OIC): A Formal-Institutional Analysis”, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol: 31, No: 4, pp. 607-608.

BACIK, G., (2015), “Arap İsyanları ve Devlet Altı Yapıların Altın Çağı”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 21-59, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.

BAG, M., (2019), ”Çin’in Urumçi’de Barışçıl Gösterilere Kanlı Müdahalesinin 10. Yıl Dönümü”, Euronews, 05/07/2019, <https://tr.euronews.com/2019/07/05/cin-in-urumcide-bariscil-gosterilere-kanli-mudahalesinin-10-yildonumu-uygur-katliam-zulum>, erişim tarihi: 23/06/2020.

BAKAN, Z. A., (2007), “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye’nin Güvenlik Algılamaları”,https://www.researchgate.net/publication/330938316_Soguk_Savas_Sonrasinda_Yeni_Guvenlik_Teorileri_ve_Turkiye_nin_Guvenlik_Algilamalari, Erişim tarihi: 30/03/2020.

BALDWIN, D. A., (1997), “The Concept of Security”, Review of International Studies, Vol: 23, 5-26.

BALTA, E., (2020), “Kara Vebadan Korona Virüse Küreselleşme”, Panorama, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/02/10/kara-vebadan-koronaviruse-kuresellesme/>, erişim: 12/04/2020.

BARAN, T., MACAR, E., (2017), “Değişen Güvenlik Yaklaşımları Örneğinde Kopenhag Okulu’nun Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 54, ss: 251-259.

BAŞKAN, B., (2013), “Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, ss: 39-62.

- BAYKAL, H., BAYKAL, T., (2008), “Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 9.
- BAYLİS, J., (2008), “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, ss: 69-85.
- BAYRAM, D.,Ç., (2019), “Hindistan-Pakistan Su Sorunu: İndus’un Hidropolitiği”, Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (GASAM), Sayı: 4, ss: 36-39.
- BAYRAM, M., (2019), “Burkina Faso Siyasetinde İdeoloji ve Pragmatizm”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 74, Sayı: 3, ss: 739-757.
- BAYRAM, M., (2020), “Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti’nin Diplomatik Ontolojisi”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 97, ss. 167-185.
- BAYSAL, B., LÜLECİ, Ç., (2011), “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, Güvenlik Stratejileri, Sayı: 22,61-96.
- BBC NEWS, (2019), “Srebrenitsa Katliamı: 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’daki en büyük insanlık trajedisi”, BBC NEWS, 11 Temmuz 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42074470>, erişim tarihi: 23/06/2020.
- BELLAMY, A.J., (2004), Security Communities and Their Neighbours Regional Fortresses or Global Integrators?, Published by Palgrave Macmillan, New York.
- BEST, A., vd., (2015), 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi, çeviren: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitabevi, (2. Baskı), 2015, Ankara.
- BİLGİN, P., (2010), “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, Stratejik Araştırmalar Etüt Merkezi (SAREM), Cilt: 8, sayı: 14, ss: 30-53.
- BİRDİŞLİ, F., (2016), Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavram teori ve Uygulama, Seçkin Yayıncılık, (2. Baskı), Ankara.
- BİRDİŞLİ, F., ATAWULA, M., (2019), “İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)’nin Önemi ve Bölgesel Güvenlik Sorunlarının Çözümünde İşlevsizliğinin Nedenleri”, Türkiye ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD), Cilt: 6, Sayı: 20, ss: 77-101.

- BİRDİŞLİ, F., (2020a), “Dysfunctionality of the OIC to Solve Regional Problems: an Analyzing in the Constructivist Approach”, Yayınlanmamış Bildiri.
- BİRDİŞLİ, F., (2020b), “Gelecek Uluslararası Sistemde İslam Dünyası”, MENA Webinar-IX, 28 Mayıs 2020, <http://youtube.com/watch?v=YUp8MW...>, Erişim Tarihi: 29/06/2020.
- BOOTH, K., (2003), “Güvenlik ve Özgürleştirme”, Çeviren: Çiğdem Şahin, Avrasya Dosyası (Güvenlik Birimleri Özel), Cilt: 9, Sayı: 2, ss: 51-70.
- BRAUCH, H. G., (2008), “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 5, Sayı: 18, ss: 1-47.
- BULUT, R., (2019), “Endonezya Cumhuriyeti”, Ayrıntı Dergisi, cilt: 7, sayı: 79, 2019, ss: 47-52, <http://dergiayrinti.com/index.php/ayr/issue/view/84>, Erişim Tarihi: 15/05/2020.
- BURGET, F.,A., (2013), “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı”, Ortadoğu Analiz, Cilt: 5, Sayı: 56, ss: 60-67.
- BURVİN, A.,S., (2006), Awad Salih Burvin, “Afrika Birliği ve Libya'nın Afrika Siyaseti”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Çeviren: Ekrem Sert, ss: 125-147.
- BUZAN, vd., (1998), Security A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publisher, London)
- BUZAN, B., WAEVER, O., (2003), Regions and Powers The Structure of International Security, Cambridge University Press, New York.
- BUZAN, B., (2015), İnsanlar Devletler ve Korku, Çeviri Editörü: Emre Çıtak, Röl Akademi Yayıncılık, (2. Baskı), İstanbul.
- CABBARLI, H., (2017), “Güney Kafkasya'nın Jeopolitiği Ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 53 · ss: 51-69.
- CALVOCORESSI, P., (2009), World Politics Since 1945, (9. Baskı), Longman Publishing, New York.

- CANKARA, Y., (2015), “Afganistan’ın Dönüşüm Çabaları”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Efegil Esra Pakin Albayrakoglu), 269-291, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- CHAN, X. (2011). “A SWOT Study of the Development Strategy of Haier Group as One of the Most Successful Chinese Enterprises”, International Journal of Business and Social Science , Cilt: 2, Sayı: 11, ss: 147-153.
- CHEEMA, M.,J., (2015), “Pakistan-India Conflict with Special Reference to Kashmir”, South Asian Studies A Research Journal of South Asian Studies, Vol: 30, No:1, January – June 2015, pp. 45 – 69.
- CIA, (2020a), Central Intelligence Agency, “The World Factbook: Iraq,” <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook>, Erişim Tarihi: 02/04/2020.
- CIA, (2020b), Central Intelligence Agency (CIA), The World Factbook, “Tunusia”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>., Erişim Tarihi: 25/06/2020.
- CLEVELAND, W.,L., BUNTON, M., (2009), A History of the Modern Middle East, Fourth Edition, Westview Press, Boulder.
- COLLINS, R.,O., (2005), “The Ilemi Triangle” Annales d’Ethiopie, pp: 5-12.
- COMSTECH, (2019). 09 11, 2019,”İslam İşbirliği Teşkilatı”, <http://www.comstech.org>, Erişim tarihi: 09/11/2019.
- CÜLÜK, A., (2020), “İŞİD’in Düünden Bugüne Gelişimi ve Geçirdiği Dönüşüm”, <https://deu.academia.edu/ahmetc%C3%BCI%C3%BCk>, Erişim Tarihi: 06/06/2020.
- ÇAKAN, M., (2012), “Sömürge Sonrası Dönemde Afrika’da Bütünleşme Hareketleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÇATALBAŞ, N., VE DENK, E. (2013). “Sui Generis Örgütler” , Uluslararası Örgütler, (editörler: Çınar Özen, Özgür Tonus), 181-211, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2920.
- ÇEBİ, E., (2018), “Keşmir Raporu Tarihi Süreç ve Bölgeye Dair Çözüm Önerileri”, İNSAMER.

- ÇELİK, T., (2012), “Orta Asya Güvenlik Sorunları ve NATO’ya Yansımaları”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, ss: 27-50.
- ÇELİKKOL, A.,O., KARABEL, S., (2017), “Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan Uluslararası Sorunlar”, Bilge Strateji, 2017, Cilt: 9, sayı: 16, ss: 13-31.
- ÇETİNKAYA, K., (2019), “Soğuk Savaş Sonrası Sahra Altı Afrika’sında Terörizm: Boko Haram İncelemesi”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, Cilt: 2, Sayı: 1, ss: 1-24.
- ÇEVİK, S., (2013), “Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- ÇEVİK, S., (2015), “Pakistan’daki Etnik Gruplar”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 593-623, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- ÇINAR, M., (2014), “Orta Doğu Su Sorunu ve Türkiye”, Aydınlanma 1923, Sayı: 42, ss: 37-46, <http://www.aydinlanma1923.com/index.php/AYD23/article/view/185>, erişim tarihi: 08/05/2020.
- ÇINAR, M., (2019), “Gerilmiş Sınırlar (Afrika), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 67, ss: 280-298.
- ÇITAK, E., (2016), “Bölgesel Güvenlik Denkleminde Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkisinin Önemi”, Bölgesel Çalışmalar, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, ss: 117-139.
- DAVUTOĞLU, A., (2001), Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, A. (2007), "Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam", Sempozyumlar ve Paneller Serisi: Cilt: 37, Sayı: 377, ss: 443-449.
- DEAN, R., (2000), Roger Dean, “Rethinking the civil war in Sudan”, Civil Wars, Cilt: 3, No: 1, ss: 71-91.

- DEDE, A.,Y., (2015), “Arap Baharı Sonrası Irak Ve Suriye’de IŞİD’in Ortaya Çıkması ve Genişlemesi: Devlet Altı Gruptan Proto Devlete Geçiş”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 97-129, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- DEDEOĞLU, B., (2004), “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 1, Sayı: 4, ss: 1-21.
- DEDEOĞLU, B., (2008a), Ulusal/Uluslararası Güvenlik Strateji Belgeleri Bölgesel Güvenlik, Yeni Yüzyıl Yayınları, (1. Baskı), İstanbul.
- DEDEOĞLU, B., (2008b), Değişen Dünyada Yeni Dengeler, 1. Baskı, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2008, İstanbul.
- DEMİR, C.,K., (2019), “Etnik Çatışmalar”, Güvenlik Yazıları Serisi, No.37, Kasım 2019, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/EtnikCatismalar_CenkerKorhanDemir_v.1.pdf, erişim tarihi: 25/06/2020.
- DEMİR, F., (2019), “Afrika’da Çocuk Askerler Meselesi: Sierra Leone Örneği”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DEMİR, N., (2005), “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 347-367.
- DEMİRAY, M., İŞCAN, İ.H., (2008), “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, ss: 141-170.
- DEMİRCİ, S.,R., (2017), “İşid’in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram Ve Eş Şebab Uzantısı”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı, Cilt: 1, Özel Sayı: 1, ss: 195-211.
- DERMAN, G.,S., HAYA, B., (2014), “11 Eylül Sonrası Afganistan’daki Güvenlik Sistemi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 4, 1 Mart – Nisan 2014, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.

- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2019), “İslam İşbirliği Teşkilatı”, <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>, erişim tarihi: 29/08/2019.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020a), “Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı”, Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, erişim tarihi: 13/06/2020.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020b), “Başlıca Ege Denizi Sorunları”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, erişim: 15/06/2020.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020c), “Terörizm”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?f522d93b-afd4-48a1-97b9-48aa89e9b9ca>, erişim tarihi: 15/06/2020.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020d), “PKK”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa>, erişim tarihi: 15/06/2020.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (2020e), “DHKP-C”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/dhkp-c.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 15/06/2020.
- DOMAZETİ, R., (2019), “Yemen’in Geleceğinde Birleşik Arap Emirlikleri’nin Rolü”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) Analiz, 25/06/2019.
- DOĞAN, Ç., (2019), “İç Dinamikler Ve Uluslararası Bağlamda Darfur Sorunu”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- DOĞAN, D.,D., (2016), “Sömürgeci Büyük Güçlerin Afrika Kıtasındaki Yaklaşım Prensibi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, 2016, <https://gazi.academia.edu/DamlaDilanDo%C4%9Fan>, erişim tarihi: 05/06/2020.
- DOĞAN, S., (2016), “Türkiye’nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı”, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Analiz: 18, İstanbul.
- EFEGİL, E., (2008), “Turkey’s New Approaches toward the PKK, Iraqi Kurds and the Kurdish Question”, Insight Turkey, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008, ss: 53-73.

- EFEGİL, E., (2015a), “Devlet-İçi Çatışmalara yönelik Teorik Yaklaşımlar”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Efegil Esra Pakin Albayrakoğlu), 17-39, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- EFEGİL, E., PAKİN-ALBAYRAKOĞLU, (2015), Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- EFEGİL, E., (2015b), “Baskıcı Kaddafi Rejiminden Aşırı Kutuplaşmaya Kayan Ülke: Libya”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 349-373, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- EKMEKÇİ, F., (2015), “Hamis: Direniş ve Şiddetin Uluslararası Siyaseti”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 163-191, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- EKŞİ, M., (2009), “Körfez’de Güvenlik: Güvenlik Sistemi, Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları”, Akademik Orta Doğu, Cilt: 3, Sayı: 2, ss: 113-130.
- ELIAS, J.J., (1999), Religions of World Islam, Routledge Publishers, London.
- ELLIOTT, P.D., (1978), “The East Timor Dispute”, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 27, No. 1, 1978, pp.238-249, <https://www.jstor.org/stable/758869>, Erişim Tarihi: 13/05/2020.
- ELMA, F., (2009), “Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, sayı: 6, ss: 195-206.
- EL-SHERİF, A., (2014), “The Muslim Brotherhood and the Future of Political Islam in Egypt”, Carnegie Endowment for International Peace, 2014, <https://carnegieendowment.org/2014/10/21/muslim-brotherhood-and-future-of-political-islam-in-egypt-pub-56980>, erişim: 1/05/2020.
- ENWEREMADU, D.,U., (2012), “Anti-Corruption Campaign İn Nigeria (1999-2007) The Politics Of A Failed Reform”, African Studies Centre (ASC) Institute Français de Recherche en Afrique (IFRA) West African Politics and Society Series, Vol. 1, Published by: African Studies Centre.

- ERDAL, S., (2018), “Çözumsuzlüğün Adı: ‘Birleşmiş Milletler’e Rağmen Keşmir””, Public and Private International Law Bulletin, Vol: 38, No:1, ss: 85–106.
- ERDOĞAN, İ., (2013), “Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı”, Akademik Bakış, Cilt: 6, Sayı: 12, ss: 265-292.
- ERCAN, M., (2015), “Orta Doğu’da Mezhepsel İkilem: Sünni-Şii Çatışmasının Sıcak Zemini Yemen”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İç Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 245-269, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- ERCİNS, G., (2012), “Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, ss: 79-102.
- ERGİL, D., (1992), "Uluslararası Terörizm", 1992, Dergi Park, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 3, ss: 139-143.
- ERHAN, Ç., (2012), “İslam Ülkeleri Arasında Stratejik İşbirliği”, Türkiye Gazetesi, 6/03/2012, <http://www.turkiyegazetesi.com>>yazarlar, Erişim Tarihi: 31/08/2019.
- ERKMEN, S., (2012), “Amerikan Askerlerinin Irak’tan Çekilmesinden Sonra Bölgesel Güvenlik Sorunları”, Orta Doğu Analiz Temmuz 2012, Cilt: 4, Sayı: 43, Konferans Değerlendirmesi Serisi: 3, ORSAM-RISS Ortak Çalıştayı, ss: 114-118.
- ERMAĞAN, İ., (2013), “Hindistan’ın Orta Doğu Politikası”, 2013, Celal Bayar Üniversitesi CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt :11 Sayı :2, ss: 220-241.
- EROL, M.,S., (2004), “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), 2004, Sayı: 1, ss: 85-112.
- ERTOSUN, E., vd., (2015), Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt Mezhep Etnisite, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- EURONEWS, (2020), “Son Dört Yılda PKK İle Girilen Çatışmalar ve Terör Saldırılarının Bilançosu”, <https://tr.euronews.com/2019/10/23/son-4-y-lda-pkk-ile-girilen-cat-smalar-ve-teror-sald-r-lar-n-n-bilancosu>, erişim tarihi: 12/06/2020.

- FALOLA, T., IHONVBERE, J.,O., (1985), The Rise and Fall of Nigeria's Second Republic: 1979-1984, London: Zed Books.
- FAYAZ, S., (2019), “Kashmir Dispute between Pakistan and India: The Way Out”, www.qurtuba.edu.pk>thedialogue>dialogue-J..., Erişim Tarihi: 09/12/2019.
- FOSTER, J. B., (2008), Savunmasız Gezegen evrenin Kısa Ekonomik Tarihi, (eviren: Hasan nder), Epos Yayınları, Ankara.
- GIELER, W., YEşİLTAş, M., (2007), “Pakistan: İstikrardan Yoksun Yeni Nükleer Güç”, eviren: Muharrem Tosun, Dünya atışma Bölgeleri, (Editörler: Kemal İnat vd.), 687-695, (2. Baskı), 2007, Nobel Yayınları, Ankara.
- GLEĞİTSCH, N.,P., vd., (2002), “Armed Conflict 1946–2001: A New Dataset”, Journal of Peace Research, Vol: 39, No: 5, pp. 615–637, Sage Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi).
- GORDON, M. S. (2009), World Religions İslam, Chelsea House Publishers New York.
- GER, İ., (2013), “Küresel Ekonomik Krizin Etkileri: Panel Veri Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 29, ss: 163-188.
- GÖK, N., (2020), “Başarısız Devletler”, https://www.academia.edu/35421271/BA%C5%9EARISIZ_DEVLETLER_FA%C4%B0LED_STATES_, Erişim tarihi: 12/04/2020.
- GUNDU, R.,K., (2008), “India and Pakistan in Afghanistan: Hostile Sports”, Center For Strategic &International Studies (CSIS), South Asia Program, 03/April 2008.
- GÜLLÜ, İ., (2015), “Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Bölgesel ve Jeopolitik Dönüşümün İktisadi İzdüşümü”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi atışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 585-637, Gündoğan Yayınları, İstanbül.
- GüNEş, M., (2015), (kaynak: mahmut güneş, “Sosyal ve Siyasi Açıdan Yemen ve Husi Ayaklanması”, Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar rgt Mezhep Etnisite, (Editörler: Erkan Ertosun vd.), 571-593, İldem Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- GÜNEY, E., (2011), “Cumhuriyet Türkiyesi Kürt Sorunu”, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

- GÜRKAN, H., (2014), “Modernleşme Sürecinde Afrika’nın İki Büyük Krizi: Ruanda Ve Darfur Meseleleri Üzerine Bir İnceleme”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol: 9, No: 4, Spring 2014, pp: 469-491, Ankara-Turkey.
- HABER TÜRK, (2011), “Beş Soruda ‘Akdeniz’ Krizi”, Haber Türk Gazetesi, 21/09/2011, [https://www.haberturk.com/dunya/haber/671515-bes-soruda-akdeniz - krizi](https://www.haberturk.com/dunya/haber/671515-bes-soruda-akdeniz-krizi), erişim tarihi: 14/06/2020.
- HASGÜLER, M., ULUDAĞ, M.B., (2006), Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Örgütler Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar, 6. Baskı, Alfa Yayınları.
- HETTNE, B., (2003), “The New Regionalism Revisited”, Theories of New Regionalism A Palgrave Reader, (Ed.: Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw), 22-43, International Political Economy Series, Palgrave Macmillan Ltd 2003, New York)
- HETTNE, B., (2008), “Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, ss: 87-106.
- HEYWOOD, A., (2011), Global Politics, Published: Palgrave Macmillan, New York.
- HIİK, (2018), “Conflict Barometer 2018”, Heidelberg Institute for International Conflict Research (HIİK), [http://hiik.de/conflict-barometer/current-version /?lang=en](http://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en), erişim tarihi: 08/02/2020.
- HİLALİ, A.Z., (2002), ‘The Costs And Benefits of the Afghan War For Pakistan’, Contemporary South Asia , Cilt:11, Sayı: 3, 291-310.
- HOFFMAN, F., (2014), War On The Rocks, “On Not -So- New Warfare: Political Warfare Vs Hybrid Threats”, <https://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybrid-threats>, Erişim tarihi::25/03/2020.
- HUNTINGTON, S. P., (2015), Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, Çevirenler: Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul.
- ICG, (2002), “Central Asia: Water and Conflict”, International Crisis Group (ICG) Asia Report No: 34, Brussels, 30 May 2002.

- ICG, (2011), “Popular Protest in North Africa and the Middle East (V): Making Sense of Libya”, International Crisis Group (ICG), Crisis Group Middle East/North Africa Report No: 107, 6 June 2011.
- IRKIÇATAL, E., (2012), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:15, ss: 31-59.
- İHSANOĞLU, E. (2013), Yeni Yüzyılda İslam Dünyası İslam Konferansı Teşkilatı 1969-2009, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İŞBİLİR, C., (2012), "İslam İşbirliği Teşkilatı Etkin Bir Güç Olabilir mi": <https://www.star.com.tr/acik-gorus/islam-isbirligi-teskilati-etkin-bir-guc-olabilir-mi-haber-715901/>, erişim tarihi: 26/02/2020.
- İŞYAR, Ö. G., (2008), “Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama”, Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss: 1-42.
- JEONG, H.-W. (2008), Understanding Conflict and Conflict Analysis, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore.
- JONES, M., (2002), Conflict and Confrontation in Southeast Asia, 1961–1965: Britain, the United States, Indonesia and the Creation of Malaysia, Cambridge University Press, New York.
- KAMALOV, İ., (2011), “Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya’nın Orta Asya Politikaları”, rapor, Editör: Murat Yılmaz, <http://www.ayu.edu.tr>, Erişim Tarihi: 08/05/2019.)
- KARA, H., (2006), “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı 1, ss: 103-111.
- KARAAĞAÇLI, A., (2011), “Pakistan- Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi”, 10 Aralık 2011, BİLGESAM (Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org>, Erişim Tarihi: 7/12/2019).

- KARABULUT, B., (2009), “Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 23, ss: 1-11.
- KARACA, R.,K., (2011), R. Kutay Karaca, “A Historical Glance at the Problems of Afghanistan and Future Foresights”, Gazi Akademik Bakış, Cilt: 4, Sayı: 8, ss:39-67.
- KARAÇUKA, M., ÇELİK, N., (2017), “Kırılgan - Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, ss: 20-41.
- KARADAĞ, A., (2015), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, 2. Baskı, Bilsam Yayınları, Malatya.
- KARAGÜL, S., ARSLAN, İ., (2010), “Afrika’da Barış ve Güvenliğin İnşasında Kıtasal Yaklaşım: Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi”, Security Strategies, Issue: 19, ss: 57-98.
- KARTAL, A. B., (2014), “Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye’de DAESH ve YPG Örneği”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:14, Sayı: 27, ss: 39-77.
- KAVAS, A., (2011),“İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika’nın Yeniden Dönüşümü”, Avrasya Etüdleri, 2011, Cilt: 40, Sayı: 2, ss: 7-31.
- KAYGUSUZ, Ö.,(2007), “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün mü?”, Mülkiye, Cilt: XXXI, Sayı: 255, ss:127-153.
- KAYHAN-PUSANE, Ö., (2014), “Turkey’s Kurdish Opening: Long Awaited Achievements And Failed Expectations”, Turkish Studies, 2014, Vol. 15, No. 1, ss: 81–99.
- KAYMAK, O., (2019), “İslam İşbirliği Teşkilatı’nın Yapısal Organizasyonu Uluslararası Hukuk Uluslararası Örgütler”, <http://www.ilmvemedenyet.com>, erişim tarihi: 10/09/2019.

- KAYMAZ, İ.,Ş., (2005), “Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, ss: 1-32
- KEKİLLİ, E., (2016), “Haftar’ın Darbe Girişiminden BM Çözüm Taslağına Libya Siyaseti”, SETA Analiz, Şubat 2016, Sayı: 152.
- KERR, C., JONES, T., (2011), “A Revolution Paused in Bahrain”, <https://merip.org/2011/02/a-revolution-paused-in-bahrain/>, erişim: 03/05/2020.
- KESKİN, B., (2016), "İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT): Tarihi, Yapısı ve Geleceği", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Perspektif : 125.
- KHAMİDOV, A., (2003), “Countering the Call: The U.S., Hizb-ut-Tahrir, and Religious Extremism in Central Asia”, The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution, Analysis Paper, No. 4 (July 2003).
- KHAMİDOV, A., (2006), “Ethnic Uzbeks Intensify Civil Rights Advocacy Effort”, 7 June 2006, <https://eurasianet.org/ethnic-uzbeks-intensify-civil-rights-advocacy-effort>, erişim tarihi: 22/05/2020.
- KILIÇASLAN, E., (2016), “Kopenhag Okulu”, Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar, (Ed. Hasret Çomak vd.), 45-65, Beta Yayınları, (1. Baskı), İstanbul.
- KİBAROĞLU, M., (2006), “Kitle İmha Silahları ile Terör: Kıyametin Yeni Eşiği mi?”, Avrasya Dosyası, 2006, Cilt: 12, Sayı: 3, ss: 119-137.
- KİRAZ, S., (2014), “Sosyal İnşacılık Yaklaşımı”, Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar, (Ed. Mehmet Şahin, Osman Şen), 209-229, Kripto Yayınları, Ankara.
- KOÇ, M., (2018), “Afganistan’daki İslâmî Hareketler”, http://sdam.org.tr/image/foto/2018/03/12/Afganistandaki-Islami-Hareketler_1520881426.pdf, erişim tarihi: 20/06/2020.
- KOÇAK, K.,A., (2014), “Irak’ın Bölünme İhtimali ve Ankara-Erbil- Bağdat Üçgeni”, Türk Akademisi Siyasi ve Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- KOÇER, G., (2004), “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 1, Sayı: 3, s.s: 101-122.

- KORKMAZ, H., (2014), “Bölgesel Güvenlik Çıkmazı: Keşmir Sorunu”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7, ss: 201-218, <http://www.idealonline.com.tr/idealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uld=27202&ioM=Paper&preview=true&isViewer=true>, Erişim Tarihi: 09/12/2019.
- KÖKSOY, F., (2018), “Çatışma Yönetimi mi Yoksa Çatışma Çözümü mü?: Barış Müzakere Sürecine Teorik Olarak Yaklaşmak”, Güvenlik Bilimleri Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2, ss: 203 – 236, DOI:10.28956/gbd482050.
- KURUBAŞ, E., (2009), “Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye’deki Kürt Sorunu Örneği”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 50, ss: 19-53.
- KUTSAL, E., (2009), “İsrail – Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su”, Bilge Strateji, Cilt: 1, Sayı: 1, ss: 88-99.
- KÜÇÜKŞAHİN, A., AKKAN, T., (2007), “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı: 5, ss: 41-66.
- KYDYRALIEVA, S., ABDIBAITOVA, B., (2018), “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün Merkezi Asya’daki Etkinsizliği”, Bilge Strateji, cilt: 10, sayı: 18, 93-109, <http://www.bigestrategy.com/makale/BS2018-1/Kolektif-Gü...> , Erişim Tarihi: 07/05/2019.
- LAÇİNER, S., (2007), “Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 3, Sayı:10, ss: 153-155.
- LEACH, J.,D., (2016), “Boko Haram: Diverging Approaches to Fighting Insurgency”, Journal of Politics and Democratization, Vol: 1, No: 2, (September 2016).
- LOS ANGELES TIMES, (2000), “U.N. Imposes Ban on Sierra Leone Diamonds”, (2000). Los Angeles Times, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2000-jul-06-mn-48544-story.html>, Erişim Tarihi: 22/06/2020.
- LÜLECİ-KARADERE, M., (2015), “Afganistan: Asya’daki Stratejik Çıkmaz”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), İstanbul.

- MAMDANI, M., (2009), “There May Have Been No Water, But the Province was Awash with Guns”, New Statesman, 6/8/2009, <https://www.newstatesman.com/international-politics/2009/06/darfur-sudan-arab-british>, Erişim Tarihi: 03/06/2020.
- MANDACI, N., (2012), “Egemen Devletler Arasında İstikrarlı Barış ve Uzlaşma Süreci”, Ege Akademik Bakış, Cilt: 12, Sayı:3, ss. 415-433.
- MASLOW, A. H., (1954), Motivation And Personality, Harper & Row, Publishers.
- MERİÇ, M., (2009), <http://www.timeturk.com>>islam-dunyasinin-sinirlari, erişim tarihi: 26/02/2020.
- MİLLER, B., (2001), “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, The Journal Of Strategic Studies, Cilt: 24, Sayı: 2, pp.13-42.
- MİŞ, N., (2012), “Güvenikleştirme Teorisi ve Türkiye’de Güvenikleştirme Siyaseti 1923-2003”, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- MUSTAFAYEVA, A., (2019), “Koruma Sorumluluğu Ve Güneydoğu Asya’da İnsani Güvenlik: Rohingya Örneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- NOGEYAVA, A., Orta Asya’da ABD, Rusya, ve Çin Stratejik Denge Arayışları, Usak Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- NUHOĞLU, H.,Y., (2003), “Keşmir meselesinde Anglo-Hindu İttifakı”, Keşmir Dosyası, (Editör: Halil Toker), 89-99, TATAV Yayınları, İstanbul Tarih Serisi, No:14.
- OBA, A.,E., (2009), “Afrika’da Barış, Güvenlik Sorunu ve Sivil Toplum Kuruluşları Türkiye Örneği”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM).
- OGBEİDİ, M.,M., (2012), “Political Leadership and Corruption in Nigeria Since 1960: A Socio-economic Analysis”, Journal of Nigeria Studies, Cilt: 1, Sayı: 2, ss: 1-25.

- OĞAN, S., (2001), “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 143-183.
- OĞAN, S., (2009), “Doğu Türkistan’da Yaşanan Olayların Sebebi ve Sonuçları”, Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TÜRKSAM), <https://turksam.org/dogu-turkistan-da-yasanan-olaylarin-sebebi-ve-sonuclari>, erişim tarihi: 23/06/2020.
- OĞUZ-GÖK, G., (2016), “Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED, Sayı: 31, ss: 65-82.
- OĞUZLU, H. T., “Dünya Düzenleri Ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor mu?”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:3, Sayı: 6, https://www.msu.edu.tr/GuvenlikStratejileriDergisi/dokuman/GSD_6/GSD_6_Art_1_122007.pdf, Erişim Tarihi: 29/03/2020.
- OIC, (2019a), “Charter of the Organisation of Islamic Cooperation”, <http://www.oic-oci.org/page/>, erişim tarihi: 31/08/ 2019.
- OIC, (2019b), "Kudüs Kurulu", <http://www.oic-oci.org/page/?p-id=172&p-ref=58&lan=en>, erişim tarihi: 11/09/2019.
- OIC, (2019c), “Specialized”, http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=65&p_ref=34&lan=en, erişim tarihi: 31/08/2019.
- ONUOHA, F.,C., (2014), “Why Do Youth Join Boko Haram?”, United States Institute of Peace Special Report 348, June 2014.
- ORAKÇI, S., (2017a), “Güney Sudan Kriz Raporu”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER).
- ORAKÇI, S., (2017b), “Bomba, Sokak ve Yeni Somali”, 21 Ekim 2017, https://insamer.com/tr/bomba-sokak-ve-yeni-somali_911.html, erişim tarihi: 04/06/2020.
- ÖNAL, H., (2010), “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 6, Sayı: 23 ss.43-71.

- ÖRKİ, A., (2016), “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Çerçevesinden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık Sorunsalı”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, Cilt: 2, ss: 209-231.
- ÖZCAN, (2003), “Dünden Bugüne Keşmir ve Keşmir Meselesi”, *Keşmir Dosyası*, (editör: Halil Toker), TATAV Yayınları, İstanbulTarih Serisi, No:14, ss: 31-37.
- ÖZCAN, A. B., (2020), “Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD’nin Güvenlik Stratejileri”, ss: 445-465, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289003>, erişim tarihi: 26/03/2020.
- ÖZEV, M.,H., (2011), “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm”, *Alternatif Politika*, Cilt. 3, Sayı. 2, 228-251.
- ÖZEV, M.,H., (2012), “Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan’ın Demokratikleşme Çabaları” , *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, ss: 147-176.
- ÖZÇELİK, S., (2015), “Kürt Çatışmasının Çatışma Haritalaması Yöntemi İle Analizi”, *Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İç Çatışmaların Analizleri*, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoglu), 77-105, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- ÖZHAN, T., ETE, H., (2008), “Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz*, Sayı: 1
- ÖZKAN, M., (2008), “İslam Konferansı Örgütü: Sorular ve Sorunlar”, <http://www.metkan.blogspot.com>, erişim tarihi: 31/08/2019.
- ÖZKEÇECİ-TANER, B. Ö., (2019), "İç Savaş", *Güvenlik Yazıları Serisi* : 12, <https://trguvenlikportali.com/guvenlik-yazilari>, erişim tarihi: 26/01/2020.
- ÖZTÜRK, Ü., (2007), “Doğu Timor: Endozya’ya Karşı Bağımsızlık Mücadelesi”, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, (Editörler: Kemal İnât vd.), 657-665, (2. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara.

- PAKİN-ALBAYRAKOĞLU, (2015), “Devlet Eliyle Mezhepçilik: Bahreyn’deki Çatışmayı Anlamak”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoglu), 219-245, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- PARİS, R., (2001), “Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?”, International Security, Cilt: 26, Sayı: 2, pp.87-102.
- PAZARCI, H., (1989), Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları = 571, Ankara.
- PEKTAŞ, U., (2018), “Hechter’in İç Sömürgecilik Kuramı ve Bangladeş’in Bağımsızlık Süreci: Çevre'nin Ulusal Kimlik İnşası”, The Turkish Yearbook of International Relations, Cilt: 49, ss: 139-162.
- PEW, (2009), “Mapping The Global Müslim Population”, https://www.researchgate.net/publication/331545468_MAPPING_THE_GLOBAL_MUSLIM_POPULATION_A_Report_on_the_Size_and_Distribution_of_the_World's_Muslim_Population_2009, erişim tarihi: 02/03/2020.
- PHR, (1998), “The Taliban’s War on Women: a Health and Human Rights Crisis in Afghanistan”, Physicians For Human Rights Report (PHR), Boston, 1998, https://www.peacewomen.org/sites/default/files/Health_TalibanWarWomen_PHR_1998_0.pdf, erişim tarihi: 20/06/2020).
- PİRİNÇÇİ, F., (2018), “Ortadoğu’da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler” International Journal of Social Inquiry, Cilt: 11, Sayı: 2, 2018, ss: 287-309.
- PRODROMOU, E.,H., (2014), “The OIC And Conflict Resolution”, https://www.globalgovernancewatch.org/library/doclib/20140815_OICMemo5.pdf, Erişim Tarihi: 27/06/2020.
- PURTAŞ, F., (2011), “Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya İle Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle İlişkileri”, Rapor, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No: 06, (Editör : Murat Yılmaz), Ankara.

- QADİR, M.,İ., REHMAN, M.,S., (2015), “Organization of Islamic Co-operation (OIC) and Prospects of Yemeni Conflict Resolution: Delusion or Plausible Reality”, Journal of Political Studies, Vol: 22, Issue: 2, ss: 367-381, <http://pdfs.semantic scholar.org/9ce3/9845e1e7f47c9...> Erişim Tarihi: 04/09/2019)
- RAO, A., (2003), “Keşmir Anlaşmazlığı: Vadi’deki Görüşler Üzerine Değerlendirmeler”, (Çeviren: Zekai Kardaş), Keşmir Dosyası, (Editör: Halil Toker), 261-295, TATAV Yayınları, İstanbulTarih Serisi, No:14.
- RİZVİ, S.,A.,A., (2002), “Keşmir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 25, ss: 325-327, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Ankara.
- ROLLAN, F., (2004), “Learning to Live with Frontiers: New Frontiers in Central Asia”, UNISCI Discussion Papers, No: 5.
- SAKİN, S., DEVECİ, C., (2011), “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, History Studies International Journal of History Academic Journal, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, ss: 280-293.
- SANCAK, K., (2013), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, sayı: 6, ss: 123-134.
- SAPMAZ, A., (2008), Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SARR, M.,D., (2009), “Afrika’daki Bölgesel Entegrasyon’un İncelenmesi ve Dış Ortaklık”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 01 Tem 2009.
- SDAM, (2016), “Dünden Bugüne ‘Keşmir Sorunu’”, Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM), <http://www.sdam.org.tr>, Erişim Tarihi: 27/11/2019.
- SESRIC, (2011), “SWOT OUTLOOK on OIC Member Countries” <https://www.sesric.org/publications-detail.php?id=188>, Erişim Tarihi: 12/07/2020.
- SESRIC, (2016). 03 02, 2020 tarihinde "OIC Economic Outlook: Transforming The Potentials Into Impact": <http://www.sesric.org/files/article/562.pdf>, Erişim Tarihi: 02/03/2020.

- SESRIC, (2019), "Topyekün Kalkınma İçin İşbirliği", [http:// https://www.sesric.org/files/SESRIC-Brochure%20-TR-2015.pdf](http://https://www.sesric.org/files/SESRIC-Brochure%20-TR-2015.pdf), Erişim Tarihi: 02/03/2020.
- SEVGİN H., ÇAĞLAR A., (2017), "İslam İşbirliği'ne Üye Ülkelerin Veri Zarflama Analizi ve TOPSİS Yöntemiyle Karşılaştırılması", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, ss: 221-224.
- SHAKA, J., (2013), "Misingo Island: Kenyan or Ugandan Territory?", Journal of Conflictology.
- SINMAZ, K., (2017), "Ortadoğu'da Su ve Barış İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", İNSAMER 2017, Araştırma 51, İstanbul.
- SÖDERBAUM, F., (2003), "Introduction: Theories of New Regionalism", Theories of New Regionalism A Palgrave Reader, (Ed.: Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw), 1-22, International Political Economy Series, Palgrave Macmillan Ltd, New York.
- SÖNMEZ, A.,S., (2013), "Güvenlik Sorunları ve Bağımsızlaşma Kısacasında Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2013)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 28, ss: 318-339.
- SPUTNİKNEWS, (2019), <https://tr.sputniknews.com/asya/201903081038095095-pakistan-hindistan-hint-savas-ucagi-dusuruldu>, Erişim Tarihi: 14/05/2020.
- STEWART-INGERSOLL, R., FRAZIER, D., (2012), Regional Powers and Security Orders A Theoretical Framework, Published by Routledge, New York.
- SUDAN TRIBUNE, (2020), "Sudan and South Sudan contest 60% of borderline – Machar", Sudan Tribune Plural News And Views On Sudan, <https://www.sudantribune.com/Sudan-and-South-Sudan-contest-60,42563>, Erişim Tarihi: 04/06/2020.
- SUGUNAKARARAJU, S.R.T.P., AKHTAR, S., (2019), "India-Pakistan Relations: challenges and Opportunities", Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS), Vol: 20, No: 12, pp: 7-13.

- SUYUNDİKOV, S., (2020), “Bağımsızlığın 30. Yılı Yaklaşırken Orta Asya Cumhuriyetlerinin Arasındaki İhtilaflar”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Orta Asya Araştırmaları Merkezi, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar>, Erişim Tarihi: 21/05/2020.
- SÜRMEİİÖĞLU-PARLAR, D., ASLANTÜRK, O., (2020), “Çevresel Güvenlik Kapsamında Su”, <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/bitstream/123456789/200/1/Tam%20Metin.pdf>, Erişim tarihi: 13/04/2020.
- ŞAHİN, M., (2010), “Bitmeyen Senfoni: Ortadoğu Barış Süreci”, Ortadoğu Analiz, Ekim 2010 Cilt 2 - Sayı 22, ss: 8-16.
- ŞEN, Y.,F., (2015), “Türk Milliyetçiliği ve “Öteki” Algısı: Yunanistan’la Çözölemeyen Ege Sorunu”, Türk İdare Dergisi, Sayı: 480, ss: 179-228.
- ŞÖHRET, M., (2014), “Kopenhag ve Aberystwyth Ekolleri Çerçevesinde 21. Yüzyılda Güvenliğin Değişen Kapsamı ve Boyutu”, Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı 8-9 Ekim 2013, Cilt: 2, (Ed. Hasret Çomak, Ayşegöl Gökalp Kutlu), 657-695, Kocaeli.
- TANDOĞAN, M., (2018), “Halâyib Üçgeni meselesi ve Sudan-Mısır ilişkileri”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/hal%C3%A2yib-ucgeni-meselesi-ve-sudan-misir-iliskileri/1115809>, Erişim Tarihi: 04/06/2020.
- TANRISEVER, O., (2005), “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini’ nin İflası”, Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi 1, (Ed: Mustafa Aydın), 43-69, Nobel Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- TANRIVERDİ-YAŞAR, N., (2019), “Tunus’ta Bir Devrin Sonu”, 29/07/2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tunus-ta-bir-devrin-sonu/1544066>, erişim tarihi: 07/06/2020.
- TAŞÇIOĞLU, Ö.,L, (2019), “Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)’nin Kuruluşundan Günümüze Kadar Kıbrıs Konusunda Türklerle Rumlar Arasında Yapılan Görüşmeler ve Tarafların Görüşmelerden Beklentileri”, International Social Sciences Studies Journal, Vol: 5, Issue: 29, pp: 209-227.

- TEKDAL-FİLDİŞ, A., (2013), “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, Orta Doğu Analiz, Cilt:5, Sayı: 52, ss: 55-62.
- TEKİN, F., (2012), “Sosyolojik Açından Sınır: Hakkâri Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.
- TEPEBAŞ, U., (2007), “Bölgesel Sorunların Çözümünde Uluslararası Örgütlerin Rollerini”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü, Sayı: 10, ss: 88-97.
- THIELE, R. D., (2016), “Hybrid Threats – And How To Counter Them”, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, 448, (Eylül,2016): 3-4.
- TIRIL, A., (2020), “Sınır Aşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınır Aşan Sular Politikalarına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış”, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_37.pdf, erişim tarihi: 06/05/2020.
- TİCARET BAKANLIĞI, (2013), "Uluslararası Örgütler İslam İşbirliği Teşkilatı", <http://www.ab.gtb.gov.tr>uluslararasi-orgutler>islam-isbirligi-teskilati>, erişim tarihi: 29/08/2020.
- TİMOR, A.,N., (2002), Güneydoğu Asya Özellikler, Ülkeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TOKER, H., (2003), Keşmir Dosyası, Tarih Serisi, No: 14, TATAV Yayınları, İstanbul.
- TOKER, H., (2017), Sebepleri ve Sonuçları İle Keşmir Meselesini Kavramak, (1. Baskı), Demavend Yayınları, İstanbul.
- TOPUZ, H., (2020), “Günümüz Afrika’sına Genel Bakış”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Afrika Enstitüsü, <http://www.afrika.tasam.org/index.php/arsiv/i-uluslararasi-tuerk-afrika-kongresi/makaleler/151-guenuemuez-afrikasna-genel-bak-hfz-topuz.html>, Erişim Tarihi: 02/06/2020.
- TUIÇ AKADEMİ, (2019), “Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde ASEAN Örneği”, <http://www.tuicakademi.org>, erişim tarihi: 14/03/2019.
- TUNCEL, G., (2015), “Siyasal Partiler”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat, (Editör: Ahmet Karadağ), 169-249), 2. Baskı, Bilsam Yayınları, Malatya.
- TURAN, A., (2018), “Kudüs Sorunu”, SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, Mayıs 2018.

- TURAN, S., vd., (2017), “Kuramsal Çerçeve: Uluslararası İlişkilerde Güvenlik”, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar, (Ed.: Sibel Turan; Nergiz Özkural Köroğlu), 9-21, Transnational Press, London.
- TÜYSÜZOĞLU, G., (2015), “Suriye İç Savaşı’nın Değerlendirilmesi”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler: Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 105-139, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- TÜYSÜZOĞLU, G., (2019), “Avrasya’da Bir Güvenlik Topluluğu İnşası Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 16, Sayı: 62, ss: 239-259.
- UCHEHARA, K.,E., (2008), “Afrika’daki Çatışmalarda Din Faktörü: Nijerya-Kaduna Örneğiyle Bir Analiz”, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, Bursa.
- UÇAR, D., DOĞRU, A., (2005), “CBS Projelerinin Stratejik Planlaması ve SWOT Analizinin Yeri”, 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara.
- ULLMAN, R.H., (1983), “Redefining Security”, International Security, Vol. 8, No. 1, pp. 129-153, Published by: The MIT Press, URL: <https://www.jstor.org/stable/2538489>, Erişim Tarihi: 23/03/2020, 16:34.
- UPDEGRAFF, R., (2012), “Turkey Under the AKP: The Kurdish Question”, Journal of Democracy, Vol: 23, No: 1, pp. 119-128, Published by Johns Hopkins University Press.
- USLU, N., (2018), “İslam İşbirliği Teşkilatı ve Çatışmaların Çözümü”, Avrasya Etüdleri 54, ss: 27-64
- ÜLGER, İ.,K., (2015), “Mısır’da Müslüman Kardeşler-Müesses Rejim Çatışmasının Arka Planı”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, (Editörler:Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu), 319-349, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- ÜNAY, B., (2007), “Türk-Yunan İlişkilerinde Temel Sorunlar ve 1999 Sonrası Yumuşama Dönemi”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- ÜSTÜN, N., (2016), "İslam İşbirliği Teşkilatı'nın İşlevselliği ve Türkiye'nin Rolü", Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, Araştırma Raporu, Konya.
- ÜSTÜN, Y.,M., (2019), "Bir Tawil ve Halayib Üçgeni", Akademik Coğrafya .com, <https://www.akademikcoğrafya.com/bir-tawil-ve-halaib-ucgeni>, Erişim Tarihi: 04/06/2020.
- VATANSEVER, M., (2010), "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Özel S., 2010, ss:1487-1530 (Basım Yılı:2012).
- VÍSZLAI vd., (2016), "Payments for Forest Ecosystem Services SWOT Analysis and Possibilities for Implementation", European Union, <https://ec.europa.eu/jrc>, erişim tarihi: 27/02/2020.
- WAESAHEMAE, P., (2012), "The Organization of the Islamic Cooperation and the Conflict in Southern Thailand", Unpublished Master's Thesis, Victoria University of Wellington.
- WAISOVA, S., (2003), "Human Security- The Contemporary Paradigm?", Perspectives, No: 20, pp. 58-72, Published by: Institute of International Relations, NGO, <https://www.jstor.org/stable/23615865>, Erişim Tarihi: 27-03-2020).
- WALLENSTEEN, (2002), Understanding Conflict Resolution War, Peace And Global System, SAGE Publications, London.
- WELZ, M., (2013), Integrating Africa: Decolonization's Legacies, Sovereignty and the African Union, Routledge, New York.
- WICKHAM, C.,R., (2013), Carrie Rosefsky Wickham, The Muslim Brotherhood Evolution of an Islamist Movement, Published by Princeton University Press, New York.
- WOLFERS, A., (1952), " 'National Security' as an Ambiguous Symbol", Political Science Quarterly, Vol: 67, No: 4, pp. 481-502, <https://www.jstor.org/stable/2145138>, Erişim Tarihi: 27/03/2020.

- YAŞA, A. G., A., (2018), “Küreselleşmenin Güvenlik Boyutu: Hibrit Savaş ve Yeni Nesil Tehditler”, Uluslararası Değişimler ve Türkiye, (Ed.: Mustafa Sıtkı Bilgin), ss: 65-75, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.,
- YAZICI, (2010), “Afganistan’daki Otorite Bosluğunun Tarihî Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, History Studies International Journal Of History, (Editörler: Nedim İpek ve Osman Köse), Cilt: 2, Sayı: 1, 219-237.
- YENİGÜN, C., DURAN, S., (2007), “Endonezya: Takımadalardaki Egemenlik Savaşı”, Dünya Çatışma Bölgeleri, (Editörler: Kemal İnâat vd.), 595-608, (2. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara.
- YYD, (2020), Yeryüzü Doktorları (YYD), 01/06/2020, <https://www.yyd.org.tr/ne-yapiyoruz/orta-afrika-krizi/>, erişim tarihi: 23/06/2020.
- YESEVİ, Ç.,G., (2013), “Orta Asya’da İşbirliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örneği”, Küresel Eğilimler Serisi Çalışma Kağıdı No. 4, <http://www.files.ethz.ch/isn/159610/KE-4-2013-Yesev...>, Erişim Tarihi: 07/05/2019.
- YEŞİLYURT, Y., (2018), “Orta Doğu’da Ulus Devlet Formasyonun Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türkiye”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 14, ss: 497-536.
- YILDIRIM, H. (2017), "İslam Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü", İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- YILDIRIM, Z., (2007), “İran’ın Irak Politikasında Şattül Arap Suyolu Sorunu”, TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4005/iranin_irak_politikasinda_sattularap_suyolu_sorunu, erişim tarihi: 06/05/2020, ss. 323-345.
- YORULMAZ, M., (2013), “Bölgeselleşen Güvenlik Anlayışında Yeni Açılımlar Ve Türkiye’nin Güvenlik Algısında Yaşanan Değişimler”, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5, No 2, 2013, ss: 288-297.
- YÖRÜKAN, Y. Z. (2013), Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler, Ötüken Yayınları, İstanbul.

YÜCEL, S., (2010), “Ege’de Bitmeyen Sorunun Bir Unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları ve Ulusal Hava Sahaları”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12, ss: 83-102.

YÜZBAŞIOĞLU, N., (2018), “Arakanlı Müslümanların ‘Soykırım’ Dramı”, 27/08/2018, AA 100. Yıl 1920-2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arakanli-muslumanlarin-soykirim-drami/1240093>, Erişim Tarihi: 23/06/2020.

ZAHEER, N.,S., (2003), “Keşmir Davası (1819-1949)”, (Çeviren: Halil Toker), Keşmir Dosyası, (Editör: Halil Toker), 39-57, TATAV Yayınları, İstanbulTarih Serisi, No:14.

